

**VISNYK
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

SERIES ECONOMICS

СЕРІЯ ЕКОНОМІЧНА

Issue 64

Випуск 64

Scientific Journal

Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year

Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1968

Видається з 1968 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2023

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Протокол № 49/6 від 29.06.2023 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.

Серія КВ № 14619-3590 від 30.10.2008 року

«Вісник Львівського університету. Серія економічна» входить до Переліку наукових фахових видань категорії «Б» у галузі економічних наук за такими спеціальностями: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Наказ МОН України від 02 липня 2020 року № 886. Додаток 4).

Вісник публікує статті, які містять нові оригінальні результати дослідження актуальних питань розвитку фундаментальної економічної науки, вітчизняної та світової економіки, застосування кількісних методів та інформаційних технологій у цифровій економіці, інноваційних напрямів розвитку обліку та оподаткування, менеджменту, маркетингу, а також результати міждисциплінарних досліджень у галузях економіки, права, екології та інших наук.

The journal publishes articles with new original research results on current issues of domestic and world economy, application of quantitative methods and digital technologies in contemporary economy, innovative areas of accounting and taxation, management, marketing, and interdisciplinary studies in the fields of economics, law, ecology and other sciences.

Редакційна колегія: д-р екон. наук, проф. **О. С. Гринькевич** (головний редактор); проф. **Д. Грей** (США); проф., д-р екон. наук, проф. **С. М. Панчишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **Р. В. Михайлишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **В. Б. Буняк** (відповідальний секретар); д-р екон. наук, проф. **Д. В. Ванькович**; д-р екон. наук, проф. **О. З. Ватаманюк**; д-р екон., проф. **М. Вірен** (Фінляндія); д-р екон. наук, проф. **В. М. Вовк**; канд. екон. наук, проф. **І. В. Грабинська**; д-р екон. наук, проф. **Л. С. Гринів**; канд. екон. наук, доц. **С. Я. Касян**; д-р екон., проф. **В. Квашніцкі** (Польща); д-р екон. наук, проф. **М. В. Кічурчак**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Ковалюк**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Крупка**; д-р екон. наук, проф. **Б. В. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **О. О. Кундицький**; д-р екон. наук, проф. **С. М. Лобозинська**; д-р екон. наук, проф. **Є. Й. Майовець**; канд. екон. наук, проф. **С. О. Матковський**; д-р екон. наук, проф. **І. Р. Михасюк**; д-р екон. наук, проф. **Б. Найман** (Франція); проф. **М. О. Оліскевич**; канд. екон. наук, проф. **П. І. Островерх**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Підхонний**; канд. екон. наук, проф. **В. Й. Плиса**; д-р екон. наук, проф. **В. І. Приймак**; д-р екон. наук, проф. **Ю. О. Раделицький**; д-р екон. наук, проф. **С. К. Реверчук**; д-р екон. наук, проф. **О. В. Стефанишин**; д-р екон. наук, доц. **Н. С. Струк**; д-р екон., проф. **С. Транець** (Болгарія); проф. **М. Церпал-Волян** (Польща); канд. екон. наук, доц. **В. Є. Швець**; д-р екон. наук, проф. **З. В. Юринець**; д-р екон. наук, проф. **Т. В. Яворська**.

Professor **O. Hrynkevych** – Editor-in-Chief

Professor **S. Panchyshyn** – Assistant Editor,

Associate Professor **R. Mykhailishyn** – Assistant Editor

Associate Professor **V. Buniak** – Managing Editor

Відповідальний за випуск **Р. В. Михайлишин**

Адреса редколегії: Editorial Board Address:

ЛНУ ім. Івана Франка

Ivan Franko National University of Lviv

Економічний факультет

Faculty of Economics

просп. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна

18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine

tel. +38(032) 239-41-68, e-mail: VisnykLvivUniv.Econ@gmail.com

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics>

ISSN 2078-6115

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0>

Комп'ютерне верстання С. СЕНИК

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16,
Ум. друк. арк. 19,02.
Тираж 50 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6401>

УДК 65:502/504(075.8)

JEL E60

A PHYSICAL AND ECONOMIC FRAMEWORK FOR THE CREATION OF A PREVENTIVE MANAGEMENT SYSTEM OF CLIMATIC CHANGES

Madeleine Granvik¹, Lidiia Hryniv²

¹*Uppsala University,*

16 Villavägen, Sweden, Uppsala,

e-mail: Madeleine.Granvik@balticuniv.uu.se; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4084-5441>

²*Ivan Franko National University of Lviv,*

18 Svobody Ave., Lviv, Ukraine,

e-mail: lidiya.hryniv@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7720-6504>

Abstract. *The ongoing climate change causes destructive phenomena in nature, the economy, and society. Therefore, the conservation of the planet's climate system by improving a system of management in this sphere is one of the major problems. We suggest that the system approach to climatic management should be based on the transdisciplinary methodology for research of complex natural and socio-economic processes occurring in the terrestrial biospheric space.*

Taking the physical and biogeochemical parameters of this space into account gives the possibility to form a new system of evaluation and management in economic science and practice. Application of this system has benefits because makes precautionary managerial decisions for climatic sustainability. Implementation of scientific concepts and laws justified by V. Vernadsky, as well as of modern natural and social scientific achievements, into management systems, gains particular importance in this context.

We offer a new physical-economic approach to the creation of a system of preventive management of climatic change.

Keywords: *physical and economic methodology; pellicle of life; preventive management of climatic changes; physics of space of Earth's biosphere; spatial capital of pellicle of life; terrestrial ecosystems, Baltic Sea Region.*

Introduction. Today, the economy is increasingly suffering from the turbulence caused by natural and, in particular, climate change that has engulfed our planet. Violation of the stability of the climate system has reached a critical level, accompanied by rising temperatures

and shifting climatic zones of the world, and, consequently, the growth of natural disasters and negative changes, which are becoming more aggressive. According to the Intergovernmental Panel on Climate Change, global temperatures will rise to 1.5°C by 2040 under current conditions. The consequences of such climate change are projected to increase food shortages, fires, and water shortages, and the total economic loss worldwide will be from 544 trillion USD USA [43]. How to prevent these dramatic events from unfolding? What needs to change in the economic life of the planet to stop the greenhouse effect and keep the temperature rising at 1.5° C?

The UN International Climate Summit (COP26), held in Glasgow (Scotland) in early November 2021, was dedicated to these pressing issues and outlined new challenges facing the world in preventing further climate change. A climate pact was adopted, the key points of which were:

- gradual reduction of the use of coal and other hydrocarbons as environmentally hazardous fuels, which causes the growth of the carbon footprint in the economy;
- analysis of the situation on a more regular basis;
- increase financial assistance to poor countries to combat climate change.

It is obvious that the analysis of the situation with climatic changes requires the determination of new estimates.

Valuation and analysis of the state of nature of Earth's biosphere is a topic of large political and scientific interest, expressed by the approaches of *Millennium Ecosystem Assessments* [MEA, 2005] and *The Economics of Ecosystem Services and Biodiversity* [LEEB 2010].

At the same time the difficulty of communicating nature values to policy makers – unless nature values carry a price-tag – has led many economists and ecologists to advocate monetary valuation of nature for pragmatic reasons, reflecting that «economists and policymakers speak the same language» (ten Brink, 2006).

Some criticism is raised of anthropocentrism as focus on monetary valuation of nature [Spash, 2008].

Continued exploration of different ways of building bridges between ecological and economic approaches is therefore important in the context of the formation a new policy to prevent climate change.

In this article, we consider how the preventive approach as a policy of climate changes tool can be enhanced by taking into account a physical and economic framework for ecosystem sustainability measurement.

It is obvious that the cardinal global measures and efforts of all countries of the world to reduce greenhouse gas emissions and decarbonize their economies will not be possible in a short period of time. However, it should be realized that the solution to these problems lies in the following two areas: – achieving carbon neutrality on the one hand and a comprehensive increase in biomass (phytomass) of green vegetation on the planet – on the other. Because its adsorbing capacity will be able to neutralize greenhouse gases entering the natural environment. On the other hand, it is a fund of the photosynthesizing capacity of the biogeocenotic cover of the Earth's surface, which ensures the stability of local climatic conditions. And for this, we need to find out the conditions for maintaining and increasing the adsorption capacity of the

phytomass of the Earth's biosphere. It is important to find out the conditions of its reproduction within the pellicle of life as the main organizational, energy, and biogeochemical block of the biosphere [15]. This terrestrial shell of the existence of living matter is clearly structured and is characterized by a certain cycle of energy, matter, and bioinformation (according to V. Vernadsky) [39]. The pellicle of life plays a key role in neutralizing the carbon footprint, and thus can significantly slow down the growth of the greenhouse effect, ie the «common blanket» that covers our planet and poses new environmental and economic risks. The pellicle of life is the biogeocenotic cover of the Earth's surface. The pellicle of microorganisms, fungi, plants, animals, and humans is concentrated in this cover. Its thickness ranges from a few decimeters in cold deserts to hundreds of meters in forest and marine ecosystems. Within its boundaries «living matter» is in a scattered state [38].

The pellicle of life is a layer of living matter; a set of terrestrial and surface water biogeocenoses that contain almost the entire mass of living matter of the biosphere. Exactly here new phytomass is produced and the photosynthesis reaction takes place. In view of its great importance in the processes of greenhouse gas absorption and reduction of the carbon footprint by the economy, there is a need for its monetary evaluation. To do this, it is necessary to expand the coordinate system of economic research in general and macroeconomic analysis in particular. Based on the paradigm of embedding the economy in the space of the pellicle of life, its green phytomass can be interpreted as an autonomous natural investment in the economy, without which success in the system of its decarbonization can not be achieved. The growing demand for these investments necessitates the need to consider the modern economy in the three-dimensional space of the pellicle of life, covering the level of terrestrial ecosystems (TES), as well as the level of society and its management. Thus, it can be argued that due to climate change that has engulfed our planet, the objective limits of knowledge of macroeconomic processes and phenomena have changed significantly. The object of research and modeling should become the ecological and socio-economic space the pellicle of life and its interdisciplinary issues (ESES).

Literature Review. At the same time, in the scientific research of various environmental and ecological economists, these issues are considered mostly in isolated scientific disciplines. Thus, the discourse on the spatial stability of the Earth's surface (Kissinger and Reese, 2011) focuses on accounting for natural resource flows using ecological footprints (Weinzettel et al., 2014) or on human appropriation of the pure structure of primary production in wildlife (Erb et al., 2009). Political environmentalists focus on the social consequences of land tenure changes (Rully et al., 2013). International institutions (UNEP, etc.) are interested in assessing the world's ecosystems. However, most approaches to such estimates are based on either anthropocentrism or ignore the exchange flows that exist in the living nature of the Earth's biosphere (Pascual et al., 2014; 2017; Schreter 2016). It should be noted that since the adoption of the Millennium Ecosystem Assessment (2005), scientific schools around the world have recognized a significant difference between social systems and natural ecosystems in the context of applying values to the usefulness of their assets. Some researchers have substantiated the different scales of the study of ecosystem services and their classification (R. Costanza). At the same time, the above approaches adhere to anthropocentric worldview

philosophy and ignore interdisciplinary research and teachings on the biosphere and pellicle of life of V. Vernadsky.

There are also interesting approaches to building qualitatively new models of the economy of climate change prevention. Particularly valuable, in our opinion, is the paradigm of the stationary economy proposed by the world-famous American scientist H. Daly. As H. Daly rightly believes, “Adopting a stationary economy at the macro level (although, of course, allowing for better distribution at the micro level) helps us avoid shocks beyond the environmental limit.

Prof. H. Daly believes that the overwhelming obsession with economic growth puts us on the path to ecological collapse, sacrificing the very support of our well-being and survival. To change this sinister trajectory, we must move towards a stable economy focused on quality development, as opposed to quantitative growth and the interdependence of the human economy and the global ecosphere.

We support and join this idea with some additions – the modern physical and economic methodology [18].

The complexity of studies of conditions of biogeochemical productivity and reproduction of the space of the pellicle of life requires interdisciplinary research, namely the theories and laws of such sciences: nonlinear and nonequilibrium thermodynamics, geochemistry of landscapes, biophysics, geobotany, ecology– physical-economic doctrine by S. Podolynsky, doctrine by V. Vernadskyi about biosphere and pellicle of life, spatial economics, and macroeconomics. A combination of these studies allowed us to approach the justification of this new methodology.

Thus, the physical-economic methodology is a methodology for understanding the physics of space of the pellicle of life, within which the economic activity of humans is carried out in order to determine the optimal limit (volume) for it, to develop non-market mechanisms for preservation of biodiversity of living matter and to justify qualitatively new laws of value and the money circulation. The use of this methodology is especially relevant in connection with the need for a nature-centric approach to assessing the value of supporting functions of different TES and «pellicle of life» in general [20].

By developing this methodology now, it is possible to create a system of effective, preventive in its content, climate change environmental management, which avoids new ecological changes in terrestrial ecological systems and preserves their natural productivity, thus, ensuring sustainable functioning of the pellicle of life. This, in our opinion, can be achieved only by integrating the latest advances in the development of various natural sciences into the economics of climate change related to environmental and economic relations. Implementation of objective biophysical and geochemical criteria for the preservation of biomass (phytomass) of living matter in the system of cost parameters of the real and monetary economy.

The purpose of the article – there is a generalization of knowledge from various fields of natural and social sciences, especially physics and economics, to substantiate interdisciplinary principles and methods of evaluation of the sustainability of the pellicle of life in the context of the formation of management for the prevention of climatic changes.

Setting the objectives. In order for the green vegetation of the pellicle of life to be an effective adsorbent of greenhouse gases, it is necessary to provide conditions for her reproduction. According to the doctrine of V. Vernadsky, the possibilities of reproducing the pellicle of life are spatially determined [38]. That is, at each point of her space, there is a significantly different potential for its biogeochemical productivity and, consequently, reproduction. Her volume is also different. It can be argued that due to climate change that has engulfed our planet, the objective limits of knowledge of macroeconomic processes and phenomena have changed significantly.

Thus, in forests, the thickness of the pellicle of life reaches several tens of meters; in fields and steppes – several meters. This suggests that economic policy for the conservation and increase of biomass (phytomass) of the pellicle of life should be based on a differentiated (spatial) approach and based on the laws discovered by V. Vernadsky on spatial heterogeneity of the biosphere and conservation of its biomass [38; 39].

At the same time, the actual volume of annual phytomass production as a terrestrial product of photosynthesis is a criterion for the supportive function of each TES. Consideration of this criterion will give us the opportunity to get rid of anthropocentrism in their assessment.

Now the pellicle of life suffers from deforestation, soil erosion, and desertification, which is a consequence of economic activity. This has led to significant changes in the biosphere as a whole. Additional release of carbon dioxide into the atmosphere due to increased economic activity and decomposition of plant mass and humus has led to increased greenhouse effect and the formation of various geochemical anomalies that lead to modification and destruction of natural geochemical cycles and are very harmful to biota.

At the same time, as a result of deforestation, about 13 million hectares of the world's forests (an area equal to the territory of Greece) disappear every year. Today, the carbon footprint of the world's 20 largest companies is 350 million tons per year.

The constant decline in the volume of terrestrial production of photosynthesis is the result of too strong economic pressure on the terrestrial space of the biosphere. It is known that today the extraction of minerals is 25–30 tons per capita, 7% of which is used as raw material for various industries, the rest – pollutes the atmosphere, forming waste heaps, wastewater, damaging the environment. The area of forests and the amount of freshwater is catastrophically decreasing, biodiversity is narrowing, ocean waters are polluted, soils are depleted, and the ozone layer is disturbed [3].

Thus, a photosynthesis reaction takes place in the space of the pellicle of life, and a new phytomass of green plants is produced every year, covering 99% of living matter and thanks to which solar energy accumulates and oxygen is created, without which life on the planet is impossible.

In this context, we consider that introduction into scientific circulation and the problem of determination of a new category – «spatial capital of pellicle of life» becomes especially [17]. This capital is treated as a fund for photosynthesizing the working capacity of the biogeocenotic cover of each terrestrial ecosystem as a component of the pellicle of life. It has an energy-material nature. This is caused by the fact that the volume and efficiency of this capital determine the preservation of biodiversity and prevents climatic changes at the local level [19].

Methodology and Research Methods. According to the laws of nonequilibrium thermodynamics, the functionality of this capital is determined by the amount of free energy.

Free energy can be said to be a fraction of the internal energy of the capital that can be spent by the system to perform the work and be replenished in the process of contact with the environment [19]:

$$F = E + N \quad (1)$$

where F – free energy of the spatial capital of pellicle of life; N – negentropy budget of this capital.

Delivery of energy of the Sun to the Earth along with negentropy is simultaneously both a discrete and uninterrupted process characterized by flows and waves. The Sun's force field interacts with the energy of the TES force fields. The presence here of natural and economic environment indicates a particular structuring of the latter. Electromagnetic, gravitational, and biological fields interact with each other and with the socio-economic environment of the TES, which has its own fields. The lack of resonance of these fields because of the inconsistency of demands of the «market» of nature of a particular territory and the scale of economic activity leads to the dissipation of a certain amount of energy and, consequently, to the reduction of the negentropy budget [15;19].

Thus, the negentropy «budget» of spatial capital is a determinative component of the Earth's energy budget (according to S. Podolynsky), and this is why its volume is the indicator that sets one or another «scenario» for the economic activity of humans. If this budget is reduced, then the anthropo-technogenic load on the core of each TES, terrestrial ecosystems, must decline accordingly. That is, the spatial natural resource intensity of the economy must decline symmetrically. This conclusion is the key element for understanding the pith and marrow of sustainability of spatial capital of pellicle of life.

On the other hand, the sustainability of the negentropy «budget» of spatial capital lies at the heart of V. Vernadsky's law of the Earth's biomass conservation and, therefore, shows their interdependence [38].

Thus, the primary productivity of green vegetation of biogeocenotic cover of each TES as a component of the pellicle of life is the basis of organic matter not only in the biological cycle but also in the greenhouse gas cycle, which contributes to the decarbonization of the economy. The total air purification capacity of full-fledged stands, which formed 4 tons of leaves per 1 hectare of area during the growing season, is about 10 tons of CO_2 [3].

This work of the living nature of the pellicle of life, which ensures its stability, is embodied in the total annual production of living matter of landscapes, which is estimated today at 750 trillion USD [37]. Of course, this calculation cannot be taken as the full value of all terrestrial ecosystems. At the same time, the biosphere, in contrast to factories and firms, «produces» its products for 3.9 billion years without a break for «repair». If we continue the analogies, the current value of the Earth's ecosystems can be estimated by comparing it with the products of the biosphere over this long period [12].

Thus, the annual production of green vegetation on the planet is about 2402.71 billion tons. The largest production of this vegetation, apparently, is in tropical forests (102t/ha). It

is worth mentioning here that the annual output of the chemical, metallurgical and mining industries in the world economy is a little more than 10 billion tons [41; 42]. This comparison once again emphasizes the importance of living matter products for maintaining the stability of terrestrial ecological systems and indicates the level of power of living matter in the reproductive processes of the Earth's biosphere and the neutralization of greenhouse gases. This requires appropriate biogeochemical analysis of the productivity of ecosystems in different landscapes.

Each TES, as a local natural market, is characterized by a certain biological cycle, which has a different capacity depending on the amount of phytomass. The larger it is, the higher the capacity of biological circulation in it.

Results. In general, the volume of annual growth of spatial capital of pellicle of life production, carried out, in particular, on the Earth's surface, is evidence of whether or not preserved natural (biogeochemical) productivity of TES. Each state, carrying out economic activities, participates in the emission of greenhouse gases of a certain amount. At the same time, its ecosystems are characterized by a certain biopower, producing annual products of living matter that should neutralize these greenhouse gases. How can the problem of neutralizing the carbon footprint be solved organizationally? In our opinion, this can be solved in this way.

If the biopower of existing ecosystems in the country is much less than the required potential to neutralize these gases, it will be forced to «buy» appropriate biophysical infrastructure in other countries or take carbon credits from them. Thus, there is a need to establish a market for carbon credits, the demand for which is likely to grow. Landowners will be able to receive significant income from the creation of biophysical infrastructure. Countries with low biopower capacity of their ecosystems and those entities that produce a significant carbon footprint will take carbon credits from forest owners in other countries to offset CO₂ emissions from new trees and forests. This is, of course, the global scenario of neutralizing greenhouse gases in the world. However, in order to prevent further destruction of the ecosystems of the pellicle of life – a very important task is also - to reduce the anthropogenic pressure on them, in proportion to the state of preservation of the potential for sustainability of their biogeochemical productivity. Because, this pressure can be a destructive factor and reduce of their biopower.

Let's consider these questions in more detail. As you know, there are two critical indicators that characterize the spatial capital of the pellicle of life: the total biomass (phytomass) of living matter, which is denoted by (B), and annual production, which will be denoted as – P.

It is these indicators that make it possible to distinguish between such types of landscapes as steppe, desert, tundra, and so on. Depending on how they are biological cycle, distinguish their regulatory (natural) level of biological capacity. In this context, the indicator characterizing the ratio of the annual production of living matter and biomass in different types of landscapes – $I k_e$ – deserves special attention.

This indicator (coefficient) $I k_e$, which is determined by formula 1.2 in fact, characterizes the level of development of the «economy» of the nature of the pellicle of life [19]:

$$I k_e = \frac{\lg P}{\lg B} \quad (2)$$

where: P – the volume of the annual production of living matter; B – biomass (phytomass) of living matter.

If we consider the coefficient I_k in the historical aspect, it should be noted that with the evolution of vegetation of landscapes, there is a tendency to increase it [30; 20]. Thus, it can be argued that I_k reflects the degree of progressive development of the landscape or, in the language of economics, «return on investment» in the natural landscape. Therefore, in our opinion, the need for monitoring the level of this natural «return on investment» (I_k) is obvious. If economic activities on nature management are carried out within one or another landscape, then it is obvious that it is necessary to harmonize its volume with the natural productivity of this landscape. Geochemical studies have shown that by establishing the course of progressive development of natural landscapes in the development of geochemical history (in relation to I_k), it is possible to extrapolate this dependence to ecologically unfavorable (disturbed) landscapes [18].

Table 1 presents the leading indicators of the natural productivity of different types of biogenic landscapes.

**The main ratios of biomass and annual production of living matter
in different landscape systems [30]**

Table 1

Type of landscape system	Landscape system subsystem	Biomass (B), c/ha	Annual production (P), c/ha	«Return on spatial capital» in the landscape system ($I_k = \frac{\lg P}{\lg B}$)
Wet deciduous forests	Landscapes of beech forests	3700	130	0.59
Wet deciduous forests	Landscapes of birch forests	2200	120	0.62
Luke	Grass meadows	110	765	0.95
Steppes	Saline steppes	16	6.1	0.66
	Semi-shrub steppes	43	12.2	0.65

Table 1 shows the normative indicators of the volume of phytobiomass, annual production of living matter, and the indicator I_k for some landscape systems, which shows the volume of production of the annual production of living matter per unit of biomass. To some extent, here, in our opinion, we can draw an analogy with any subject of production in the economy because the higher the level of I_k , the more efficient the «economy» of the landscape ecosystem and hence its greater «return on spatial capital of pellicle of life».

Cultural landscapes of the pellicle of life, in particular fields of herbaceous plants, allow people who carry out economic activities on them to receive a much larger amount of biomass than in natural herbaceous landscapes. It should be noted that modern agricultural techniques, selection, and application of fertilizers provide (collection) on cultural landscapes

2–3 crops per year. In this case, the annual production of living matter significantly exceeds the biomass, $P > B$ and $I_k > 1$.

Significant changes are taking place in terrestrial ecosystems under the influence of climate change. This is primarily a change in vegetation and pedosphere. Because the anabolic block in them is represented by the phytocenosis and the catabolic – by the soil, they will react differently to global climate change. However, regardless of which of these metabolic blocks has a higher resistance to temperature changes, the stability of the biogeocenosis in the TES will decrease, as there will be processes of reducing their negentropic budget by increasing entropy (look formula 1). It is the combination of knowledge of nonequilibrium thermodynamics and the doctrine of the biosphere of V. Vernadsky, which is based on the laws of geochemistry and biophysics of landscapes, that leads us to this conclusion [39].

In order to preserve the resources of the pellicle of life and its reproductive potential, the problems of introduction of effective local monitoring of actual «production» capacity and «work» of the Earth's biogeocenotic cover become especially important. As we have already mentioned, the ecosystem of each landscape is characterized by a certain normative potential of biogeocenotic cover. This is a criterion of its photosynthetic activity. Unfortunately, today the loss of forest lands and forest cover of the Earth's surface causes a decrease in the energy and material potential of photosynthesis. This means that the particle not used in the process of photosynthesis of solar energy is not deposited as dry matter but is spent on physical heating of the Earth's surface, soil, water, and aboveground air. And this, in turn, causes dangerous geophysical changes in the pellicle of life due to increasing entropy. At the same time, it changes the local climate.

The model of ecologically sustainable economic activity in the space of the pellicle of life is based on the method of the function of an ecological proposal of the Earth substantiated by us [18; 19].

The basis of the approbation of the method of an ecological proposal of Earth is the local monitoring of the state of actual biogeochemical productivity of the spatial capital of pellicles of life. This becomes especially important in the context of climate change.

Such local monitoring was carried out by scientist S. Milevska [32]. The aim of the study was testing on the example of a model region, a method of estimation of the production potential of forest ecosystems and the consequences of anthropogenic changes there. The object of study is a typical Carpathian lower mountain forest in the basin of the river Lyuchka, an area of 14,806 ha. It has long undergone considerable agricultural transformations. Studies were based on cartographic modeling of modern anthropogenically transformed biogeocenotic cover using large-scale satellite images. The main types of biogeocenotical cover were defined according to the altitudinal zonation of vegetation of the parts of the mountain terrain and the prevailing types of soil and hydrological conditions. For analytical procedures a database of materials describing the biometric features of the forests was created. It is possible to perform calculations of average and potential biometrical parameters of stands growing in different climatic, soil and hydrological conditions. The structure and the biological diversity of different vegetation types was determined by construction of mapping models of spatial structures of the basic types of biogeocenotic cover. The biological productivity of the main

types of forest ecosystems was determined on base of the volume of timber stands. The mass of dry wood was determined taking into account its size and standard density of wood of different tree species. Calculation of the total volume of forest biomass was performed using the conversion factors of weight relative to the trunk timber volume. The mass of carbon deposited accounted for 50% of the total biomass. The average annual growth of biomass and carbon deposited was determined by dividing the volume of the stands by their average age. Calculation of phytocenosis consumed as a result of the photosynthesis reaction of CO_2 , H_2O , and light energy was performed, taking into account corresponding material and energy ratios.

In general, in the course of one year, the biogeocenotic cover of the model lowland area could deposit as a result of photosynthesis for the restoration of potential vegetation cover 43.3 ths tons of carbon while consuming 159 ths. t of CO_2 , and 65.2 ths t of H_2O , and $1,724 \cdot 10^3$ GJ of light energy, which is equivalent to 479 GW-hour. During this process, O_2 -115.7 ths. t would be emitted into the atmosphere. In terms of 1 hectare, this is equal to C-2.92 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$, CO_2 -10.7 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$, H_2O -4.4 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$, O_2 -7.8 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$, E- 116.4 $\text{GJ} \cdot \text{ha}^{-1}$, which is equivalent to 32.3 $\text{MW} \cdot \text{h} \cdot \text{ha}^{-1}$. The total production capacity of photosynthesis of the modern biogeocenotic cover model area is 38% of the potential. As a result, the energy loss is 20 $\text{MW} \cdot \text{h}^{-1} \cdot \text{ha}^{-1}$ light energy to 1.9 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$ less than the deposited carbon 6.7 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$ less carbon dioxide used, 2.8 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$ water is not used, 3.9 $\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$ oxygen is not returned to the atmosphere. The large specific amount of unused resources of productivity of biogeocenotic cover, carbon dioxide, light energy, untranspired moisture in the air, and unemitted oxygen can cause a significant impact on local climatic conditions [32]. This method it possible to carry out physical and economic assessment of terrestrial ecosystems in pellicle of life.

This assessment takes into account the role of each ecosystem in reproducing the sustainability of the space of pellicle of life. It will obviously be differentiated since the natural return on spatial capital of the pellicle of life of each TES is different. This return of spatial capital shows the efficiency of the «economy of nature» of each TES. Therefore, in our opinion, it can be an objective criterion for assessing the value of each TES for the existence and reproduction of the pellicle of life in genera [19].

Currently, in the scientific literature, various assessments of ecosystem benefits, which are produced by different landscapes, are presented [4;9;10;24;25]. These assessments take into account their social value. For example, according to calculations Häyha T. the monetary equivalent of ecosystem social benefits produced by Alpine forest ecosystems per year is from 300 to 6100 $\text{€} \cdot \text{ha}^{-1} \cdot \text{year}^{-1}$, which on average is 820 $\text{€} \cdot \text{ha}^{-1} \cdot \text{year}^{-1}$ [24]. According to the data in Table 1, the average normative return on capital Ike_n in a forest ecosystem is 0,60. Suppose, that an actual return on capital Ike_a in our forest ecosystem will make – 0,53. This means that the actual biogeochemical capacity of our TES is lower than the normative one, and therefore the efficiency of the biological cycle is reduced in it. Taking into account the energetic and material regularities of existence and reproduction that we have given above, we propose a methodology of physical and economic assessment of the value of TES for the reproduction of the space of pellicle of life.

So, proposed by us methodology of physical and economic assessment of the value our forest ecosystem for pellicle of life looks like this:

$$E_{ph-e. sp.} = E_{soc.} \pm E_{soc.}(Ike_a - Ike_n) \quad (3)$$

$E_{ph-e. sp.}$ – specific physical and economic assessment (one hectare) in TES;

$E_{soc.}$ – assessment of social value (one hectare) in TES;

Ike_a – actual natural return on spatial capital of TES;

Ike_n – normative natural return on spatial capital of TES.

$$E_{ph-e. full} = E_{ph-e. sp.} * S \quad (4)$$

where:

$E_{ph-e. full}$ – full physical and economic assessment of TES;

S – an area of TES.

Such monitoring and assessment of the biogeochemical productivity of different landscape ecosystems should become a defining element of preventive management in the field of climatic changes, as its results make it possible to prevent further anthropogenic transformations of the biogeocenotic cover of different landscapes. This monitoring is the basis for the application of our proposed method of the function of an ecological proposal of the Earth to assess the value of environmental services, goods, and supporting functions of terrestrial ecological systems. Such an assessment, in turn, can serve as an essential basis for the implementation of spatial planning of ecologically sustainable development of anthropogenically transformed landscapes. Because carrying out such planning, it is necessary to have information about the ecological condition of different landscapes, the criterion of which are indicators of the efficiency of their biogeocenotic cover, indicating the energy and material potential of photosynthesis of the earth's surface. Such a differentiated approach to the implementation of spatial planning in rural and other areas will provide an environmentally sound scale of management and optimal anthropogenic loads in accordance with the ecological capacity (capacity) of their living space [32].

Conclusions. Therefore, in order to form a new model of climate changes prevention management and economy, it is necessary to realize that approaching a more stable climate system is, first of all, ensuring the sustainability of existence and reproduction of the terrestrial space of the Earth's biosphere, i.e., pellicle of life. If in it a stable production of terrestrial products of photosynthesis, and each ecosystem of the landscape creates the appropriate amount of annual production of living matter, you can rest easy. However, to solve these problems, it is necessary to apply interdisciplinary new knowledge and models of the pellicle of life preservation functions. Obviously, neoclassical economics, which is dominated by mechanistic individualism, and focuses only on the subjective choice of the consumer, is abstracted from these problems. After all, the object of her research is closed, mechanistic economic systems, which do not seem to be related to the natural environment (NE) and energy

and material resource flows that structure it. Consequently, this science, which considers all flow processes in the management system through the prism of Walras's theories of macroeconomic equilibrium, has no prospects for solving the problems of the interaction of natural, climate change, and economic change.

Today, the thesis is that to reduce the greenhouse effect, you need to radically change the model of production and consumption. The definition of production preconditions of economic activity is also an urgent problem, as there are contradictions between the neoclassical principle of marginal productivity of individual costs and physical principles governing production activities, in particular I and II laws of thermodynamics. Therefore, it is inappropriate to consider the theory of production from the standpoint of only models of production functions that do not take into account the patterns of functioning of the terrestrial space of the biosphere, i.e. pellicle of life in which this production activity is carried out. These issues cannot be solved by adding new variables (energy and matter) to existing production functions. Because there are laws that were discovered by V. Vernadsky – as the law of spatial heterogeneity of the biosphere and the law of constancy, which indicate the presence of spatial determinism in ensuring the sustainable functioning of the pellicle of life as a shell of the biosphere. Obviously, the construction (reconstruction) of a new economic science for environmentally sustainable development of the world requires a synthesis of biological, physical, geochemical, and environmental approaches, taking into account the laws of functioning of the pellicle of life.

Today, on the example of the greenhouse effect, we can see that about 50% of the carbon dioxide produced by the combustion of fossil fuels in the economy gets free of charge in natural absorbers. That is, a picture is created of the «joint implementation» of these emissions into the space of the pellicle of life outside their own living space (state).

In this regard, it is very difficult to determine the local consequences of increasing the greenhouse effect. Due to the international movement of capital and the export of dirty industries to poorer countries, the carbon dioxide produced as a result of these production capacities is emitted within their space, not the space of the countries that exported these industries.

The problem of property rights of the world's states to terrestrial ecological systems and their ability to absorb carbon dioxide is becoming relevant. That is, it is necessary to compensate for the local consequences of increasing the greenhouse effect. Today, the world is in a situation where all countries have experienced the threats posed by climate change. Therefore, we must finally recognize that only a clear spatial regulation of new scenarios of nature preservation, production and consumption will be able to give a clear assessment of the contribution of all countries in the process of absorbing carbon dioxide and methane. Thus, we approached to new spatial model of ensuring the stability of the pellicle of life, based on the concept of the spatial capital of the pellicle of life and the assessment of its biophysical and geochemical utility.

Nowadays method of Earth's ecological proposal can become a basis for implanting a model of preventive management in the field of climate change in the Baltic Sea Region (BSR) of Sweden. In this region, ecological management focus on addressing climate change mitigation and adaptation, often via efforts that seek to alter the energy sector or via efforts

related to sustainable production. The goal of this management is that the region becomes a low-carbon economy.

The common environmental and sustainable spatial development issues for the region are caused, on the one hand, by common development trends of the Baltic Sea Region countries and country groups, as well as, on the other hand, by the above-mentioned aspects of ecological, social, and economic unity. The first group includes the common agro-environmental (sustainable food systems), climate change, innovation and education for SD, sustainable rural and urban development, sustainable Consumption and Production (CBSS, 2015), as well as the risks of intensified spatial development associated with industrial and recreational prospects (countries of EU) [16].

The second group of common sustainability issues includes flood prevention, toxic waste storage, river basin management in the Eastern part of the region, and, most importantly, biodiversity conservation in the face of intensified spatial development.

All this determines the need for systematic monitoring of the state of the biogeochemical working capacity of various terrestrial ecosystems of the region. This will be the first step towards implementing preventive management of climatic changes.

At the same time, Ukraine is currently at war with Russia, which attacked her. It is significantly increasing its carbon footprint not only on the European continent but also around the world. Therefore, the study of the dynamics of climate changes in connection with the Russian war in Ukraine should be the subject of an in-depth study. Military actions lead to negative consequences in the environment – the burning of land, destruction of forests and vegetation of terrestrial ecosystems, air and water pollution, man-made pressure on various ecosystems, and more. The direct hit of shells and missiles completely destroy the ecosystems of landscapes. Explosions and burning of parts of military equipment contaminate soils and water with heavy metals. The burning of machinery and infrastructure releases a lot of greenhouse gases.

References

1. United Nations (1992). Agenda 21, 1992 United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro. Conf. 151/4.
2. Ambros P., Granvik M. (2020). Trends in Agricultural Land in EU Countries of the Baltic Sea Region from the Perspective of Resilience and Food Security. Sustainability.
3. Berezyuk T. V. (2014). The UN Framework Convention on Climate Change is the international legal basis for cooperation in combating global climate change. [Electronic resource]. – Resource access mode: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21193/1/РАМКОВА%20КОНВЕНЦІЯ%20ООН%20ЗІ%20ЗМІНИ%20КЛІМАТУ.pdf>.
4. Aslaksen J., Nybø S., Framstad E., Garnåsjordet Per Arild, Skarpaas O. (2015). Biodiversity and ecosystem services: The Nature Index for Norway // Ecosystem Services, Elsevier, vol. 12. P. 108–116.
5. European Commission (2013). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. Green Infrastructure (GI). Enhancing Europe's Natural Capital. Available at: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:52013DC0249>
6. Costanza R. (1991) Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability/ R. Costanza. New York. 435 p.

7. Costanza R., D'Aarge R., De Groot R. et al (1997). The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital/ Costanza R., D'Aarge R., De Groot R., Farbes S., Grasso M., Hannon B., Limburg K., Naeem S., O'Neill R., Parvelo J., Raskin R., Sutton P., van den Belt M// Nature. P. 253–260.
8. Daly H. (2004) Ecological economics/ Daly H., Farley J. Washington: Island Press. 454 p.
9. Dasgupta P.M. (2009). The Welfare Economic Theory of Green National Accounts / P.M. Dasgupta. Environment and Resource Economics. № 42. P. 3–38.
10. Eigenbrod F., et al. (2009). Ecosystem service benefits of contrasting conservation strategies in a human-dominated region. Proc. R. Soc. B: Biol. Sci. 276, 2903–2911.
11. Erb, K.-H., Krausmann F., Lucht W., Haberl H. (2009). Embodied HANPP: mapping the spatial disconnect between global biomass production and consumption. Ecol. Econ. 69, 328–334.
12. European Commission (2011). Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. In: European Commission (Ed.), COM 244 final, Brussels. p. 17.
13. European Commission, Organization for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank. (2013). System of Environmental-Economic Accounting 2012, Experimental Ecosystem Accounting.
14. Farley Joshua. (2012). Ecosystem services: the economics debate. Ecosyst. Serv. 1, 40–49.
15. Golubets M. A. (1997). The pellicle of life. Lviv: Polly. 186 p.
16. Granvik M., Kropinova E. (2021). Sustainable development of the Baltic Sea Region. Baltic Region, Immanuel Kant Baltic Federal Univ. 13 (2) 4–6 p.
17. Granvik M., Franzese P., Pastorella F., Paletto A., Nikodinoska N. (2018) Assessing valuing and mapping ecosystem services at city level. The case of Uppsala (Sweden). Ecological Modelling.
18. Hryniv L. S. (2021). Conceptual principles of physical macroeconomics for sustainable development: problems and prospects.
https://www.researchgate.net/publication/346738340_Conceptual_Principles_of_Physical_Macroeconomics_for_Sustainable_Development_Problems_and_Prospect.
19. Hryniv L. S. (2016). Physical economics: new models of sustainable development. Monograph. Lviv, Liga-Press, 2016. 424 p.
20. Hryniv L.S. (2022) New transdisciplinarity knowledge for the economy of sustainable development. Innovation approaches to the formation of the physical macroeconomics for sustainable development, LAP Lambert Academic Publishing, 2022. 52 p.
21. Hryniv L.S. (2007). New approaches to Accounting of Natural Capital and Ecosystem Services/ L.S. Hryniv// Environmental Accounting and Sustainable Development Indicators. – Prague, EASDI 2007. P. 70-77.
22. Hryniv L.S. New methods of solving environmental problems: physical and economic interpretation/ L.S. Hryniv// Methods of solving ecological problems: monograph under the editorship. Doctor of Economics, Prof. Melnyka L.G. – [Electronic resource] – Access mode: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_15/L-S-HrynivNew-methods_pdf. (Ukr).
23. Hryniv L.S. (2009). A transdisciplinary approach to sustainability: new models and possibilities/ L.S. Hryniv// Ecological Economics and sustainable forest management/ ed. I.P. Soloviy and W.S. Keeton. UNFUP. L., 2009. P. 85–97.
24. Häyha T., Franzese P., Paletto A., B. Fath (2015). Ecosystem Services. –14. P. 12–23.
25. Kissinger, M., Rees, WE, (2010). An interregional ecological approach for modeling sustainability in a globalizing world. Reviewing existing approaches and emerging directions. Ecol. Model. 221, 2615–2623.

26. Rudenko L.G., Marunyak E.O., Golubtsov O.G., etc. (2014). Landscape planning in Ukraine/ under the editorship of L.G. Rudenko. K.: Abstract, 144 p. (Ukr).
27. Nybø, S., Certain, G., Skarpaas, O., (2012). The Norwegian Nature Index – state and trends of biodiversity in Norway. *Nor. Geogr. Tidsskr.-Nor. J. Geogr.* 66, 241–249.
28. Hryniv L. (2020). New interdisciplinary knowledge for the economics of sustainable development. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics. Issue 58.* P. 14–27. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2020.58.0.5802>.
29. Patyka M.Y. (2014). Modern problems of biodiversity and climatic changes / *Herald of agrarian sciences*, p. 5–10.
30. Bilonizhka P. (2018). *Geochemistry of the biosphere: monograph.* Lviv : Ivan Franko Lviv University. 2018. 182 p.
31. Rully M.C, Saviori A., D’Odorico P., (2013). Global land and water grabbing. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 110, 892–897.
32. Milevska S. (2016). Production potential of photosynthesis in the ecosystem of the low mountain of Pokutya /*Visnyk of University of Dnipropetrovsk*, p. 15–25.
33. Sustainable development goals: objectives and indicators. [Electronic resource]. Resource access mode: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>.
34. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. [Electronic resource]. Resource access mode: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>.
35. Tynytsa Yu. (2002). *Environmental Constitution of the Earth. Idea. Concept. Problems.* Lviv: I. Franko LNU Publishing Center. 298 p.
36. Ukraine’s participation in the UN Framework Convention on Climate Change. [Electronic resource] - Resource access mode: <https://ecoindustry.pro/avtorski-statti/uchast-ukrayiny-v-ramkoviy-konvenciyi-oon-z-pytan-zminy-klimatu>.
37. UNEP (2010). The Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 and the Aichi Biodiversity Targets. Decision UNEP / CBD / COP / DEC / X / 2, adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity.
38. Vernadsky V. I. (1939). *Problems of Biochemistry.* Issue 2, M., Nauka.
39. Vernadsky V. I. (1997). *Scientific Thought as a Planetary Phenomenon.* M, NEF, 265 p.
40. Weinzettel J., Steen-Olsen K., Hertwich E.G, Borucke M., Galli A., (2014). Ecological footprint of nations: comparison of process analysis, and standard and hybrid multiregional input–output analysis. *Ecol. Econ.* 101, 115–126.
41. What do we need to achieve at COP26? [Electronic resource]. Resource access mode: <https://ukcop26.org/cop26-goals/>
42. What to expect from the international climate negotiations COP26 in Glasgow. [Electronic resource]. Resource access mode: <https://ua.boell.org/uk/2021/10/25/choho-slid-ochikuvaty-vid-mizhnarodnykh-klimatychnykh-perehovoriv-cop26-u-glazgo>
43. WITHCOP26. [Electronic resource]. Resource access mode: <https://ukcop26.org/>.
44. World footprint. [Electronic resource]. Resource access mode: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/world_footprint/
45. WWF. *Living Planet Report (2014). Species and spaces, people and places.* [McLellan R., Iyengar L., Jeffries B. and Oerlemans N. (Eds)]. WWF, Gland, Switzerland.

ФІЗИКО-ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПРЕВЕНТИВНОГО УПРАВЛІННЯ КЛІМАТИЧНИМИ ЗМІНАМИ

Маделен Гранвік¹, Лідія Гринів²

¹Уппсальський університет,
Швеція, Уппсала, Villavägen, 16,
e-mail: Madeleine.Granvik@balticuniv.uu.se; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4084-5441>

²Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: lidiya.hryniv@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7720-6504>

Зміни клімату, що тривають, обумовлюють руйнівні явища в природі, економіці та суспільстві. Тому збереження планетарної кліматичної системи через вдосконалення системи управління в цій сфері є ключовою проблемою. Ми пропонуємо системний підхід до кліматичного управління, що базується на трансдисциплінарній методології дослідження складних природних та соціально-економічних процесів в наземному просторі біосфери. Врахування фізичних та біогеохімічних параметрів цього простору дає можливість сформулювати нові системи оцінювання та управління в економічній науці та практиці. Застосування цих систем має переваги, оскільки забезпечує запобіжні управлінські рішення щодо кліматичних змін. Реалізація наукових концепцій і законів, обґрунтованих В. Вернадським, а також новітніх природничих та соціальних наукових досягнень в цій системі управління, набуває особливого значення. Ми пропонуємо новий фізико-економічний підхід до створення системи превентивного управління кліматичними змінами.

Ключові слова: фізико-економічна методологія, плівка життя, превентивне управління кліматичними змінами, фізика простору наземної біосфери, просторовий капітал плівки життя, наземні екосистеми, Балтійський морський регіон.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 338.22:336.74
JEL E50

ПРО РІВЕНЬ ДОЛАРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Степан Панчишин, Ігор Крупка, Оріся Савка

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,*

e-mail: stepan.panchyshyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6203-4789>

e-mail: igor.krupka@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3106-8660>

e-mail: orysya.nidets2013@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9117-9525>

Анотація. *Метою статті є виявлення динаміки рівня доларизації вітчизняної економіки в умовах воєнного стану та з'ясувати методи, що дають змогу знизити цей рівень. Використано методи аналізу та синтезу, табличний, графічний, структурно-логічний, зіставлень та порівнянь тощо. У статті висвітлено економічну сутність поняття доларизації та особливості доларизації економіки України в умовах воєнного стану. Систематизовано чинники доларизації вітчизняної економіки, особливу увагу приділено аналізу та класифікації методів зменшення рівня доларизації у світовій практиці. Виявлено, що в умовах війни різні показники доларизації демонстрували різноспрямовану динаміку: доларизація кредитів знижувалася, а депозитів – зростала. Проаналізовано монетарну політику Національного банку України і вжиті ним заходи щодо зниження рівня доларизації вітчизняної економіки у другому десятилітті XXI століття, яка ґрунтувалася на таргетуванні інфляції та дала змогу досягти певних позитивних результатів. Автори виходять з того, що процеси доларизації економіки мають як негативні, так і позитивні наслідки для розвитку економіки країни, щоправда, несприятливі помітно переважають. Запропоновано стратегічні напрями політики дедоларизації, підвищення рівня довіри населення України до національної грошової одиниці з урахуванням важливості іноземного фінансування у боротьбі зі збройною агресією росії. Автори доходять висновку, що політика дедоларизації має ґрунтуватися не на стримувальних макропруденційних заходах, які обмежують використання іноземної валюти, а на заходах, які надають привабливості національній валюті. Виявлено додаткові перешкоди та бар'єри в умовах воєнного стану для зниження рівня доларизації і підтримання стабільності національної грошової одиниці й економіки загалом.*

Ключові слова: *доларизація, дедоларизація, монетарна політика, національна грошова одиниця, іноземна валюта, інфляційне таргетування, економіка воєнного стану.*

Постановка проблеми. Рівень доларизації в економіці незалежної України завжди був високим. Найчастіше доларизація є відображенням минулих серйозних економічних та політичних потрясінь і природною реакцією суспільства на макроекономічну нестабільність. Високий рівень доларизації спричинений побоюваннями втрати заощаджень внаслідок галопуючої інфляції та кризових явищ в економіці. Водночас,

доларизація супроводжується постійним поглибленням світогосподарських зв'язків, розширенням обсягів міжнародної торгівлі. За останні кілька років Україні вдалось досягти позитивних зрушень і знизити рівень доларизації економіки, але унаслідок повномасштабного вторгнення росії недовіра до національної грошової одиниці дещо посилилась, а рівень доларизації підвищився. Російська агресія загострила значну кількість явних та прихованих проблем, які суттєво впливають на економічну поведінку учасників господарських відносин в Україні і потребують невідкладного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам доларизації економіки, оцінюванню наслідків цього явища та способам боротьби з ним присвячені праці багатьох вітчизняних та іноземних учених, зокрема привертають увагу праці таких дослідників, як О. Береславська [2], О. Длугопольський [5], В. Козюк [6], Т. Коляда [7], В. Марчук [11], Л. Рябініна [16], О. Сніжко [17], А. Сомик [18], Л. Стецько [20], О. Щуревич [24] та ін. Питаннями визначення природного рівня доларизації в Україні присвячено статті К. Хведчук, В. Сініченко та Б. Топфа (*B. Topf*) [23]. Водночас широке коло питань, пов'язаних з доларизацією, проаналізовано у публікаціях фахівців Міжнародного валютного фонду, серед яких заслуговують пильної уваги праці Е. Єяті (*E. Yeyati*), А. Ізе (*A. Ize*) [25] та інших.

Однак, у проведених дослідженнях не розглядали проблеми доларизації національних економік в умовах воєнного стану, економічного спаду та величезних дефіцитів державних бюджетів, що, очевидно, ускладнює і звужує можливості центральних банків проводити ефективну політику дедоларизації. Питання зниження рівня доларизації в умовах воєнного стану та залежності України від зовнішнього фінансування потребує подальших наукових пошуків і є недостатньо вивченим у науковій економічній літературі.

Мета і завдання дослідження. Виявити особливості та рівень доларизації вітчизняної економіки в умовах воєнного стану, проаналізувати процеси формування монетарної політики та з'ясувати інструментарій, що дає змогу знизити цей рівень.

Виклад основного матеріалу. Доларизація – це повне або часткове використання іноземної валюти у національній економіці [18, с. 1], тобто виконання цією валютою таких функцій грошей, як міра вартості, засіб обігу та засіб нагромадження [14, с. 64]. Іншими словами, національна валюта, послаблена через інфляцію та кризові явища в економіці країни, витискується іноземною (зазвичай, доларом США або євро). Тому, зростає рівень тіньової доларизації (іноземна валюта перебуває в готівковому обігу та у вигляді заощаджень економічних суб'єктів), реальної доларизації (населення вимірює вартість товарів тривалого вжитку в іноземній валюті) і нарешті зростає рівень фінансової доларизації (економічні суб'єкти віддають перевагу кредитам і депозитам у валюті). Загалом, у процесі дослідження явища доларизації науковці [16, с. 91] виокремили декілька її видів за певними критеріями, зокрема: 1) за місцем прояву: внутрішня і зовнішня; 2) за причинами виникнення: де-факто та де-юре; 3) за правовим становищем: офіційна, напівофіційна та нелегальна; 4) за ступенем: повна та часткова; 5) за визначенням Міжнародного валютного фонду: доларизація платіжних операцій, фінансова та реальна доларизація.

Існує низка макроекономічних підходів до визначення рівня доларизації економіки [9, с. 58–61], а саме як співвідношення: загального обсягу депозитів в іноземній валюті до грошового агрегату $M3$ (методика МВФ); суми депозитів та готівки поза банками в іноземній валюті до $M3$; депозитів (кредитів) в іноземній валюті до їх загального обсягу. Кожен із цих показників характеризує рівень доларизації відповідно національної економіки загалом (офіційно за МВФ), рівень доларизації грошового обігу та рівень доларизації фінансового ринку (його депозитного та кредитного сегментів).

Доларизація економіки України розпочалася ще в 1991 році, а основними її причинами (табл. 1), на думку вітчизняних учених, були:

Таблиця 1

Основні чинники доларизації в Україні

№	Чинник доларизації	Коротка характеристика
1	Суспільно-економічна криза 1990-х рр. та зниження довіри до національних грошей (купонно-карбованців)	– суперечлива економічна політика, часті конфлікти у внутрішньополітичному середовищі та небувала волатильність у міжнародному фінансовому просторі; – виклики і загрози геополітичного та військового характеру, які різко загострились у 2014 році та набули катастрофічних рис у 2022 році в умовах воєнної агресії росії;
2	Курсова переоцінка валютних депозитів та кредитів	– збільшення їх гривневого вираження; – зростання валютної складової грошової маси та боргових зобов'язань уряду;
3	Стрибокподібні зміни рівня інфляції	– іноземна валюта ще ширше використовується економічними суб'єктами як засіб нагромадження;
4	Обмеженість гривневих фінансових інструментів унаслідок недостатньої «фінансової глибини»	– слабкі та надмірно вузькі інвестиційні альтернативи на фінансовому ринку щодо вкладення коштів; – ускладнений доступ значної кількості груп економічних суб'єктів до фінансового ринку, що спонукало їх заощаджувати в іноземній валюті;
5	Високий рівень тіньової економіки	– обслуговування операцій тіньового бізнесу здійснюється переважно в іноземних валютах;
6	Значні обсяги трудової міграції	– зростання валютних грошових переказів та ввезення готівкової іноземної валюти в країну;
7	Проблема фінансування дефіциту бюджету	– залежність бюджетного фінансування від зовнішніх та внутрішніх валютних запозичень;
8	Імporto- та енергозалежність країни	– необхідність формування резервів іноземних валют для розрахунків за міжнародними торговельними операціями;
9	«Перегрітий» попит на іноземну валюту	– адаптивні очікування та ментальна поведінка населення сформувалися в умовах неусталеного інституційного та макроекономічного середовища; – низький рівень фінансової інклюзії окремих груп економічних суб'єктів; – «ефект гістерезису» (соціальна пам'ять про гіперінфляцію першої половини 1990-х років); – значні обсяги операцій з іноземною валютою на міжбанківському ринку; – чинники фінансової глобалізації.

Джерело: Складено авторами на основі: Сомик А. В. Доларизація економіки України. *Ефективна економіка*. 2014. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3271>; Хведчук К., Сініченко В., Топф В. Визначення природного рівня доларизації в економіці України. *Вісник Національного Банку України*. 2018. № 247. С. 44; Щуревич О., Коцеміра О. Фінансова доларизація в економіці України. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 5 (66). С. 133. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.

Проведені розрахунки рівня доларизації економіки України за наявними методиками (рис. 1) дали змогу дійти низки висновків. Так, за методикою МВФ доларизація вітчизняної економіки упродовж 2015–2022 років перебувала в межах або вище критичного значення у 30% (найнижчий показник 24 % у 2021 році, а найвищий – 34 % у 2017 році). Інакше кажучи, економіку України можна віднести до високодоларизованих. У 2021–2022 рр. рівень доларизації окремих сегментів фінансового ринку змінювався у різних напрямках, а саме: доларизація кредитів знижувалася, а депозитів – зростала і на кінець досліджуваного періоду досягла 36 %. У 2022 році спадний тренд доларизації депозитів вперше з 2016 р. змінився на протилежний. Якщо ж взяти до уваги не офіційну доларизації (подано на рис. 1), а тіньову, то є підстави вважати, що її значення буде помітно вищим, оскільки домогосподарства тезаврували велику кількість іноземної валюти.

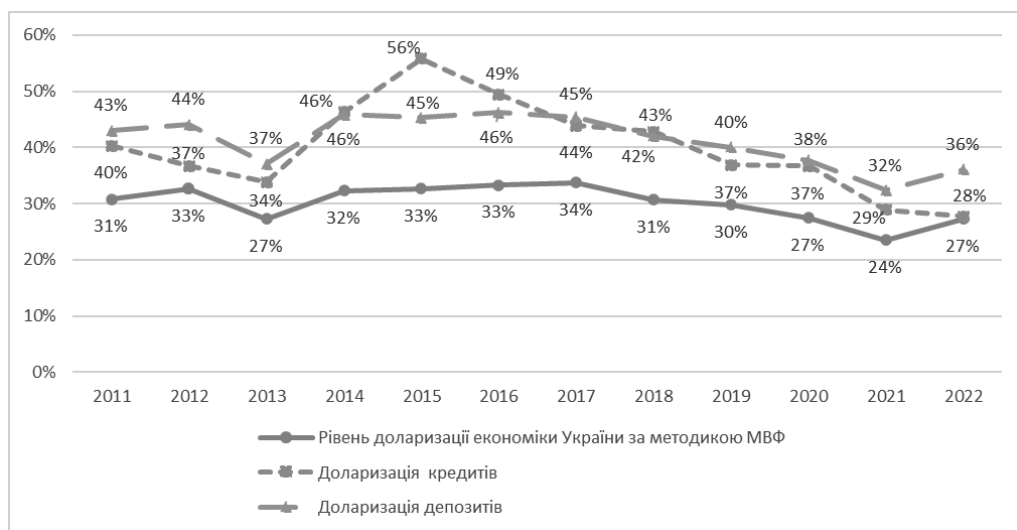

Рис. 1. Рівень доларизації економіки України

Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ [3; 8; 19]

Доларизація як економічне явище має, як відомо, позитивні і негативні наслідки. По-перше, «доларизація сприяє зростанню інвестицій шляхом зниження відсоткових ставок» [23, с. 41], тобто завдяки зменшенню процентних ставок у країні активізується інвестиційний процес. Важливою перевагою є також розширення спектру фінансових послуг і можливість хеджування ризиків у межах країни в періоди високого рівня інфляції. До негативних наслідків відносять послаблення дієвості процентного каналу передавального механізму монетарної політики та зростання валютних ризиків у фінансовому секторі у разі різких коливань обмінного курсу національної грошової одиниці.

В умовах інтеграції національних економік у світову фінансову систему та глобальну економіку, що найчастіше супроводжується зростанням рівня доларизації, синхронізацією ділових економічних циклів, помітним падінням курсів валют країн,

що розвиваються, що завдають значних збитків економічним суб'єктам у цих країнах, активи та доходи яких номіновані у національних грошових одиницях. Тому економіка кожної окремої країни нині стала значно чутливішою до процесів та подій у світовому політичному, економічному та фінансовому просторах. З цієї позиції проблема доларизації в Україні та пошук продуктивних шляхів зниження її рівня постає зараз досить гостро та потребує швидких і продуманих дій НБУ.

Попри всі намагання НБУ мінімізувати рівень доларизації, в умовах глобалізації та високої інтегрованості у світову економіку, усунути її повністю і неможливо, і недоцільно, бо можна ізолювати країну від міжнародної торгівлі та міжнародних фінансів. Підтримувати доларизацію потрібно на природному рівні, за якого вигоди від неї переважають втрати. Природний рівень доларизації – це така частка валютних фінансових активів та зобов'язань, яка усталює рівновагу фінансової системи країни та забезпечує нормальне функціонування її макроекономічного середовища. За дослідженням фахівців НБУ [23, с. 46–47], в Україні цей рівень має становити від 10 до 20 %, але з урахуванням гістерезису вітчизняної фінансової доларизації (кредитів та депозитів), дослідники дійшли висновку, що його діапазон у 20–30 % мав би бути середньостроковим орієнтиром економічної політики регулятора.

Економіки багатьох країн відчувають сьогодні негативний вплив доларизації, тому розроблення підходів та інструментів зниження рівня доларизації, зміцнення національної грошової одиниці є першочерговим пріоритетом країн, які розвиваються. Багато з них намагаються знизити рівень доларизації своїх економік і мають позитивний досвід у проведенні політики дедоларизації (табл. 2). Усі стратегії захисту національних валют, які використовують ці країни (Аргентина, Перу, Ізраїль, Чилі, Бразилія та інші), можна умовно поділити на два види: 1) ті, які ґрунтуються на адміністративних заходах та запровадженні обмежень та 2) ті, які ґрунтуються на використанні макроекономічного інструментарію, а саме продуманої монетарної політики [25, с. 337; 26, с. 37–41].

Одним із елементів політики дедоларизації вітчизняної економіки, враховуючи наведені вище чинники зростання ролі іноземної валюти в країні, є, на наш погляд, проведення прозорої та відкритої монетарної політики й підвищення рівня фінансової інклюзії. В Україні використовують практично усі перелічені вище методи дедоларизації і до початку російської агресії було досягнуто певних позитивних результатів. У 2013 році НБУ ініціював низку заходів задля «зменшення використання іноземної валюти на території України і підняття статусу національної грошової одиниці» [15, с. 51], які спрямовані на зменшення вразливості банківських активів до ризику обмінного курсу, а також мінімізацію зовнішніх ефектів доларизації для фінансової стабільності. З 2016 року Україна, спираючись на світовий досвід, застосовувала політику таргетування інфляції як основне знаряддя протидії доларизації. Ця політика полягає в оголошенні кількісних орієнтирів рівня інфляції на середньостроковий період із зобов'язанням центрального банку їх досягти, що дає змогу захистити доходи та заощадження населення, покращити інвестиційний клімат та стабілізувати ситуацію на ринку праці.

Таблиця 2

Класифікація методів зниження рівня доларизації у світовій практиці

Методи	Групи заходів та цілі	Інструменти та результати політики
1	2	3
1. Макроекономічні заходи (забезпечення монетарної рівноваги та стабільності валютного курсу)	Інфляційні цілі (низька та інерційна інфляція)	<ul style="list-style-type: none"> – низька волатильність доходів як у національній, так і в іноземній валюті; – зменшення «проциклічних» інфляційних сплесків (що збігаються із зниженням реальної заробітної плати);
	Уникнення політики прив'язування обмінного курсу національної грошової одиниці	– мінімізація проциклічних коригувань обмінного курсу;
	Гнучкість обмінного курсу	<ul style="list-style-type: none"> – підвищена волатильність реального обмінного курсу; – мінімізація проциклічних коригувань обмінного курсу;
	Незалежність центрального банку та фіскальна рівновага	– відсутність монетизації бюджетного дефіциту;
2. Мікроекономічні заходи	Диференціація резервних вимог	<ul style="list-style-type: none"> – податок Тобіна; – обов'язкові ліквідні резерви банків за зовнішніми зобов'язаннями;
	Макропруденційні заходи (мікроекономічне регулювання спрямоване на нейтралізацію макрофінансових ризиків)	<ul style="list-style-type: none"> – запровадження лімітів на валютні позики для економічних суб'єктів, які не мають валютних доходів (у тому числі, зважування кредитного ризику у разі відмінності валюти кредиту та валюти отриманого доходу позичальником під час розрахунку його кредитоспроможності); – обмеження (ліміти) за вкладами в іноземній валюті (у тому числі, застосування мінімальних процентних ставок за ощадними рахунками до запитання); – страхування депозитів з поправкою на валютний ризик (проміжний варіант – однакові умови на страхування депозитів в іноземних валютах та національній грошовій одиниці);
	Розвиток конкурентних ринків фінансових активів та інструментів у національній валюті	<ul style="list-style-type: none"> – упередження в країні щодо іноземних валют, у яких номіновані фінансові активи; – розрахункова фінансова одиниця (наприклад, у Чилі - Unidad de Fomento), що скоригована на інфляцію (не плутати з реальною індексацією) і використовується для визначення величини боргу та процентів за зовнішніми борговими зобов'язаннями;

Закінчення табл. 2

1	2	3
3. Заходи прямого обмеження валютного заміщення	Низька та стабільна інфляція	– низька волатильність доходів як у національній, так і в іноземній валюті; – зменшення «проциклічних» інфляційних сплесків (що збігаються із зниженням реальної заробітної плати);
	Обмеження на використання іноземної валюти як платіжного засобу	– обов’язкове вираження цін у країні в національній грошовій одиниці; – збільшення спреду купівлі-продажу іноземної валюти

Джерело: Складено авторами на основі Yeyati E. L. Financial dollarization and de-dollarization in the new millennium: documentos de trabajo 2021/02. Buenos Aires, 2021. 68 p. P. 40. URL: https://ideas.repec.org/p/udt/wpecon/wp_gob_2021_02.html

Однак зараз економіка зіштовхнулася з новими серйозними викликами, які унеможливають використання методів застосовуваних у мирні роки попередніх десятиліть. З-поміж основних ризиків, які потенційно можуть стати перешкодою для зниження рівня доларизації та підтримання стабільності національної грошової одиниці та економіки загалом, доцільно виділити такі:

- значний рівень невизначеності, побоювання і навіть страх, які зумовлені воєнною агресією, невідомість майбутнього та неможливість передбачити тривалість і наслідки війни;
- ризик згорання структурних реформ та зменшення інституційної незалежності НБУ;
- значна кількості кібератак у фінансовому секторі та секторі державного управління;
- вірогідність збільшення частки тіньової економіки (рівень якої у 2021–2022 рр. становив 31% за даними Міністерства економіки України [22]) і, як наслідок, можливість збільшення попиту на готівку та звуження користування офіційними фінансовими послугами;
- підвищення рівня безробіття у роки війни (стрімко зріс з 10,3 % у 2021 р. до 25 % у 2022 р. за даними НБУ [10]), наростання міграційних процесів, посилення сумнівів у населення щодо стабільності банківської системи, що в результаті спричинило масове вилучення заощаджень та переведення коштів на рахунках у готівку, що знову може посилитися у разі неадекватної поведінки російського агресора;
- висока частка державного боргу в іноземній валюті 74,8 % на 2022 р. [4] (рис. 2), що збільшує як валютний та процентний ризики, так і ризик рефінансування. З огляду на це Україна потребуватиме у середньостроковій перспективі постійної присутності на міжнародному ринку боргових цінних паперів та дешевих запозичень від міжнародних фінансових організацій.

Рис. 2. Динаміка державного боргу, млрд дол. США

Джерело: Побудовано авторами на основі даних Міністерства фінансів України. Державний борг та гарантований державою борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>

У зв'язку з неможливістю досягнення економічної рівноваги та рівноваги грошового ринку в традиційному форматі інфляційного таргетування 15 квітня 2022 р. НБУ затвердив «Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану» [13], а для досягнення позитивних макроекономічних змін напрацьовано нову «Стратегію НБУ до 2025 року» [21]. Задля нейтралізації панічних настроїв та стримування розкручування інфляційної спіралі регулятор на початку війни був змушений зафіксувати курс гривні до долара та ввести адміністративні обмеження на операції з іноземною валютою й міжнародне переміщення капіталу. Крім того, НБУ на період воєнного стану отримав змогу здійснювати купівлю ОВДП для фінансування критичних видатків з метою зміцнення обороноздатності країни. Через шоківий стан економіки унаслідок воєнного вторгнення основним якорем стабілізації очікувань став запроваджений фіксований офіційний курс гривні до долара США. Згодом, НБУ повернувся до проведення процентної політики (інфляційного таргетування) у вигляді значного підвищення облікової ставки з 10 % до 25 % у червні 2022 року, що мало підвищити інтерес до строкових депозитів у національній валюті, зменшити тиск на міжнародні резерви та стримувати інфляцію. Таке суттєве підвищення облікової ставки можна вважати методом дедоларизації економіки саме для пристосування населення до умов війни. Вища облікова ставка спричиняє зростання привабливості гривневих депозитів та облігацій уряду, але одночасно здорожчує кредити для економічних суб'єктів, що поступово адаптуються до умов воєнного часу.

Додатковим дієвим засобом захисту гривневих заощаджень населення, а отже, збільшення їх привабливості є депозит із захистом від зміни валютного курсу, що запроваджений у жовтні 2022 р. Суть цього інструменту полягає у тому, що із завершенням терміну депозиту вкладники отримають додаткову премію, пропорційну зміні офіційного курсу гривні до долара США за період дії депозиту, якщо така зміна відбудеться.

Подальшими заходами НБУ, спрямованими на дедоларизації економіки, стали зміни до операційного дизайну монетарної політики у квітні 2023 року, які передбачають:

- зниження ставки за депозитними сертифікатами овернайт з 23 % до 20 % річних, що, на наш погляд, фактично не вплине на рівень доларизації;
- запровадження нових лімітованих тримісячних депозитних сертифікатів під фіксовану ставку на рівні облікової ставки. Як стверджує НБУ [12] новий монетарний дизайн є тимчасовим заходом для стимулювання привабливості гривневих активів, який значно пришвидшить підвищення ставок банками саме за гривневими строковими депозитами.
- підвищення обов'язкових ліквідних резервів банками за валютними операціями. Тепер для коштів на поточних рахунках в іноземній валюті норма резервування становить 15%, для депозитів – 10%, тоді як у гривні 5% та 0% відповідно; таке рішення в умовах воєнного стану мало б спричинити збільшення строкових депозитів банків і водночас стимулюватиме фінансову дедоларизацію.

Усі описані вище заходи спрямовані на те, що зробити гривневі депозити привабливішими, вплинути на бізнес-поведінку вітчизняних банків, зміцнити позицію гривні та підсилити передавальний механізм монетарної політики.

Варто зазначити, що вжиті НБУ заходи для зниження рівня доларизації економіки можуть послаблюватися інфляційними процесами, які помітно посилились в умовах війни коли матеріальні, інтелектуальні, фінансові та інші ресурси вилучаються із виробництва життєвих благ і спрямовуються на мілітарні потреби [1, с. 453]. Іншими чинниками пришвидшення інфляції (до речі, поєднується як інфляція пропозиції, так і інфляція попиту), притаманними сучасній економіці України, є зруйновані виробництва, різке збільшення дефіциту державного бюджету, зростання транспортних та логістичних витрат, здорожчення енергоносіїв, песимістичні очікування економічних суб'єктів щодо майбутніх умов виробництва та збуту продукції тощо.

На сьогоднішній день громадяни України уже звикли до життя в умовах невизначеності і «під ракетами», поступово відновлюються зруйновані виробництва, налагоджуються нові логістичні зв'язки, розширюються експортно-імпортні операції, формуються, особливо під впливом успіхів на фронті, позитивні сприйняття майбутнього успішного європейського розвитку держави, що створює, на нашу думку, підвалини для плавного та поступового переходу до стимулювальної монетарної політики, передовсім зниження облікової ставки з 25 % до дещо нижчого рівня. Водночас згасатимуть інфляційні очікування під впливом нинішньої жорсткої монетарної політики НБУ, зниження рівня світової інфляції, яка переноситься в Україну каналами зовнішньої торгівлі, що формуватиме основу для активізації політики дедоларизації та зміцнення

позиції національної валюти. Це також сприятиме пом'якшенню валютних обмежень, що важливо для бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Заходи НБУ щодо зниження рівня доларизації вітчизняної економіки у другому десятилітті XXI століття ґрунтувалися на таргетуванні інфляції та дали змогу досягти певних позитивних результатів. В умовах війни різні показники доларизації демонстрували різноспрямовану динаміку: доларизація кредитів знижувалася, депозитів – зростала, але із урахуванням тіньової доларизації, її значення та рівень є вищим, оскільки домогосподарства тезаврували велику кількість іноземної валюти. Підтверджено, що процеси доларизації економіки мають як негативні, так і позитивні наслідки для розвитку економіки країни, щоправда, несприятливі помітно переважають. Успішна дедоларизація вітчизняної економіки може відбуватися лише за умов підвищення рівня довіри населення України до національної грошової одиниці з урахуванням важливості іноземного фінансування у боротьбі зі збройною агресією росії. Потрібно також враховувати додаткові перешкоди та бар'єри на шляху до дедоларизації, що виникли в умовах війни, й інерційно можуть залишатися в умовах повоєнної відбудови економіки та розвитку українського суспільства. Одним із найважливіх чинників дедоларизації є подальша фінансова підтримка стратегічних союзників і партнерів України – США та ЄС.

Політика дедоларизації повинна враховувати тип та масштаби доларизації, а також макроекономічні, інституційні та структурні обмеження, з якими стикається економіка. Вивчення першопричин цього явища, його ризиків, а також інструментарію дедоларизації є визначальними для проведення результативної монетарної політики. Усвідомлення економічних наслідків доларизації державними мужами та суспільством в цілому є першим кроком до розроблення ефективної політики для досягнення оптимальної присутності іноземної валюти в економічних процесах країни. У зв'язку з цим політика дедоларизації має ґрунтуватися не на стримувальних макропруденційних заходах, які обмежують використання іноземної валюти, а на заходах, які надають привабливості національній грошовій одиниці України.

Список використаних джерел

1. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка: підручник у 2 кн. / за ред. С.М. Панчишина, П.І. Островерха. 4-те видання, виправлене та доповнене. Львів : Апріорі, 2020. Кн. 1: Вступ до макроекономіки. Макроекономіка. 648 с.
2. Береславська О. І., Зимовець В. В., Шелудько Н. М. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 3. С. 117–130. URL: http://cip.org.ua/docs/EP_06_3_117_uk.pdf.
3. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xlsx>.
4. Державний борг та гарантований державою борг. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>.
5. Длугопольський О., Баранець А. Доларизація національної економіки та трудова міграція: аспекти взаємозв'язку (кейс України). *Економіка і організація управління*. № 1 (41). 2021. С. 51–59.

6. Козюк В. В. Макроекономічний аналіз рівня та структури доларизації вітчизняної економіки. *Вісник Національного банку України*. 2011. № 5. С. 30–34.
7. Коляда Т. А., Мала Н. Л. Вплив валютної політики на економічний розвиток України. *Modern Economics*. 2019. № 14. С. 97–101. URL: [https://doi.org/10.31521/modecon.V14\(2019\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.V14(2019)-16).
8. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xlsx>.
9. Крупка І. М. Доларизація фінансового ринку України: причини, еволюція, наслідки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2021. № 21 (49). С. 56–66.
10. Макроекономічна статистика. НБУ URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>.
11. Марчук В.П. Фінансова доларизація в Україні та шляхи її зниження. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2009. Вип. 24. С. 66–77.
12. Операційний дизайн монетарної політики НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-z-7-kvitnya-vprovadjuje-anonsovani-zmini-do-operatsiynogo-dizaynu-monetarnoyi-politiki-dlya-posilennya-makrofinansovoyi-stiykosti>.
13. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Рада НБУ. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoyi-politiki-na-period-voyennogo-stanu>.
14. Панчишин С. М. Макроекономіка. Львів : Априорі, 2022. 524 с.
15. Річний звіт НБУ за 2013 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/A_report_2013.pdf?v=4.
16. Рябініна Л.М. Доларизація економіки України та її наслідки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 4 (47). С. 91–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_16.
17. Сніжко О., Зикова О. Структура доларизації у контексті глобалізації. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. 1 (42). 2014. С. 45–50.
18. Сомик А. В. Доларизація економіки України. *Ефективна економіка*. 2014. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3271>.
19. Статистика фінансового сектору. НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
20. Стецько Л. І. Доларизація економіки України, її наслідки і напрямки зниження. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.15. С. 287–292.
21. Стратегія Національного банку України до 2025 року. НБУ URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=4.
22. Тенденції тіньової економіки. Міністерство економіки України. 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tendentsi>.
23. Хведчук К., Сініченко В. Топф В. Визначення природного рівня доларизації в економіці України. *Вісник Національного Банку України*. 2018. № 247. С. 41–47. URL: https://journal.bank.gov.ua/uploads/articles/247_3_ukr.pdf.
24. Щуревич О., Коцемира О. Фінансова доларизація в економіці України. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 5 (66). С. 131–137. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.
25. Ize. A., Yeyati, E. L. Financial dollarization. *Journal of International Economics*. 2003. № 59 (2), P. 323-347. URL: https://www.academia.edu/26186000/Financial_dollarization.
26. Yeyati E. L. Financial dollarization and de-dollarization in the new millennium: documentos de trabajo 2021/02. Buenos Aires, 2021. 68 p. URL: https://ideas.repec.org/p/udt/wpecon/wp_gob_2021_02.html.

References

1. Analitichna ekonomika: makroekonomika i mikroekonomika: pidruchnyk u 2 kn. / za red. S.M. Panchyshyna, P.I. Ostroverkha. 4-te vydannia, vypravlene ta dopovnene. Lviv : Apriori, 2020. Kn. 1: Vstup do makroekonomiky. Makroekonomika. 648 s. [in Ukrainian].
2. Bereslavska O. I., Zymovets V. V., Sheludko N. M. Dolaryzatsiia kredytnoho rynku v Ukraini: prychny i naslidky. Ekonomika i prohnozuvannia. 2006. № 3. S. 117–130. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_06_3_117_uk.pdf. [in Ukrainian].
3. Depozyty, zalucheni depozytnymy korporatsiiami (krim Natsionalnoho banku Ukrainy). NBU. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xlsx>. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi borh ta harantovanyi derzhavoiu borh. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>. [in Ukrainian].
5. Dluhopolskyi O., Baranets A. Dolaryzatsiia natsionalnoi ekonomiky ta trudova mihratsiia: aspekty vzaiemozv'iazku (keis Ukrainy). Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. № 1 (41). 2021. S. 51-59. [in Ukrainian].
6. Koziuk V. V. Makroekonomichni analiz rivnia ta struktury dolaryzatsii vitchyznianoï ekonomiky. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy. 2011. № 5. S. 30-34. [in Ukrainian].
7. Koliada T. A., Mala N. L. Vplyv valiutnoi polityky na ekonomichni rozvytok Ukrainy. Modern Economics. 2019. № 14. S. 97-101. URL: [https://doi.org/10.31521/modecon.V14\(2019\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.V14(2019)-16). [in Ukrainian].
8. Kredyty, nadani depozytnymy korporatsiiami (krim Natsionalnoho banku Ukrainy). NBU. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xlsx>. [in Ukrainian].
9. Krupka I. M. Dolaryzatsiia finansovoho rynku Ukrainy: prychny, evoliutsiia, naslidky. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika». 2021. № 21 (49). S. 56–66. [in Ukrainian].
10. Makroekonomichna statystyka. NBU URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>. [in Ukrainian].
11. Marchuk V.P. Finansova dolaryzatsiia v Ukraini ta shliakhy yii znyzhennia. Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy. 2009. Vyp. 24. S. 66–77. [in Ukrainian].
12. Operatsiinyi dyzain monetarnoi polityky NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-z-7-kvitnya-vprovadjuje-anonsovani-zmini-do-operatsiynogo-dizaynu-monetarnoyi-politiki-dlya-posilennya-makrofinansovoyi-stiykosti>. [in Ukrainian].
13. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na period voiennoho stanu. Rada NBU. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kredytanoi-politiki-na-period-voyennogo-stanu>. [in Ukrainian].
14. Panchyshyn S. M. Makroekonomika. Lviv : Apriori, 2022. 524 s. [in Ukrainian].
15. Richnyi zvit NBU za 2013 rik. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/A_report_2013.pdf?v=4. [in Ukrainian].
16. Riabinina L.M. Dolaryzatsiia ekonomiky Ukrainy ta yii naslidky. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzen. 2012. Vyp. 4 (47). S. 91–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_16. [in Ukrainian].
17. Snizhko O., Zykova O. Struktura dolaryzatsii u konteksti hlobalizatsii. Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. 1 (42). 2014. S. 45–50. [in Ukrainian].
18. Somyk A. V. Dolaryzatsiia ekonomiky Ukrainy. Efektyvna ekonomika. 2014. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3271>. [in Ukrainian].
19. Statystyka finansovoho sektoru. NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>. [in Ukrainian].

20. Stetsko L. I. Dolaryzatsiia ekonomiky Ukrainy, yii naslidky i napriamky znyzhennia. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2011. Vyp. 21.15. S. 287–292. [in Ukrainian].
21. Stratehiia Natsionalnoho banku Ukrainy do 2025 roku. NBU URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=4. [in Ukrainian].
22. Tendentsii tinovoi ekonomiky. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tendentsi>. [in Ukrainian].
23. Khvedchuk K., Sinichenko V. Topf V. Vyznachennia pryrodnoho rivnia dolaryzatsii v ekonomitsi Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy. 2018. № 247. S. 41–47. URL: https://journal.bank.gov.ua/uploads/articles/247_3_ukr.pdf. [in Ukrainian].
24. Shchurevych O., Kotsemira O. Finansova dolaryzatsiia v ekonomitsi Ukrainy. Halytskyi ekonomichniy visnyk. 2020. № 5 (66). S. 131–137. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05. [in Ukrainian].
25. Ize. A., Yeyati, E. L. Financial dollarization. Journal of International Economics. 2003. № 59 (2), P. 323-347. URL: https://www.academia.edu/26186000/Financial_dollarization.
26. Yeyati E. L. Financial dollarization and de-dollarization in the new millennium: documentos de trabajo 2021/02. Buenos Aires, 2021. 68 r. URL: https://ideas.repec.org/p/udt/wpecon/wp_gob_2021_02.html.

ON THE LEVEL OF DOLLARIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY IN THE CONDITIONS OF WAR

Stepan Panchyshyn, Ihor Krupka, Orysia Savka

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,*

e-mail: stepan.panchyshyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6203-4789>

e-mail: ihor.krupka@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3106-8660>

e-mail: orysyagnidets2013@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9117-9525>

Abstract. The purpose of the article is to identify the dynamics of the level of dollarization of the domestic economy in the conditions of martial law and to find out the methods that make it possible to reduce this level. Methods of analysis and synthesis, tabular, graphic, structural-logical, comparisons and confrontation, etc. were used. The article highlights the economic essence of the concept of dollarization and the peculiarities of dollarization of the Ukrainian economy in the conditions of martial law. The factors of dollarization of the domestic economy are systematized, special attention is paid to the analysis and classification of methods of reducing the level of dollarization in world practice. It was revealed that during the war, various indicators of dollarization demonstrated multidirectional dynamics: the dollarization of loans decreased, while the dollarization of deposits increased. The monetary policy of the National Bank of Ukraine and the measures taken by it to reduce the level of dollarization of the domestic economy in the second decade of the 21st century, which was based on inflation targeting and made it possible to achieve certain positive results, were analyzed. The authors proceed from the fact that the processes of dollarization of the economy have both negative and positive consequences for the development of the country's economy, although the unfavorable ones clearly prevail. Strategic directions of the dedollarization policy, increasing the level of trust of the Ukrainian population in the national monetary unit, taking into account the importance of foreign financing in the fight against russia's armed aggression, are proposed. The authors conclude that

the dedollarization policy should be based not on restraining macroprudential measures that limit the use of foreign currency, but on measures that make the national currency attractive. Additional obstacles and barriers in the conditions of martial law to reduce the level of dollarization and maintain the stability of the national monetary unit and the economy in general have been identified.

Keywords: dollarization, dedollarization, monetary policy, national currency, foreign currency, inflation targeting, martial law economy.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ІНВЕСТИЦІЇ В СИСТЕМІ ЧИННИКІВ СОЦІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ольга Гринькевич¹, Василь Буняк², Світлана Квак³, Василь Гринькевич⁴

^{1,2,3}Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,

¹e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8646-8119>

²e-mail: vasyl.bunyak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3870-5044>

³e-mail: svitlana.kvak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5104-0617>

⁴Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,
79059, м. Львів, вул. Мазени, 29,

⁴e-mail: wgrynkevych@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6247-2850>

Анотація. Стаття присвячена регіональним особливостям проблеми інвестиційної діяльності в Україні як чинника соціально-економічної безпеки в умовах воєнного стану та у відбудовний період. Метою статті є визначити особливості інвестиційного потенціалу регіонів України на основі індикаторів інвестиційної діяльності у довоєнний період, а також потреб відновлення та розбудови соціально-економічної інфраструктури, яка зазнала руйнувань внаслідок російської військової агресії. У підготовці статті використано методи кабінетних досліджень, аналізу, синтезу і порівняння, статистичні методи аналізу динаміки, багатовимірною ранжування та інтегральних оцінок. Систематизовано джерела інформації для оцінки інвестиційної діяльності в Україні з урахуванням регіонального контексту та обмежень щодо поширення даних в умовах війни. Головними джерелами даних для аналізу інвестиційної діяльності в Україні є державні статистичні обстеження у формі звітності та анкетування підприємств, які проводять Державна служба статистики України та Національний банк України. Додатковими виробниками даних про інвестиційний клімат в Україні є аналітичні центри, професійні об'єднання, інші інституції, серед яких Українська асоціація бізнесу. Проведено аналіз інвестиційної активності в регіонах України у довоєнний період на основі індикаторів капітальних і прямих інвестицій. Сформульовано висновки щодо особливостей регіонального розподілу показників інвестиційного потенціалу з урахуванням руйнувань соціально-економічної інфраструктури внаслідок російської військової агресії. Критично важливими для соціально-економічної безпеки України є збереження інвестиційного потенціалу регіонів, які формують промисловий потенціал країни і можуть забезпечити не лише відновлення, але й модернізацію реального сектору економіки країни. Для розробки регіональних програм відновлення України та залучення інвестицій для їхньої реалізації важливе значення має створення агрегованої бази даних про масштаби руйнувань та інших матеріальних збитків у кожному регіоні України внаслідок російської військової агресії.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна діяльність, соціально-економічна безпека, регіони України, відновлення економіки, індикатори інвестиційної діяльності.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Цільове призначення інвестицій забезпечувати довготривалий ефект обумовлює їх стратегічну роль у системі чинників соціально-економічної безпеки на локальному, регіональному та національному рівнях. Не випадково серед головних принципів Плану відновлення України від наслідків російської військової агресії, запропонованих Урядом на Міжнародній конференції в Лугано (Ukraine Recovery Conference, Швейцарія), є «стимулювання приватних інвестицій, відбудова кращого, ніж було, у національному та регіональному масштабах». Візія зазначеного Плану – «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» [1] вказує на пріоритетне значення інвестиційної активності у реалізації програм і проєктів, спрямованих на відновлення і модернізацію України.

Одним із інструментів інвестиційної підтримки відновлення економіки України є Ukraine Facility – спеціальний фонд, створений з ініціативи Європейської комісії у 2023. Мета фонду – фінансове забезпечення потреб України у відновленні, розбудові та модернізації впродовж коротко- і середньострокового періодів (2024–2027 рр.). Окремою складовою у структурі фонду Ukraine Facility є інвестиційна компонента, призначена для залучення та мобілізації державних і приватних інвестицій задля відновлення та реконструкції України на підтримку реалізації Плану.

Запуск програм фінансування за рахунок коштів Ukraine Facility стане можливим лише після розробки Україною спільно з ЄС відповідного плану – документу з визначеними пріоритетами щодо реформ та інвестицій у збереження і розвиток людського капіталу, окремих секторів економіки, політик реформування публічного управління, боротьби з корупцією, раціонального управління фінансами, сприятливого бізнес-середовища на шляху до цифрової, зеленої та інклюзивної економіки, що поступово узгоджується зі стандартами ЄС [2]. Таким чином інститути ЄС, інші європейські та міжнародні організації у конкретних документах і діях підтверджують готовність сприяти відновленню економіки України, орієнтуючись на чіткі інвестиційні пріоритети України.

У визначенні пріоритетів відновлення економіки України для освоєння ресурсів фонду Ukraine Facility, а також інших джерел підтримки відповідних процесів важливе значення має аналітична оцінка не лише макроекономічної ситуації в Україні, актуальних завдань її стабілізації, але й регіональних особливостей розвитку залежно від наближення до зони активних бойових дій, потреб у соціально-економічній безпеці, фінансовому забезпеченні відновлення та розбудови економіки регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз публікацій, присвячених проблемі інвестиційної діяльності в умовах війни та перспектив повоєнного відновлення, дає підстави дійти висновку, що серед актуальних питань є такі:

1. Значне зниження економічного потенціалу вітчизняних підприємств, насамперед, через пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури. За даними Київської

школи економіки на кінець 2022 р. прямі втрати підприємств оцінені в 13 млрд дол. США [3; 4]. Зниження виробничого та споживчого попиту обумовлює проблему погіршення інвестиційного клімату, проте більшість топ-менеджерів великих компаній в анкетуванні, проведеному Українською асоціацією бізнесу, зазначили, що планують продовжити працювати на українському ринку у 2023 р. [5].

2. Зростання потреби України у відбудові та модернізації соціальної та виробничої інфраструктури регіонів за рахунок як вітчизняних приватних і державних інвестицій, так і зовнішніх інституцій. За даними спеціальної оцінки Уряду спільно з європейськими та міжнародними інститутами (Європейська Комісія, Світовий банк, ООН) «потреби України на відновлення і відбудову зросли до 411 млрд дол. США» [6].

3. Зростання ризиків фінансових інвестицій в економіку в умовах воєнного стану, а відтак – ролі державної підтримки стимулювання інвестиційної діяльності та мінімізації ризиків.

Дослідники Національного інституту стратегічних досліджень, аналізуючи види державної підтримки інвестиційної діяльності в Україні, звертають увагу на її позитивні наслідки та окремі проблеми реалізації. Серед пріоритетних видів державної підтримки автори аналітичної записки відзначають такі [6]:

- державна програма «Доступні кредити 5–7–9 %», за якою кредити можуть видавати під інвестиції або на поповнення оборотних коштів фірми з частковою компенсацією кредитного навантаження. Експерти НІСД звертають увагу на необхідність посилення інвестиційної спрямованості програми;
- веб-платформа «Advantage Ukraine», яка створена для залучення у вітчизняну економіку іноземних інвестицій, містить інформацію про інвестиційні проекти (станом на березень 2023 р. на платформі розміщено інформацію про понад 500 проектів та можливостей у десяти галузях економіки. [7], а також передбачає можливості консультування, серед яких найпоширенішими є запити щодо страхування ризиків та інвестиційних стимулів в умовах війни;
- державна підтримка інвестиційних проектів для залучення в економіку стратегічних інвесторів, а також підтримка розвитку індустріальних парків, запровадження моделі екоіндустріальних парків через відповідні економічні та організаційно-правові стимули (зокрема, законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей регулювання земельних відносин для забезпечення швидкої реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на відновлення економіки України під час дії воєнного стану та у відбудовний період»);
- підтримка страхування інвестицій вітчизняних експортоорієнтованих компаній, а також інших проектів від воєнних ризиків через механізм залучення до страхування Експортно-кредитного агентства (ЕКА), європейських банків, великих міжнародних перестраховиків;
- розширення організаційних форм співпраці з міжнародними організаціями, банками та іншими інституціями (Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк

реконструкції та розвитку, МБФ, Світовий банк та ін.). Прикладом є створення Міжвідомчої координаційної платформи донорів для України.

Крім прямої державної підтримки, зокрема, відтермінування сплати податків і митних платежів, експерти Європейської бізнес-асоціації у презентації результатів опитування 100 топ-менеджерів великих українських і міжнародних компаній називають також такі чинники покращення інвестиційного клімату [5]: статус України як кандидата в ЄС, транспортний безвіз з країнами ЄС, скасування мит і квот на експорт з України, включення її енергосистеми до об'єднаної енергосистеми Європи.

Незважаючи на низку наукових публікацій (Гужва І. [8], Небрат В, Корніяка О. [9], Кічурчак М.В. [10], Лобунець Т., Гончар Г. [11], Мельник Т. [12] та аналітичних звітів з проблем інвестиційної діяльності, інших форм ділової активності в умовах війни [3; 5; 6], значно менше уваги присвячено регіональному контексту цих проблем, обґрунтуванню пріоритетів інвестиційної підтримки соціально-економічної безпеки регіонів України з урахуванням особливостей їх розвитку під час дії воєнного стану.

Постановка завдання (формулювання цілей статті. Метою статті є визначити особливості інвестиційного потенціалу регіонів України на основі індикаторів інвестиційної діяльності у довоєнний період, а також потреб відновлення та розбудови соціально-економічної інфраструктури, яка зазнала руйнувань внаслідок російської військової агресії. Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання: 1) охарактеризувати джерела інформації для аналізу інвестиційної діяльності в Україні з урахуванням регіонального контексту; 2) здійснити аналітичну оцінку інвестиційної активності в регіонах України у довоєнний період, а також руйнувань соціальної інфраструктури, яка потребує відновлення; 3) сформулювати висновки щодо особливостей регіонального розподілу показників інвестиційного потенціалу з урахуванням руйнувань соціально-економічної інфраструктури внаслідок російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» поняття «інвестиції» визначене як «сукупність усіх видів майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект» [13]. Відповідно до законодавства, що визначає умови інвестиційної діяльності як «сукупності практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій» [13], а також особливостей обліку та звітності підприємств з питань інвестицій на рис. 1 відображено підходи до класифікації інвестицій у державних статистичних спостереженнях.

Джерелами інформації для оцінювання та аналізу інвестиційної діяльності підприємств в Україні є державні статистичні спостереження Державної служби статистики України, статистичні та адміністративні дані Національного банку України, Міністерства фінансів та Міністерства економіки. Інституційна інформація для аналізу інвестиційної активності та інвестиційного потенціалу регіонів України систематизована у таблиці 1.

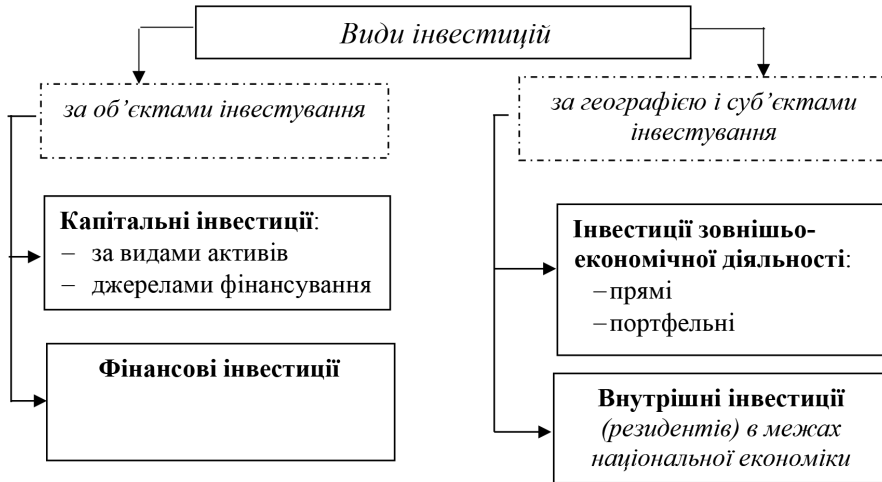

Рис. 1. Підходи до класифікації інвестицій у державних статистичних спостереженнях в Україні
 Джерело: складено авторами за [13–16]

Таблиця 1

Інституційна інформація про індикатори інвестиційної активності в Україні

Назва обстеження/ групи індикаторів	Інституція, відповідальна за обстеження/оцінку індикаторів	Інструментарій
Капітальні інвестиції	Державна служба статистики України	<i>Статистична звітність підприємств:</i> ф. 2-ОЗ ІНВ (річна) «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції»; ф. № 2-інвестиції (квартальна) «Звіт про капітальні інвестиції»
Інвестиції зовнішньо-економічної діяльності	Державна служба статистики України	<i>Статистична звітність:</i> ф. № 10-зез (квартальна) «Звіт підприємства з іноземними інвестиціями»; ф. № 13-зез (квартальна) «Звіт підприємства про інвестиції за кордон»
Стан ділової активності підприємств / інвестиційні очікування	Державна служба статистики України	Анкетування підприємств промисловості і сфери послуг в частині інвестиційних очікувань, цільового призначення інвестицій та факторів, які впливають на інвестиційну активність
Прямі інвестиції	Національний банк України	<i>Фінансова та статистична звітність підприємств / банків за розділом «Статистика зовнішнього сектору»</i>
Індекс інвестиційної привабливості України	Європейська бізнес-асоціація	Опитування директорів найбільших міжнародних та українських компаній

Джерело: складено авторами за [5; 14–16].

Наведений у таблиці 1 перелік виробників статистичних і адміністративних даних про інвестиції, а також відповідного інструментарію дає змогу провести комплексну оцінку індикаторів інвестиційної діяльності, чинників, які позитивно і негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні та її регіонах. Водночас зауважимо, що статистичну інформацію про інвестиції за регіонами, починаючи з даних за 2022 рік, буде оприлюднено після завершення терміну для подання статистичної та фінансової звітності, встановленого Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни».

У період дії воєнного стану у відкритому доступі Національний банк України поширює інформацію про прямі інвестиції на національному рівні, визначені, зокрема, за принципом спрямованості (потоки/запаси) і принципом активів/пасивів (потоки/запаси), звертаючи увагу на те, що уточнені дані за 2022 р. будуть наведені після отримання річної фінансової звітності підприємств (рис. 2).

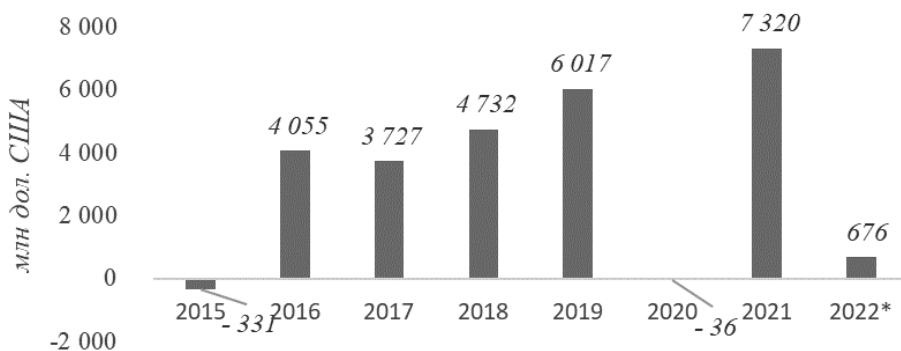

Рис. 2. Прямі інвестиції в Україну за принципом спрямованості (потоки)

Джерело: побудовано за [15]

У довоєнний період до п'ятірки регіонів-лідерів за індикатором капітальних інвестицій на одну особу були м. Київ і Київська область, Дніпропетровська, Полтавська, Запорізька та Львівська області (рис. 3).

Найпривабливішими для іноземних інвесторів у довоєнний період 2021 р. були Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська області та м. Київ (рис. 4).

Важливо зазначити що за індикатором прямих іноземних інвестицій на одного мешканця спостерігався значно нерівномірніший регіональний розподіл. Загалом варіацію показників інвестиційної активності за регіонами України у довоєнний період визначали такі чинники як природно-ресурсний потенціал; галузева структура регіональної економіки; мережа транспортного сполучення та логістики; людські ресурси; географічне положення і транскордонне співробітництво; активність місцевих органів влади у залученні інвестиційних ресурсів.

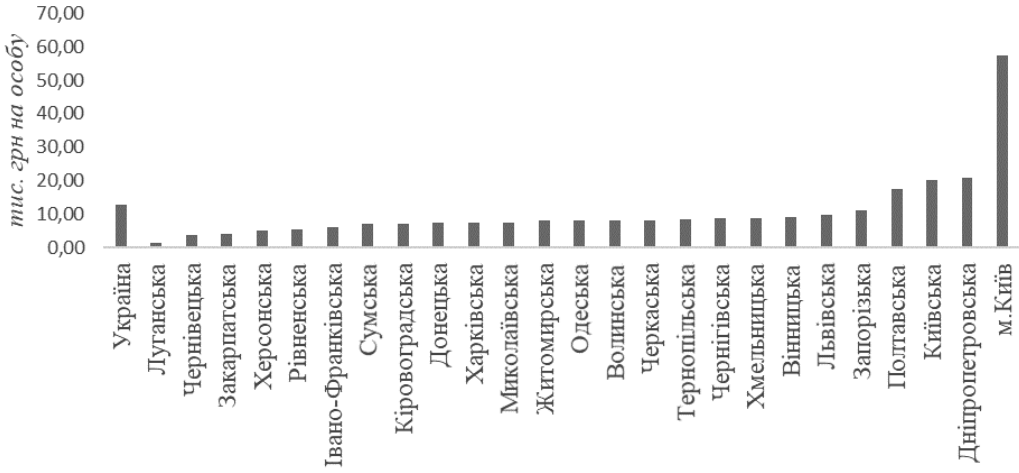

Рис. 3. Капітальні інвестиції у регіонах України у розрахунку на одну особу довоєнний період (2021 р.)

Джерело: розраховано і побудовано за [14]

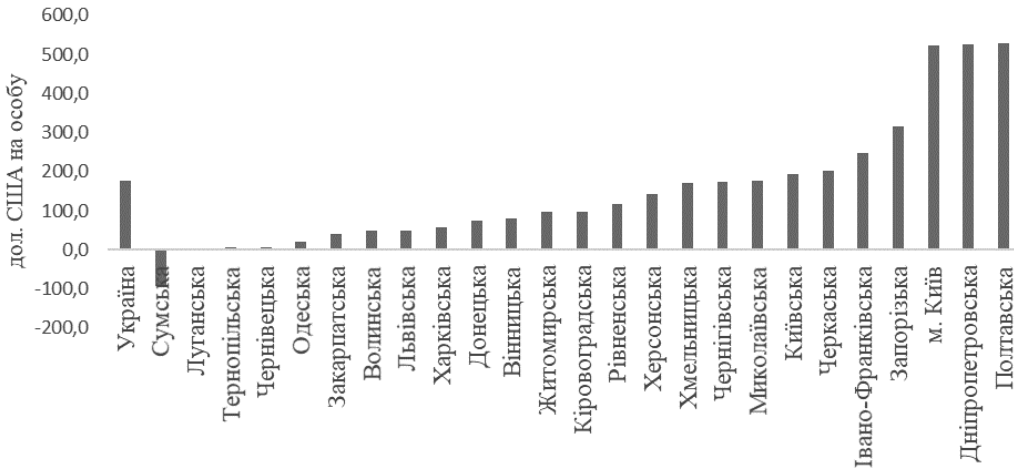

Рис. 4. Прямі іноземні інвестиції у регіонах України у розрахунку на одну особу довоєнний період (2021 р.)

Джерело: розраховано і побудовано за [14; 15]

Внаслідок російської військової агресії та дії умов воєнного стану інвестиційна активність підприємств у регіонах України стала значною мірою залежна від близькості регіону до зони активних бойових дій. Водночас величезні руйнування соціальної

інфраструктури, потреба відновлення і модернізації соціально-економічної сфери неможливі без вітчизняних та іноземних інвестицій. На рис. 5 наведено інтегральну оцінку руйнувань об'єктів соціальної та транспортної інфраструктури в регіонах України (школи, лікарні, дороги, житло), складену за даними мапи руйнувань, представленої на веб-порталі Плану відновлення України у 2022 р. [1].

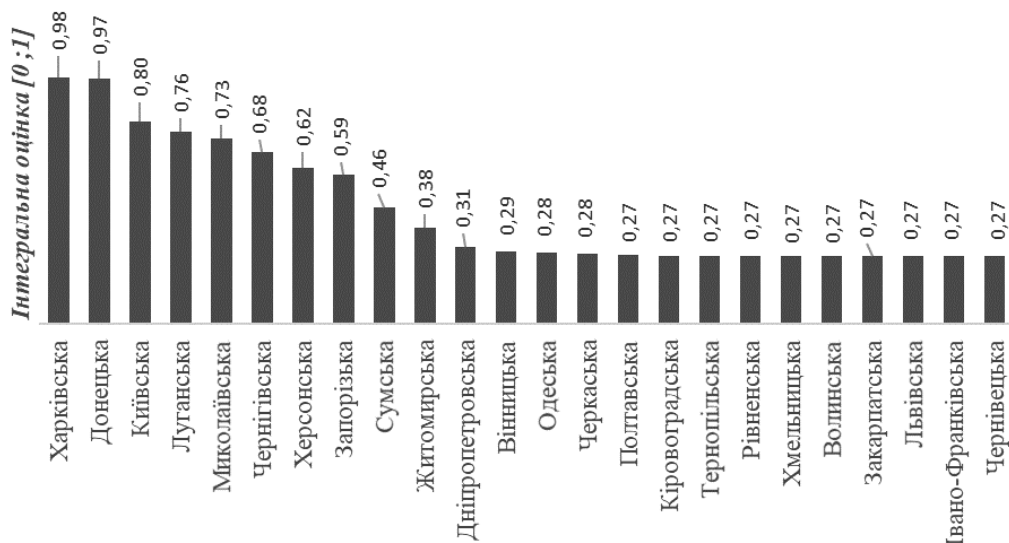

Рис. 5. Інтегральна оцінка руйнувань об'єктів соціальної та транспортної інфраструктури в регіонах України станом на липень 2022 р.

Джерело: розраховано і побудовано за [1]

Серед областей, які найбільше постраждали і страждають від військових дій, Харківська, Донецька, Київська, Луганська, Миколаївська, Чернігівська, Херсонська, Запорізька, Сумська, Житомирська, Дніпропетровська. Саме ці регіони потребують найбільшої державної підтримки, активності місцевих органів влади, бізнесу, громад у залученні інвестицій для відбудови та модернізації цивільної, транспортної, промислової інфраструктури.

У розробці програм відновлення та розбудови регіональної інфраструктури в Україні, залученні інвестицій на їх реалізацію ще до завершення війни важливе значення має налагодження чіткої системи збору та аналізу даних про завдані збитки через руйнування об'єктів соціальної, транспортної, енергетичної, промислової інфраструктури, інших об'єктів стратегічного значення. Така база даних мала б стати інформаційною основою не лише для підготовки Плану відновлення України та запровадження його реалізації за рахунок державних і приватних інвестицій, коштів міжнародних і європейських фондів, зокрема, Ukraine Facility, але й розробки регіональних програм і проєктів, спрямованих на залучення інвестицій у відновлення та розвиток з урахуванням особливостей і потреб територіальних громад.

Прикладом запровадження системи збору та аналізу даних про матеріальні втрати, завдані громадянам і державі внаслідок російської військової агресії, є проєкт «Росія заплатить» [3–4]. Проєкт реалізується аналітичним центром Київської школи економіки з лютого 2022 року спільно з Офісом Президента України, Міністерством економіки, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури України. Супутникові дані, зібрані через з оцифрування високоточних знімків з дронів про масштаби руйнувань у населених пунктах, можуть стати основою для точнішої оцінки потреб у відновленні регіональної інфраструктури. У теперішній час зазначені дані формуються лише щодо семи регіонів (Житомирської, Київської, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Сумської, Чернігівської областей) України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Воєнний стан кардинально змінив пріоритети у чинниках соціально-економічної безпеки, але інвестиції залишаються у системі таких чинників, забезпечуючи економічну основу для відновлення і модернізації регіонів України. У довоєнний період спостерігалася помітна диференціація у регіональному розподілі показників інвестиційної активності, що значною мірою зумовлено особливостями галузевої структури регіональної економіки, її природно-ресурсним потенціалом, рівнем підтримки державних і місцевих органів влади. Регіонами-лідерами за рівнем інвестиційного потенціалу були м. Київ і Київська область, Дніпропетровська, Полтавська, Запорізька, Івано-Франківська та Львівська області.

В умовах війни інвестиційна активність у регіонах України продовжує забезпечувати їхню довгострокову соціально-економічну безпеку, але суттєво зменшилася внаслідок зростання фінансових та інших ризиків. Офіційна статистика та результати опитувань підприємств показують, що бізнес поступово адаптується до діяльності в умовах війни, але в довгостроковій перспективі зберігається невизначеність, фізична безпека бізнесу залишається пріоритетною.

В Україні на державному та регіональному рівнях діє низка програм економічного стимулювання інвестиційної діяльності, активною є підтримка міжнародних організацій, Євросоюзу, зокрема через створення фонду Ukraine Facility з інвестиційною компонентою для реалізації Плану відновлення та розбудови України. Для розробки такого плану важливе значення має створення агрегованої бази даних про масштаби руйнувань та інших матеріальних збитків у кожному регіоні України. Така інформація може стати доказовою базою у розробці регіональних програм відновлення України та залучення інвестицій для їхньої реалізації.

Список використаних джерел

1. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.
2. European Commission. Ukraine: Commission proposes to set up a dedicated Facility to support Ukraine's recovery, reconstruction and modernisation. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3355.
3. Київська школа економіки. Росія заплатить: проєкт зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay>.

4. Росія заплатить. Веб-портал проекту. URL: <https://damaged.in.ua>.
5. Європейська бізнес-асоціація. Індекс інвестиційної привабливості України. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA-InvestIndex_2H-2022_UA.pdf.
6. Національний інститут стратегічних досліджень. Підтримка інвестицій у промисловість України в умовах війни та повоєнного відновлення: аналітична записка. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovist-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ta>.
7. Міністерство економіки України. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. Офіційний сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovle nniaEkonomiki>.
8. Гужва І. Як забезпечити інвестиції під час війни. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/23/697382>.
9. Небрат В., Корніяк О. Особливості механізмів капіталоутворення та інвестування в Україні як чинник фінансових ризиків в умовах війни та післявоєнного періоду. *Grail of Science*, (16), 31–34. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.001>.
10. Лобунець Т., Гончар Г. Особливості інвестування бізнесу в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. 8(26). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8\(26\)-155-164](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8(26)-155-164).
11. Кічурчак М.В. Економічні детермінанти і наслідки війни в Україні: аналіз на основі неповних даних. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2022. Вип. 62. С. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6202>.
12. Мельник Т. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. No 2 (100). С. 3–11.
13. Про інвестиційну діяльність. Закон України. Поточна редакція від 10.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
14. Державна служба статистики України. Офіційний веб-портал. URL: www.ukrstat.gov.ua.
15. Національний банк України. Офіційний веб-портал URL: <https://bank.gov.ua>.
16. Матковський С. О., Гринькевич О. С., Сорочак О. З., Гальків Л. І., Прокопович-Павлюк І. В. Статистика підприємств : навчальний посібник. Київ: Алерта, 2013. 560 с.

Reference

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Plan vidnovlennja Ukrainy. [Recovery Plan for Ukraine.] URL: <https://recovery.gov.ua>. [in Ukrainian].
2. European Commission. (2023). Ukraine: Commission proposes to set up a dedicated Facility to support Ukraine’s recovery, reconstruction and modernisation. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3355.
3. Kyiv School of Economics. (2023). Rossia zaplatyt: project zi zboru, analysu informacii pro materialni vtraty Ukrainy vid vijny z Rossijeju. [Russia will pay: the project of collecting, evaluating, analyzing, and documenting information on direct losses to civilian infrastructure in connection with Russian aggression]. URL: [https://kse.ua/ua/russia-will-pay/.](https://kse.ua/ua/russia-will-pay/)
4. Russia will pay. Project website. URL: <https://damaged.in.ua>.
5. European Business Association. (2022). Index investytsijnoji pryvablyvosti Ukrainy. [Investment Index] URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA-InvestIndex_2H-2022_UA.pdf. [in Ukrainian].
6. National Institute for Strategic Studies. (2023). Pidtrymka investytsiy v promyslovist Ukrainy v umovah vijny ta povojennoho vidnovlennya: analitychna zapyska. [Support for investment in Ukraine’s industry during wartime and post-war recovery: analytical note.]

- URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovisht-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ta>. [in Ukrainian].
7. Ministry of Economy of Ukraine. (2023). Investycii v Ukrainu. [Investments in Ukraine and economic recovery]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovle nniaEkonomiki>. [in Ukrainian].
 8. Huzhva, I. (2023). Yak obezpechyty investycii pid chas viyny. [How to secure investments during wartime]. *Economichna Pravda*. [Economic Truth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/23/697382>. [in Ukrainian].
 9. Nebrat, V. & Korniyaka, O. (2022). Osoblyvosti mehanizmiv capitaloutvorennia ta investuvannya v Ukraini yak chynnyk ryzykiv v umovah viyny ta pisljavoyennoho periodu. [Features of capital formation and investment in Ukraine as a factor of financial risks in times of war and post-war period.] *Grail of Science*, 16, 31–34. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.001>. [in Ukrainian]
 10. Lobunets, T. & Honchar, H. (2022). Osoblyvosti investuvannya biznesu v umovah viyny. [Features of business investment in times of war.] *Scientific Perspectives*, 8(26), 155–164. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8\(26\)-155-164](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-8(26)-155-164). [in Ukrainian]
 11. Kichurchak, M. (2022). Economichni determinanty ta naslidky viyny v Ukraini: analis na osnovi nepovnyh danyh. [Economic determinants and consequences of the war in Ukraine: analysis based on insufficient data]. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*. 2022. Issue 62, 13-32. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6202>. [in Ukrainian].
 12. Melnyk, T. (2022). Derjavna pidtrymka ta stymuluvannya rozvytku biznesu v umovah vojennoho stanu. [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Economics, Management and Administration*, No 2 (100), 3–11. [in Ukrainian].
 13. On Investment Activity. Law of Ukraine. Current version as of October 10, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
 14. State Statistics Service of Ukraine. Official website. URL: www.ukrstat.gov.ua.
 15. National Bank of Ukraine. Official website URL: <https://bank.gov.ua>.
 16. Matkovsky, S., Hrynkevych, O., Sorochnik, O., Halkiv, L. & Prokopovych-Pavlyuk, I. (2013). *Statistics of enterprises: textbook*. Kyiv: Alerta, 2013. 560 p. [in Ukrainian].

INVESTMENTS IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND ECONOMIC SECURITY FACTORS AND RECOVERY OF THE UKRAINE REGION ECONOMIES

Olha Hrynkevych¹, Vasyl Bunyak², Svitlana Kvak³, Vasyl Hrynkevych⁴

^{1; 2; 3} *Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,*

¹*e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8646-8119>*

²*e-mail: vasyb.bunyak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3870-5044>*

³*e-mail: svitlana.kvak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5104-0617>*

⁴*Lviv Institute of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»,
29 Mazepy Str., Lviv, 79059,*

e-mail: wgrynkevych@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6247-2850>

Abstract. The article is devoted to the regional peculiarities of the investment activity in Ukraine as a factor of social and economic security in martial law conditions and in the reconstruction period.

The article aims to determine the features of the investment potential of Ukraine regions based on indicators of investment activity in the pre-war period, as well as the need to restore and develop the socio-economic infrastructure that was destroyed during Russian aggression.

In preparing the article, methods of desk research, analysis, synthesis, and comparison, statistical methods of dynamic analysis, multidimensional ranking, and integral evaluations were used.

Information sources for the investment activity assessment in Ukraine are systematized, considering the regional context and restrictions on disseminating data in wartime conditions. The main sources for statistical analysis of investment activity in Ukraine are state statistical surveys in the form of reporting and questionnaires of enterprises conducted by the State Statistics Service of Ukraine and the National Bank of Ukraine. Additional data producers on Ukraine's investment climate are state and non-state analytical centers and other institutions, including the Ukrainian Business Association.

An analysis of investment activity in the regions of Ukraine in the pre-war period was carried out based on indicators of capital and direct investments. Conclusions are formulated regarding the features of the regional distribution of investment potential indicators, considering the destruction of the socio-economic infrastructure in connection with Russian aggression. Critically important for the socio-economic security of Ukraine is the preservation of the investment potential of the regions that form the country's industrial potential and can ensure the modernization of the real sector of the country's economy. To develop regional programs for the recovery of Ukraine and attract investments for their implementation, creating an aggregated database on the scale of destruction and other material damage caused to each region of Ukraine in connection with Russian aggression is of great importance.

Keywords: investments, investment activity, socio-economic security, regions of Ukraine, economic recovery, indicators of investment activity.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ПРО ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПЦІЇ «GOOD GOVERNANCE» ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Василь Зеленко¹, Наталія Зеленко²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, вул. Коперника, 3,
e-mail: vasylyzelenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7073-3635

²Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12,
e-mail: nzelenko25@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4310-5032

Анотація. Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, під впливом трансформаційних, євроінтеграційних та глобалізаційних змін, вимагає застосовування до системи національного публічного управління позитивно випробуваних механізмів управління країн західної демократії. Адаптація таких практик дасть змогу сформувати оптимальні системи публічного управління на різних рівнях державного апарату. Одним із таких дієвих механізмів є концепція «Good Governance» (добре або належне урядування), сутність та особливості якої досліджено авторами у даній публікації.

Метою статті є визначення особливостей впливу процесів євроінтеграції та глобалізації на формування національної моделі «доброго врядування» в Україні задля формування висновків та пропозицій щодо подальшого вдосконалення національної концепції публічного управління та адміністрування загалом.

У статті концепція «Good Governance» представлена як гармонійне поєднання двох базових складників: демократичність практики прийняття й реалізації управлінських рішень та ефективність, а саме досягнення позитивного результату за умов мінімізації витрат, розглянуто сильні та слабкі сторони застосування даної концепції.

Дослідженням доведено, що добре врядування – це концепція ефективного і відповідального публічного управління, яка повинна широко застосовуватися як серед загальнодержавної влади так і серед публічних органів регіонального та місцевого рівнів самоврядування. У дослідженні використано такі методи як аналіз (для вивчення основних моделей публічного управління), синтез (при здійсненні узагальнень результатів дослідження щодо впровадження системи доброго урядування в Україні та світі), наукове абстрагування, методи індукції та дедукції, узагальнення і порівняння, систематизації, візуалізації результатів дослідження.

Ключові слова: публічне управління, добре урядування, рішення, ефективність, демократія, моделі, влада, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Беручи до уваги той факт, що від здобуття незалежності Україна розвивалась за моделлю управління, яка містила велику кількість пережитків з радянського минулого, в умовах сьогодення багато сфер публічного управління потребують суттєвої модернізації. Щоб позбутися даних проблем та вийти на власний шлях розвитку потрібен певний час і орієнтування (але не точне копіювання) на позитивні практики розвинутих держав світу.

Переважає більшість вітчизняних фахівців, які досліджують процеси реформування публічного управління та місцевого самоврядування, погоджуються з ефективністю моделей «Good Governance» ЄС, США та Канади і необхідністю впровадження їх принципів в сучасну українську систему.

Ба-більше, дослідження теоретико-методологічних аспектів належного врядування є надзвичайно актуальним через призму подальшого вдосконалення національної концепції публічного управління та адміністрування, налагодження і систематичної роботи органів влади задля протистояння глобалізаційним викликам та ефективного втілення реформ з європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широкий спектр проблематики впливу процесів євроінтеграції та глобалізації на становлення належного врядування висвітлюється в працях вітчизняних авторів, зокрема, таких, як: Кухарева Г.П. (розглядає належне урядування як спосіб становлення ефективної системи публічного управління в Україні), Шаульська Г.М. (досліджує західні управлінські моделі сьогодення), Новак-Каляєва Л.М. (аналізує тенденції до конвергенції в концепціях публічного управління), Балабасва З. (вивчає європейські практики впровадження принципів демократичного врядування), Олійник О. (аналізує традиції врядування у національному державотворенні), Толкованов В.В., Гук А.К. (досліджують принципи доброго врядування та доводять їх загальноєвропейську цінність) тощо.

Незважаючи на доволі великий інтерес наукової спільноти до вивчення проблем публічного управління (в розрізі сфери доброго врядування), в силу постійних трансформацій та змін у нашій державі, до сьогодні у повній мірі не вироблено чітко сформованої національної моделі доброго врядування, що і зумовлює проведення подальших наукових розвідок у цій площині.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення особливостей впливу процесів євроінтеграції та глобалізації на формування національної моделі «доброго врядування» в Україні задля обґрунтування рекомендацій щодо подальшого вдосконалення національної концепції публічного управління та адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова наука та практика з урахуванням вимог часу постійно винаходила та апробувала різні концепції публічного управління. Так, найбільш відомими та поширеними в світі є три концепції такого управління: класична модель управління (Old Public Management), новий публічний менеджмент (New Public Management) і належне урядування (Good Governance). Ці три концепції управління поступово змінювали одна одну після Другої світової війни [1, с. 76].

Вдавшись до ретроспективного аналізу даного поняття, зазначимо, що концепція «Доброго врядування» («Good Governance») виникла в міжнародному порядку денному

після повалення Берлінської стіни, а першою міжнародною інституцією, яка згадала про належне урядування, став Світовий банк, який ще в 1989 р. у дослідженні що стосувалося держав Південної Африки та мало назву «Від кризи до сталого розвитку», визначив термін «урядування» (Governance) як «націлене на забезпечення розвитку застосування політичної влади для управління національними справами» [2].

Дана концепція вперше була запроваджена в Європейському Союзі (далі – ЄС) на початку ХХІ століття і сформувалась на основі концепцій, які виникали з основоположних принципів становлення ЄС, практики його функціонування та з необхідності вирішення нагальних та першочергових для того часу проблем. Зокрема, мова йде про концепції політичних мереж, багаторівневого управління і Європейського адміністративного простору. Однак, саме як управлінська модель «Добре врядування» сформувалося у 1997 році, коли вийшла у світ Програма розвитку ООН «Governance» для сталого розвитку людських ресурсів» [3, с. 14].

У Звіті «Про розвиток людства» 2002 р., підготовлений Програмою розвитку ООН, визначено, що з погляду розвитку людства поняття «належне урядування» та «демократичне урядування» є синонімічними та визначено основні ознаки належного урядування, а саме: участь; верховенство права; прозорість; відповідальність; орієнтація на консенсус; справедливість; ефективність та результативність; підзвітність; стратегічне бачення [4].

Що стосується нашої держави, то вступаючи до Ради Європи Україна задля дотримання ст. 3 Статуту Ради Європи взяла на себе низку зобов'язань, які були включені до Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) [5]. Питання про запровадження належного врядування у вітчизняне правове поле стояло на порядку денному ще починаючи з 2000-х років, однак набуло конкретних контурів лише після того, коли наша держава взяла активний курс на європейську інтеграцію у 2014 році.

Відтак, для всебічного усвідомлення усієї суті даної категорії, необхідно вдатися до аналізу цієї дефініції. У загальному сенсі поняття «врядування» визначають як «вироблення у колегіальний спосіб із залученням максимально можливої чи доцільної кількості членів конкретної громади життєво важливих рішень щодо впорядкування суспільного життя та делегування для їх реалізації обраним для цього особам певних повноважень» [6, с. 50].

Зауважимо, що нині відсутній загальноприйнятий переклад українською мовою назви «good governance», а тому науковцями використовуються різні терміни, такі, як «належне урядування», «добре урядування», «якісне урядування», «демократичне урядування», «ефективне урядування» тощо.

У правовій доктрині та практиці, а також сучасних міжнародних нормативно-правових документах урядування розуміється як:

- здійснення економічної, політичної та адміністративної влади з метою управління життям країни на всіх рівнях [7];
- управлінські процеси, здійснювані державними установами з метою управління державними справами та державними ресурсами на умовах забезпечення реалізації прав людини [8];

- система цінностей, політик та інституцій, за допомогою яких суспільство керує своїми соціальними, політичними та економічними справами через взаємодію з/та всередині уряду, громадянського суспільства та приватного сектору [9];
- правила, процеси і поведінка, які впливають на те, яким чином застосовується влада на паневропейському рівні, особливо у питаннях прозорості, співучасті, підзвітності, ефективності та злагодженості [10];
- правила (норми), процеси та відповідні моделі поведінки визначених суб'єктів, за допомогою яких забезпечуються публічні і приватні інтереси, менеджмент ресурсів, реалізується державна влада у суспільстві [11];
- процес прийняття рішень та методи, за допомогою яких такі рішення впроваджуються, перевіряються й переглядаються. До того ж, до структури даної категорії входять різного роду механізми й інституції, за допомогою яких громадяни та групи осіб задовольняють свої інтереси, реалізують свої законні права, виконують обов'язки, досягають компромісу і т. д. [12];
- таке, що визначає інституційне середовище, у якому громадяни взаємодіють між собою та з урядовими структурами і їх службовцями [2].

Отже, «належне врядування» можна визначити як специфічну форму організації публічного (державного) управління, за якого відбувається активна співпраця органів державної влади й органів місцевого самоврядування із громадянським суспільством, людиною, підприємцями за допомогою інформаційно-комунікативних технологій.

На практиці добре врядування можна виміряти за численними показниками, розробленими для порівняльного аналізу й політичного консультування урядів будь-яких країн. Основними вимогами Світового банку до систем врядування й адміністрування в країнах-одержувачах економічної допомоги є: участь громадян і відповідальність; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність уряду; якість регуляторної політики; верховенство права; контроль корупції [13].

Потрібно зауважити, що точно оцінити якість врядування в країні можна, лише враховуючи додаткові економічні, геостратегічні й політичні інтереси. Концепція доброго врядування виходить з того, що в XXI столітті врядування має базуватися на розподілі влади, участі й транскордонному співробітництві. Така політика, керована загальноновизнаними в усьому світі правилами, може суперечити прагненню до суверенітету й демократичному праву націй на самовизначення. Єдиний спосіб урегулювання цих суперечностей – добровільна співпраця в межах країн і на міжнародному рівні. Керівні принципи доброго врядування: участь громадян, верховенство права й відповідальність. Їхня реалізація вимагає готовності до політичного компромісу й балансування інтересів, дотримання правил у сенсі добровільного самообмеження, а також ефективного контролю й, у разі потреби, покарання за порушення. З цього можна зрозуміти, що добре врядування – це концепція, для втілення якої потрібно дуже багато передумов. Вона потребує однозначної, демократично-легітимізованої політичної волі, а також відповідних політично-адміністративних знань і здібностей [14, с. 4].

Варто констатувати, що принцип належного урядування виконує подвійну функцію: з одного боку, він являє собою кошик, в якому окремі різні правила зосереджені разом одне з одним навколо загальної основоположної ідеї (мається на увазі, ідеї належного урядування), а з іншого – він може бути генератором для появи нових правил, які стосуються тієї ж самої ідеї та викликані вимогами часу. Як принцип, він становить відкрите джерело прав і обов'язків [15, с. 4–5].

Сьогодні перед усіма країнами-членами Ради Європи стоять важливі завдання у досягненні спільних цілей в питаннях забезпечення доброго місцевого і регіонального урядування, зокрема, спроможності місцевих і регіональних органів влади забезпечувати високу якість послуг та адекватно реагувати на законні очікування громадян, відповідності між повноваженнями і ресурсами місцевої і регіональної влади, збільшення зацікавленості та залучення громади до вирішення державних проблем як на місцевому, так і на регіональному рівні, формування співпраці між місцевою і регіональною владою, в тому числі прикордонного та транскордонного співробітництва [16].

Розуміючи необхідність забезпечення доброго урядування не лише правовими, але й інституційними інструментами, європейські інституції (насамперед, Рада Європи та ЄС) активно сприяють міжнародному співробітництву у цій сфері, тим самим дозволяючи країнам-членам вчитися і збагачуватися на досвіді інших, розробляти спільні підходи до розуміння та вирішення існуючих питань впровадження стандартів доброго урядування. Є природнім той факт, що кожна країна має зацікавленість не тільки у внутрішньому розвитку цього суспільного блага, але й в досягненні доброго місцевого і регіонального управління на усьому Європейському континенті.

Ефективною формою обговорення актуальних питань розробки та впровадження стандартів доброго урядування на місцевому і регіональному рівнях стало проведення на регулярній основі Європейської конференції міністрів, відповідальних за питання місцевого і регіонального розвитку [17].

Відтак, під час вступу до Ради Європи 9 листопада 1995 року Україна, з метою дотримання статті 3 Статуту Ради Європи, взяла на себе низку зобов'язань, внесених до Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995), зокрема щодо розвитку місцевої та регіональної демократії [5].

Необхідно зазначити, що важливим чинником розвитку національного законодавства та реалізації політики європейської інтеграції України є участь нашої держави у міжнародних конвенціях Ради Європи (які встановлюють спільні для усіх країн європейського континенту стандарти доброго урядування на місцевому і регіональному рівнях), а також на спільних самітах Україна ЄС (де переймаються кращі практики функціонування європейського адміністративного простору). На сьогоднішній день подібними стандартами уряд керується під час реалізації широкомасштабної реформи місцевого самоврядування в Україні.

На підставі вивчення європейських практик імплементації принципів демократичного урядування, результати якого пропонує проф. З. Балабаєва у [16], автори статті провели SWOT-аналіз перспектив запровадження Україною концепції «Good Governance» (табл. 1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз запровадження Україною концепції «Good Governance»

Сильні сторони політичної системи
формальна й фактична структурованість політичних влад усередині політичної системи; наявне об'єднання кількох політичних влад навколо загалом спільних принципів реформування публічного управління та економіки в цілому; пріоритетність реформаційних прагнень верхівки політичної системи перед консервативними; наявність позасистемних ресурсів (позапарламентські політичні партії, громадські організації та рухи) для забезпечення реформ.
Слабкі сторони політичної системи
часта відсутність чіткого бачення цілей, завдань і перспектив розвитку системи; брак професійності виконавців (менеджерів і працівників) вищих рівнів у питаннях реформування політичних інститутів; слабкість прямих інформаційних зв'язків між політичною системою та «споживачем» її послуг – суспільством; високі внутрішні ризики блокування частиною менеджерів і працівників дій з реформування окремих інститутів і системи в цілому; дефіцит повноцінних ресурсів: матеріальних, людських, ідейних, інформаційних і владних; різні системи цінностей, а отже, різні ідеологічні та ідейні платформи учасників правлячої коаліції можуть сповільнити трансформаційні процеси, створити ситуацію неприйняття рішень; високий рівень політичної корупції всередині політичної еліти
Можливості
до зовнішніх можливостей належить готовність і реальні дії потужних міжнародних партнерів (ЄС, США, Канада тощо) у сприянні модернізаційним реформам; сильна владна вертикаль дає змогу мобілізувати матеріальні, людські, інформаційні ресурси з зовнішнього оточення політичної системи: суспільства, бізнесу, міжнародних джерел; зовнішнє експертне знання від країн-донорів здатне принаймні розробити комплекси заходів із реформування політичної системи; поки що помітний кредит довіри й готовність підтримки від значної частини суспільства; у резерві – потужний інститут місцевого самоврядування, спроможний значно ефективніше вирішувати реформаційні завдання в кожному окремому випадку.
Загрози
громадянське суспільство в разі його відсторонення від розробки й здійснення реформ, браку прогресу здатне істотно заблокувати навіть позитивні реформаторські дії політичної системи; ймовірність відсутності єдності в основних зовнішніх партнерів у майбутньому стосовно ситуації в Україні та шляхів виходу з кризи може загрожувати скороченням надходження ресурсів ззовні, що посилить ризики гальмування й блокування реформ; воєнні дії відтягують значну частину ресурсів від реформаторських дій; підтримка з боку «споживачів» політичних послуг – суспільних і бізнесових груп у разі тривалих невдач реформаторів може поступитися місцем опору, що призведе до зменшення чи навіть повного блокування надходження ресурсів усіх видів.

Джерело: складено авторами за [16].

Парадоксально, що сильні й слабкі сторони політичної системи між собою дуже тісно пов'язані. Так, присутність у парламенті досить великої коаліції, здатної ухвалювати реформаторські рішення, нівелюється розбіжностями в поглядах усередині самої коаліції та «ревнощами» між складовими фракціями, тобто структурованість політичних влад, що мала би сприяти виробленню зважених рішень, як це відбувається в «класичних» неокорпоративістських політичних системах, постає водночас і як негативна обставина, оскільки вона заважає досягненню консенсусу, необхідного для гармонійного управління. Це пов'язано не так із загальними цілями й прагненнями, як

із механізмами їх досягнення: окремі угруповання всередині правлячої коаліції беруть за основу поступове, «інкрементальне» реформування системи управління, тоді як інші виступають з позицій радикалізму й максимально швидкого руйнування старої й побудови нової політико-адміністративної системи. В умовах істотної невизначеності поточної політичної та економічної ситуації в Україні (особливо із врахування впливу російської агресії) обидва екстремуми мають свої переваги й свої небезпеки, й встановлення балансу між ними є значною мірою ситуативним. Розмитість уявлень про «кінцевий» або принаймні задовільний результат реформування/досягнення має тимчасовий характер і поступово зменшується в результаті «спроб і помилок» у напрямі реформ. Ситуативність згоди й конфлікту між окремими групами реформаторської правлячої коаліції означає нелінійний процес взаємодії, а отже, важко піддається прогнозуванню й оцінці перспектив. Брак професіоналів у питаннях реформування вищих управлінських інститутів міг би бути компенсований хоча би на початкових стадіях запрошенням фахівців ззовні політичної системи, в тому числі з-за кордону, як це й було зроблено на прикладі Н. Яресько, А. Абромавичуса та інших. Однак тут існує небезпека невідповідності реформаційних заходів умовам і специфіці вітчизняної системи управління через недостатню обізнаність у них запрошених фахівців і їхнє цілком логічне небажання підтримувати неформальні принципи й процедури, що склалися в політичній системі протягом тривалого попереднього періоду [16].

Суперечності процедурних формальних і неформальних аспектів кадрового забезпечення політичних та державних інститутів як у сенсі призначення, так і звільнення посадовців різних рівнів значно утруднюють очищення системи управління від некваліфікованих чи недобросовісних чиновників. Ще одним негативним чинником є інституційний ізоморфізм – прагнення політичних інститутів зберегти форму, притаманну їм з минулого, або набути під впливом зовнішніх тисків форми, властивої важливому зовнішньому оточенню.

З метою оцінки зазначених стимулів і перешкод зручно скористатися поширеною моделлю «кошика для сміття», яка була розроблена й пізніше удосконалена багатьма західними ученими. За цією моделлю політичне рішення є результатом об'єднання трьох потоків: потоку проблем, потоку розв'язків проблем і потоку інтересів акторів процесу ухвалення рішення. Політичне рішення може бути ухвалене і за відсутності повного збігу потоків, але для цього має відкритися «вікно можливостей» [18].

Українські демократичні перетворення ще перебувають на стадії поступового розвитку, який вкрай важко спрогнозувати, враховуючи постійний негативний вплив повномасштабного вторгнення росії. Відтак, саме обмін досвідом із європейськими країнами та іншими демократично-розвинутими країнами світу сприятиме подальшому впровадженню демократичних принципів та ідей у свідомість та повсякденну діяльність громадян усіх взаємодіючих держав.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження вказують на те, що концепція «належного (доброго) врядування» (Good Governance) виникла на основі фундаментальних для західної правової доктрини понять демократії та верховенства права. Відтак, «належне врядування» є ефективною формою

участі людини в здійсненні публічної влади, шляхом використання інформаційних технологій, що забезпечують налагодження взаємодії з громадськістю на всіх етапах прийняття рішення та можливість контролю за діяльністю органів публічної влади з метою відстоювання прав окремих громадян та вирішення загально-соціальних справ.

Сучасне українське суспільство характерне особливістю того, що населення живе за законами ринкової економіки, прагне поширення приватної власності, хоче чесної конкуренції, однак ще «за інерцією» відтворює радянські стереотипи про соціальну справедливість, водночас часто толеруючи корупцію. Успіх демократичних перетворень у країні пов'язаний зі зміною психології людей, соціальних норм звичної поведінки: від позиції «гвинтика», який очікує вказівок, до відчуття себе самостійним, активним суб'єктом власного життя та суспільства, тобто дійсним громадянином правової демократичної держави. В Україні не буде ефективного й відповідального уряду, поки громадяни повністю не відмовляться від минулої моделі поведінки (повної довіри та невтручання у роботу влади) на користь захищеної приватної власності, підприємницької ініціативи, і, зрештою, вільної економічної конкуренції без рейдерства, нечесних пілль, перепон та корупції серед чиновників [19].

Що стосується впровадження нової національної моделі «належного врядування» в Україні, то за забезпечення ефективності цього процесу це допоможе комплексно вирішувати питання реформування всієї публічно-владної сфери в бік демократизації та імплементації міжнародних та європейських стандартів державотворчої практики.

Відтак, принципово нова для нашої держави концепція «Good Governance» має бути зосереджена на всебічне розширення сфери участі громадськості в управлінні з одночасним гарантуванням того, що різноманітні пріоритети (економічні, соціальні, політичні тощо) повинні бути максимально пронизані демократичними засадами та виражатися у тому, що голоси усіх громадян (навіть набідніших і соціально незахищених) бралися до уваги під час прийняття важливих державних рішень. Правильна апробація даної концепції в українських реаліях буде сприяти розвитку громадянського суспільства на основі європейських та світових стандартів, без якого не може існувати сучасна демократична, економічно міцна та політично стабільна держава.

Список використаних джерел

1. Кухарева Г. П. Належне урядування як шлях до становлення дієвої системи публічного управління в Україні. *Теорія та практика публічного управління*. 2015. Вип. 3. С. 76–83.
2. Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. URL: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/12/02/000178830_98101901364149/Rendered/PDF/multiPage.pdf
3. Шаульська Г. М. Сучасні західні управлінські моделі. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Київ, 2018. № 3. С. 111–116. URL: <https://cutt.ly/umeRMn3>.
4. Human Development Report 2002: Deepening democracy in a fragmented world / United Nations Development Programme (UNDP). New York: Oxford University Press. 2002. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf.

5. Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text.
6. Олійник О. Традиції врядування у національному державотворенні: міфи й реальність. *Вісник Національної академії публічного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 49–56. URL: <https://cutt.ly/Tn5wEJu>.
7. Governance for sustainable human development: a UNDP policy document / United Nations Development Programme. 1997. January. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf.
8. Новак-Каляєва Л.М. Сучасні тенденції до конвергенції в концепціях публічного управління. *Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 1. С. 29–41. URL: <https://cutt.ly/jn5eFaU>.
9. UNDP Note on Governance for Human development, 2004. URL: <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/KHDR2004.pdf>.
10. European Governance. A White Paper. Commission of the European Communities. COM (2001) 428 final. Brussels, 25.07.2001. URL: http://ec.europa.eu/governance/contrib_etc_en.pdf.
11. Communication on Governance and development. Report from the Commission on European Governance. Commission of the European Communities, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2003. URL: <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/KHDR2004.pdf>.
12. Neumayer E. Is good governance rewarded? A Cross-national Analysis of Debt Forgiveness. *World development*, Vol. 30, No 6. Records Management: the key to good governance and sustainable development. URL: [http://www.lse.ac.uk/collections/GeographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20\(Good%20Governance\).pdf](http://www.lse.ac.uk/collections/GeographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20(Good%20Governance).pdf).
13. Офіційна сторінка Фонду Бертельсманна. URL: www.bertelsmann-stiftung.de.
14. Чада Роланд. Good Governance: Рамки для впорядкування доброго урядування. Європейська Академія Берліна, 2016. URL: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Czada_UKR.pdf.
15. Viczi P. The Institution of Good Administration in the Council of Europe. URL: http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/sprava/vaczi_peter.pdf.
16. Балабаєва З. Європейський досвід розробки та впровадження в практику принципів демократичного врядування / Зінаїда Балабаєва. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2116>.
17. Толкованов В. В., Гук А. К. Коментар Рекомендації 102 (2001) та Резолюції 123 (2001) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи щодо стану місцевої і регіональної демократії в Україні. *Збірник науково-аналітичних матеріалів присвячених десятиї річниці Фонду сприяння місцевому самоврядуванню України*, 2002. С. 356–358. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=565>.
18. Kingdon J. *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd edition. Harper Collins Publishers. 2010. 254 p. URL: <https://cutt.ly/Mn5yqLx>.
19. Додатковий протокол Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади про право участі у справах місцевого органу влади. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text.

References

1. Kukhareva H.P. (2015). Nalezhne uryaduvannya yak shlyakh do stanovlennya diyevoyi systemy publichnoho upravlinnya v Ukraini. [Proper governance as a way to create an effective system of public administration in Ukraine]. *Teoriya ta praktyka publichnoho upravlinnya*. Vyp. 3. S. 76–83. [in Ukrainian].
2. Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. URL: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/12/02/000178830_98101901364149/Rendered/PDF/multiPage.pdf. [In English].
3. Shaul's'ka H.M. (2018). Suchasni zakhidni upravlins'ki modeli. [Modern western management models] *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. Kyiv. № 3. S. 111–116. URL: <https://cutt.ly/umeRMn3>. [in Ukrainian].
4. Human Development Report 2002: Deeping democracy in a fragmented world / United Nations Development Programme (UNDP). New York: Oxford University Press. 2002. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf. [In English].
5. Vysnovok N 190 (1995) Parlament's'koyi Asambleyi Rady Yevropy shchodo zayavky Ukrainy na vstup do Rady Yevropy. [Conclusion N 190 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe regarding Ukraine's application to join the Council of Europe]. Strasburh, 26 veresnya 1995 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text. [in Ukrainian].
6. Oliynyk. (2012). Tradytsiyi vryaduvannya u natsional'nomu derzhavotvorenni: mify y real'nist'. [Traditions of governance in national state formation: myths and reality]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi publichnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. Vyp. 1. S. 49–56 URL: <https://cutt.ly/Tn5wEJu>. [in Ukrainian].
7. Governance for sustainable human development: a UNDP policy document / United Nations Development Programme. 1997. January. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf. [In English].
8. Novak-Kalyayeva L.M. (2013). Suchasni tendentsiyi do konverhentsiyi v kontseptsiyakh publichnoho upravlinnya. [Modern trends towards convergence in the concepts of public administration]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi publichnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. № 1. s. 29–41. URL: <https://cutt.ly/jn5eFaU>. [in Ukrainian].
9. UNDP Note on Governance for Human development, 2004. URL: <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/KHDR2004.pdf>. [In English].
10. European Governance. A White Paper. Commission of the European Communities. COM (2001) 428 final. Brussels, 25.07.2001. URL: http://ec.europa.eu/governance/contrib_efc_en.pdf. [In English].
11. Communication on Governance and development. Report from the Commission on European Governance. Commission of the European Communities, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2003. URL: <http://www.kosovo.undp.org/re-pository/docs/KHDR2004.pdf>. [In English].
12. Neumayer E. Is good governance rewarded? A Cross-national Analysis of Debt Forgiveness. *World development*, Vol. 30, No 6. Records Management: the key Debt Forgiveness. *World development*, Vol. 30, No 6. Records Management: the key to good governance and sustainable development. URL: [http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20\(Good%20Governance\).pdf](http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Article%20in%20World%20Development%20(Good%20Governance).pdf) [In English].
13. Ofitsiyna storinka Fondu Bertel'smanna. URL: www.bertelsmann-stiftung.de. [in Ukrainian].

14. Chada Roland. (2016). Good Governance: Ramky dlya vporядkuvannya dobroho uryaduvannya. [Good Governance: A framework for streamlining good governance] *Yevropeys'ka Akademiya Berlina*, URL: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Czada_UKR.pdf. [in Ukrainian].
15. Viczi P. The Institution of Good Administration in the Council of Europe URL: http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/sprava/vaczi_peter.pdf[In English].
16. Balabayeva Z. Yevropeys'kyy docvid pozpobky ta vppovadzhennya v ppraktyky ppyntsyypiv demokpatychnoho vpyadyvannya[European evidence of the practice and implementation of the principles of democratic governance in practice].URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2116>. [in Ukrainian].
17. Tolkovanov V. V., Huk A. K. (2002). Komentar Rekomendatsiyi 102 (2001) ta Rezolyutsiyi 123 (2001) Konhresu mistsevykh ta rehional'nykh vlad Rady Yevropy shchodo stanu mistsevoyi i rehional'noyi demokratyi v Ukrayini. [ommentary on Recommendation 102 (2001) and Resolution 123 (2001) of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe on the state of local and regional democracy in Ukraine]. *Zbirnyk naukovo-analitychnykh materialiv prysvyachenykh desyatyi richnytsi Fondu spryyannya mistsevomu samovryaduvannyu Ukrayiny*, s. 356–358. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=565>. [in Ukrainian].
18. Kingdon J. Agendas, Alternatives, and Public Policies. 2nd edition. *Harper Collins Publishers*. 2010. 254 p. URL: <https://cutt.ly/Mn5yqLx> [In English].
19. Dodatkovyy protokol Yevropeys'koyi khartiyi mistsevoho samovryaduvannya pro pravo uchasti u spravakh mistsevoho orhanu vldy pro pravo uchasti u spravakh mistsevoho orhanu vldy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text. [in Ukrainian]

ON FEATURES OF THE «GOOD GOVERNANCE» CONCEPT AND ITS APPLICATION FOR THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC GOVERNANCE MODEL IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EU INTEGRATION AND GLOBALIZATION

Vasyl Zelenko¹, Natalia Zelenko²

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
3 Kopernyka Str., Lviv, 79008,
e-mail:vasylzelenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7073-3635*

²*Lviv Politechnic National University
12 Stepan Bandera Str., Lviv, 79013,
e-mail:nzelenko25@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4310-5032*

Abstract. The development of Ukraine as a democratic, legal, social state under the influence of transformational, European integration and globalization changes, requires the application for the system of national public administration of positively tested management mechanisms of Western democracies. Adaptation of such practices will make it possible to form optimal systems of public management at different levels of the state apparatus. One of these effective mechanisms is the concept of «Good Governance», the essence and features of which are explored by the authors in this publication.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of the impact of the processes of European integration and globalization on the formation of the national model of «good governance» in Ukraine in order to form conclusions and proposals for further improvement of the national concept of public management and administration in general.

In the article, the concept of «good governance» is presented as a harmonious combination of two primary components: the democratic practice of making and implementing management decisions and efficiency, namely the achievement of a positive result under the conditions of cost minimization, the strengths and weaknesses of the application of this concept are considered. Research has proven that good governance is a concept of effective and responsible public administration, which should be widely applied among the national government and public bodies at the regional and local levels of self-government.

Therefore, in the research process, such methods were used as analysis (when studying the main models of public administration), synthesis (when making generalizations of the research results regarding the implementation of the good governance system in Ukraine and the world), scientific abstraction, methods of induction and deduction, generalization and comparison, systematization, visualization of research results.

Keywords: public administration, good governance, decisions, efficiency, democracy, models, power, local self-government.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 339.56
JEL F14; F17

ПРО ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДИНАМІКУ ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ

Галина Вербицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: galinaverbicka@ukr.net; ORCID: 0009-0009-3212-7392*

Анотація. Метою дослідження є визначення особливостей та прикладних проблем вітчизняної експортної діяльності з урахуванням впливу війни. У дослідженні використано наукові методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняння. Результати дослідження показали, що російська військова агресія має негативний вплив не тільки на динаміку вітчизняного експорту, але й поставила цілі галузі на межу виживання. Проведено детальне аналізування динаміки і структури експорту за основними секторами економіки. Визначено основні загрози, з якими вони стикнулися у цей нелегкий для всієї країни час.

Сформульовано висновок про потребу у здійсненні інноваційної модернізації післявоєнної економіки України. Доведено, що без впровадження новітніх технологій на підприємствах, неможливий економічний розвиток держави. Тільки структурна перебудова української економіки на інноваційній основі та державна підтримка високотехнологічних експортно-орієнтованих галузей промисловості забезпечать конкурентоспроможність вітчизняних товарів на зовнішніх ринках.

Ключові слова: експорт, галузі, вплив, структура, динаміка, війна, товари, дохід, економіка.

Постановка проблеми. В Україні війна триває вже більше року. За цей рік вітчизняна економіка значно постраждала: повне або часткове руйнування багатьох підприємств, скорочення обсягів виробництва, неспроможність відродити бізнес на деокупованих територіях, міграція працездатного населення, знищення енергосистеми, інфляція. Російсько-терористична агресія спричинила негативний вплив на зовнішньоторгівельний оборот України. Багато промислових підприємств-гігантів, які були провідними експортерами продукції, зокрема завод «Азовсталь», Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, Авдіївський коксохімічний завод, Артемівський завод шампанських вин, ПрАТ «Северодонецьке об'єднання «Азот», змушені були припинити свою роботу. Значних збитків через війну зазнало і вітчизняне сільське господарство. Через це Україна недоотримує експортні надходження від реалізації фермерської продукції. Тому дослідження динаміки зовнішньої торгівлі під час війни є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуванням впливу війни на динаміку та структуру вітчизняної зовнішньої торгівлі займалися багато вчених, зокрема Гаврилук І.І. [3], Жабинець О.Й. [6], Кічурчак М.В. [8], Матвеев М.Е., Лебедченко В.В., Гайдай Г.Г. [9], Микуляк О.В. [10], Яковенко О.І. [16], Яковець Т.А., Ковальчук Ю.П. [17] тощо. Згадані автори досліджували зовнішньоекономічну діяльність українських підприємств та економічні втрати нашої держави в умовах війни. Однак реалії швидко змінюються, особливо в умовах воєнного стану. А, отже, проблема залишається актуальною і потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей та прикладних проблем вітчизняної експортної діяльності з врахуванням впливу війни. Завданнями дослідження є оцінювання динаміки та структури експортної діяльності України в умовах воєнного часу та виокремлення шляхів подолання наслідків російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жодна країна в сучасних умовах не може існувати без розвитку зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля є однією із складових економічного зростання держави. Тому, незважаючи на війну, Україна здійснює активну експортну та імпорتنу діяльність.

Міжнародні зв'язки стають в теперішній час одним із важливих чинників економічного зростання, структурних зрушень та підняття ефективності національного виробництва [3]. Для підтримання розвитку міжнародних економічних відносин України з іншими країнами світу провідні країни, впроваджують ліберальні заходи регулювання зовнішньої торгівлі з нашою державою. Зокрема, 4 червня 2022 року набуло чинності Рішення Європейського союзу про скасування мит на українські товари терміном на рік. Крім того, на рік призупиняються всі антидемпінгові мита на імпорту вітчизняних товарів [10].

З 1 жовтня 2022 р. Україна офіційно стала 36-м членом Конвенції про процедуру спільного транзиту (NCTS), що дозволило максимально спростити міжнародний рух товарів між країнами учасницями. Безперечно, військові дії знизили потенційні можливості зовнішньої торгівлі України, однак модернізація митних інструментів при підтримці міжнародної спільноти допомагають забезпечити стабільність [17].

У ХХІ столітті воєнні дії відбувалися у багатьох країнах, зокрема Грузії, Судані, Сирії, Лівії тощо. Виконане кореляційне аналізування зовнішньої торгівлі країн та впливу військових дій показало наявність значного зв'язку між цими явищами. У кожній з досліджуваних країн, воєнний конфлікт супроводжувався скороченням експортно-імпоротної діяльності.

Як зазначають фахівці, зниження експорту, насамперед, пов'язане з руйнуванням експортних потужностей, логістичними проблемами, торговельними блокадами, а також санкціями. Скорочення імпорту в переважній більшості випадків викликано падінням споживчого попиту та зниженням купівельної спроможності населення. Девальвація національної валюти, яка практично завжди супроводжує військовий конфлікт, призводить до інфляційного стрибка, насамперед товарів іноземного походження [9].

Не оминула ця тенденція і Україну. Однак, незважаючи на те, що багато виробничих потужностей знаходяться на окупованих територіях або територіях на яких відбуваються активні бойові дії, наша держава не втратила свою присутність на зовнішніх ринках, хоча і відбулося значне скорочення експорту.

У зв'язку з блокадою акваторії Чорного моря та ускладненням роботи портів на територіях, де не ведуть активні бойові дії, захопленням портів Скадовська, Херсона, Бердянська й Маріуполя значно скоротилися можливості транспортування експортної продукції з України в інші частини світу [8]. Блокування портів є на сьогоднішній день головною проблемою зниження експортної активності нашої країни, яка потребує серйозної роботи над відновленням логістики та забезпеченням каналів постачання вантажів через західний кордон України в порти Румунії, Польщі чи Німеччини залізничним та автомобільним транспортом [6]. Найбільше цю загрозу відчула агропромислова галузь, адже Україна є основним постачальником зернових та олії, інших видів продовольчої продукції [16]. Адже до війни Україна експортувала біля 90 % агропродукції морським шляхом. На сьогоднішній день «зерновим коридором» через морські порти Одеської області відвантажується біля 75% від загального об'єму агроекспорту [15].

Щоб зрозуміти рівень впливу на зовнішню торгівлю України загарбницької війни розв'язаної Росією, проведемо аналізування динаміки та структури зовнішньої торгівлі товарами за 2021–2022 рр. Так, якщо у 2021 р. Україна експортувала продукції на суму 68,1 млрд. дол., то у 2022 р. експорт впав до 44,1 млрд. дол., тобто на 35 % [4]. З огляду на окупацію частини території, активні бойові дії, постійні атаки на інфраструктуру та логістичні проблеми, експорт у 44,1 млрд. дол. є значним досягненням уряду. Проте таке суттєве зниження рівня українського експорту призвело до скорочення валютної виручки держави, що негативно відобразилося на стані вітчизняної економіки, адже згідно офіційних джерел місяць війни Україні обходиться у 10 млрд. дол. США [2]. Валютні надходження, яку вітчизняні підприємства одержують від експортних операцій – це чинник, який спроможний суттєво впливати на валютний курс гривні. А, отже, і на все економічне життя нашої держави.

На даний момент технологічна активність України є низькою, що демонструє її частка у світовому високотехнологічному виробництві, яка, за даними Scienceand Engineering Indicators, складає 0,1 % [13]. Головними статтями вітчизняного експорту традиційно були залізна руда, аграрна продукція та металургійні напівфабрикати. У 2021 р. основними товарами, які Україна продала на зовнішніх ринках були чорні метали (13,96 млрд. дол.), зернові (12,34 млрд. дол.); жири та олії тваринного або рослинного походження (7,04 млрд. дол.).

В 2022 р. аграрний сектор став основою українського експорту та джерелом валютних надходжень від торгівлі. Серед експортованої аграрної продукції лідерами були кукурудза (5,94 млрд. дол.); соняшникова олія (5,46 млрд. дол.); пшениця (2,6 млрд. дол.); ріпак (1,54 млрд. дол.); насіння соняшнику (1,255 млрд. дол.); соя (0,862 млрд. дол.), м'ясо птиці (0,852 млрд. дол.); плоди, ягоди та горіхи (0,313 млрд. дол.), молокопродукти (0,251 млрд. дол.), мед (0,137 млрд. дол.), яйця (0,042 млрд. дол.) (рис. 1) [1].

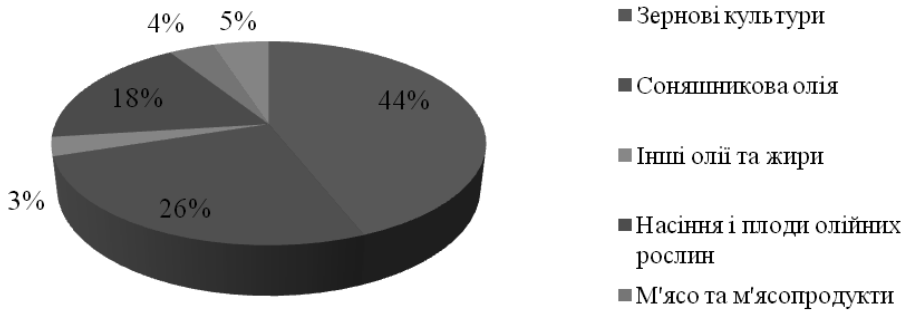

Рис. 1. Товарна структура агропромислового комплексу України у 2022 р.

Джерело: побудовано за [1]

У 2022 р. дохід від експорту молокопродуктів збільшившись на 41 % відповідно до 2021 р. В цій групі основні доходи отримано від реалізації на зовнішніх ринках сухого та згущеного молока – 90 млн. дол., масла та молочних паст – 82 млн. дол., сирів – 42 млн. дол., незгущеного молока й вершків – більше 16 млн. дол., сироватки – біля 16 млн. дол. На 32 % знизилися показники експорту яєць – до 27 тис. т. У грошах, завдяки зростанню світових цін на цей продукт, падіння склало лише 7%. Недоотримала Україна й експортні надходження від продажу за кордон меду. Його експорт у 2022 р. склав 48 тис. т, що на 17 % менше, ніж у 2021 р. Проте завдяки зростанню вартості меду на міжнародному ринку падіння валютної виручки склало лише 5%. Виторг від експорту плодів, ягід та горіхів за підсумками 2022 р. впала на 15 % [1].

Розв'язана Росією повномасштабна війна значно підірвала вітчизняний експортний потенціал металургійної продукції. Ще у 2014–2015 рр. через загарбницькі дії росіян було втрачено контроль над Алчевським металургійним комбінатом, Єнакіївським метзаводом, Донецьксталлю, Харцизьким трубним заводом.

У 2022 р. вагомо скоротився експорт чорних металів, а саме з 13,95 млрд. дол. до 4,533 млрд. дол., тобто на 67,5 %. Вітчизняні гірничо-металургійні підприємства за підсумками 2022 р. експортували 23,98 млн. т залізорудної сировини (ЗРС), що на 56 % менше за показник 2021 р.; при цьому у грошовому вираженні експорт ЗРС знизився на 57,8 % – до 2,91 млрд. дол. (рис. 2).

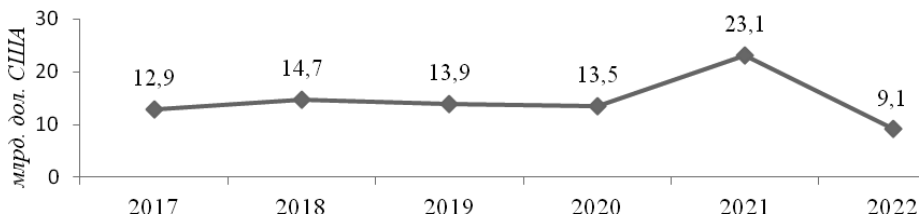

Рис. 2. Динаміка експорту металопродукції в Україні

Джерело: побудовано за [7]

Експорт металевих напівфабрикатів у 2022 р. становив 1,9 млн. т, тобто впав на 72 % в порівнянні з 2021 р.; у вартісному вираженні склав 1,2 млрд. дол., що на 70,9 % менше, ніж у 2021 р. Плаского металу у 2022 р. експортували 1,63 млн. т, а це на 73 % менше, ніж у 2021 р.; у грошах – на 1,35 млрд. дол. (-73,5 %). Експорт чавуну у 2022 р. становив 1,32 млн. т і в порівнянні з 2021 р. скоротився на 59 %; у вартісному вираженні впав на 61,1 % – 6,39 млн. дол. (рис. 3) [7].

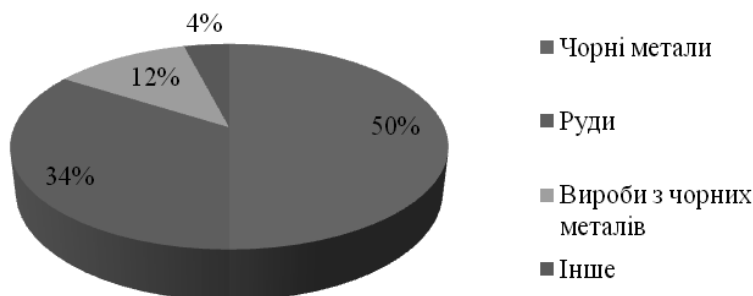

Рис. 3. Товарна структура експорту металопродукції в Україні у 2022 р.

Джерело: побудовано за [7]

Такий стан речей пов'язаний з тим, що у 2022 р. було повністю зруйновано «Азовсталь» та «Маріупольський металургійний комбінат», які виготовляли близько 40% вітчизняної сталі. Відповідно до інформації наведеної об'єднанням підприємств «Укрметалургпром» завантаженість металургійних заводів у 2022 р., порівняно з довоєнним періодом, в середньому впала на 85 %, гірничорудних підприємств — на 75–80 %. Так, у 2022 р. чавуну було виготовлено 6,391 млн. т., а це на 69,8 % менше, ніж у 2021 р. Виробництво сталі скоротилося в порівнянні з 2021 р. на 70,7 % – 6,263 млн. т., прокату – на 72 % (з 19,079 млн. т. до 5,350 млн. т) [14]. Відчутним ударом по металургії є блекаут. Російський енергетичний тероризм призвів до часткової зупинки діяльності підприємств гірничо-металургійного комплексу, які знаходяться поза зоною воєнних дій, так як виробництво металу в Україні є дуже енергомістким.

Однією з вагомих проблем зниження обсягу українського експорту металургійної продукції є логістика, адже біля 70% продукції експортували через морські порти. Якщо до повномасштабного вторгнення РФ частка гірничо-металургійного комплексу України у ВВП складала приблизно 10 % та 33 % у експорті, то зараз він знаходиться на межі виживання. Стало неможливим постачання залізної руди до Китаю, чавуну – до США, Італії та Туреччини. Єдиним напрямком зовнішньої торгівлі став західний. Проте Переорієнтація на залізничні шляхи сполучення суттєво знизила конкурентоспроможність металу, так як витрати на його транспортування зросли більш, ніж у два рази, а Європейські країни не здатні пропустити значну кількість сировини залізницею. У країна ЄС більшість вантажів приймають у портах або шляхом мультимодального перевезення контейнерів.

Згідно з розрахунками ОП «Укрметалургпром», через неможливість експортувати продукцію через порти Україна щомісяця недоотримує понад 630 млн. дол. валютної виручки [12], що призводить до погіршення економічної ситуації в державі, особливо на фоні постійних витрат на війну та відновлення інфраструктури. Більшість металургійних підприємств розміщені на лінії фронту або піддаються регулярним ракетним ударам і обстрілам, зокрема у Кривому Розі, Нікополі. Це призводить до постійних витрат на ремонти. Ще однією проблемою є кваліфіковані кадри, адже багато хто з працівників, переїхав у більш безпечні регіони України. Тому без перебільшення можна сказати, що вітчизняна металургійна галузь опинилася на межі виживання.

У загальній структурі експорту товарів у 2022 р. близько 9,5 % складала продукція машинобудування, яка принесла Україні 4,2 млрд. дол., що становить на 25 % менше, ніж у 2021 р. [4] (рис. 4). Це зумовлено, перш за все, втратою російського ринку, а також прицільними обстрілами машинобудівних підприємств.

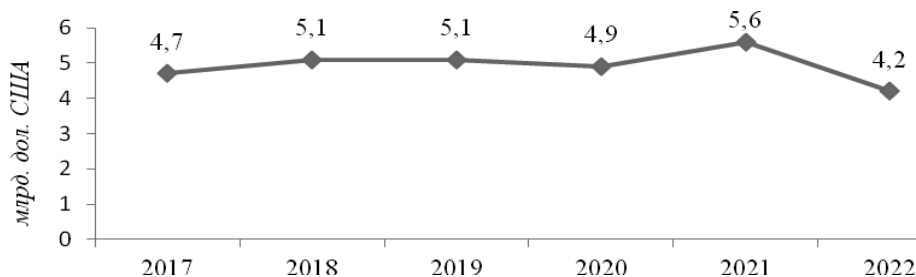

Рис. 4. Динаміка експорту машинобудівної продукції в Україні

Джерело: побудовано за [4]

Основними експортними позиціями у 2022 р. були кабельна продукція (31 %), Електричні машини та обладнання (29 %), машини, обладнання, механічні пристрої (28 %), транспорт (9 %). Негативною тенденцією в експорті товарів вітчизняної машинобудівної промисловості є низька питома вага високотехнологічної продукції з високим ступенем доданої вартості, та зростання обсягу експорту продукції з низьким рівнем переробки, зокрема кабельної. Висока частка реалізації за кордон кабельної продукції пов'язана з відкриттям в Україні заводів іноземних компаній з виробництва комплектів автомобільної проводки, які потім використовуються при складанні автомобілів у країнах ЄС.

Експорт продукції хімічної промисловості у 2022 р. в порівнянні з 2021 р. скоротився на 50 % – з 9,5 млрд. дол. до 4,8 млрд. дол. Зокрема, експорт мінеральних продуктів скоротився на 49%, з 8,4 млрд. дол. у 2021 р. до 4,3 млрд. дол. у 2022 р.; полімерних матеріалів, пластмаси та вироби з них на 57 % – з 1,1 млрд. дол. до 0,5 млрд. дол. [4]. Такий стан речей пов'язаний, перш за все, з призупиненням діяльності багатьох підприємств хімічної промисловості в зоні активних бойових дій та на окупованих територіях. Повністю втрачено виробника сірчаної кислоти у

місті Рубіжне, Лисичанський нафтопереробний завод, зазнали значних пошкоджень ПрАТ «Севродонецький Азот» та ПАТ «Сумихімпром»

Серед інших галузей найбільше експортувала деревообробна промисловість – 1,9 млрд. дол. Це на 6% менше, ніж у 2021 р. В Україні терміном на 10 років заборонено експортувати необроблені лісоматеріали деревних порід (крім сосни) з 1 листопада 2015 р., деревних порід сосни – з 1 січня 2017 р. В структурі експорту обробленої деревини у 2022 р. найбільшу частку займали пиломатеріали та заготовки хвойні, а також паливна деревина, яку з 25.11.2022 р. було заборонено експортувати, як основного опалювального ресурсу в прифронтових громадах.

Падіння експорту спостерігаємо у легкій промисловості, так якщо в 2021 р. експорт текстильних матеріалів та текстильних виробів склав 0,86 млрд. дол., то у 2022 р. – 0,67 млрд. дол., тобто знизився на 22 %. Знизився на 70 % обсяг експорту шкур необроблених та шкур вичинених – з 0,17 млрд. дол. у 2021 р. до 0,10 млрд. дол. у 2022 р. Суттєве скорочення в цій групі товарів відбулося щодо обсягу експорту готових виробів зі шкіри, а саме на 39 %, що є негативною тенденцією, оскільки це виробниці із значною доданою вартістю, які забезпечують робочі місця. На 8 % у 2022 р. знизився експорт взуття, головних уборів та парасольок. Такий стан речей у легкій промисловості пов'язаний з тим, що на другому і третьому місцях в географічній структурі експорту були Росія та Білорусь, з якими була припинена співпраця.

Обсяг експорту меблів у 2022 р. склав 0,81 млрд. дол., що на 0,24 млрд. дол. (30 %) менше, ніж у 2021 р. (рис. 5). Українські меблярі відмовилися від співпраці з країною-агресоркою, куди у 2021 р. було експортовано продукції на 0, 21 млрд. дол., у 2022 р. експорт в цю країну, на суму 0,003 млрд. дол., відбувався тільки в січні-лютому 2022 р., тобто до повномасштабного вторгнення. Також, якщо експорт меблів до Білорусі у 2021 р. склав 0,0171 млрд. дол., то у 2022 р. – лишень 0,0014 млрд. дол. Потреба в логістика через територію Росії призвела до скорочення відвантаження меблів до Казахстану з 0,014 млрд. дол. до 0,008 млн. дол. [5].

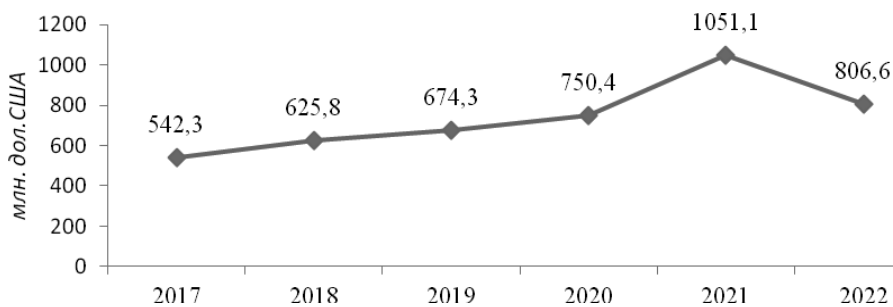

Рис. 5. Динаміка вітчизняного експорту меблів в Україні

Джерело: побудовано за [5]

У загальному експорті меблевої продукції абсолютним топом продажів є стільчики та столи. Почастішали випадки виготовлення меблів під замовлення. Вітчизняні

виробники мають досвід реалізації меблів і збірних конструкцій до інтер'єрів навіть дуже вибагливих покупців з ОАЕ. Незважаючи на суттєве зниження обсягу експорту у 2022 р., можна відзначити значний вклад меблярів в економіку держави, а, отже, підвищення її обороноздатності, адже 806 млн. дол. – це 274 599 тонн меблів – продукції з високою доданою вартістю, виробленої в Україні, не дивлячись на війну.

Втрата морського сполучення призвела до нарощування експорту у країни ЄС, частка експорту в які склала 63 % (27,9 млрд. дол.). Серед держав-членів ЄС найбільше експортували до Польщі (6,6 млрд. дол.), Румунії (3,8 млрд. дол.), Угорщини (2,27 млрд. дол.), Німеччини (2,23 млрд. дол.), Італії (1,5 млрд. дол.) та Іспанії (1,5 млрд. дол.). Серед інших країн в які активно здійснювалася експортна діяльність були: Туреччина (2,9 млрд. дол.) та Китай (2,46 млрд. дол.). Проте експорт до Туреччини в 2022 р. у порівнянні з 2021 р. скоротився на 29%, а до Китаю аж на 69 % [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Війна негативно вплинула на динаміку вітчизняного експорту. Спостерігаємо суттєве скорочення практично по всіх експортних позиціях. Ще однією проблемою є експортно-сировинна спрямованість України, адже близько 70% експорту припадає на сировинний сектор, а конкурентоспроможність товарів переробної промисловості на світовому ринку все ще залишається низькою, що в умовах війни призводить до великої вразливості національної економіки.

Основну частку експорту становить аграрна продукція та металургійні напівфабрикати. На світовому ринку Україну сприймають як аграрну державу, при цьому ми екпортуємо зерно, замість готових виробів із нього. Тому необхідно після війни здійснити інноваційну модернізацію вітчизняної економіки. Важливо, щоб вітчизняні підприємства стали кінцевими ступенями в глобальних ланцюжках доданої вартості. Тому перспективами подальших досліджень є інноваційна модернізація післявоєнної економіки України як підґрунтя економічного розвитку. Головними завданнями є структурна перебудова української економіки та розвиток високотехнологічних експортно-орієнтованих галузей промисловості.

Список використаних джерел

1. Агропродовольчий експорт України. Українська Асоціація Аграрного Експорту: офіційний сайт. URL: <https://uaexport.org/2023/01/26/agroprodovolchij-eksport-ukrayini-za-pidsumkami-2022-roku/> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Володимир Зеленський провів нараду щодо розвитку української економіки в умовах воєнного часу. Президент України: офіційне інтернет-представництво. URL: [https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-naradu-shodo-rozvitku-ukrayinskoj-74037](https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-naradu-shodo-rozvitku-ukrayinskoj-ekonomiki-v-umovah-voennoho-chasu) (дата звернення: 06.03.2023).
3. Гаврилюк І. І. Динаміка та тенденції розвитку міжнародної торгівлі в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2126/2055> (дата звернення: 08.03.2023).
4. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2023).
5. Державна митна служба України: офіційний сайт. URL: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/> (дата звернення: 18.03.2023).

6. Жабинець О.Й. Чинники глобальних змін у міжнародній торгівлі та військова агресія Росії: вплив на розвиток експортної діяльності регіонів України. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 2. С. 82–91.
7. Залізні завеса. Як економіка виживає без «Азовсталі» та морського експорту. *Фокус*. 01 лютого 2023 р. URL: <https://focus.ua/uk/economics/547850-zhelezniy-zanav-kak-ekonomika-vizhivaye-bez-azovstali-i-morskogo-eksporta> (дата звернення 11.03.23).
8. Кічурчак М.В. Економічні детермінанти і наслідки війни в Україні: аналіз на основі неповних даних. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Вип. 62. С. 13–32.
9. Матвеев М. Е., Лебедченко В. В., Гайдай Г. Г. Регулювання ЗЕД в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 5. С. 232–245.
10. Микуляк О.В. Митні відносини України та світу в умовах війни. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 17. С. 109–114.
11. Мінекономіки: Україна в 2022 році експортувала майже 100 млн. тонн товарів. Урядовий портал: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ukraina-v-2022-rotsi-eksportuvala-maizhe-100-mln-tonn-tovariv> (дата звернення: 18.03.2023).
12. Не лише «Азовсталь». Скільки металургійних заводів втратила Україна під час війни. *Фокус*. 31 січня 2023 р. URL <https://focus.ua/uk/economics/547509-ne-tolko-azovstal-skolko-metallurgicheskikh-zavodov-poteryala-ukraina-vo-vremya-voyny> (дата звернення 15.03.23).
13. Прушківська Е. В., Буюкян А. Р. Особливості розвитку високотехнологічного експорту підприємств України. *Економічний вісник*. 2019. № 3. С. 9–15.
14. Результати діяльності металургійної галузі України за 12 місяців 2022 р. УКРМЕТАЛУРГПРОМ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrmetprom.org/rezultati-diyalnosti-metallurgiynoi-14/> (дата звернення: 17.03.2023).
15. Україна експортує «зерновим коридором» близько 75% від загального обсягу поставок агропродукції. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3683298-ukraina-vidvantazue-zernovim-koridorom-blizko-75-vid-zagalnogo-obsagu-agroeksportu.html> (дата звернення: 16.03.2023).
16. Яковенко О. І. Актуальні питання управління діяльністю вітчизняних підприємств в сучасних умовах господарювання. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 76. С. 140–147.
17. Яковець Т. А., Ковальчук Ю. П. Зовнішньоекономічна діяльність в контексті митно-тарифного регулювання: аналіз стану й нововведень під час війни. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 1. С. 85–96.

References

1. Ahroprodovolchyi eksport Ukrainy. Ukrainska Asotsiatsiia Ahrarnoho Eksportu: ofitsiyniy sait [Agricultural exports of Ukraine according to the results of 2022]. *Ukrainian Agrarian Export Association: official website*. Retrieved March 15, 2023, from <https://uaexport.org/2023/01/26/agroprodovolchij-eksport-ukrayini-za-pidsumkami-2022-roku/> (Accessed 15.03.2023) [in Ukrainian].
2. Volodymyr Zelenskyi proviv naradu shchodo rozvytku ukrainskoi ekonomiky v umovakh voiennoho chasu [Volodymyr Zelenskyi held a meeting on the development of the Ukrainian economy in wartime conditions]. *The President of Ukraine: official online representation*. Retrieved March 6, 2023, from <https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-naradu-shodo-rozvitkuukrayinskoy-74037> [in Ukrainian].

3. Gavrilyuk I.I. (2023) Dynamika ta tendentsii rozvytku mizhnarodnoi torhivli v Ukraini [Dynamics and trends in the development of international trade in Ukraine]. *Economy and society*. Issue 47. Retrieved March 8, 2023, from <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2126/2055> [in Ukrainian].
4. State Statistics Service of Ukraine: official website. Retrieved March 10, 2023, from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. State Customs Service of Ukraine: official website. Retrieved March 18, 2023, from <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/> [in Ukrainian].
6. Zabynets O. Y. (2022) Chynnyky hlobalnykh zmin u mizhnarodnii torhivli ta viiskova ahresiiia Rosii: vplyv na rozvytok ekspornoii diialnosti rehioniv Ukrainy [Factors of global changes in international trade and Russia's military aggression: influence on the development of export activity of the regions of Ukraine]. *Galician Economic Herald*, 2, 82–91 [in Ukrainian].
7. Zalizna zavisna. Yak ekonomika vyzhyvaie bez «Azovstali» ta morskoho eksportu [Iron curtain. How does the economy survive without Azovstal and sea exports]. . *Focus*. February 1, 2023. Retrieved March 11, 2023 from <https://focus.ua/uk/economics/547850-zheleznyi-zanav-kak-ekonomika-vizhivaye-bez-azovstali-i-morskogo-eksporta> [in Ukrainian].
8. Kichurchak M. V. (2022) Ekonomichni determinanty i naslidky viiny v Ukraini: analiz na osnovi nepovnykh danykh [Economic determinants and consequences of the war in Ukraine: an analysis based on incomplete data]. *Bulletin of Lviv University. The series is economical*, 62, 13–32 [in Ukrainian].
9. Matveev M.E., Lebedchenko V.V., Gaidai H.G. Rehuliuivannia ZED v umovakh viiny [Regulation of foreign trade in conditions of war]. *Scientific perspectives*, 5, 232–245 [in Ukrainian].
10. Mykuliak O. V. (2022) Mytni vidnosyny Ukrainy ta svitu v umovakh viiny [Customs relations of Ukraine and the world in the conditions of war]. *International scientific journal «Grail of Science»*, 17, 109-114 [in Ukrainian].
11. Minekonomiky: Ukraina v 2022 rotsi eksportovala maizhe 100 mln. tonn tovariv [Ministry of Economy: Ukraine exported almost 100 million tons of goods in 2022]. *Government portal: official site*. Retrieved March 18, 2023, from: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ukraina-v-2022-rotsi-eksportovala-maizhe-100-mln-tonn-tovariv> [in Ukrainian].
12. Ne lyshe «Azovstal». Skilky metalurhiinykh zavodiv vtratyla Ukraina pid chas viiny [Not only Azovstal. How many metallurgical plants did Ukraine lose during the war]. *Focus*. January 31, 2023. Retrieved March 15, 2023, from <https://www.focus.ua/uk/economics/547509-ne-tolko-azovstal-skolko-metallurgicheskikh-zavodov-poteryala-ukraina-vo-vremya-voyny> [in Ukrainian].
13. Prushkivska E. V., Buiukian A. R. (2019) Osoblyvosti rozvytku vysokotekhnolohichnoho eksportu pidpriemstv Ukrainy [Features of the development of high-tech export of Ukrainian enterprises]. *Economic Bulletin*, 3, 9–15 [in Ukrainian].
14. Rezultaty diialnosti metalurhiinoi haluzi Ukrainy za 12 misiatsiv 2022 r. [Results of the activity of the metallurgical industry of Ukraine for 12 months of 2022]. *UKRMETALURGPROM: official site*. Retrieved March 17, 2023, from <https://www.ukrmetprom.org/rezultati-diyalnosti-metalurgynoi-14> [in Ukrainian].
15. Ukraina eksportuie «zernovym korydorom» blyzko 75% vid zahalnoho obsiahu postavok ahroproduktii [Ukraine exports about 75% of the total volume of agricultural products supplied through the «grain corridor»]. *UKRAINFORM*. Retrieved March 16, 2023, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3683298-ukraina-vidvantazue-zernovim-koridorom-blizko-75-vid-zagalnogo-obsagu-agroeksportu.html> [in Ukrainian].

16. Yakovenko O. I. (2022) Aktualni pytannia upravlinnia diialnistiu vitchyznianskykh pidpriemstv v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Current issues of managing the activities of domestic enterprises in modern economic conditions]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 76, 140–147 [in Ukrainian].
17. Yakovets T. A., Kovalchuk Yu. P. (2023) Zovnishnoekonomichna diialnist v konteksti mytno-taryfnoho rehuliuвання: analiz stanu y novovveden pid chas viiny [Foreign economic activity in the context of customs and tariff regulation: analysis of the state and innovations during the war]. *Science and technology today*, 1, 85–96 [in Ukrainian].

ABOUT THE INFLUENCE OF THE WAR ON THE DYNAMICS OF UKRAINE'S EXPORTS

Halyna Verbytska

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: galinaverbicka@ukr.net; ORCID: 0009-0009-3212-7392*

Abstract. The purpose of the study is to determine the specifics and applied problems of domestic export activity, taking into account the impact of the war. Russian terrorist aggression had a negative impact on the dynamics of Ukraine's exports. The conducted studies showed that many giant industrial enterprises, which were leading exporters of products, had to stop their work. Domestic agriculture and other sectors of the economy suffered significant losses due to the war. The research uses scientific methods of induction and deduction, analysis and synthesis, and comparison. The results of the study proved that Russian military aggression has a negative impact not only on the dynamics of domestic exports but also puts entire industries on the verge of survival. A detailed analysis of the dynamics and structure of exports by the main sectors of the economy, in particular, the agro-industrial complex of Ukraine, the enterprises of the mining and metallurgical complex, the machine-building industry, the chemical industry, the woodworking industry, the light industry, and the furniture industry, was carried out. The main threats faced by them in this difficult time for our entire state have been identified. The results of the study proved that about 70 % of exports fall on the raw materials sector, which has a negative impact on the amount of foreign exchange earnings from export operations. The competitiveness of domestic goods of the processing industry on the world market still remains low, which in war conditions leads to significant vulnerability of the national economy. A conclusion is formulated regarding the need for innovative modernization of the post-war economy of Ukraine as a basis for economic development. The main tasks of which will be the structural restructuring of the Ukrainian economy and the development of high-tech export-oriented industries. At the same time, the state's efforts should be focused on determining the possibilities of reorienting the efforts of entrepreneurs to innovative activities and overcoming the technological lag behind developed countries. In the opposite case, the presence of the Ukrainian economy on the periphery of world information and financial processes will cause the «washing out» of national wealth through the mechanism of non-equivalent exchange, the loss of its own sources of economic growth in the long term.

Keywords: export, industries, influence, structure, dynamics, war, goods, income, economy.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6405>

УДК 33:339.72:519.86:004.94

JEL C38; G13; C45; Q40; C69

CLUSTER ANALYSIS OF THE TERM STRUCTURE OF CRUDE OIL PRICES USING SELF-ORGANIZING MAPS

Eduard Kolotvin, Iryna Hrabynska

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,*

e-mail: eduard.kolotvin@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6622-411X>

e-mail: iryna.hrabynska@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7390-5626>

Abstract. *In this study, we apply self-organizing map (SOM), also referred to as the Kohonen map, clustering to monthly forward curves of crude oil futures prices and ending stock of crude oil at Cushing, OK, for the period from November 2011 to June 2022 in order to investigate the contango-backwardation patterns and their relationship to seasonality and stock levels. In particular, we suggest two approaches to shape-based clustering of forward curves, namely numerical and topological. Our results show that SOM clustering can reveal distinct patterns of futures price term structure across different months, with some months, i.e., January to June, exhibiting precise and others, i.e., July to December, showing somewhat ambiguous behavior. Moreover, we suggest an approach to the comparative analysis of seasonal patterns and underlying fundamentals, namely commercial ending stock levels. In particular, we prove that periods of very low to modest ending stock levels are more likely to exhibit backwardation, whilst periods of high to very high ending stock levels are more likely to exhibit contango. Overall, our study suggests new methods and approaches to analyzing the behavior of crude oil futures prices, namely their term aspect manifested by the configuration of forward curves, highlighting the importance of monthly patterns and seasonal regimes, as well as proves the validity of using machine learning methods and comparative cluster analysis to obtain insights on the dynamics of crude oil futures prices.*

Keywords: *term structure of crude oil futures prices, contango, backwardation, forward curve, shape-based cluster analysis, price clustering, time series, self-organizing map (SOM), Kohonen map, machine learning, artificial neural networks (ANNs), dynamic time warping (DTW), commercial ending stocks of crude oil.*

Introduction. Despite the high pace of the fourth energy transition – rapid growth in the role of alternative energy sources – crude oil remains one of the most critical energy resources, with numerous applications in transportation, heating, and electricity generation, as well as a

benchmark for the pricing of other petroleum products, being a key factor in determining the profitability of companies in the energy sector and related industries. Crude oil futures prices are one of the most closely monitored and analyzed indicators in the global energy markets. As a key source of energy, crude oil plays a critical role in the global economy, affecting the prices of other commodities and influencing consumer behavior. Moreover, oil futures prices can affect inflation, trade balances, and geopolitical stability. Hence, they serve as a key indicator of global economic health, influencing decision-making across a wide range of industries and policy areas. Given its importance, understanding the fundamentals of crude oil futures pricing is vital for policymakers, industry leaders, and investors, as it can provide insights into market trends, inform investment decisions, and help mitigate risks associated with price volatility.

The behavior of crude oil futures prices is complex, with various factors influencing their movements. Supply and demand, shifts in technology, global upheavals, and market structure all play a role in shaping crude oil prices. The term structure of oil prices, which describes the relationship between the current and futures prices of crude oil futures contracts, is a critical factor in determining the behavior of crude oil futures prices. Generally, when the futures price is higher than the current price, the market is said to be in contango. On the other hand, when the futures price is lower than the current price, the market is said to be in backwardation. Hereinafter, we refer to these two contrasting extremes of price term structure as the contango-backwardation dichotomy.

In this study, we explore the relationship between monthly seasonality, contango-backwardation futures market structure, commercial ending stocks of oil, and the behavior of crude oil futures prices. Specifically, we apply self-organizing map (SOM) clustering to monthly seasonal forward curves of crude oil futures prices and ending stock levels to investigate how the contango-backwardation dichotomy varies across different months of the year. Our analysis provides insight into the dynamics of crude oil futures prices, suggesting new approaches to analyzing futures prices, such as SOM cluster analysis of forward curves shape and configuration.

Review of related research and publications. The functioning of futures commodity markets as well as relationships between current and future prices, have been a subject of study by such prominent economists as J. M. Keynes, H. Hotelling, H. Working, N. Kaldor, F. H. Weymar, S. J. Turnovsky, and R. S. Pindyck. The peculiarities of the crude oil and other commodity derivatives markets have been examined by B. Simkins, R. Simkins, J. Haubrich, E. S. Shwartz, M. Ludkovski, R. Karmona, J. Kakeu, J. I. Considine, L. H. Ederington and many others.

In this paper, we employ methods of time-series clustering, which is a rather new field of scientific research. Nonetheless, it has been of great use in multiple domains and research areas over the past decades. E. A. Maharaj, P. D'Urso, and J. Caiado, in particular, suggest a profound study of time series clustering and classification, covering the methodology of most common supervised and unsupervised clustering approaches and techniques that are widely used in economics, finance, and other fields such as medicine, astronomy, and environmental science [15]. S. Aghabozorgi et al. [1], as well as T. W. Liao [14], in their turn, provide a broad

review of approaches to time-series clustering and discuss most recent developments in time-series clustering across various scientific domains. Interestingly, Y. Huhtala, J. Karkkainen, and H. Toivonen discuss the discovery of non-obvious relationships between financial time series using wavelets and feature-driven clustering [11], while H. Izakian and W. Pedrycz suggest a fuzzy-clustering framework for detecting shape and amplitude anomalies within temporal data [12].

When it comes to SOM clustering in economic and financial analysis, this approach has been mainly used to predict the behavior of time series. In particular, G. A. Barreto discusses applications of SOMs to time series prediction, arguing that SOM-based models possess multiple advantages, e.g., easy incorporation of new knowledge in the initialized SOM-driven model [3, p. 135]. S. Dablemont et al. suggest a general method for forecasting financial time series using SOMs, applying it to the DAX30 index prediction [9]. The approach has also found application in banking, as M. Nordlinder proposes using SOM clustering for assessing operational deposit levels on bank accounts, identifying different types of such accounts, and consumer behavior related thereto [16]. J. A. Lee and M. Verleysen justly demonstrate that the SOM algorithm is a flexible tool capable of achieving interesting properties once new parameters, such as neighborhood adaptations, are incorporated [13]. A. Blazejewski and R. Coggins prove that SOMs are a valuable tool for clustering high-frequency financial data, which might be a complicated task even if using sophisticated stochastic models [5].

Of particular interest is an article by J. Barunik and B. Malinská, in which they propose a neural-network-based approach to forecasting the term structure of crude oil prices, rightly noting the rarity of scientific literature devoted to this particular topic [4]. In our study, we contribute to the scarce developments in this area by suggesting a new framework of neural-network-driven analysis of the term structure of crude oil prices, namely SOM clustering of forward curves by their shape and, moreover, comparative cluster analysis with underlying fundamentals.

Rationale and objectives of the research. In this research, we aim to discover the monthly seasonality patterns of crude oil futures prices using the SOM clustering technique to identify patterns in the crude oil futures prices behavior over different periods, as well as analyze the relationship of such patterns with the contango-backwardation dichotomy, applying our findings to the study of oil market fundamentals, namely levels of commercial stocks.

Methods of the research. In this study, we use general scientific and special research methods on financial and economic phenomena and processes in their continuous development and interrelationship. The methods used to accomplish the objectives of the study are as follows: historical – to assess pricing trends formed in the past; induction and deduction – to study individual components and factors of futures pricing processes and to determine cause and effect linkages; abstract and logical analysis and synthesis – to identify and summarize the criteria for clustering forward curves; descriptive analysis and observation – to build and explain tables, graphs, and charts; machine learning (in particular, unsupervised learning) – to determine the dimensionality and construct SOMs; and economic, mathematical, statistical methods as well as algorithmization and programming – to perform calculations and computations, including data normalization, dynamic time warping (DTW), grouping, clustering, and other mathematical transformations.

Main research material. While SOM clustering has found multiple applications across various domains, there has been little to no evidence of previous usage of SOM cluster analysis to study term structures of commodity prices and their dynamics, i.e., forward curves. Such models as the cost of carry model, the convenience yield model, the expectations theory, and their variations, as well as many other deterministic and stochastic models, have been widely used to discover the peculiarities of the futures prices and their behavior. We believe that introducing new approaches and combinations thereof, as well as improved visualization techniques, such as SOM clustering of forward curves and comparative cluster analysis, will benefit the understanding of futures market functioning and contribute to further research of crude oil prices term structure.

Building a SOM for forward curve clustering. In this study, the SOM was implemented using the MiniSOM library [17] in Python 3.9.12. The input data were prices of futures contracts for WTI crude oil on the NYMEX/CME exchange from November 2011 to June 2022, namely observations for 128 months and 12 maturities (see Figure 1). The data were obtained from the market price aggregator *Barchart* [7]. Descriptive statistics of the input data are presented in Table 1.

To perform cluster analysis, we normalized the data using the feature scaling method, i.e., we scaled the input data so that their values were in the [0, 1] range. Next, we determined the dimensionality of the SOM grid by obtaining a square matrix with (4 x 4) dimensions using the following formula:

$$som_x = som_y = \left[\sqrt[4]{len(data)} \right] \quad (1)$$

where som_x is the width of the SOM grid, som_y is the height of the SOM grid, and $len(data)$ is the number of observations.

Table 1

Descriptive Statistics of Input Data

M	Count	Mean	Std	Min	25%	50%	75%	Max
1	128	65.92	20.42	10.01	50.42	61.97	86.38	120.93
2	128	66	20	18.84	50.25	61.82	86.05	118.25
3	128	66.01	19.38	21.85	50.77	61.83	85.75	115.31
4	128	65.97	18.82	24.37	51.22	62.14	85.47	112.62
5	128	65.9	18.36	26.37	51.56	62.4	85.18	110.25
6	128	65.8	17.99	27.67	51.46	62.57	84.93	108.1
7	128	65.67	17.67	28.72	51.45	62.8	84.61	106.16
8	128	65.53	17.42	29.62	51.38	62.44	84.3	104.43
9	128	65.41	17.2	30.38	51.56	62.07	84.04	102.9
10	128	65.28	17.01	31.07	51.59	62.04	83.89	101.51
11	128	65.17	16.85	31.66	51.81	61.97	83.78	100.25
12	128	65.06	16.71	32.17	51.76	61.58	83.7	99.07

Source: calculated by the author based on the input data

Note: M – expiration, months; Count – number of data points; Mean – arithmetic average; Std – standard deviation; Min – minimal value; 25% – first quartile; 50% – median or second quartile; 75% – third quartile; Max – maximal value.

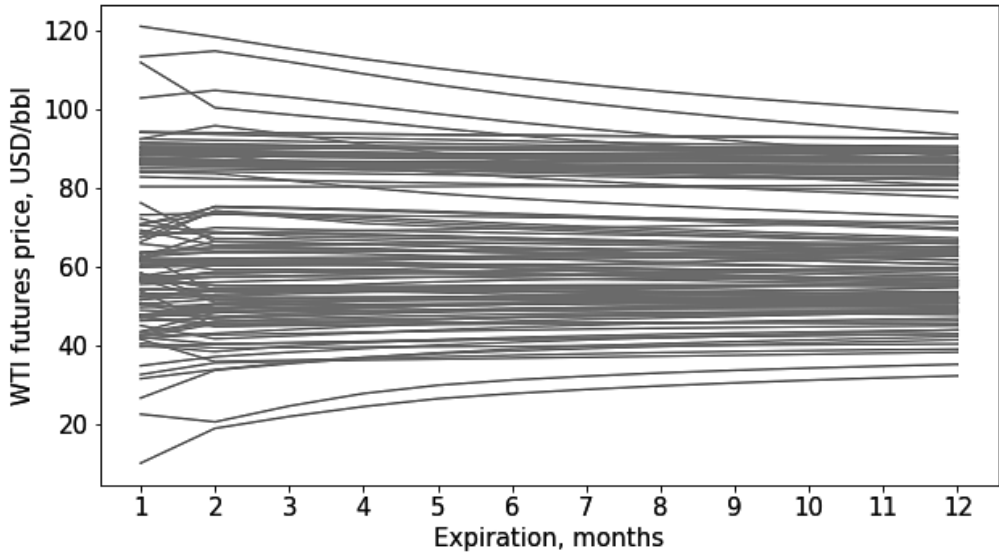

Figure 1. WTI Forward Curves, November 2011 – June 2022

Source: constructed by the author based on the input data

Next, we set the SOM grid parameters:

$$SOM = SOM(som_x, som_y, len(data), \sigma = 1, \alpha = 2, \theta = 'Gauss', s = 0) \quad (2)$$

where som_x is the width of the SOM grid, som_y is the height of the SOM grid, $len(data)$ is the number of observations, σ is the spread parameter of the neighborhood function, α is the learning coefficient, θ is the type of neighborhood function, and s is the value of the random seed.

After obtaining the SOM grid, we set the number of training iterations over the input data to be 100,000. The initial weights of the grid nodes for the input dataset were identified randomly. The map of neural distances obtained after all training iterations, i.e., the transformation of a set of one-dimensional input vectors into a two-dimensional set of neurons, is shown in Figure 2. The activation map of the SOM network (transposed) and the corresponding degrees of neuronal activation are shown in Figure 3.

In this study, we performed shape-based clustering of the input data using two criteria: quantitative and topological. Both clustering variants are based on the same SOM, so the distribution of clusters across neurons is identical in both cases (Figure 4). It should be noted that according to the features of the input data and the parameters of the constructed SOM, one cluster appeared to be empty. The clustering of the input data is obviously different for the two criteria. To group the forward curves and calculate the relative distances, we used the DTW method to avoid possible inaccuracies in constructing typical curves for each cluster

compared to Euclidean distances. We determined the degree of similarity of the curves by comparing the DTW distances between them.

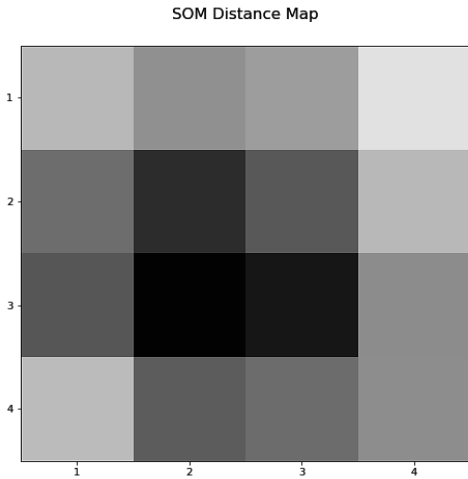

Figure 2 (left). SOM Distance Map

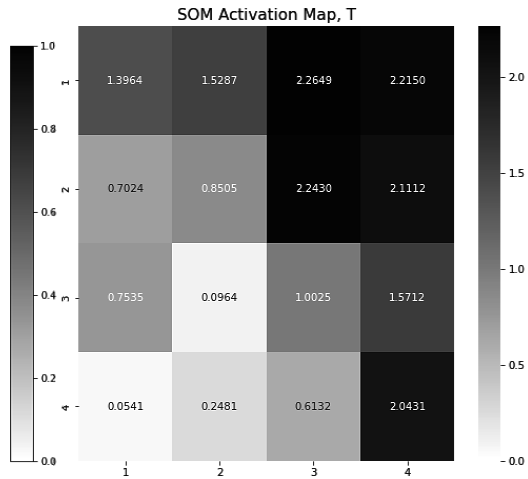

Figure 3 (right). SOM Activation Map, Transposed

Source: developed by the author

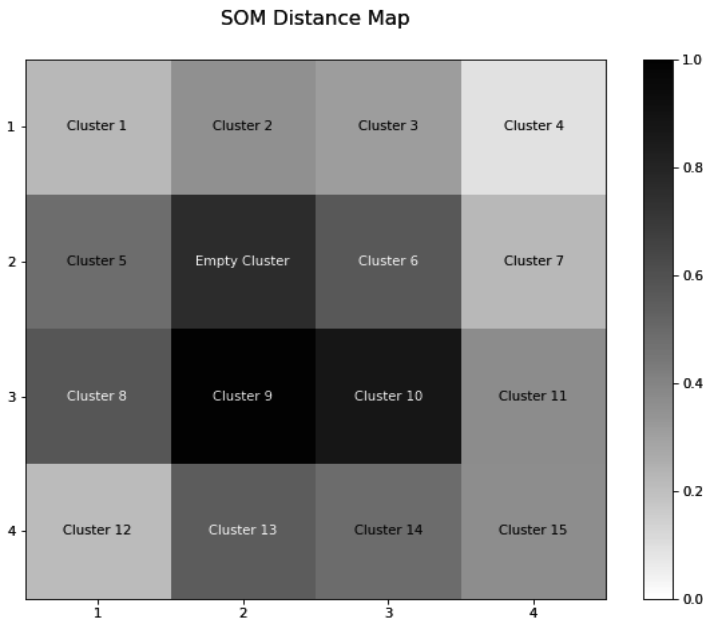

Figure 4. SOM Distance Map and Respective Clusters

Source: developed by the author

Quantitative clustering of forward curves. To cluster the normalized forward curves by the quantitative criterion, we grouped the curves by the degree of similarity of their shapes and sorted them in descending order of observation frequency. Accordingly, Cluster 1 has the largest number of observations (26 observations), and Cluster 15 has the lowest number (1 observation). The result of quantitative shape-based clustering is shown in Figures 5-6.

Having divided the curves into clusters, we calculated the probability of the i -th cluster being the most typical forward curve configuration for the j -th month. Based on these indicators, we constructed a heatmap of the probability distributions by month and cluster number (Figure 7).

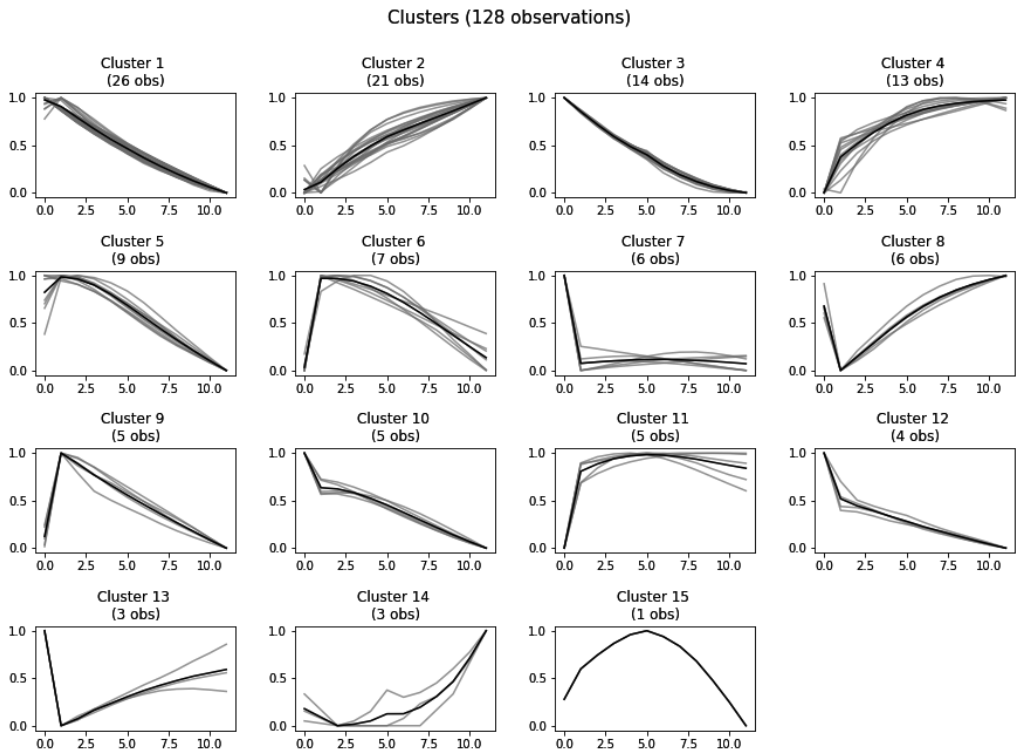

Figure 5. Graphical representation of forward curve distribution by clusters, quantitative approach
 Source: developed by the author

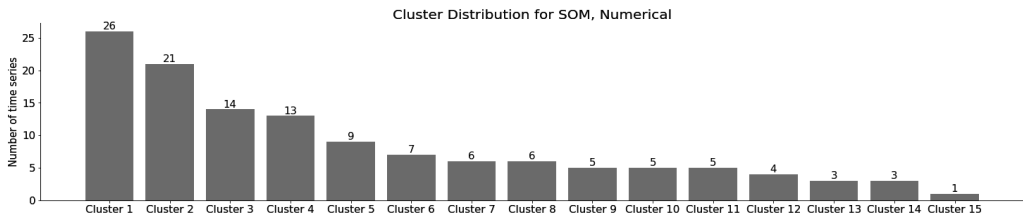

Figure 6. Distribution of forward curves by clusters, quantitative approach
 Source: developed by the author

From the configuration of typical curves for the clusters (Figure 5) and the scattering characteristics on the heatmap (Figure 7), we can see that pure contango and backwardation are most typical for the studied period (Clusters 1-5). Interestingly, the backwardation is stronger in the first half of the year (Clusters 1, 3, 5), while both contango and backwardation characterize the second half. Cases of «humped» contango and backwardation (Clusters 6-15) are less likely scenarios for all months except for mid-summer (July) and the end of the year (December). For July, the most likely scenarios are backwardation and «humped» contango – short-end backwardation with long-end contango. For December, on the contrary, it’s short-end contango with long-end backwardation.

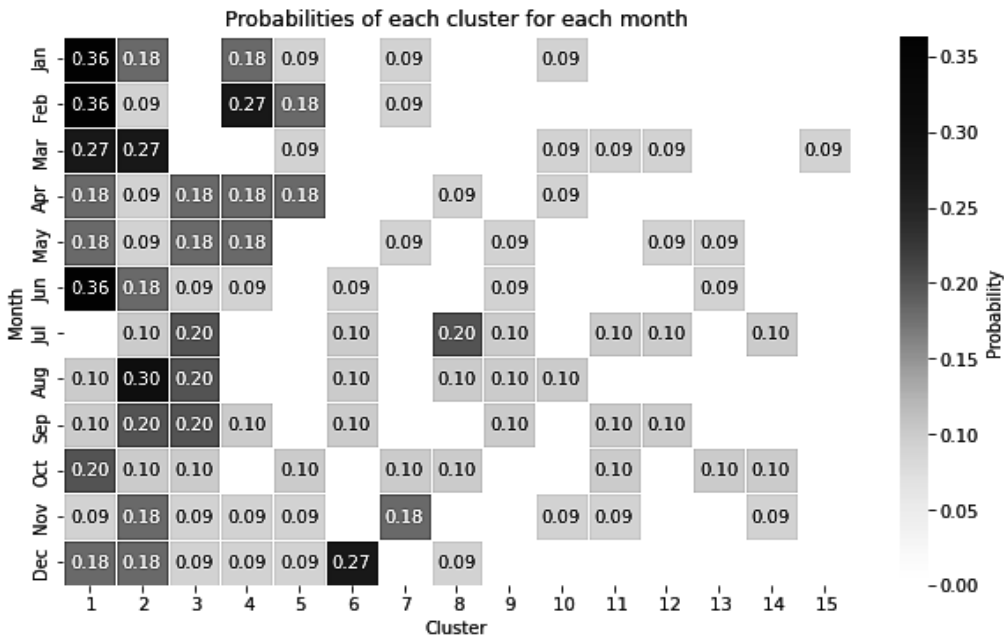

Figure 7. Heatmap of cluster probability distribution by month, quantitative approach
 Source: developed by the author

Topological clustering of forward curves. To perform shape-based clustering of the normalized forward curves by the topological criterion, we grouped and sorted the curves by the degree of similarity of their configurations in descending order: from the most to the least similar. Accordingly, Cluster 1 is the benchmark (26 observations), and Cluster 15 is the least similar cluster to it, having the reverse configuration (13 observations). We can see that Cluster 1 represents backwardation, and Cluster 15 represents contango. The result of topological shape-based clustering is shown in Figures 8-9.

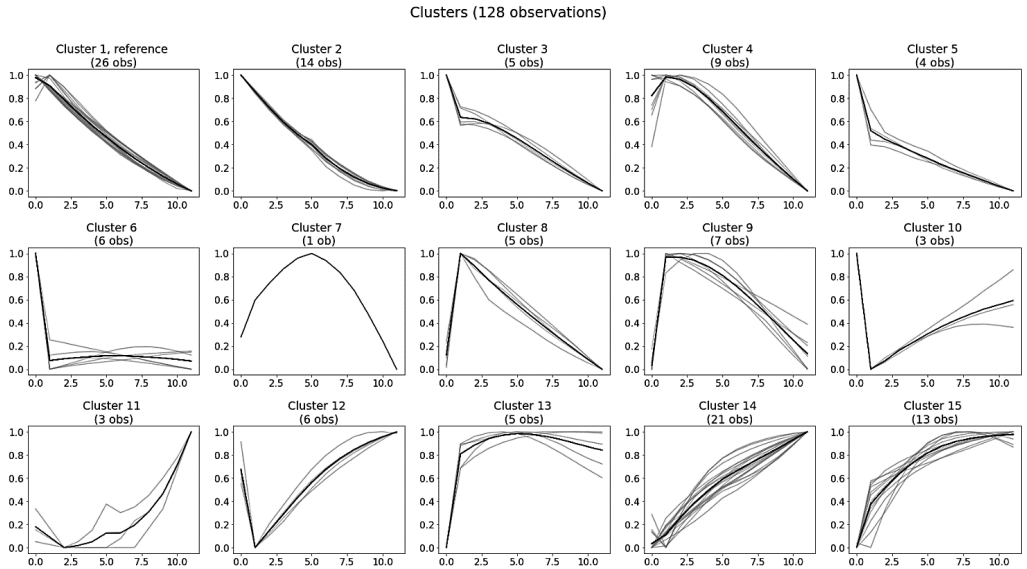

Figure 8. Graphical representation of forward curve distribution by clusters, topological approach
 Source: developed by the author

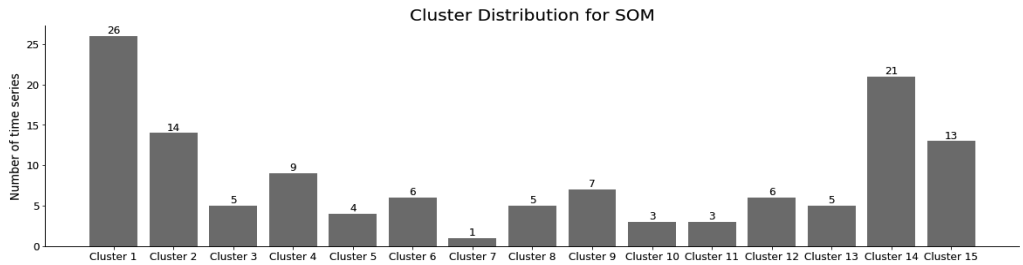

Figure 9. Distribution of forward curves by clusters, topological approach
 Source: developed by the author

Similarly to the quantitative approach, we calculated the probability with which the i -th cluster is the most typical forward curve configuration for the j -th month. Based on this, we determined which cluster type is the most (least) typical for a given month (see Table 2). Additionally, we generated a heatmap of the probability distribution by month and cluster number (see Figure 10).

Table 2

Most to Least Common Clusters for Each Month

Month	Most Common Cluster → → → → → → → → → → Least Common Cluster								
Jan	1	14	15	4	6	3	-	-	-
Feb	1	15	4	14	6	-	-	-	-
Mar	1	14	13	4	7	3	5	-	-
Apr	1	2	15	4	14	12	3	-	-
May	1	2	15	14	10	5	6	8	-
Jun	1	14	2	15	8	9	10	-	-
Jul	2	12	11	14	13	5	9	8	-
Aug	14	2	1	12	8	3	9	-	-
Sep	2	14	1	15	13	9	5	8	-
Oct	1	2	11	14	12	13	6	4	10
Nov	14	6	11	1	2	15	4	3	13
Dec	9	1	14	2	15	12	4	-	-

Source: developed by the author

Probabilities for each cluster and each month

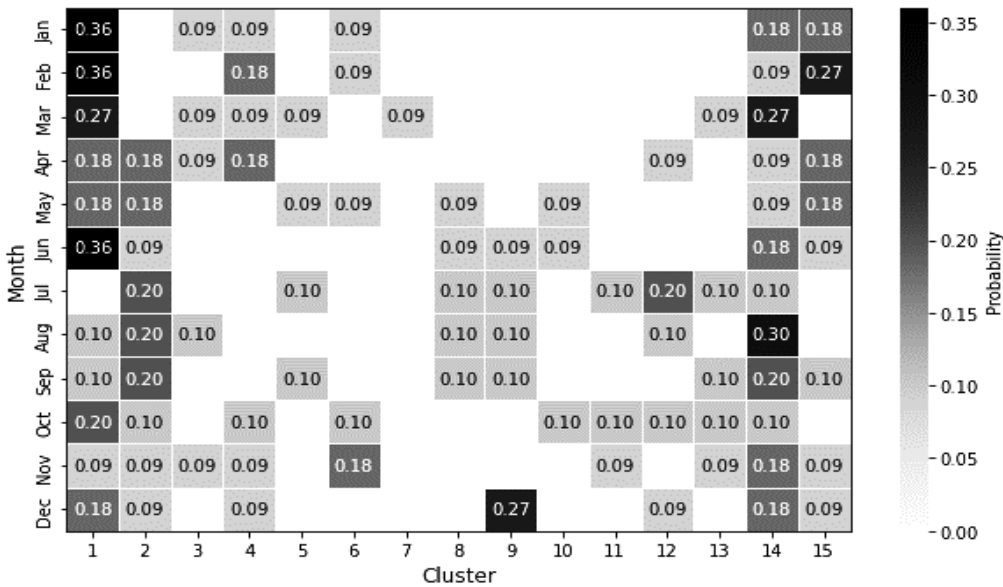

Figure 10. Heatmap of cluster probability distribution by month, topological approach

Source: developed by the author

From the configuration of typical curves for the clusters (Figure 8) and the scatterplots in the heatmap (Figure 10), we can see that for January – June, the most likely market scenario is pure backwardation (Clusters 1-6). At the same time, for July – December, the

prevalence of backwardation (Clusters 1-6) or contango (Clusters 13-15) is rather unclear, as intermediate options such as «humped» contango and backwardation (Clusters 7-12) also have a relatively high probability. The intermediate pattern has the highest probability in December when short-end contango with long-end backwardation is most common. In July, intermediate variations – namely, «humped» contango – are also more typical.

The results indicate that the prevalence of a particular market situation in a given month in the mid-term is seasonal, and thus follows specific periodic patterns. The predominance of pure backwardation in the first half of the year, as well as relatively high probabilities of «humped» contango in July and «humped» backwardation in December, in our opinion, are the result of a combination of several factors, namely changes in weather and temperature conditions, expectations of industrial oil consumers about the demand for their products, as well as the cyclical accumulation and consumption of commercial ending stock of oil and the peculiarities of production processes. Our assumption is consistent with the commonly accepted view of the factors determining the crude oil market conditions, including their seasonal components, such as supply and demand balances, physical production considerations, and regional temperatures (e.g., see [2]). In the next part of the study, we will analyze the cluster relationship between the prevalence of market situations and the cyclical nature of accumulation and consumption of commercial oil stock to assess our assumption.

Clustering of commercial ending stock levels. To analyze the processes of accumulation and consumption of commercial oil stocks, we used monthly data on commercial crude oil ending stocks at the Cushing hub in OK, US, from November 2011 to June 2022, in thousand barrels, obtained from the EIA database [8]. Commercial stocks at the Cushing, OK, hub are «the nexus of oil fundamentals», as fairly described by D. Brusstar and R. Karas [6], that serves as the core element of the global market for the benchmark NYMEX WTI contracts, providing the delivery mechanism for such contracts and offering large storage and transporting facilities for oil producers, refiners, traders, and other market participants. Descriptive statistics of the input data are presented in Table 3.

Table 3

Descriptive Statistics of Input Data

	Count	Mean	Std	Min	25%	50%	75%	Max
Value	128.00	45,225.98	13,805.39	17,946.00	35,230.75	46,163.00	56,928.50	69,414.00

Source: developed by the author

To perform the cluster analysis of the commercial stock levels, we normalized the data using the feature scaling method, i.e., we scaled the input data so that their values were in the range [0, 1]. To obtain a more accurate clustering result, we artificially increased the dimensionality of the SOM grid so that $som_x = som_y = 5$. Next, we set the SOM grid parameters by increasing the learning factor to 5 (see Formula 3), which is a purely empirical adjustment. The number of training iterations was left unchanged, i.e., 100,000. The resulting SOM neuron distance map and graphical interpretation of clustering are shown in Figures 11 and 12, respectively.

$$SOM = SOM(som_x, som_y, len(data), \sigma = 1, \alpha = 5, \theta = 'Gauss', s = 0) \quad (3)$$

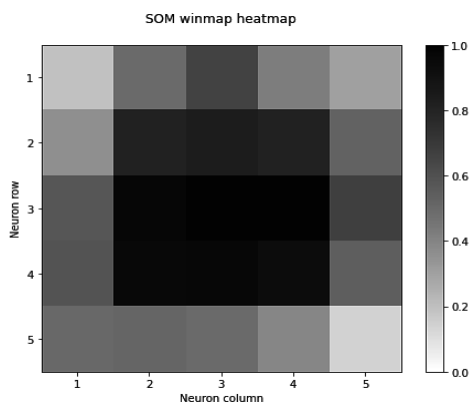

Figure 11 (left). SOM Distance Map

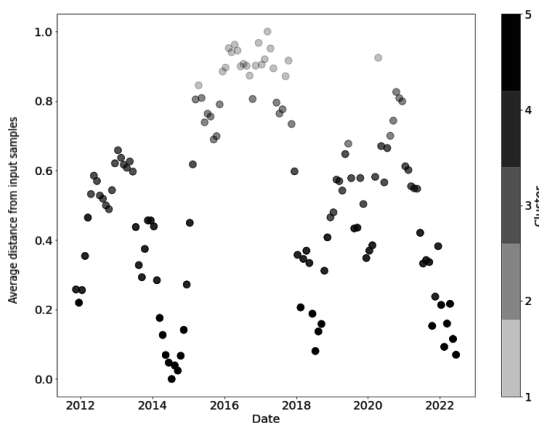

Figure 12 (right). Cushing Ending Stocks of Crude Oil Clusters

Source: developed by the author

The commercial oil ending stock levels were distributed into 5 clusters. Normalization of the input data allows us to nominally characterize the clusters as follows: Cluster 1 – very high level of stocks, Cluster 2 – high level of stocks, Cluster 3 – moderate level of stocks, Cluster 4 – low level of stocks, Cluster 5 – very low level of stocks (see Table 4).

Table 4

Descriptive Statistics of Commercial Oil Ending Stock Clustering Results

Cluster	Count	Mean	Std	Min	25%	50%	75%	Max
1	21	0.92	0.04	0.85	0.90	0.91	0.95	1.00
2	19	0.76	0.05	0.68	0.74	0.76	0.80	0.83
3	35	0.58	0.05	0.47	0.54	0.58	0.61	0.67
4	31	0.36	0.07	0.24	0.33	0.36	0.43	0.46
5	22	0.12	0.07	0.00	0.07	0.13	0.17	0.22

Source: developed by the author

To evaluate the relationship between the results of shape-based clustering of forward curves (using the topological approach) and commercial ending stock levels, we calculated the value of the determination coefficient, R^2 , between the corresponding cluster numbers for each date within the studied period. The value of the coefficient is 0.67, which indicates a rather significant interdependence of the variables. When constructing heatmaps using the two clustered indicators, we see that for periods with very low, low, and moderate levels of ending stocks (Clusters 3-5), a situation of backwardation (Clusters 1-6) is more typical, while for periods with high and very high levels of ending stocks (Clusters 1-2), a situation of «humped» contango (Cluster 12) or pure contango (Clusters 13-15) is rather typical. The results confirm the existence of a considerable interdependence between the studied variables.

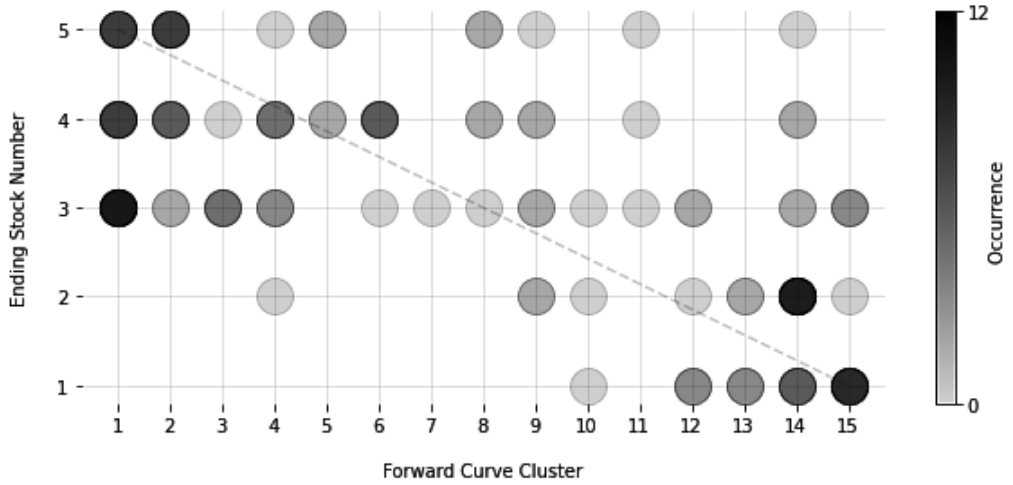

Figure 13. Forward Curve and Ending Stock Cluster Analysis Comparison
 Source: developed by the author

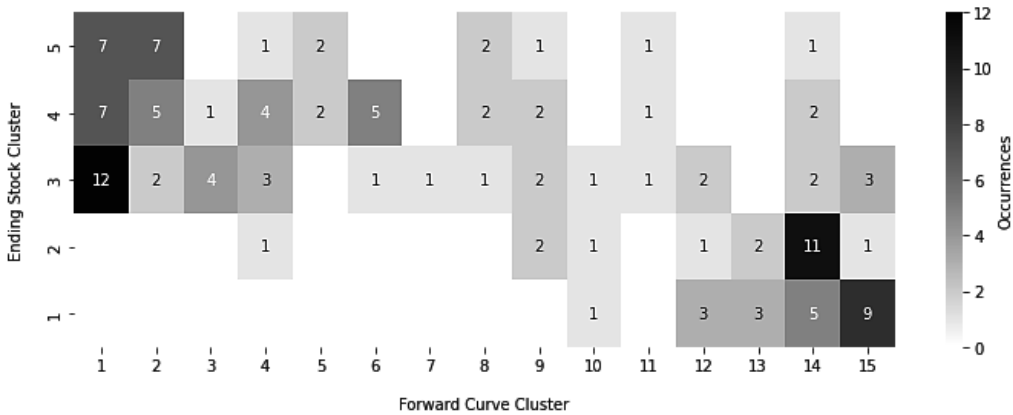

Figure 14. Forward Curve and Ending Stock Cluster Analysis Comparison
 Source: developed by the author

Conclusions and prospects for further research. Our study suggests a new approach to the analysis of the crude oil prices term structure, namely cluster analysis of forward curves based on machine learning. In this study, we identified seasonal features of term pricing in the crude oil market using SOM-based cluster analysis. Using two approaches to shape-based clustering, namely quantitative and topological, we demonstrated the existence of cyclical patterns in the term structure of oil futures prices and traced their dependence on commercial ending stock levels.

The application of cluster analysis using artificial neural networks (ANNs) provides a wide range of opportunities to study the basic patterns and phenomena of term pricing, particularly for crude oil and other commodities. Identification of cyclical, seasonal patterns

of futures price behavior and assessment of fundamental market interdependencies allows applying new and improving existing predictive models to make rational and effective investment and management decisions, explaining the behavior of consumers and producers in the crude oil and petroleum products market. Moreover, we believe that our approach to comparative clustering can be used in further examination of terms structures of other commodity and financial markets in relation to the peculiarities of interest rates, stock indices, exchange rate dynamics, and pricing of alternative investment assets.

We are of the opinion that further research should focus on the changes in seasonal patterns and patterns over time to trace the evolution of pricing trends in the oil futures market in the context of the contango-backwardation dichotomy, as well as to better understand the fundamental drivers of such changes.

References

1. Aghabozorgi, S., Seyed Shirkhorshidi, A., & Ying Wah, T. (2015). Time-series clustering – A decade review. *Information Systems*, 53, 16–38. <https://doi.org/10.1016/j.is.2015.04.007>.
2. Al Sadoon, H., Ward, C., Considine, J., & Al Dayel, A. (2019). *A Short-Term Forecasting Model for Brent Oil Prices*. King Abdullah Petroleum Studies and Research Center. <https://doi.org/10.30573/ks--2019-mp08>.
3. Barreto, G. A. (2007). Time Series Prediction with the Self-Organizing Map: A Review. *У Perspectives of Neural-Symbolic Integration* (с. 135–158). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-73954-8_6.
4. Barunik, J., & Malinská, B. (2016). Forecasting the term structure of crude oil futures prices with neural networks. *Applied Energy*, 164, 366–379. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.11.051>.
5. Blazejewski, A., & Coggins, R. (2004). Application of self-organizing maps to clustering of high-frequency financial data. *Proceedings of the second workshop on Australasian information security, Data Mining and Web Intelligence, and Software Internationalisation, Vol. 32*, 85–90. <https://dl.acm.org/doi/10.5555/976440.976452>.
6. Brusstar, D., & Karas, R. (2020, 28 вересня). *Why The Cushing Storage Hub Matters to Oil*. U.S. <https://www.reuters.com/article/sponsored/storage-hub-matters-to-oil>.
7. Crude Oil WTI Prices and Crude Oil WTI Futures Prices. *Barchart*. https://www.barchart.com/futures/quotes/CL*0/futures-prices.
8. Cushing, OK, Ending Stocks of Crude Oil (Thousand Barrels). *U.S. Energy Information Administration (EIA)*. https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=MCRST_YCUOK_1&f=M.
9. Dablemont, S., & et al. (2003). Time series forecasting with SOM and local non-linear models - Application to the DAX30 index prediction. *WSOM'2003 proceedings - Workshop on Self-Organizing Maps Hibikino (Japan)*, 340–345. <https://perso.uclouvain.be/michel.verleysen/papers/wsom03sd.pdf>.
10. Hammer, B., & Hitzler, P. (Eds.). (2007). *Perspectives of neural-symbolic integration* (Vol. 77). Springer. <https://www.researchgate.net/publication/242506480>.
11. Huhtala, Y., Karkkainen, J., & Toivonen, H. T. (1999). Mining for similarities in aligned time series using wavelets. *Proceedings, SPIE, Data Mining and Knowledge Discovery: Theory, Tools, and Technology, Vol. 3695*. <https://doi.org/10.1117/12.339977>.
12. Izakian, H., & Pedrycz, W. (2013). Anomaly Detection in Time Series Data using a Fuzzy

- C-Means Clustering. *2013 Joint IFSA World Congress and NAFIPS Annual Meeting (IFSA/NAFIPS)*, 1513–1518. <https://doi.org/10.1109/IFSA-NAFIPS.2013.6608627>.
13. Lee, J. A., & Verleysen, M. (2002). Self-organizing maps with recursive neighborhood adaptation. *Neural Networks*, 15(8-9), 993–1003. [https://doi.org/10.1016/s0893-6080\(02\)00073-4](https://doi.org/10.1016/s0893-6080(02)00073-4).
 14. Liao, T. W. (2005). Clustering of time series data—a survey. *Pattern Recognition*, 38(11), 1857–1874. <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2005.01.025>.
 15. Maharaj, E. A., D’Urso, P., & Caiado, J. (2019). *Time Series Clustering and Classification*. Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.1201/9780429058264>.
 16. Nordlinder, M. (2021). *Clustering of Financial Account Time Series Using Self Organizing Maps* [Master’s Thesis, KTH Royal Institute of Technology]. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1537700/FULLTEXT01.pdf>.
 17. Vettigli, G. (2018). *MiniSom: minimalistic and NumPy-based implementation of the Self Organizing Map*. <https://github.com/JustGlowing/minisom/>.

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ СТРОКОВОЇ СТРУКТУРИ ЦІН НА НАФТУ З ВИКОРИСТАННЯМ КАРТ КОХОНЕНА

Едуард Колотвін, Ірина Грабинська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,

e-mail: eduard.kolotvin@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6622-411X>

e-mail: iryna.hrabynska@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7390-5626>

Анотація. У цьому дослідженні ми застосовуємо кластеризацію на основі самоорганізаційної карти (SOM), також відомої як карта Кохонена, до щомісячних форвардних кривих ф’ючерських цін на сиру нафту та залишкових запасів сирої нафти на хабі в Кушінгу, штат Оклахома, за період з листопада 2011 року по червень 2022 року, аби дослідити шаблони режимів контанго-беквордації та їхній зв’язок із сезонністю та рівнями запасів. Зокрема, ми пропонуємо два підходи до кластеризації форвардних кривих залежно від їх форми, а саме чисельний і топологічний. Наші результати показують, що за допомогою кластеризації методами SOM можна виявити характерні особливості строкової структури ф’ючерських цін у розрізі місяців, причому деякі місяці, наприклад, з січня по червень, демонструють чітку поведінку, а інші, наприклад, з липня по грудень, – досить неоднозначну. Крім того, ми пропонуємо підхід до порівняльного аналізу сезонних тенденцій та фундаментальних чинників, що лежать в їх основі, а саме рівнів кінцевих запасів. Зокрема, ми доводимо, що для періодів, коли комерційні запаси перебувають на дуже низькому або помірному рівні характернішою є ситуація беквордації, тоді як для періодів із високими або дуже високими запасами характернішою є ситуація контанго. В цілому, наше дослідження пропонує нові методи та підходи до аналізу поведінки ф’ючерських цін на нафту, а саме їх строкового аспекту, що проявляється в конфігурації форвардних кривих, наголошуючи на важливості місячних шаблонів та сезонних режимів, а також доводить обґрунтованість використання методів машинного навчання та порівняльного кластерного аналізу для розуміння динаміки ф’ючерських цін на сиру нафту.

Ключові слова: строкова структура ф’ючерських цін на сиру нафту, контанго, беквордація, форвардна крива, кластерний аналіз на основі геометричних форм, кластеризація цін, часові ряди, самоорганізаційна карта Кохонена (SOM), машинне навчання, штучні нейронні мережі (ШНМ), динамічна трансформація часової шкали (DTW), кінцеві комерційні запаси нафти.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6407>

УДК 657.922:372.5

JEL M41

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

Оксана Кундря-Висоцька, Ірина Демко, Ірина Вагнер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: kundrya-vysotska@ukr.net; ORCID: 0000-0001-9760-9266
e-mail: iruna.demko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2186-1876
e-mail: vim280707@meta.ua; ORCID: 0000-0003-4928-4772*

Анотація. Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад визнання та оцінки нематеріальних активів на основі національних та міжнародних стандартів, удосконалення методичних основ та практичних рекомендацій з облікової оцінки вартості деяких нематеріальних активів, зокрема, клієнтської бази банку. У проведеному дослідженні застосовано методи аналізу, синтезу, групування, класифікації та графічне подання результатів.

Аналіз нормативних документів, які регулюють процедури оцінки та складання фінансової звітності в Україні показали, що клієнтська база банку як нематеріальний актив не включено у перелік НМА, які підлягають визнанню та оцінці. Окрім цього, у вітчизняному НП(с)БО 8 відсутнє пояснення терміну «ідентифікований актив». Дані відмінності призводять до невідповідності між міжнародними, національними стандартами фінансової звітності та стандартами оцінки, що ускладнює процес визнання та оцінки клієнтська база банку, придбаной в результаті об'єднання.

Результати дослідження показали, що клієнтська база банку відіграє принципово важливу роль у роботі фінансової установи, оскільки банки – це клієнт-орієнтовані організації, успіх яких визначається вмінням побудувати довгострокові взаємовідносини з клієнтами. Доведено, що для великих банків з напрацьованою клієнтурою Клієнтська база є основним активом, що генерує грошовий потік.

Ключові слова: нематеріальні активи, облік, фінансова звітність, клієнтська база банку, оцінка, банк, стандарти.

Постановка проблеми. Сучасні економічні умови характеризуються динамічним розвитком інформаційних технологій, появою нових надсучасних технологій, тому зростає роль нематеріальних активів у діяльності суб'єктів господарювання. В той же

час, нематеріальні активи є одним із найменш вивчених об'єктів обліку, а, відповідно, тим реальним активом, який не завжди знаходить своє відображення у балансі суб'єктів господарювання.

Слід відмітити, що значна частина нематеріальних активів, які задіяні у генеруванні прибутку підприємств чи банківських установ залишається неідентифікованою. Однак, відповідно до МСФЗ, у випадку об'єднання бізнесу застосовуються спрощені критерії визнання нематеріальних активів, які дозволяють ідентифікувати неідентифіковані до моменту об'єднання бізнесу нематеріальні активи.

Тому, проблема ідентифікації нематеріальних активів потребує прикладних досліджень, оскільки сьогодні немає чіткої визначеності як в національних, так і міжнародних стандартах стосовно їх оцінки та відображення у звітності. Впродовж останнього десятиліття у даній проблематиці мінялися визначення, тенденції визнання та репрезентативності інформації про нематеріальні активи. Відповідно, дана проблема є багатоаспектною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади та практичні механізми облікової оцінки вартості нематеріальних активів досліджуються як у світовій, так і у вітчизняній науковій літературі. Зокрема питаннями оцінки і визнання нематеріальних активів у фінансовій звітності досліджували А.А. Чухно, Г.Г. Кірейцев, В.В. Сопко, І.А. Бігдан, В.Ф. Палій, Г. Уманців, Ю. Писаренко, І.Й. Яремко, В. Рутгайзер, Г. Азгальдов, А. Аксьонов, М. Кольбек, З. Резаї. Оцінка нематеріальних активів за доходним підходом розглядаються у роботах Р.Рейлі, Р. Швайса, А. Брукінга, Г. Сміта, П. Елвіна, А.Н. Козирева, Б. Лева, С. Пенмана, Д. Скіннера.

Р. Рейли, Р. Швайс досліджували питання, які стосуються аналізу та оцінки нематеріальних активів, а саме: аналіз залишкового періоду корисного використання нематеріальних активів [13]. У праці Коваленко В.В. розглядаються основні проблеми формування клієнтської бази та впливу даного процесу на фінансово-кредитні взаємовідносини. Проаналізовано основні показники, що характеризують клієнтську базу банків. Визначено основні складові формування клієнтської бази банку [15].

Незважаючи на значну кількість наукових розробок у сфері бухгалтерського обліку нематеріальних активів, проблема їх визнання, оцінки та відображення у фінансовій звітності залишається малодослідженою.

Постановка завдання. Поглиблення теоретичних засад визнання та оцінки нематеріальних активів на основі національних та міжнародних стандартів, удосконалення методичних основ та практичних рекомендацій з облікової оцінки вартості деяких нематеріальних активів, зокрема, клієнтської бази банку з метою відображення у фінансовій звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова економіка поступово переходить від індустріальної до економіки знань, а тому зростає роль нематеріальних активів (НМА) як довгострокових економічних ресурсів, які, за умов ефективного використання, здатні приносити прибуток та створювати додаткову вартість суб'єкта господарювання. Економічні характеристики НМА не дозволяють повною мірою відобразити їх вартість у фінансовій звітності суб'єктів господарювання. Водночас, у

фінансовій звітності підприємницьких структур, які активно займаються процесами зі злиття і поглинання, зростає питома вага НМА, що пояснюється спрощеними критеріями визнання НМА, які придбані у результаті об'єднання бізнесу. Як результат, у балансових звітах відображаються нові об'єкти бухгалтерського обліку, такі як торгова марка, клієнтська база, які визнаються окремо від гудвілу, і внаслідок цього, виникла потреба проведення оцінки даних активів з метою визначення справедливої вартості активів.

Методологічні засади формування в обліку інформації про НМА визначає НП(с) БО 8 «Нематеріальні активи», за яким НМА – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований (відокремлений від підприємства) та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше ніж один рік для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам. В свою чергу, в НП(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» дається визначення терміну «немонетарні активи». Немонетарні активи – активи, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей [1, 2].

У міжнародній практиці сутність і принципи обліку нематеріальних активів розглядаються в окремому стандарті 38 «Нематеріальні активи» (International Accounting Standard «Intangible Assets»). Так, за МСБО 38 НМА визначається як немонетарний актив, що не має фізичної субстанції та може бути ідентифікований [3, с. 151].

Слід зазначити, що деякі види НМА, на нашу думку, важливі для рейтингу підприємства чи банківської установи. Зокрема, поняття клієнтської бази (КБ), взагалі відсутнє у національних стандартах фінансової звітності та оцінки. Так, аналіз національних стандартів ФЗ та оцінки, а саме положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» (НП(с)БО 8) та Національного стандарту 4 «Оцінка об'єктів права інтелектуальної власності» (НС 4), а також порівняння їх з відповідними міжнародними стандартами показав, що КБ, яка може визнаватись активом відповідно до МСФЗ, не включена у національні стандарти ФЗ та оцінки. Порівняння міжнародних стандартів фінансової звітності (МСБО 38 «Нематеріальні активи» та МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу») з МСО 4 «Оцінка нематеріальних активів» показав, що класифікація НМА у обох документах є практично однакова. На рис. 1 зображено взаємозв'язок між стандартами оцінки та МСФЗ стосовно визначення та сутності НМА.

В контексті проілюстрованого взаємозв'язку можна зробити наступні висновки:

1. До складу груп НМА, вказаних у НП(с)БО 8, не включені НМА, пов'язані з клієнтами, які становлять окрему групу НМА у МСФЗ та включені у МПО 4 [5].

2. НС 4, який встановлює правила оцінки НМА в Україні, охоплює лише об'єкти права інтелектуальної власності (ОПІВ) [6], тобто такі НМА, як права користування природними ресурсами та права користування майном, які є НМА за НП(с)БО 8 та не являються об'єктами зовнішньої оцінки.

До ОПІВ у сфері господарювання відповідно до Господарського кодексу України відносять винаходи та корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин та породи тварин, торговельні марки, комерційні найменування, географічне зазначення, комп'ютерні програми та інші об'єкти, передбачені законом [7].

Рис. 1. Взаємозв'язок МСО, МСФЗ, НП(с)БО 8 і НС 4 щодо визначення НМА [4]

Безумовно, це суттєво обмежує права суб'єктів господарювання на відображення реальної вартості своїх активів у ФЗ. Йдеться про неідентифіковані, внутрішньо генеровані НМА, до прикладу – клієнтська база, що не знаходить свого відображення у фінансовій звітності.

Аналіз ФЗ найбільших європейських банків за 2022 рік (таблиця 1), у частині відображення НМА показав, що банки відображають у фінансовій звітності НМА, більшість з яких визнається в результаті об'єднання фінансових установ. Це пов'язано із спрощеними умовами ідентифікації НМА, одержаних в результаті об'єднання бізнесу, які прописані у МСФЗ [8].

Як бачимо із таблиці 1, клієнтські НМА становлять у деяких випадках понад 50 % вартості НМА банку. Варто зауважити, що клієнтським НМА банківських установ притаманні певні особливості, які визначаються специфікою банківського бізнесу. На думку М. Кольбека, клієнтські НМА банку – це НМА, вартість яких визначається очікуваними грошовими потоками, одержаними від клієнтів і які пов'язані з банківськими депозитами, правами іпотечного обслуговування, операціями з кредитними картками і трастовими операціями [9].

Таким чином, аналіз нормативних документів, які регулюють процедури оцінки та складання ФЗ в Україні показали, що не всі НМА включено у перелік НМА, які підлягають визнанню та оцінці. Окрім цього, у вітчизняному НП(с)БО 8 відсутнє пояснення терміну «ідентифікований актив». Дані відмінності призводять до невідповідності між МСФЗ та НС, що ускладнює процес визнання та оцінки КБ, придбаної в результаті об'єднання банків.

Загалом, у вітчизняному законодавстві розрізняють такі види оцінки НМА як: первісна, справедлива та переоцінена [10].

Таблиця 1

Нематеріальні активи, визнані у фінансовій звітності європейських банківських установ

Банк	Перелік НМА	Частка клієнтських НМА*, %
Unicredit	ТМ, клієнтські взаємовідносини (активи в управлінні, страхування життя), базові депозити, ліцензії, патенти	50,6
Intesa Sanpaolo Group	ТМ, клієнтські взаємовідносини (активи в управлінні, страхування життя, базові депозити), ліцензії, патенти	50,3
Credit Suisse	Патенти, ліцензії, авторське право, клієнтська база, депозитні взаємовідносини, мережі відділень, торгова марка, права на іпотечне обслуговування	69,8
Commerzbank	взаємовідносини з клієнтами, бренди, програмне забезпечення, інші	51,1
Lloyds Banking Group	бренди, базові депозити, вартість придбаного бізнесу, придбані портфелі кредитно-карткових відносин, клієнтські НМА, ПЗ	25,1
Barclays	бренди, переліки клієнтів, ліцензії, інші контракти, базові депозити, права на іпотечне обслуговування	51,5
Deutsche Bank	ТМ, права на іпотечне обслуговування, вартість придбаного страхового бізнесу, угоди на управління роздрібними інвестиціями	19,8
HSBC Bank plc	ТМ, права на іпотечне обслуговування, переліки клієнтів, базові депозити, придбані кредитно-карткові НМА, вартість довгострокового страхового бізнесу	10,6

Джерело: складено на основі аналізу ФЗ банків.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку, підприємці часто оцінюють активи за справедливою вартістю. В першу чергу, це зумовлено міжнародними тенденціями що стосується використання даного виду оцінки, бо в світовій практиці все частіше активи оцінюють за справедливою вартістю. Це призвело до появи нових міжнародних нормативних актів, які були створені для визначення порядку застосування справедливої вартості у професійній оціночній діяльності. МСБО виділяють чотири методи оцінки активів, відповідно до яких повинна проводитись бухгалтерська оцінка НМА за: фактичною або за історичною собівартістю; відновною або поточною собівартістю; дисконтованою або теперішньою (приведеною) вартістю; можливою ціною продажу або за вартістю реалізації (погашення).

Необхідно зазначити, що складність оцінки НМА полягає у виборі ціни, за допомогою якої слід вимірювати активи, тому що не існує такої оцінки, яка б задовольняла вимоги всіх без винятку користувачів ФЗ. Якщо проаналізувати статті Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», то один з принципів складання та подання ФЗ є принцип історичної (фактичної) собівартості. Проте зауважимо, хоч оцінку за історичною (фактичною) собівартістю названо пріоритетною, не виключається і можливість використання інших методів оцінки.

Вітчизняні компанії зіткнулися з поняттям справедливої вартості (fair value), коли почали переводити свою звітність на МСФЗ, за якими поняття «справедливої вартості» – деяка сума, за допомогою якої обізнані та зацікавлені сторони угоди можуть сплатити актив або розраховуватися за зобов'язаннями.

На нашу думку, слід відмітити, що порядок експертної оцінки НМА регламентується Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Міжнародними стандартами оцінки, європейськими стандартами оцінки TEGOVA-2012, а також НП(С)БО 8, МСБО 38. Відповідно до норм, зазначених вище нормативних документів виділено три методичні підходи (рис. 2).

Застосування цих підходів у відношенні до НМА має свою специфіку, оскільки вони є нестандартним об'єктом для оцінки. Так, наприклад, в рамках витратного підходу досить важко визначити наскільки витрати, понесені на відтворення чи створення об'єкту відображають ринкову вартість різних груп.

Рис. 2. Види оцінки нематеріальних активів

Джерело: узагальнено на основі [11]

НМА. Не завжди застосовується і порівняльний підхід до НМА. Це зумовлено тим, що окремі об'єкти НМА трапляються досить не часто. Крім того, існують деякі об'єкти, наприклад, патенти, до яких складно підібрати аналоги. Звичайно, можуть бути випадки, коли бізнес купується заради відомого бренду чи наявних технологій, але зазвичай досить важко виділити вартість, що припадає на НМА. Тому основним підходом при оцінці НМА є дохідний підхід, заснований на доходах, які очікує отримати власник об'єкту оцінки [12].

Основним положенням, яке потрібно враховувати при виборі методу оцінки – це місце Клієнтської бази у структурі активів банку, тобто визначення того, чи є КБ основним активом, який генерує грошовий потік банку. При цьому, необхідно враховувати особливості розвитку банку, характеристики послуг, що надаються та безпосередньо якісні особливості КБ. Зауважимо, що для великих банків з напрацьованою клієнтурою КБ є основним активом, що генерує грошовий потік. Враховуючи це, запропонуємо підхід до оцінки КБ як НМА банку залежно від факту визнання у

бухгалтерському обліку, який визначає подальшу модель відображення КБ у ФЗ банку (рис. 3).

Первинний аналіз КБ передбачає розрахунок узагальнених показників за конкретними сегментами клієнтів. Робота зі складання таких статистичних зведень може бути дуже трудомісткою, оскільки банківські комп'ютерні програми, якими користуються багато українських банків, не дозволяють здійснювати автоматичні розрахунки. Це пояснюється тим, що на план роботи програми впливає загальна орієнтація банківської діяльності на виробничі моменти, а не на клієнта з його потребами.

<i>Клієнтська База</i>			
Неідентифікований НМА	Ідентифікований НМА		
<i>Визнання у фінансовій звітності</i>			
Не підлягає визнанню у фінансовій звітності	Визнається у результаті об'єднання бізнесу		
<i>Мета проведення оцінки</i>			
Покращення інформаційної місткості фінансової звітності банку	Визначення справедливої вартості з метою відображення у фінансовій звітності		
<i>Методи Оцінки</i>			
Оцінка на основі нефінансових показників	Вартісна оцінка:	Якісна оцінка:	
	доходний м-д	←	х-ка галузі
	витратний м-д	←	х-ка банку
	порівняльний м-д	←	х-ка послуг х-ка КБ
<i>Відображення у фінансовій звітності</i>			
У складі річного звіту як додаток до фінансових звітів	У складі приміток до фінансової звітності («Основні засоби та нематеріальні активи», «Об'єднання бізнесу»)		
<i>Інформація, що розкривається</i>			
Дані про стан клієнтської бази компанії у звітному періоді (лояльність клієнтів, стабільність, тривалість взаємовідносин, приріст клієнтської бази)	Балансова вартість клієнтської бази, що була придбана у результаті об'єднання бізнесу		

Рис. 3. Особливості оцінки клієнтської бази банку залежно від факту визнання у бухгалтерському обліку [5]

До числа таких показників аналізу розвитку клієнтської бази можна віднести такі коефіцієнти як [18]

1) Коефіцієнт плинності клієнтів:

$$K_{пл.} = \text{Кількість закритих рахунків за період} / \text{Середня кількість рахунків} \quad (1.1)$$

2) Коефіцієнт залучення клієнтів:

$$K.залуч. = \text{Кількість відкритих рахунків за період} / \text{Середня кількість рахунків} \quad (1.2)$$

3) Коефіцієнт постійності клієнтів:

$$K.пост. = 1 - K.пл. \quad (1.3)$$

Для прикладу, розрахуємо кожен коефіцієнт на основі даних необанку «Монобанк».

$$K.пл. = 530 \text{ тис.} / 6 \text{ млн} = 0,08 \text{ або } 8,83\%$$

$$K.залуч. = 1,9 \text{ млн} / 6 \text{ млн} = 0,31 \text{ або } 31,6\%$$

$$K.пост. = 1 - 0,08 = 0,92 \text{ або } 92\%$$

До більш глибокої оцінки клієнтських взаємовідносин банку можна віднести визначення терміну (строку) корисної експлуатації. Термін корисної експлуатації (ТКЕ) – це:

- період, протягом якого очікується, що актив буде придатний для використання суб'єктом господарювання;
- кількість одиниць виробленої продукції чи подібних одиниць, що їх суб'єкт господарювання очікує отримати від активу [13].

Зауважимо, що НМА мають кінцевий або невизначений ТКЕ (рис. 4).

Рис. 4. Класифікація нематеріальних активів за ТКЕ [13]

Відповідно до класифікації НМА за ТКЕ, взаємовідносини з клієнтами відносяться до НМА з кінцевим ТКЕ, що пояснюється тим, що з часом клієнти припиняють взаємовідносини з банком в силу різних причин. Даний вид НМА має кінцевий ТКЕ. Варто зауважити, що оскільки об'єктом оцінки є взаємовідносини з існуючими клієнтами банку, які вже тривали протягом певного періоду часу, необхідно визначити залишковий ТКЕ.

Визначення ТКЕ здійснюється на основі аналізу відтоку клієнтів, відомого у англійській економічній літературі як *attrition analysis* (з англ. *attrition* – виснаження). Основою даного аналізу є планування відтоку клієнтів протягом наступних років на основі історії відтоку за попередні періоди, оскільки неможливо достовірно визначити, коли саме клієнт припинить взаємовідносини з фінансовою установою.

Аналіз відтоку клієнтів може проводитись:

1) аналіз на основі постійних показників відтоку (*constant rate attrition*). Цей метод бере за основу те, що клієнти припиняють взаємовідносини з компанією з певною сталою протягом всього терміну періодичністю (табл. 2).

У таблиці 2 зображено розрахунок на основі кількості рахунків. Як бачимо, показники відтоку клієнтів розраховуються як частка від ділення кількості закритих рахунків на загальну кількість рахунків, після чого розраховується середній показник відтоку клієнтів. Аналіз проводиться на основі даних за кілька періодів, як правило, це 5–10 років.

Таблиця 2

Визначення показника відтоку клієнтів на основі закритих рахунків небанку «Monobank»

Роки	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість рахунків	18 тис	600 тис.	1,7 млн	3 млн	5 млн	6 млн
Кількість закритих рахунків	5,5 тис	150 тис	200 тис	340 тис	450 тис	530 тис
Відтік клієнтів, % (на основі кількості рахунків)	30,56	25,00	11,76	11,34	9,00	8,83
Середній показник відтоку клієнтів, %	16,08					

Джерело: розраховано авторами

2) аналіз на основі актуарних даних (*actuarial attrition*). Актуарний аналіз (*від англ. actuary – актуарій, статистик страхового товариства*) разом з відповідними економічними і юридичними дисциплінами формує більш широку область знань – актуарну науку, яка є теоретичною основою страхового бізнесу. Щодо банківських рахунків, то аналіз закриття рахунків на основі актуарних даних дає змогу зробити прогноз темпів закриття рахунків у майбутньому.

Актуарний аналіз відтоку клієнтів враховує тривалість взаємовідносин клієнта з компанією, подібно як у страховому бізнесі враховується тривалість життя людини. На основі історичних даних розраховується відсоток відтоку клієнтів для кожної групи клієнтів, залежно від «віку» клієнтських взаємовідносин. Зокрема, дослідження на основі актуарного аналізу показали [14], що для банківських установ характерний більший відтік клієнтів протягом перших років, тобто частіше припиняють взаємовідносини з банком нові клієнти. На відміну від аналізу на основі постійних показників відтоку, даний підхід є більш точним, однак він передбачає наявність більшого об'єму даних. Враховуючи те, що у банківських установах впроваджені програмні продукти, які

дозволяють визначити початок відносин з клієнтами, а також простежити статистику взаємовідносин з клієнтом та оцінити їх об'єм, то проведення актуарного аналізу є цілком можливим [15, с. 285].

Варто більш детально розглянути методику визначення ТКЕ на основі актуарного аналізу. Відповідно до даної методики аналізують дані про вибуття клієнтів на основі історичних даних за останні кілька періодів. Зауважимо, що для розрахунку відтоку клієнтів можна використовувати як кількість рахунків, так і суму втраченого доходу [16]. Розглянемо приклад для прогнозного розрахунку відтоку клієнтів на основі даних закритих рахунків необанку «Monobank» за період 2017–2022 рр. У таблиці 3 вказано кількість рахунків, які були відкрито у конкретному році, для прикладу у 2018 році було відкрито 441,2 тис. рахунків, з яких у 2019 році залишилось 356 тис., у 2020 – 267 тис., у 2021 – 182 тис. рахунків. Як бачимо на дату оцінки у банку залишились відкритими 5,470 млн рахунків різної тривалості [17].

Таблиця 3

Аналіз закриття рахунків

	2017	2018	2019	2020	2021	Дата оцінки (2022)
2017	12,5 тис	8,8 тис	6,7 тис	5,1 тис	3,9 тис	2,8 тис
2018		441,2 тис	356 тис	267 тис	182 тис	112 тис
2019			1,407 млн	1,1 млн	920 тис	788 тис
2020				1,2879 млн	1 млн	860 тис
2021					2,4441 млн	2 млн
2022						1,7072 млн
Сума						5,470 млн

Джерело: складено на основі даних необанку «Monobank».

Таким чином, визначення терміну корисної експлуатації КБ відбувається на основі показників відтоку клієнтів, які можна розраховувати кількома способами: *на основі кількості рахунків або на основі постійних показників відтоку клієнтів*

Вибір між методикою розрахунку на основі постійних показників відтоку чи актуарних даних залежить від повноти даних, які надаються оцінювачу. Якщо, аналіз за декілька років показав, що відтік клієнтів здійснюється приблизно однаковими темпами, то виправданим є використання методики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, клієнтська база банку відіграє принципово важливу роль у роботі фінансової установи, оскільки банки – це клієнт-орієнтовані організації, успіх яких визначається вмінням побудувати довгострокові взаємовідносини з клієнтами. Аналіз нормативних документів, які регулюють процедури оцінки та складання фінансової звітності в Україні показали, що клієнтська база як НМА не включено у перелік НМА, які підлягають визнанню та оцінці. Окрім цього, у вітчизняному НП(с)БО 8 відсутнє пояснення терміну

«ідентифікований актив». Дані відмінності призводять до невідповідності між міжнародними, національними стандартами фінансової звітності та стандартами оцінки, що ускладнює процес визнання та оцінки клієнтської бази, придбаної в результаті об'єднання.

Список використаних джерел

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 18.09.2018 № 2545-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (дата звернення 10 березня 2023 р.).
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : із змінами, згідно з Наказами Міністерства фінансів N 627 (z1242-13) від 27.06.2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>. (дата звернення 10 березня 2023 р.).
3. Кундря-Висоцька О. П. Бухгалтерський фінансовий облік : навч. посіб. Київ : УБС НБУ, 2012. 399 с.
4. Колчар Ю. О. Клієнтська база як основний мотив придбання українських банків URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_375_KolcharYO.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_375_KolcharYO.pdf). (дата звернення 11 березня 2023 р.).
5. Банасько Т. М. Оцінка нематеріальних активів для потреб обліку. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2012. Вип. 3(15). С. 76–83.
6. Бескоста Г. М. Обґрунтування сутності нематеріальних активів в обліку. *Бізнес – інформ*. 2013. № 10. С. 306–310.
7. Бойко Л. М. Оцінка нематеріальних активів: актуальні проблеми обліку розв'язання. *Економіка і регіон*. 2012. № 5. С. 122–127. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ekonrig_2012_5_23.pdf. (дата звернення 15 березня 2023 р.).
8. Булат Г. В., Камінська А. М. Сутність нематеріальних активів та особливості організації їх обліку. *Молодий вчений*. 2014. № 5(08). С. 67–69.
9. Вакун О. В. Удосконалення звітності в частині нематеріальних активів будівельних підприємств. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ «Економічна думка», 2013. Т. 14. № 2. С. 188–197.
10. Банасько Т.М. Оцінка нематеріальних активів для потреб обліку. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua>. (дата звернення 20 березня 2023 р.).
11. Порівняння порядку визнання та оцінки нематеріальних активів за НП(С)БО 8 та МСБО (IAS) 38. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/3754>. (дата звернення 11 березня 2023 р.).
12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи». URL: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/364269/file/ias-38.pdf>; (дата звернення 11 березня 2023 р.).
13. Рейли Р., Р.Швайс Анализ срока службы нематериального актива URL: http://www.cfin.ru/appraisal/intel/remaining_life.shtml (дата звернення 16 березня 2023 р.).
14. Кинг Альфред Оценка справедливой стоимости для финансовой отчетности: Новые требования FASB. Альпина Паблишер. 2011. 383 с.
15. Коваленко В. В. Методичні підходи до формування клієнтської бази банку в контексті фінансово-кредитних взаємовідносин. *Економічний форум*. 2013. Вип. 4. С. 188–193. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2013_4_32.pdf. (дата звернення 16 березня 2023 р.).

16. Ковальова В. Навіщо банку власний пенсійний фонд? / Газета «Урядовий кур'єр». URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/navisho-banku-vlasnij-pensijnij-fond/>. (дата звернення 22 лютого 2012).
17. Мулик Т. О. Порядок здійснення та організація аналізу депозитних операцій банку. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16282386488008.pdf>. (дата звернення 5 березня 2023 р.).

References

1. On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine dated September 18, 2018 No. 2545-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (application date March 10, 2023).
2. National regulation (standard) of accounting 8 «Intangible assets»: as amended, according to the Orders of the Ministry of Finance N 627 (z1242-13) dated 06.27.2013 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>. (application date March 10, 2023).
3. Kundrya-Vysotska O. P. Financial accounting: teaching. manual Kyiv: UBS NBU, 2012. 399 p.
4. Kolchar Y. O. Customer base as the main motive for the acquisition of Ukrainian banks URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_375_KolcharYO.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_375_KolcharYO.pdf). (application date March 11, 2023).
5. Banasko T. M. Valuation of intangible assets for accounting needs/ International Collection of Scientific Works. 2012. Issue 3(15). P. 76–83.
6. Beskosta H. M. Justification of the essence of intangible assets in accounting. *Business – information*. 2013. No. 10. P. 306–310.
7. Boyko L. M. Valuation of intangible assets: actual accounting problems and solutions. *Economy and the region*. 2012. No. 5. P. 122–127. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econrig_2012_5_23.pdf. (application date March 15, 2023).
8. Bulat H. V., Kaminska A.M. The essence of intangible assets and peculiarities of their accounting organization. *Young scientist*. 2014. No. 5(08). P. 67–69.
9. Vakun O. V. Improvement of reporting in the part of intangible assets of construction enterprises. *Economic analysis* : coll. of science works / Ternopil National University of Economics. Ternopil: Publishing and Printing Center of TNEU «Economic Thought», 2013. Volume 14. No. 2. P. 188–197.
10. Banasko T. M. Valuation of intangible assets for accounting purposes. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua>. (application date March 20, 2023).
11. Comparison of the procedure for recognizing and evaluating intangible assets according to P(S)BO 8 and IAS 38. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/3754>. (application date March 11, 2023).
12. International accounting standard 38 «Intangible assets». URL: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/364269/file/ias-38.pdf>; (application date March 11, 2023).
13. Reilly R., R. Schweiss Analysis of the life of an intangible asset URL: http://www.cfn.ru/appraisal/intel/remaining_life.shtml (dated 16 March 2023).
14. Alfred King: Fair Value Measurement for Financial Statements: New FASB Requirements. Alpina Publisher. 2011. 383 p.
15. Kovalenko V. V. Methodical approaches to the formation of the bank's client base in the context of financial and credit relations. *Economic Forum*. 2013. Issue 4. P. 188–193. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2013_4_32.pdf. (application date March 16, 2023).
16. Kovaliova V. Why does the bank have its own pension fund? / Newspaper «Government

Courier». URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/navisho-banku-vlasnij-pensijnij-fond/>. (date of application February 22, 2012).

17. Mulyk T. O. The procedure for carrying out and organizing the analysis of the bank's deposit operations. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16282386488008.pdf>. (application date March 5, 2023).

PROBLEMS OF RECOGNITION AND DISPLAY OF INTANGIBLE ASSETS IN FINANCIAL REPORTING

Oksana Kundrya-Vysotska, Iryna Demko, Iryna Vagner

Ivan Franko National University of Lviv,

18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine,

e-mail: kundrya-vysotska@ukr.net; ORCID: 0000-0001-9760-9266

e-mail: iruna.demko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2186-1876

e-mail: vim280707@meta.ua; ORCID: 0000-0003-4928-4772

Abstract. The purpose of the study is to deepen the theoretical foundations of the recognition and evaluation of intangible assets on the basis of national and international standards, to improve the methodological framework and practical recommendations for the accounting valuation of certain intangible assets, in particular the customer base of the bank. The study applies methods of analysis, synthesis, grouping, classification and graphical representation of the results. The theoretical bases in relation to the content and classification characteristics of intangible assets are considered in the article. The theoretical basis for the recognition and valuation of intangible assets on the basis of national and international standards is analyzed. The key methods of valuation of intangible assets are highlighted. The methodological basis and practical recommendations on the accounting evaluation of the value of some intangible assets, in particular the customer base of the bank as one of the relevant, but unidentified intangible assets, were investigated. The results of the study showed that the customer base of the bank plays a fundamentally important role in the work of a financial institution, as banks are customer-oriented organizations whose success is determined by the ability to build long-term relationships with customers. The main point to consider when choosing a valuation method is the place of the customer base in the bank's asset structure, i.e. determining whether the customer base is the main asset that generates the bank's cash flow. At the same time, the peculiarities of the development of the bank, the characteristics of the services provided and the direct qualitative features of the Client base should be taken into account. It has been proven that for large banks with an established clientele, the customer base is the main asset that generates cash flow. Taking this into account, we will propose an approach to the assessment of the Customer base as an intangible base of the bank depending on the fact of recognition in the accounting, which determines the further model of reflection of the Customer base in the financial statements of the bank.

The analysis of normative documents regulating the procedures for assessment and preparation of financial statements in Ukraine has shown that the customer base of the bank as an intangible asset is not included in the list of NMA subject to recognition and assessment. In addition, there is no explanation of the term "identified asset" in domestic P(s)8. These differences lead to inconsistencies between international and national financial reporting standards and valuation standards, which complicates the process of recognition and valuation of the bank's customer base acquired as a result of the merger.

Keywords: intangible assets, accounting, financial reporting, customer bank base, evaluation, bank, financial standards.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

INTERPRETATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF AN ENTERPRISE BASED ON STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING

Nazar Struk, Yuriy Radelytskyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: nazar.struk@lnu.edu.ua, yuriy.radelytskyy@lnu.edu.ua*

Abstract. *It is proved that the formation of an innovative model of economy involves the strategic management of the enterprise's activities based on the analysis of its competitive advantages. Information support for such management is created on the basis of strategic management accounting. That is why clarification of different approaches to the interpretation of competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting is relevant and timely.*

The purpose of the publication is to develop the theoretical foundations for interpreting the competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting to form information support for their analysis. The object of the study is the process of interpreting the competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting. The article uses the methods of theoretical generalization, systematization, argumentation, comparison, and analysis. The results of the study made it possible to reveal the main approaches to the interpretation of competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting, to provide their own interpretation, and to highlight their role in the formation of competitiveness.

The scientific significance of the study lies in the systematization of scientific approaches to disclosing the essence of competitive advantages in strategic management accounting. The practical value of the study is to characterize the applied aspects of forming the competitive advantages of enterprises in the information space of strategic management accounting.

The author makes conclusion that it is inappropriate to identify competitive advantages with the ability of an enterprise to efficiently use available resources, i.e., its competitiveness. Competitiveness is formed as a result of competitive advantages. And the information environment of strategic management accounting allows to assess competitive advantages.

Keywords: *competitive advantages, competitiveness, competition, enterprise, strategic management accounting.*

Formulation of the problem. In order to function during the wartime period and to rebuild Ukraine's economy after the war, it is necessary to take into account the main global trends in the development of sales markets. After all, the process of economic globalization strengthens the competitive position of large corporations in the global and domestic markets.

The role of international competition is growing, and its mechanism is becoming more complex. Therefore, the problem of formation, development, and information support for the competitiveness of Ukrainian enterprises is becoming particularly relevant.

Analysis of recent research and publications. During martial law in the country, it is essential to strike a balance between business development and ensuring the country's defense capability. The course of the country's development based on an innovative economic model adopted at the state level will contribute to this.

The formation of an innovative economic model involves strategic management based on a qualitative analysis of the competitive advantages of an enterprise. Such information support is formed in strategic management accounting.

The role of competitive advantages as a strategic tool for analyzing competition is highlighted in the classical theories of A. Smith, D. Ricardo, J.S. Mill, Heckscher-Ohlin, and modern theories of I. Krugman, M. Poser, M. Vernon, M. Porter, etc. Different authors have different interpretations of the essence and directions of development of strategic management accounting, in particular: P. Y. Atamas, S. F. Golov, K. Drury, M. S. Pushkar, B. Ryan, K. Ward. However, the interpretation of the competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting has an insufficiently developed theoretical basis.

Objective. To analyze the competitive advantages of an enterprise in the market, high-quality information support is essential. The collection, systematization, grouping, transformation, and provision of such information to the user takes place in strategic management accounting. Therefore, our goal is to develop the theoretical foundations for interpreting the competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting to form information support for their analysis.

Methodology. The theoretical and methodological basis of the study is formed by general scientific and philosophical methods of scientific knowledge, dialectical, systemic, and empirical approaches to studying the problems of interpreting the competitive advantages of enterprise in strategic management accounting.

General scientific methods were used to formulate the essence of competition. The epistemological approach to disclosing the genesis of concepts allowed to clarify the interpretation of competitive advantages, and the dialectical approach allowed to formulate the concept of competitiveness by different competitive advantages.

The systemic approach made it possible to allocate elements of the information system of strategic management accounting on the competitive advantages of an enterprise, as well as to reflect the interrelationships between them. The empirical approach was used to analyze the works of scholars on the modernization of the process of formation of information support for strategic management accounting on the competitive advantages of an enterprise.

The bibliographic method allowed us to systematize and summarise the achievements of scientists to identify unresolved scientific problems in the information system of strategic management accounting of enterprises.

Presentation of the main research material. First of all, it should be noted that competition between enterprises reflects the type of relations regarding the setting of prices and the proposed volumes of sales of products and goods on the market. From an economic

point of view, it can be interpreted as a struggle between producers for the most favorable means and conditions of production, markets for goods, and services to maximize financial results. Competition regulates the volume of production and influences the growth or decline in profitability, which encourages producers to develop and implement innovative projects, stimulate labor productivity, develop the social responsibility of business, etc.

The competition encourages the elimination of less successful companies from the market and prevents monopolists from developing. The concepts of «competition» and «competitiveness» are recognized by scholars and practitioners as determining factors in the development of a market economy.

Competition, as a means of regulation in a market economy, is mainly interpreted as «the economic process of interaction, interconnection and struggle between enterprises operating in the market in order to provide better opportunities to sell their products, meet the diverse needs of customers and obtain the greatest profit» [1, p. 24].

«Competition is an objective economic law of developed commodity production, the effect of which is an external coercive force for commodity producers to increase labor productivity at enterprises, increase the scale of production, accelerate scientific and technological progress, introduce new forms of production organization, forms, and systems of wages, etc.» [2, p. 11].

There are many approaches to characterizing it in science and practice. Most agree that competition is driven by supply, demand, and price. A. Smith and D. Ricardo interpreted it as «competition between sellers and buyers for the most favorable terms of sale and purchase» [3, p. 88]. I. Ansoff and M. Porter revealed the essence of the concepts of «competition» and «competitiveness» in relation to the strategic management of the enterprise [4, p. 221]. Also, quite often, competition is understood as «the process of managing by entities their competitive advantages to achieve goals in the struggle with competitors to meet objective or subjective needs» [5].

Therefore, it can be argued that the interpretation of competition by different authors does not allow for a comprehensive characterization of it. We can also trace the divergence in the approaches of scholars to its formulation: some understand competition as rivalry between legal entities, others – as rivalry between individuals, others – the presence of a sufficient number of sellers and buyers in the market, etc.

The intensity of competition is determined by M. Porter's «concept of driving forces» [4], in particular by the elements that characterize competitiveness: the danger of new competitors, the danger of substitute goods or services, the ability of counterparties to bargain; rivalry among existing competitors; and the influence of customer opinion. Among the driving forces, we can trace the lack of public policy. After all, the market cannot operate without government intervention. Therefore, it is appropriate to consider them in terms of market conditions.

Competitive forces can be analyzed by research:

- 1) the status and assessing the degree of impact of each component on competition;
- 2) the overall impact of all forces on competition in the market environment;
- 3) the degree of influence of each force on competition, taking into account the causal relationship with market conditions.

In Ukraine, the development of competitive relations began after the economic reform, i.e., the transition from competition for resources to competition for consumers. The

demonopolization of the economy, liberalization of foreign economic activity, inflationary processes, privatization, and the increase in the number of business forms led to an increase in the supply of goods, and with a decrease in effective demand, this increased competition. The reforms also created the preconditions for the development of competition by changing the criteria for operating in the market.

Increased competition is of great importance for the success of an enterprise in the market, as it shapes the ability to achieve competitive advantages and build competitiveness. A balanced competitive behavior and the right choice of the consumer are prerequisites for the commercial success of the enterprise.

It is well known that the competitiveness of an enterprise reflects its position in the competitive struggle and its position in the market. This is ensured by the development of competitive advantages arising in the economic, technical, and organizational spheres of the enterprise. Therefore, the defining concept of the competition theory that characterizes the market position of a competitor is its comparative (competitive) advantages.

Competitive advantages in science are understood in different ways:

- «an exclusive value possessed by a system that gives it an advantage over its competitors» [6];
- «A list of factors specific to a particular industry that give it an advantage over other industries (for example, in the struggle for investment due to higher profitability or capital turnover), as well as one enterprise over others. These factors are not constant; they change depending on: the specifics of industries, market segments served, and the time and stage of the industry and enterprise's life cycle» [7];
- «characteristics, properties of a product or trademark that create certain advantages for an enterprise over direct competitors» [8];
- «the level of efficient use of all types of resources available to the enterprise» [9].

Thus, the competitive advantages of an enterprise are a set of its own and acquired assets and characteristics of the enterprise, the use of which ensures its exclusive competence in a certain field of activity and advantages over competitors.

Strategic management accounting provides information support for the process of forming competitive advantages. So far, scholars have not come to a common interpretation of this type of accounting. However, we will single out scholars who, when interpreting the essence of strategic management accounting, focus on competition as one of the objects of its study.

P. Y. Atamas states that «it is accounting that focuses on external factors (such as competitors' profitability, market share, etc.), while traditional accounting is characterized by a focus on internal processes and phenomena» [10]. K. Symonds states that strategic management accounting is «the provision and analysis of management accounting data on a business and its competitors, which are used to monitor and develop the strategy of such a business» [11].

M. V. Reta emphasizes that strategic management accounting «is a subsystem of strategic management of an enterprise, which provides information support to the decision-making process by collecting, registering, analyzing, storing and transmitting information about the external and internal environment of the enterprise in order to ensure its competitiveness in the short and long term. It is ensuring the competitiveness of the enterprise in our changing

times, in an unstable economic environment, that becomes the main guarantee of the effective functioning of the enterprise, and strategic management accounting becomes one of the main information bases on which the timeliness, reliability, and reliability of management decisions depend» [12].

M. Holm, V. Kumar, and T. Plenborg note that «achieving higher financial performance by using sources of sustainable competitive advantage is a constant aspiration of commercial enterprises around the world. The role of management accounting in this endeavor is still a matter of debate» [13].

However, empirical evidence is emerging that management accounting can play an important role in the competitive positioning of companies, demonstrating a positive impact on the financial performance of the implementation of strategic management accounting methods, such as costing by activity [14] and the balanced scorecard [15].

In general, there is a consensus among most scholars that strategic management accounting leads to competitive advantage in one way or another. Some authors argue that «cost information can lead to a sustainable competitive advantage if it contributes to, for example, more efficient use of resources or increased customer value» [15].

Other scholars argue that there are three main ways for an enterprise to gain competitive advantage: «to become better itself, to weaken competitors or to change the market environment» [17].

Often, competitive advantages are equated with the ability of an enterprise to efficiently use available resources, i.e., its competitiveness. It should be noted that this identification is inappropriate. Competitiveness appears as a result of competitive advantages (Fig. 1).

Let us consider the most common approaches to the interpretation of «competitiveness». M. Porter understands competitiveness as some «technical characteristics of a product, firm or industry» [2]. R. A. Fakhutdinov – «the ability to withstand competition in comparison with similar objects in a given market» [6]. Thus, the competitiveness of an enterprise should be studied comprehensively, taking into account: production volumes, basic management principles, functioning of the accounting system, employee satisfaction and motivation, marketing and logistics activities, financial solvency, etc.

Taking into account the research of scientists, let's highlight the features of competitiveness:

- 1) can be identified and evaluated only if there are competitors;
- 2) has a different level relative to different competitors;
- 3) the company's competitive position relative to other counterparties can be determined only in the relevant external environment;
- 4) dynamism of the counterparty's status in the competitive environment;
- 5) characterized by the productivity of the use of production resources.

Therefore, it is advisable to perceive the competitiveness of an enterprise as a comparative characteristic, the degree of dominance of a group of indicators for assessing the capabilities of an enterprise in the market in a certain period of time relative to similar indicators of competitors. The competitiveness of an enterprise makes it possible to determine the position of the counterparty in competition, its market status, as well as to achieve and develop competitive advantages in organizational, financial, marketing, logistics, social, environmental, and technical activities.

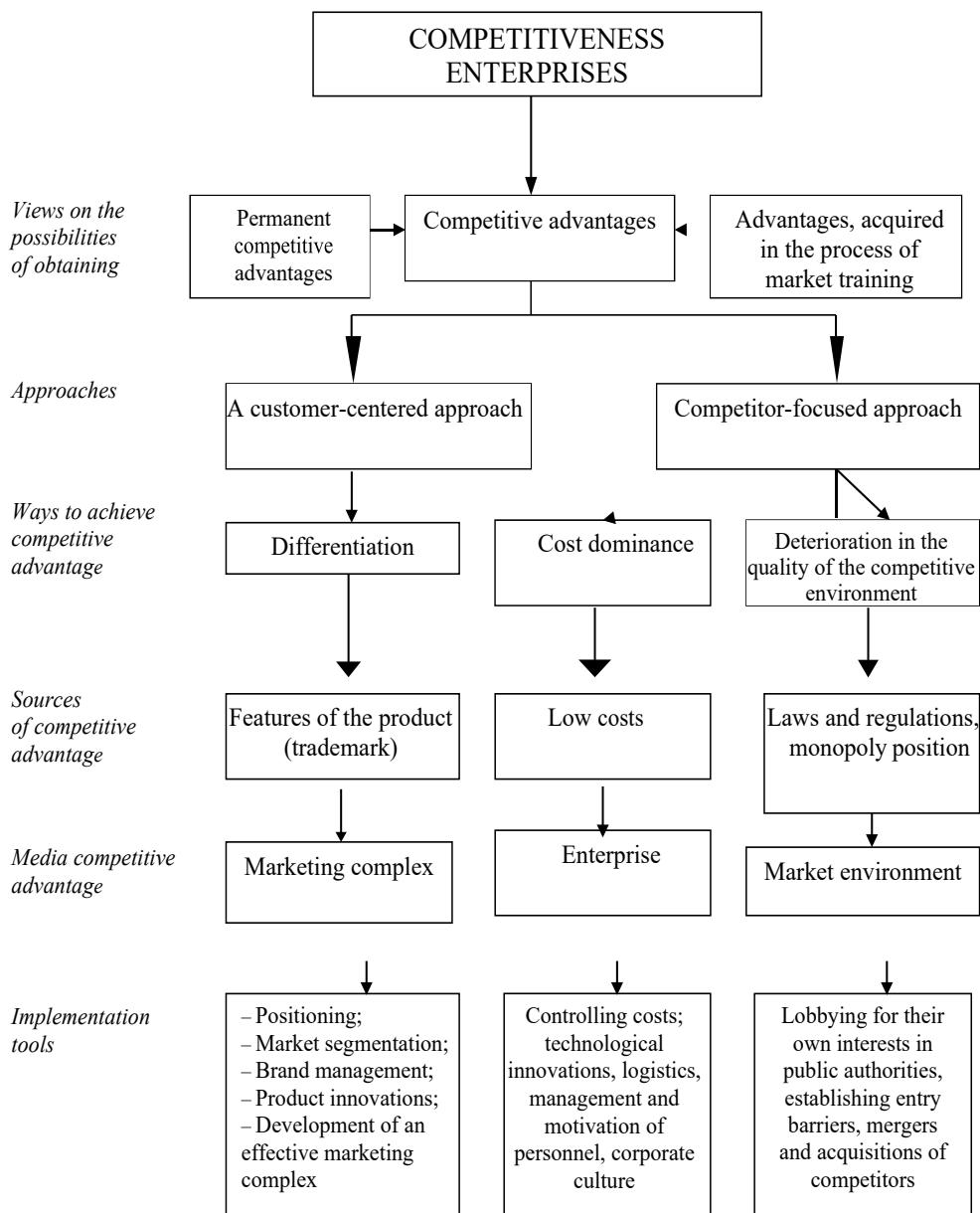

Fig. 1. Formation of enterprise competitiveness by competitive advantages
 Source: compiled from [9, p. 35]

Nevertheless, competitiveness is an important indicator of assessing the financial condition of an enterprise in strategic management accounting and allows to project the prospects of its development.

Due attention should also be paid to the competitiveness of goods, which characterizes their «ability to meet the needs of buyers compared to similar goods on the market. It is determined by competitive advantages: on the one hand, by the quality of the goods, their technical level, consumer properties, and on the other hand, by the prices set by the sellers of the goods. In addition, competitiveness is influenced by advantages in warranty and post-warranty service, advertising, the image of the manufacturer, as well as the market situation and fluctuations in demand. A high level of competitiveness of a product indicates the expediency of its production and the possibility of profitable sale» [5]. Therefore, the competitiveness of a product makes it possible to skillfully maneuver in the market space and in time, taking into account the requirements and capabilities of buyers to the maximum extent possible.

Conclusions and Prospects for Further Research. During martial law in the country, it is important to strike a balance between business development and ensuring the country's defence capability. The country's development course based on the innovative economic model adopted at the state level will contribute to this. The formation of an innovative economic model involves strategic management based on a qualitative analysis of the company's competitive advantages. Such information support is formed in strategic management accounting.

The role of competitive advantages as a strategic tool for analysing competition is highlighted in many works by scholars. Different authors interpret the essence and directions of development of strategic management accounting in different ways. However, the interpretation of competitive advantages of an enterprise in strategic management accounting has an insufficiently developed theoretical basis.

The author's disclosure of the economic essence of competition has allowed to develop the theoretical foundations for interpreting the competitive advantages of enterprise in the strategic management accounting. Three main ways of gaining competitive advantages by an enterprise in the market are characterised. The presented process of formation of competitiveness of enterprises by competitive advantages helps to clearly understand the difference between the mentioned concepts.

Prospects for further research are development of a methodology for analysing the competitive advantages of enterprise in the system of strategic management accounting.

References

1. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
2. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press : N.Y. Porter, 1985. 484 p.
3. Базилевич В. Д. Економічна теорія. Політекономія. Практикум : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 494 с.
4. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. Київ : Основи, 2009. 390 с.

5. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 404 с.
6. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоздатністю організації : навчальний посібник. 4-ге вид. К. : Ексмо, 2015. 544 с.
7. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.
8. Василенко В. О. Стратегічне управління. Київ : ЦУЛ, 2003. 396 с.
9. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю. Київ : Зовнішня торгівля, 2003. 302 с.
10. Атамас П. Й. Управлінський облік: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 440 с.
11. Simmonds, K. (1982). Strategic management accounting for pricing: a case example. *Accounting and Business Research*, 12 (47): 206–214.
12. Рета М. В. Стратегічний управлінський облік: концептуальні засади та використання в системі підприємства. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прозрес і ефективність виробництва*. Харків : НТУ «ХПІ». 2014. № 64 (1106). С. 127–134.
13. Holm M., Kumar V., Plenborg T. An investigation of Customer Accounting systems as a source of sustainable competitive advantage. *Advances in Accounting*. Vol. 32. 2016. P. 18–30. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2015.12.002>
14. Cagwin D., Bouwman M. J. The association between activity-based costing and improvement in financial performance. *Management Accounting Research*. Vol. 13. Issue 1. 2002. P. 1–39. URL: <https://doi.org/10.1006/mare.2001.0175>.
15. Crabtree Aaron D., DeBusk Gerald K. The effects of adopting the Balanced Scorecard on shareholder returns. *Advances in Accounting*. Vol. 24. Issue 1. 2008. P. 8–15. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2008.05.016>.
16. Cinquini L., Tenucci A. Strategic Management Accounting and Business Strategy: A Loose Coupling? *Journal of Accounting & Organizational Change*. Vol.6. 2010, P. 228–259. URL: <https://doi.org/10.1108/18325911011048772>.
17. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва. *Економіст*. 2001. № 12. С. 58–61.
18. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоздатністю організації : навчальний посібник. 4-е вид. К. : Ексмо, 2015. 544 с.

References

1. Dolzhans'kyj, I. Z., & Zahorna, T. O. (2006). Konkurentospromozhnist' pidpriemstva [Competitiveness of the enterprise]. K.: Tsentr navchal'noi literatury – K.: Center for Educational Literature, 384 p. [In Ukrainian].
2. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press: N.Y. Porter. 484 p.
3. Bazylevych, V. D. (2010). Ekonomichna teoriia. Politekonomiia [Economic theory. Political economy]. *Praktykum: navch. posib. – Workshop: textbook*. K. : Znannia. 494 p. [In Ukrainian].
4. Porter, M. E. (2009). Stratehiia konkurentsii [Competition Strategy]. *Per. z anhl. – Translated from English by A. Olijnyk, R. Sil's'kyj*. K.: Osnovy. 390 p. [In Ukrainian]/
5. Fyliuk, H. M. (2011). Konkurentsii i monopoliiia v epokhu hlobalizatsii [Competition and monopoly in the era of globalization]: *monohrafiia – monograph* Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka – Zhytomyr State University. 404 p. [In Ukrainian].

6. Fatkhutdinov, R. A. (2015). Upravlinnia konkurentozdatnistiu orhanizatsii [Managing the competitiveness of the organization]: *navchal'nyj posibnyk. 4-e vyd. – a textbook. 4th ed.* K. : Eksmo. 544 p. [In Ukrainian].
7. Shershyn'ova, Z. Ye. (2004). Stratehichne upravlinnia [Strategic management] : *Pidruchnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. – Textbook. 2nd edition, revised and supplemented.* K. : KNEU, 2004. 699 p. [In Ukrainian]
8. Vasylenko, V. O. (2003). Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. K.: TsUL 2003. 396 p. [In Ukrainian].
9. Kobylits'kyj, L. S. (2003). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu [Competitiveness management]. K.: Zovnishnia torhivlia – K.: Foreign Trade. 302 p. [In Ukrainian].
10. Atamas, P. J. (2006). Upravlins'kyj oblik [Management accounting] : *navch. posib. – a textbook.* K.: Tsentri navchal'noi literatury – K.: Center for Educational Literature. 2006. 440 p. [In Ukrainian].
11. Simmonds, K. (1982). Strategic management accounting for pricing: a case example. *Accounting and Business Research.* Vol.12(47). pp. 206–214.
12. Reta, M. V. (2014). Stratehichnyj upravlins'kyj oblik: kontseptual'ni zasady ta vykorystannia v systemi pidpriemstva [Strategic management accounting: conceptual foundations and use in the enterprise system]. *Visnyk Nats. tekhn. un-tu «KhPI» : zb. nauk. pr. Temat. vyp. : Tekhnichnyj prohres i efektyvnist' vyrobnytstva. Kharkiv : NTU «KhPI» – Bulletin of the National Technical University «KhPI»: collection of scientific papers. Kharkiv: NTU «KHPI».* № 64 (1106). pp. 127–134. [In Ukrainian].
13. Holm, M., Kumar, V., & Plenborg, T. (2016). An investigation of Customer Accounting systems as a source of sustainable competitive advantage. *Advances in Accounting.* Vol. 32. 2016. pp. 18–30. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2015.12.002>
14. Cagwin, D., & Bouwman, M. J. (2002). The association between activity-based costing and improvement in financial performance. *Management Accounting Research.* Vol. 13. Issue 1. 2002. pp. 1–39. URL: <https://doi.org/10.1006/mare.2001.0175>.
15. Crabtree Aaron, D., & DeBusk Gerald, K. (2008). The effects of adopting the Balanced Scorecard on shareholder returns. *Advances in Accounting.* Vol. 24. Issue 1. 2008. pp. 8-15. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2008.05.016>.
16. Cinquini, L., & Tenucci, A. (2010). Strategic Management Accounting and Business Strategy: A Loose Coupling? *Journal of Accounting & Organizational Change.* Vol.6. 2010. pp. 228-259. URL: <https://doi.org/10.1108/18325911011048772>.
17. Savchuk, O. (2001) Systemnyj pidkhid do analizu konkurentospromozhnosti promyslovoho vyrobnytstva [Systematic approach to the analysis of competitiveness of industrial production]. *Economist.* №12. pp. 58–61. [In Ukrainian].
18. Fakhutdinov, R. A. (2015). Upravlinnia konkurentozdatnistiu orhanizatsii [Managing the competitiveness of the organization]: *navchal'nyj posibnyk – a textbook: 4th ed.* K. : Exmo. 544 p. [In Ukrainian].

ТЛУМАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА В СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІНСЬКОМУ ОБЛІКУ

Назар Струк, Юрій Раделицький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: nazar.struk@lnu.edu.ua, yuriy.radelytskyi@lnu.edu.ua*

Анотація. Доведено, що формування інноваційної моделі економіки передбачає стратегічне управління діяльністю підприємства на основі аналізу його конкурентних переваг. Інформаційне забезпечення для такого управління створюється за даними стратегічного управлінського обліку. Саме тому з'ясування різних підходів до тлумачення конкурентних переваг підприємства в стратегічному управлінському обліку є актуальним і своєчасним.

Мета публікації – розвинути теоретичні засади тлумачення конкурентних переваг підприємства у стратегічному управлінському обліку для формування інформаційного забезпечення їх аналізу. Об'єктом дослідження обрано процес тлумачення конкурентних переваг підприємства у стратегічному управлінському обліку.

Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та філософські методи наукового пізнання, діалектичний, системний та емпіричний підходи до вивчення проблем тлумачення конкурентних переваг підприємства в стратегічному управлінському обліку.

Результати дослідження дали змогу розкрити основні підходи до тлумачення конкурентних переваг підприємства у стратегічному управлінському обліку, надати власне трактування та виокремити їх роль у формуванні конкурентоспроможності.

Наукова значущість дослідження полягає у систематизації наукових підходів до розкриття суті конкурентних переваг у стратегічному управлінському обліку. Практична цінність – у характеристиці прикладних аспектів формування конкурентних переваг підприємства в інформаційному просторі стратегічного управлінського обліку.

У висновку зазначено про недоречність отожднювання конкурентних переваг із можливостями підприємства ефективно витратити наявні ресурси, тобто його конкурентоспроможністю. Конкурентоспроможність же формується внаслідок дії конкурентних переваг. Відповідно, оцінити конкурентні переваги дає змогу інформаційне середовище стратегічного управського обліку.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентоспроможність, конкуренція, підприємство, стратегічний управлінський облік.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 33:94(4/9):378(091):657.1
JEL M41; A20; B15

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ БУХГАЛТЕРІВ В СИСТЕМІ КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Олеся Лемішовська

Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12,
e-mail: olesia.s.lemishovska@lpnu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5695-0924>

***Анотація.** Наведено і узагальнено принципові засади формулювання рахівничої системи для української кооперації та їх набуття у процесах підготовки кадрів для бухгалтерської сфери у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. Мета статті полягає у розкритті суспільно-соціальних аспектів у навчальних програмах підготовки бухгалтерських і ревізійних працівників в системі кооперативної освіти. В основу дослідницького пізнання покладено діалектичне розуміння історичних процесів, зокрема інституційний вплив на змістові параметри вивчення бухгалтерії в системі кооперативного шкільництва. При проведенні дослідження використано загальнонаукові підходи та історико-логічний й історико-генетичний методи, які в сукупності склали методологію дослідження. Основними результатами є формулювання висновків про виражений характер суспільно орієнтованих засад при вивченні змісту і функціональної спрямованості бухгалтерської сфери, яких дотримувались в системі кооперативного навчання в минулому. Аргументовано доцільність набуття знань такого характеру знань в сучасних процесах бухгалтерської освіти для їх практичного застосування при формулюванні обліково-звітних систем для інформаційного забезпечення управління підприємством при реалізації концепції сталого розвитку.*

Ключові слова: західноукраїнська кооперативна система, бухгалтерський облік, звітність, кооперативна освіта, підготовка бухгалтерів.

Постановка проблеми. На теперішній час в українському суспільстві, а також значною мірою у світовому просторі досить значного зацікавлення набули різні аспекти минулого української історії. До них об'єктивно також слід віднести змістові параметри знань з бухгалтерської сфери, які були сформульовані в досліджуваній період у системі кооперативного навчання на західноукраїнській території. В історіографії вважається, що тогочасна система навчальних закладів і студійних форм кооперативного шкільництва, організованого українськими господарськими та культурно-просвітницькими товариствами, «була не просто осередками надання

освітніх послуг з економічної грамотності, але й культурно-просвітницькими ареалами об'єднання української громадськості» [1].

У сучасній практиці формування інформації про суспільні і соціальні компонентні складові в діяльності підприємств та їх публічне представлення є «проблемним питанням, яке потребує вирішення на рівні облікової науки і стосується окреслення перспективи розвитку методології обліку соціального капіталу» [2, с. 131]. У подібних випадках часто доцільним стає звернення до теоретичних розробок чи практики минулого. У такому разі аргументується, що оцінити систему отримуваних в навчальному процесі теоретичних знань і навиків з бухгалтерської справи дають «підручники і посібники, на основі яких можна найповніше з'ясувати стан обліково-аналітичних наук на конкретний часовий лаг» [3, с. 34].

Бухгалтерська теорія і практика у тогочасних навчальних посібниках для підготовки профільних працівників розглядалися з точки зору функціонування загальної системи української кооперації: «бухгалтерія піклується про недоторканість приватного капіталу, що знаходиться на різних індивідуальних підприємствах, опікується всією соціальною власністю, дотримується раціональної економіки та соціального споживання» [4, с. 15]. Змістова і функціональна орієнтація загальної кооперативної системи контролю спрямовувалася на «виявлення відхилень від дотримання кооперативних принципів, що дає можливість зберегти в чистоті соціально-економічну природу кооперації загалом, а тому його процеси не обмежуються лише перевіркою законності та правильності операцій» [5]. Пропоноване дослідження спрямовується на виявлення тих компонентів бухгалтерської системи української кооперації, які можуть певним чином вплинути на розширення параметрів сучасної бухгалтерської освіти, спрямованих на набуття знань щодо відображення в бухгалтерській системі і публічній звітності соціального капіталу та соціальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії достатньо широко наведено різновекторні результати досліджень організації навчальних і студійних форм підготовки кадрів для української кооперації, в. т. ч. і працівників для бухгалтерської та ревізійної діяльності. Разом з тим, як відзначає Г. Шайнер, проведені розвідки не можуть бути кваліфіковані «цілісним науковим дослідженням генезису комерційної освіти західноукраїнських земель другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.» [6, с. 3]. Такий висновок в основному впливає з того, що більшість досліджень розкривають лише описову частину організації кооперативного шкільництва з вкрай обмеженим аналізом змістових компонентів того чи того напрямку профільної підготовки. У цьому контексті М. Пагута обґрунтовує потребу «простежити цінність професійної освіти в означеному періоді не лише шляхом аналізу зростання мережі окремих закладів, а більшу увагу приділити її змісту» [7, с. 20].

З точки зору доцільності проведення такого типу ретроспективного аналізу в деяких наукових працях, наприклад в монографії за ред. О. Ковалюка і В. Швеця, відзначається, що «дослідження й узагальнення історичних фактів про викладання бухгалтерського обліку та споріднених дисциплін є важливою базою для сучасної структуризації розвитку обліково-аналітичних наук в Україні [8, с. 10]. У працях науковців щодо

розвитку бухгалтерської сфери аргументується важливість урахування впливу різного типу інституційних чинників та формулюванні більш чітких методологічних засад соціально орієнтованої концепції обліку і звітності, доцільності їх використання у сучасних процесах підготовки бухгалтерських кадрів.

У дослідженнях еволюції обліку виокремлюється значимість тих розвідок, які розкривають специфіку бухгалтерських систем з крайовими особливостями (локально-етнічні варіації). З такої точки зору М. Шигун звертає увагу на те, що «формування нових облікових парадигм відбувається не лише відповідно до логічних критеріїв суворої наукової теорії, але й обумовлене впливом інституційного середовища з урахуванням соціально-психологічних, етичних правил та філософських міркувань певної суспільної формації» [9, с. 134]. При цьому С. Легенчук робить висновок і про необхідність як для української історії, так і сучасної практики «виявити унікальні риси та історично сформовані традиції, визначити ціннісні аспекти побудови тієї чи іншої бухгалтерської субкультури» [10, с. 5].

Постановка завдання. Мета статті полягає у встановленні впливу соціально-економічних умов та інституційного впливу на змістові параметри бухгалтерської сфери знань в системі кооперативної освіти та формулюванні пропозицій про доцільність впровадження у сучасний навчальний процес тих компонентів, які в бухгалтерській системі забезпечують інформацію про соціально-суспільні складові діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування української кооперації на території Східної Галичини у досліджуваній нами період характеризують «своєрідною моделлю соціокультурних умов, що виникли в суспільстві» [11, с. 29]. Такого типу модель отримувала відповідний вираз і при побудові кооперативної системи рахівництва і звітного оприлюднення інформації про діяльність кооперативних утворень.

Законом Австро-Угорської імперії етно-національним ревізійним союзам було делеговано державні повноваження провадити координаційну роботу в межах союзної кооперації, впроваджувати відповідну для таких цілей систему рахівництва та здійснювати контрольно-ревізійний нагляд за її станом на підпорядкованих господарських одиницях [12; 13]. Ревізійним Союзом Українських Кооператив (РСУК) були сформульовані засадні принципи побудови адаптивної для цілей управління об'єднаним кооперативним рухом бухгалтерської системи. Практика рахівництва й принципи формування бухгалтерської звітності відповідно впливали на кваліфікаційні параметри підготовки бухгалтерських кадрів.

РСУК та освітніми товариствами «Просвіта» і «Рідна школа» надавалась організаційно-методична допомога у практичному впровадженні бухгалтерського обліку на союзних кооперативних утвореннях, організовувалась система кооперативного шкільництва, в т. ч. студійного чи курсового «вишколу (дошколу)» бухгалтерів (книговодів) і членів наглядових рад [12; 14]. Організація і підтримка функціонування закладів професійного шкільництва також забезпечувалася українськими господарськими галузевими об'єднаннями, що входили до складу РСУК у формі профільних за видом

діяльності крайових централей («Центросоюз», – «Сільський господар», «Маслосоюз», «Центробанк», «Народна Торгівля»).

Силами РСУК за сприяння господарських і просвітницьких організацій готувалися «підручники з бухгалтерського обліку, які виступали в якості організаційно-методичного забезпечення кооперативних спілок, а також служили контрольними параметрами при проведенні ревізії» [3]. Наведено найбільш використовувані на практиці та в системі кооперативної освіти (шкільництва) посібники і підручники: Практичний підручник для товариств задаткових (Т. Кормош), Підручник для спілок ощадності і позичкової системи Ф. Райфайзена (Ф. Стефчик), Підручник до ведення книг в кооперативних, господарсько-торгівельних і споживчих спілках (С. Герасимович), Підручник торговельно-кооперативного книговодства (І. Стернюк), Підручник для кас Стефчика (Л. Тварецький), Порадник у книговодстві кредитових кооперативів (М. Павлюк), Упрощене книговодство і податки: Практичний підручник для купців, ремісників, промисловців, осіб вільного звання і домовласників та для фахових шкіл (В. Нестерович), Спілки для ощадності і позичок (система Райфайзена) (М. Новаківський), Кооперативна ревізія (Б. Мартос).

Виходячи з тематичного напрямку нашого дослідження необхідно також розглянути і процеси вивчення дисциплін бухгалтерської сфери в українських еміграційних (діаспорних) навчально-наукових закладах. Саме на основі добре налагодженого двостороннього зв'язку з навчальними закладами в діаспорі українські інституційні утворення Східної Галичини (ревізійні союзи і культурно-просвітні заклади) у досліджуваній період сформували достатньо добротну систему торговельно-кооперативного шкільництва і вибудували ефективні й раціональні форми студійного (курсowego) вишколу бухгалтерів. Використання посібників і підручників з бухгалтерського обліку і ревізії діаспорних навчальних закладів в системі кооперативного навчання безперечно підвищувало якісний рівень підготовки профільних кадрів. До найбільш використовуваних в системі кооперативної освіти навчальних посібників слід віднести наступні: Рахівництво кооперативних товариств, Рахівництво кредитових товариств: форми рахівничих книг Ощадно – Позикового Товариства, збірник задач для вправ по рахівництву кредитів кооперативів, Банкова справа: бланки по операціях, рахівництву та діловодству (І. Івасюк), Книговодство: курс лекцій з бухгалтерії, читаних у Празькій кооперативній школі (Р. Димінський), Основи рахункознавства (Я. Моралевич), Банкова справа: бланки по операціях, рахівництву та діловодству, Торговельне рахівництво (К. Безкровний), Курс бухгалтерії (В. Горбачевський).

На змістовому викладі матеріалів наведених вище посібників і підручників в навчальних процесах формувалася система фахової компетенції майбутніх працівників з бухгалтерської сфери і зайнятих в процесах ревізійної діяльності в системі української кооперації, а також надавалися знання з бухгалтерії працівникам різного профілю кооперативної діяльності (Коберський К. Пляни і Програми кооперативних курсів. – Львів: Накладом Ревізійного Союзу Українських кооперативів. – 1930. – 16 с.).

Подібно як в сучасних принципах корпоративного управління, у цей період також важливого значення надавалось організаційній та управлінській культурі і

соціально орієнтованим принципам ведення господарсько-економічної діяльності. В економіках «вільного типу» ці критерії виступають підставою для формування суспільно-соціальних та економічних об'єднувальних процесів. Із суто «класичних» засад економіки й управління процеси формування соціального капіталу відбуваються в рамках професійних об'єднань, галузевих асоціацій чи спілок.

В сучасних аналітичних оглядах домінує твердження, що використання підприємствами соціальних і суспільних критеріїв у своїй діяльності демонструє ефективний спосіб модернізації економіки, виступаючи ефективним засобом стимулювання самодіяльності територіальних громад чи об'єднань місцевого самоврядування. У тематичних дослідженнях прикладом розвитку соціального капіталу часто наводять характер діяльності суб'єктів господарювання скандинавських країн. Специфіка їх діяльності полягає в поєднанні (компромісі, паритеті) мотивації до комерційного успіху (прибутковості) та реалізації програм доступу громадян до різних суспільних і соціальних можливостей. Це забезпечується своєрідною корпоративною культурою, що базується на цінностях підприємства, які не мають прямого відношення до його фінансово-економічного благополуччя.

Соціально-суспільний базис («свій до свого по своє») був закладений в побудову досліджуваної нами тогочасної бухгалтерії і оприлюдненої бухгалтерської звітності в межах української кооперативної системи. Найбільш очевидно такі компоненти можна розкрити на основі базових принципів проведення тогочасних ревізій стосовно бухгалтерського відображення і наведення у звітності фінансово-господарських операцій: «важлива особливість кооперативної ревізії полягає в захисті інтересів кооперативного руху загалом, що надає їй особливого змісту та ставить перед нею своєрідні завдання». Тому в посібниках для підготовки працівників для забезпечення внутрішньо контрольних функцій (членів наглядових рад) і зовнішніх комплексних ревізій виділено такі напрямки: «ревізія розподілу зиску; культурно-просвітницької діяльності; взаємовідносин з іншими кооперативами; відношення до кооперативу його учасників» [5].

У вступних темах тогочасних посібників і підручників з бухгалтерського обліку, які використовувалися для підготовки працівників для рахівничої діяльності, широко наводилися засади економічної поведінки та окремо вивчалися навчальні предмети такого профілю. Наприклад дисципліни «Господарська історія і устрій» та «Наука про народне господарство» були обов'язковими в програмах 4-х літньої купецької гімназії, а навчальний предмет «Економія» в однорічному торговельному курсі при купецькій гімназії «Рідної школи». Знання за цим профілем забезпечувалися при викладі теми «Суспільна організація господарств: підприємства державні, само ведені і кооперативні» на кооперативних курсах вишколу книговодів (рахівників).

В історіографічних та архівних джерелах [1; 3; 6; 12; 13] наведено чисельні факти з констатованої в актах ревізій інформації про об'єкти і процеси, яка вказує на загальний і специфічний підхід до організації загально кооперативних і внутрішніх контрольних перевірок і ревізій. Традиційно вони починалися із порівняльної перевірки фінансових звітів та записами операцій в бухгалтерських книгах. Так наприклад, в акті ревізії

товариства «Земля», проведеної у травні 1923 р., наведено висновок: «перевірено закриття рахунків та фінансовий баланс шляхом їх звірення з бухгалтерськими книгами ... констатується повна відповідність даних». В архівних джерелах зберігається витяг зі «Звіту ревізії хвального стоваришення», проведеної у листопаді 1907 р.: «ведення книг ділових у «Товаристві кредитово-господарському» є правильне і ясне; замкнення рахунків зіставляються вчасно і є відповідне книгам; уділювання позичок є острожне; капітал позичковий є добре обезпечений».

При перевірці річних звітів та правильності закриття рахунків особлива увага приділялася тим бухгалтерським записам, які фіксували розподіл прибутків з акцентом на їх спрямування до резервного фонду та відрахуваннями (пожертвами) на культурно-освітні програми (виражений характер відображення в обліку операцій суспільно-соціального характеру). До такого типу операцій також слід віднести відображувані в обліку процеси створення резервних забезпечень власного і залученого суспільного капіталу. Методика їх бухгалтерського відображення виводилася окремими темами в навчальних посібниках, де пропонувалося «з чистого зиску, крім традиційно прийнятого і законодавчо визначеного страхового капіталу, утворювати резервні фонди, що мають ті чи інші осібні призначення» [15, с. 67].

До методичних підходів, які можна віднести до операцій суспільної орієнтації кооперативних структур також слід віднести принципи списання отриманих збитків від їх діяльності. Наприклад, у цьому ж посібнику наведено приклад списання суми збитків: «в акційному товаристві дебетове сальдо рахунка «Втрат і зисків» по закінченні року переноситься на рахунок запасного капіталу, а за його відсутності на рахунок «Втрат минулих років». Ця сума тримається в активі балансу як сума, що завищує капітал. Якщо ж в наступні роки знову одержується втрата, збираючи в себе капітал, то збори акціонерів ухвалюють рішення про зменшення капіталу товариства і в такому разі втрата з балансу зникає, а капітал зменшується на ту ж суму [15, с. 185].

Наведене вище показує, що у тогочасних процесах підготовки працівників бухгалтерської професії закладалася ідея про те, що сферу бухгалтерського обліку не слід розглядати суто нейтральною технічною дисципліною, а розглядати її змістові параметри через призму соціальних наук. Передусім це стосувалося бухгалтерської звітності, система показників якої характеризує конкретні соціальні та економічні інтереси членів суспільства на фоні фінансової і господарської діяльності кооперативної спілки. На теоретичні засади вивчення бухгалтерської сфери вплив мала Австрійська економічна школа, яка спиралася на соціальні складові економічних систем будь-якого рівня. Вплив мали і тогочасні розробки представників Львівської і Краківської наукових шкіл в економічній та фінансовій думці, а також «Товариство українських кооперативів», яке поширювало кооперативні ідеї та економічні знання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наведені результати дають змогу зробити висновок про соціально-суспільну спрямованість знань з бухгалтерської сфери, які були акцентовано виражені в системі української кооперативної освіти в дослідженому періоді. Ураховуючи стан і очікувані передумови повоєнної відбудови національного господарства, потреби формулювання обліково-звітних систем для

інформаційного забезпечення управління підприємством при реалізації концепції сталого розвитку, формулювання адекватної для української практики парадигми соціального обліку і звітності, обґрунтовується доцільність впровадження такого типу знань в сучасні процеси бухгалтерської освіти.

Перспективним напрямом подальших досліджень доцільним є поглиблений розгляд минулого досвіду використання в навчальному процесі методичного підходу до бухгалтерської системи резервування і страхування залученого у підприємницьку діяльність (кооперативну систему) капіталу. На теперішній час і оглядову перспективу очевидними є чисельні і різноаспектні фактори негативного впливу чи загроз стабільному функціонуванню господарських структур національної економіки. Передусім це стосується малого і середнього бізнесу, який, як очікується, буде створюватися за сприяння і прямою участю членів територіальних громад. Принципові засади і методика розподілу прибутків і списання збитків як виражений елемент соціального обліку в системі кооперативного рахівництва також слід розглядати перспективним напрямом подальших досліджень, результати якого можуть стати доцільним компонентом сучасного бухгалтерського навчання.

Список використаних джерел

1. Голубка М. М. Економічні знання у системі господарського розвитку західно-українських земель (друга половина XIX – перша половина XX століття) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. 177 с.
2. Садовська І. Б. Облік соціального капіталу: проблеми та перспективи удосконалення методології. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*: збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. 2019. Вип. 16 (61). С. 131–142.
3. Швець В. Є. Розвиток обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання в Україні : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 448 с.
4. Горбачевський В. Курс бухгалтерії. Мюнхен : Український Вільний Університет, 1946. 115 с.
5. Мартос Б. Кооперативна ревізія. Львів: Ревізійний Союз Українських кооперативів, 1928. 65 с.
6. Шайнер Г. І. Розвиток комерційної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша третина XX століття) : дис. ... канд. педагогічних наук: спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2012. 373 с.
7. Пагута М. В. Розвиток професійного шкільництва Східної Галичини у міжвоєнний період: аксіологічний підхід. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. № 65. Т. 1. С. 14–20.
8. Проблеми теорії та практики обліково-аналітичних наук : монографія, за ред. О. Ковалюка, В. Швеця. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 440 с.
9. Шигун М.М. Парадигмальний розвиток системи бухгалтерського обліку. *Часопис економічних реформ*. 2013. № 3 (11). С. 134–139.
10. Легенчук С. Ф. Історичні аспекти розвитку бухгалтерського обліку в Україні та світі: монографія. Beau Bassin : GlobeEdim, 2020. 212 с.

11. Кугай К. Б. Становлення класичної університетської освіти в Західній Україні (XVII–XIX ст.). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 13. С. 24–29.
12. Ревізійний союз українських кооперативів. Звіти про діяльність РСУК та матеріали перевірок кооперативів (акти ревізій та приписи по них) (1904–1939 рр). Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Оп. 4. Спр. 87.
13. Ревізійний союз руських кооперативів. Звіти про фінансово-господарську діяльність, акти ревізій, документи про діяльність кооперативних курсів (1908–1939 рр.). Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Оп. 1. Спр. 114.
14. Українське педагогічне товариство Звіти торговельної школи товариства «Просвіта». Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Оп. 1. Спр. 1696.
15. Безкровний К. Торговельне рахівництво (курс лекцій). Подебради: Український Технічно-Господарський інститут позаочного навчання в Подебрадах (Чехія), 1932–1933. 201 с.

References

1. Gholubka M.M. (2017). Ekonomichni znannja u systemi ghospodarskoghо rozvytku zakhidnoukrajinsjkykh zemelj (drugha polovyna XIX – persha polovyna XX stolittja) [Economic knowledge in the system of economic development of western Ukrainian lands (second half of the XIX – first half of the XX century)]. Candidate's thesis. Lutsk [in Ukrainian].
2. Sadovsjka I.B. (2019). Oblik socialjnoghо kapitalu: problemy ta perspektyvy udoskonalennja metodologhiji [Social capital Accounting: problems and prospects of improvement of methodology]. Ekonomichni nauky. Serija: Oblik i finansy: zbirnyk naukovykh pracj. Lucjkyj nacionaljnij tekhnichnyj universytet. Vypusk 16 (61). 131–142 [in Ukrainian].
3. Shvets V. Je. (2010) Rozvytok oblikovo-analitychnykh system sub'jektiv ghospodarjuvannja v Ukrajinі [Development of accounting and analytical systems of business entities in Ukraine]. Ljviv: Vydavnychyj centr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Ghorbachevsjkyj V. (1946). Kurs bukhghal'teriji [Accounting course]. Mjunksen [in Ukrainian].
5. Martos B. (1928). Kooperatyvna revizija [Cooperative audit]. Ljviv: Revizijnyj Sojuz Ukrajsjkykh kooperatyviv [in Ukrainian].
6. Shajner Gh.I. (2012). Rozvytok komercijnoji osvity na zakhidnoukrajinsjkykh zemljakh (drugha polovyna XIX – persha tretyna XX stolittja) [Development of commercial education on West Ukrainian lands (the end of the XIXth and the first third of the XXth century)]. Candidate's thesis. Ternopil [in Ukrainian].
7. Paghuta M. V. (2019) Rozvytok profesijnoghо shkilnyctva Skhidnoji Ghalychyny u mizhvojenyj period: aksiologhichnyj pidkhid [Development of vocational schooling in Eastern Galicia in the interwar period: an axiological approach]. Pedagoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh. 65. 14–20 [in Ukrainian].
8. Kovaljuk O., Shvecj V. (2017). Problemy teoriji ta praktyky oblikovo-analitychnykh nauk [Problems of theory and practice of accounting and analytical sciences]. Ljviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
9. Shyghun M.M. (2013) Paradyghmaljnij rozvytok systemy bukhghaltersjkoghо obliku [Paradigmatic development of the accounting system]. Chasopys ekonomichnykh reform. 3. 134–139 [in Ukrainian].
10. Leghenchuk S.F. (2020) Istorychni aspekty rozvytku bukhghaltersjkoghо obliku v Ukrajinі ta sviti [Historical aspects of the development of accounting in Ukraine and the world]. Beau Bassin: Globe Edim [in Ukrainian].

11. Kughaj K. B. (2017). Stanovlennja klasychnoji universytetskoji osvity v Zakhidnij Ukraini (XVII–XIX st.) [The formation of classical university education in Western Ukraine (XVII–XIX)]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*. 13. 24–29 [in Ukrainian].
12. Revizijnyj sojuz ukrajinsjkykh kooperatyviv (1904–1939 rr). Zvity pro dijalnijstj RSUK ta materialy perevirok kooperatyviv (akty revizij ta prypysy po nykh) [Audit Union of Ukrainian Cooperatives. Reports on the activities of the RSUK and materials of inspections of cooperatives (acts of audits and prescriptions for them)]. *Centraljnij derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy*, Ljviv. Op.4. Spr. 87 [in Ukrainian].
13. Revizijnyj sojuz rusjkykh kooperatyviv (1908–1939.). Zvity pro finansovo-ghospodarsjku dijalnijstj, akty revizij, dokumenty pro dijalnijstj kooperatyvnykh kursiv. [Revision Union of Russian Cooperatives. Reports on financial and economic activity, acts of audits, documents on the activity of cooperative courses]. *Centraljnij derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy*. Ljviv. Op. 1. Spr. 114 [in Ukrainian].
14. Ukrajinsjke pedagoghichne tovarystvo (1930). Zvity torghoveljnoji shkoly tovarystva Prosvita [Reports of the trade school of Prosvita society]. *Centraljnij derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy*. Ljviv. Op. 1. Spr. 1696 [in Ukrainian].
15. Bezкровnyj K. (1932–1933) Torghoveljne rakhivnyctvo. [Commercial accounting]. *Podjebrazy: Ukrajinsjkyj Tekhnichno-Ghospodarsjkyj instytut pozaochnogho navchannja v Podjebradakh* [in Ukrainian].

**EXPERIENCE IN TRAINING ACCOUNTANTS
IN THE SYSTEM OF COOPERATIVE EDUCATION
IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS
(SECOND HALF OF THE XIX – FIRST HALF
OF THE XX CENTURY)**

Olesia Lemishovska

*Lviv Polytechnic National University,
12 Stepana Bandery Str., Lviv, 79013,*

e-mail: olesia.s.lemishovska@lpnu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5695-0924>

Abstract. The organizational and substantive aspects of the processes of training accounting and auditing personnel in the system of cooperative education organized by Ukrainian economic and cultural and educational societies in the second half of the 19th and the first half of the 20th centuries are presented. The purpose of the article is to reveal the fundamental principles in the formulation of the accounting system within the framework of Ukrainian cooperation and their mastery in the training of personnel in the accounting field. Emphasis is placed on the reflection in the accounting and reporting system of the components of public and social activities of individual cooperative entities and Ukrainian cooperation in general, as well as the substantive and functional orientation of the general cooperative control system. The basis of research knowledge is a dialectical understanding of historical processes, in particular, the institutional influence on the content parameters of the study of accounting in the system of cooperative education. When conducting the research, general scientific approaches and historical-logical and historical-genetic methods were used, which together formed a systematic scientific toolkit of the research methodology. The main results are the provision of specific justifications for the expressed nature of the socially oriented principles of the study of accounting with arguments about the expediency of their use in modern processes of accounting education.

Examples from textbooks of the time are given, which are aimed at reflecting the social component in the activity of the enterprise. Conclusions about the possibilities of their use for the formulation of accounting and reporting systems, adaptive for the information support of enterprise management in the implementation of the concept of sustainable development, formulation of the paradigm of social accounting and reporting, are substantiated. Prospects for further research are determined, which relate to an in-depth review of the past experience of using in the educational process a methodical approach to the accounting system of reserving and insuring capital involved in entrepreneurial activity (cooperative system) and the methodology of profit distribution, taking into account their orientation to social programs and write-off of losses as expressed an element of social accounting.

Keywords: Western Ukrainian cooperative system, accounting, reporting, cooperative education, training of accountants.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6410>

УДК 658.7:614.215
JEL B41; D21; I10; L10

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЙ В КОНЦЕПЦІЇ ЗВОРОТНЬО-ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Сергій Войтович¹, Любов Ліпич², Оксана Хілуха³, Мирослава Кушнір⁴

^{1,2}Луцький національний технічний університет,
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75,

e-mail: gnidawa@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7556-6063>
e-mail: lipych_liubov@lutsk-ntu.com.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>

³Львівський університет бізнесу та права,
79021, Львів, вул. Кульпарківська, 99,

e-mail: oksanakhilukha@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1228-7171>

⁴Український католицький університет,
79011, Львів, вул. Іл. Свенціцького, 17,

e-mail: makushnir@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4441-4278>

Анотація. У статті змодельовано та представлено систему ринкових і неринкових взаємодій санаторно-курортного закладу з іншими складовими елементами даної системи з метою реалізації зворотньо-логістичного управління такими закладами послуг. Для реалізації поставленої мети використано парадигми та концепції соціально-орієнтованої економіки, теорії конкуренції, поведінкової економіки, теорії збалансованого природокористування, методологію системного аналізу. Виокремлено такі структурні елементи системи, які чинять безпосередній вплив та взаємодіють із санаторно-курортними закладами: суспільні та державні інституції, суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг, споживачі таких послуг та інституції, що регулюють використання рекреаційних ресурсів. У контексті розгляду системи досліджено та згруповано теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування для кожного структурного елемента даної системи. Сформульовано очікувані ефекти реалізації

санаторно-курортними закладами системи зворотньо-логістичного управління ними. У сформованій системі ринкових взаємодій виокремлено та представлено описово зв'язку кожного із структурних елементів із санаторно-курортним закладом та між собою.

Ключові слова: санаторно-курортні заклади, система ринкових взаємодій, структурні елементи системи, теоретико-методологічний базис, ефекти розвитку та удосконалення взаємодії, зворотньо-логістичне управління санаторно-курортними закладами.

Постановка проблеми. Функціонування санаторно-курортних закладів у ринковому та соціально-економічно-направленому середовищі відбувається під впливом зовнішніх для закладу та внутрішніх чинників. З однієї сторони на такі заклади чинять безпосередній вплив: конкурентне середовище, безпосереднє середовище та макрооточення, державні та суспільні інституції, споживачі послуг та інституції, які регламентують споживання рекреаційних ресурсів. З іншого боку, ефективність функціонування самих закладів послуг визначається прийнятою системою управління і ефективністю реалізації функцій менеджменту у закладі санаторно-курортних послуг, а також ефективністю протікання усіх процесів всередині нього. Даним вимогам відповідає запропонована нами система зворотньо-логістичного управління санаторно-курортними закладами.

Власне, використання такої ефективної системи управління санаторно-курортним закладом, а також врахування впливу чинників ринкових взаємодій такого закладу із іншими елементами системи, дозволить створити синергію і призведе до одержання структурними елементами системи різнонаправлених та притаманних окремим суб'єктам ефектів [1, с. 14]. З цією метою необхідно змоделювати систему взаємодій санаторно-курортного закладу, яка б описала ринкові процеси і включала суб'єкти ринку та неринкові інституції, охарактеризувала характер, напрями та вагомість зв'язків всередині системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделюванням взаємодій суб'єктів присвячені праці Т. В. Орехової [6], Р. Соло [7], Л. І. Піддубної [8], Р. В. Логоші [9], В. М. Лисюк [3], Н. В. Поліщук [10]. Теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування структурних елементів системи охорони здоров'я висвітлено у напрацюваннях А. Ф. Мельник [4], Н. В. Резнікова [5], О. А. Іващенко [5], О. І. Войтович [5]. Системам менеджменту та функціонального управління закладами послуг приділяли увагу Т. Л. Желюк [1], Н. М. Котис [1], Г. Л. Чміль [2] та інші. Існуючі моделі ринкових і неринкових взаємодій, які дозволяли б сформулювати ефективну для санаторно-курортних закладів систему управління, описані фрагментарно і не відповідають особливостям щодо застосування для даного виду закладів послуг, що і визначає актуальність даного дослідження.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Цілями даного дослідження є формування системи ринкових і неринкових взаємодій санаторно-курортного закладу із іншими суб'єктами даної системи, встановлення сутності зв'язків між її елементами, формулювання очікуваних ефектів взаємодії при реалізації закладами

системи зворотньо-логістичного управління, дослідження і групування теоретико-методологічного базису функціонування для кожного структурного елементу даної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток окремих ринків національної економіки, сфер економічної діяльності, підприємств і закладів послуг у мінливому ринковому середовищі, зважаючи на впливи глобальних чинників (глобалізація, пандемія), виклики сьогодення (пов'язані із воєнними діями агресора), вимагає розробки першочергових стратегічних пріоритетів державного рівня, імплементації дієвих механізмів державного регулювання і фінансової підтримки, а на найнижчому рівні застосування нових науково-обґрунтованих підходів до управління такими закладами послуг, зважаючи на їх економічну поведінку [2, с. 379–380].

Імплементація сучасних, дієвих, ефективних, прогресивних та інноваційних систем управління закладами послуг (у тому числі логістичних) передбачає врахування усіх чинників ринкового середовища та середовища оточення і внутрішніх характеристик, які впливають на їх функціонування закладів послуг, визначають можливості здійснення ними діяльності, обґрунтовують напрями та реалізацію обраних ними стратегій, забезпечують ефективність функціонування та прибутковість їх діяльності [1, с. 474; 3].

Проведений аналіз макро- та безпосереднього середовища, аналіз напрацювань науковців щодо характеристики середовища функціонування санаторно-курортних та медичних лікувальних закладів, дозволяє стверджувати, що даний ринок санаторно-курортних послуг характеризується наявністю низки суб'єктів, які ми згрупували як структурні елементи системи ринкових взаємодій, зважаючи на їх ринкову роль та виконувани ними функції розвитку, поширення чи регламентації ринкових взаємодій [4, с. 78; 5].

До таких суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг належать споживачі таких послуг. Їх основною роллю є реалізація процесів споживання рекреаційних та супутніх санаторно-курортних послуг. Власним вибором закладу послуг, прихильністю до нього чи його торгівельної марки, формуванням комплексу послуг, задоволеністю рівнем якості одержаних послуг та іншими процесами, споживачі формують платоспроможний попит на дані види послуг у закладі, визначають сезонну наповненість, дохідність і прибутковість його функціонування.

Іншим суб'єктом ринку санаторно-курортних послуг є державні та суспільні інституції. Виконувани ролі державних інституцій характеризуються реалізацією процесів регламентації і медичного нормування; організації функціонування та адміністрування закладів; інструментального впливу і координації; квотування, фінансування і розвитку; функціонального, галузевого, фінансового та облікового контролю. Роль суспільних інституцій виражена у формуванні суспільної думки щодо споживання такого виду послуг, суспільного контролю реалізації такими закладами послуг, формування напрямів розвитку ринку санаторно-курортних послуг, і т. д.

Безпосереднє середовище функціонування санаторно-курортних закладів виконує ролі щодо реалізації процесів: реалізації ринкових стратегій, ринкового конкурування та набуття ринкових переваг; фармацевтичного, лікувального, матеріального, технічного і

методичного наповнення основних, супутніх та додаткових послуг санаторно-курортного обслуговування; забезпечення закладів, процесів надання послуг і споживачів іншими комерційними послугами; реалізації посередницьких функцій.

Дане середовище включає таких суб'єктів даного ринку: безпосередніх конкурентів (медичні заклади та поліклініки, рекреаційні заклади, інші санаторно-курортні заклади, лікувальні та реабілітаційно-відновлювальні салони і відділення, SPA, тощо); постачальників (фармацевтичної продукції; лікувальних матеріалів і сировини, лікувально-реабілітаційного обладнання і устаткування; супутніх медичних, харчових, господарських та інших продуктів; послуг медичного, та реабілітаційного; медичних і реабілітаційних методик, тощо); надавачів послуг ринку B2B (транспортування, громадського харчування, готельного обслуговування, побутового обслуговування, інформаційно-комунікаційних, туристичних, розважальних, інших); посередників (медичні, правові, збутові та маркетингові організації).

До учасників ринку санаторно-курортних послуг відносимо також інституції, що регламентують використання рекреаційних ресурсів. Такі суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг виконують ролі державного нагляду, контролю, координації та регламентації процедур за використанням рекреаційних ресурсів; обліку та наявності ресурсів; контролю діяльності санаторно-курортних закладів щодо споживання рекреаційних ресурсів, тощо. Як правило, дані інституції представлені міністерством, державними агенціями, підрозділами територіально-адміністративних органів влади, державними виконавчими службами, включаючи правоохоронні органи та іншими.

Таким чином, система ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу, на нашу думку, повинна включати, як згруповані структурні елементи системи: державні та суспільні інституції, споживачів послуг, інших суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг та інституції, які регламентують споживання рекреаційних ресурсів.

Функціонування суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг є визначене теоретико-методологічним базисом розвитку і функціонування структурних елементів даної системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу.

Так, в основі функціонування державних і суспільних інституцій, яке означене відповідними цілями і завданнями формування і розвитку економіки та соціальної системи [6, с. 43], лежать: парадигми та концепції соціально-орієнтованої економіки (теорія сталого соціо-економічного розвитку), теорія та концепції економіки добробуту, інші.

Ринкові засади життєдіяльності, способи відтворення та реалізація процесів прийняття рішень індивідуальним споживачем щодо споживання пояснюються і обґрунтовуються: теорією потреб індивіду, теорією споживання; теорією людської поведінки (на засадах психологічної і експериментальної економіки), іншими.

Функціонування і розвиток закладів охорони та відтворення здоров'я (у тому числі санаторно-курортних закладів) у розрізі реалізації функції охорони здоров'я населення, яку здійснюють державні інституції, методологічно описуються: теорією здоров'я людини, теоріями охорони і відновлення здоров'я, соціально-орієнтованими теоріями відтворення людських ресурсів.

Інституції, що регламентують, контролюють та здійснюють нагляд за використанням природних рекреаційних ресурсів, здійснюють свою діяльність на засадах відповідності: теоріям та концепціям використання рекреаційних ресурсів, концепціям розвитку територіальних рекреаційних систем та теорії збалансованого природокористування тощо.

Функціонування і розвиток санаторно-курортних закладів, як і інших підприємств-суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг, описується таким теоретико-методологічним базисом: теорією фірми; теоріями, парадигмами та концепціями управління підприємством; парадигми та теорією логістичного управління, іншими.

Ринкова взаємодія суб'єктів ринку [7, с. 268] санаторно-курортних послуг, яка проявляється у сформованих та впливово-діючих зв'язках структурних елементів системи, означена та методологічно пояснюється такими напрацюваннями: теорією ринків, засадами економічної теорії (мікроекономіки); основами теорії ринкових потенціалів та просторової взаємодії, теоріями конкуренції.

Монографічно досліджений теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу пояснює базові засади функціонування структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу та повинен бути прийнятий до уваги та застосований для імплементації системи зворотньо-логістичного управління ним.

Ефективність функціонування системи ринкових взаємодій [8, с. 76] санаторно-курортного закладу визначається ефектами, які досягаються в системі для усіх учасників ринку (її структурних елементів) [9].

Такі ефекти системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу диференційовані за суб'єктами ринку, змістовним наповненням та проявом, критеріями виміру та оцінювання, величиною в економічному вираженні, вагомістю і рангом для окремого суб'єкта ринку.

Так, для споживача санаторно-курортних послуг – це ефекти у сфері забезпечення здоров'я, відновлення та відтворення фізіологічного стану, моральні, взаємодії; для санаторно-курортного закладу – ефекти розвитку, економічні, соціальні, організаційні, взаємодії; для державних і суспільних інституцій – ефекти демографічні, соціальні, відтворювальні; для суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг – ефекти розвитку, економічні, організаційні, ринкових переваг, взаємодії; для інституцій, що регламентують використання рекреаційних ресурсів – ефекти повного і раціонального використання рекреаційних ресурсів, мінімізації витрат; для національної економіки вцілому – ефекти розвитку, соціально-економічні, стабілізації, інші.

Моделювання системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу здійснено із урахуванням вимог цілісності, емерджентності, органічності, поліструктурності та взаємодії [10, с. 54].

Сформована нами модель системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу, яка включає суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг, очікувані ефекти реалізації ринкових взаємодій для учасників даного ринку, теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування таких структурних елементів системи, а також зв'язки структурних елементів у змодельованій системі, представлено на рисунку 1.

Окремо у змодельованій нами системі ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу необхідно розглядати зв'язки між структурними елементами такої системи (в моделі представлені направленими стрілками), які безпосередньо демонструють явища і процеси впливу, взаємодії та одержання результатів такої взаємодії.

Окрім цього, необхідно розуміти, що зв'язки у моделі реалізуються як інформаційні зв'язки (для прикладу $X1-X0$), які представлено інформаційними потоками, стосовно яких протікають процеси збору, реєстрації, обробки, зберігання та використання відповідної інформації.

Характеристика самих інформаційних потоків (об'єм інформації, спосіб її реєстрації, форма вираження чи запису, рівень актуальності та інші) у змодельованій системі відсутня, так як кожен окремий вид зв'язку між структурними елементами системи представлений змістовно-описово. Така інформація (інформаційні потоки) слугує основою для прийняття управлінських рішень в системі зворотньо-логістичного управління санаторно-курортними закладами.

Для прикладу: фармацевтична компанія (яка є постачальником фармацевтичної продукції на ринку санаторно-курортних послуг) забезпечує санаторно-курортний заклад необхідними лікарськими препаратами для реалізації функцій щодо надання санаторно-курортних послуг, або ця ж фармацевтична компанія забезпечує лікарськими препаратами чи засобами індивідуального споживача санаторно-курортних послуг через процеси і процедури надання йому основної послуги в операційній системі обслуговування санаторно-курортного закладу, задовольняючи умови зворотньо-логістичного управління ним.

Характеристику зв'язків структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу (СКЗ) шляхом реалізації ним зворотньо-логістичного управління представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика зв'язків структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу (СКЗ) шляхом реалізації ним зворотньо-логістичного управління

Зв'язки	Характеристика зв'язків структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу
1	2
$X0 - X2$	СКЗ використовує рекреаційні ресурси для обслуговування споживачів санаторно-курортних послуг
$X0 - X4$	СКЗ впливає на споживача та задовольняє його потреби у санаторно-курортних послугах
$X0 - X6$	СКЗ задовольняє суспільні та державні інтереси щодо надання санаторно-курортних послуг
$X0 - X8$	СКЗ взаємодіє (визначає умови, вибір, синить конкурентний вплив) із суб'єктами ринку санаторно-курортних послуг
$X1 - X0$	Суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг визначають розвиток та можливості ринкового функціонування СКЗ
$X3 - X0$	Нааявні рекреаційні ресурси визначають місце розташування, умови функціонування та види послуг для СКЗ

Закінчення табл. 1

1	2
X5 – X0	Споживачі санаторно-курортних послуг забезпечують економічні результати функціонування та розвиток СКЗ
X7 – X0	Суспільні інституції визначають вимоги до надання санаторно-курортних послуг, а державні інституції – визначають обсяги фінансування, нормативи, регламенти та інструментально чинять вплив на СКЗ
X1–X0–X2	Суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг із використанням концепції ЗЛУ СКЗ чинять вплив та забезпечують ефективність використання рекреаційних ресурсів
X1–X0–X4	Суб'єкти ринку із використанням концепції ЗЛУ СКЗ здійснюють вплив на споживача санаторно-курортних послуг
X1–X0–X6	Суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг задовольняють суспільні та державні інтереси щодо надання і споживання санаторно-курортних послуг
X3–X0–X4	Рекреаційні ресурси визначають можливості задоволення потреб у санаторно-курортних послугах та трансформуються у задоволені потреби споживачів СКЗ
X3–X0–X6	Рекреаційні ресурси визначають можливості державного та соціального забезпечення рекреації і відновлення споживачів санаторно-курортних послуг
X3–X0–X8	Рекреаційні ресурси визначають можливості розвитку і функціонування суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг
X5–X0–X6	Споживачі санаторно-курортних послуг забезпечують розвиток суспільних інституцій та реалізацію державних програм (досягнення суспільних ефектів)
X5–X0–X8	Споживачі санаторно-курортних послуг здійснюють вплив та забезпечують розвиток і функціонування суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг
X5–X0–X2	Споживачі санаторно-курортних послуг здійснюють безпосереднє споживання рекреаційних ресурсів у процесі одержання санаторно-курортних послуг
X7– X0–X8	Суспільні та державні інституції визначають можливості розвитку, інструментально чинять вплив на умови функціонування суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг
X7– X0–X2	Суспільні та державні інституції визначають регулюють використання рекреаційних ресурсів
X7– X0–X4	Суспільні та державні інституції чинять вплив (мотивація, спонукання, обмеження) на споживача санаторно-курортних послуг

Імплементация засад зворотньо-логістичного управління санаторно-курортними закладами вимагає детального розгляду як зв'язків структурних елементів системи взаємодій, так і їх характеристик.

Загалом, змодельована система ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу, як модель системи, демонструє наповнення ринковими структурними елементами, процесами, зв'язками із методологічним забезпеченням, відповідає усім необхідним вимогам до реалізації процесу моделювання і повинна бути застосована з метою реалізації засад зворотньо-логістичної концепції управління санаторно-курортними закладами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Змодельована система ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу є основою для ефективної імплементації концепції зворотньо-логістичного управління санаторно-курортними закладами.

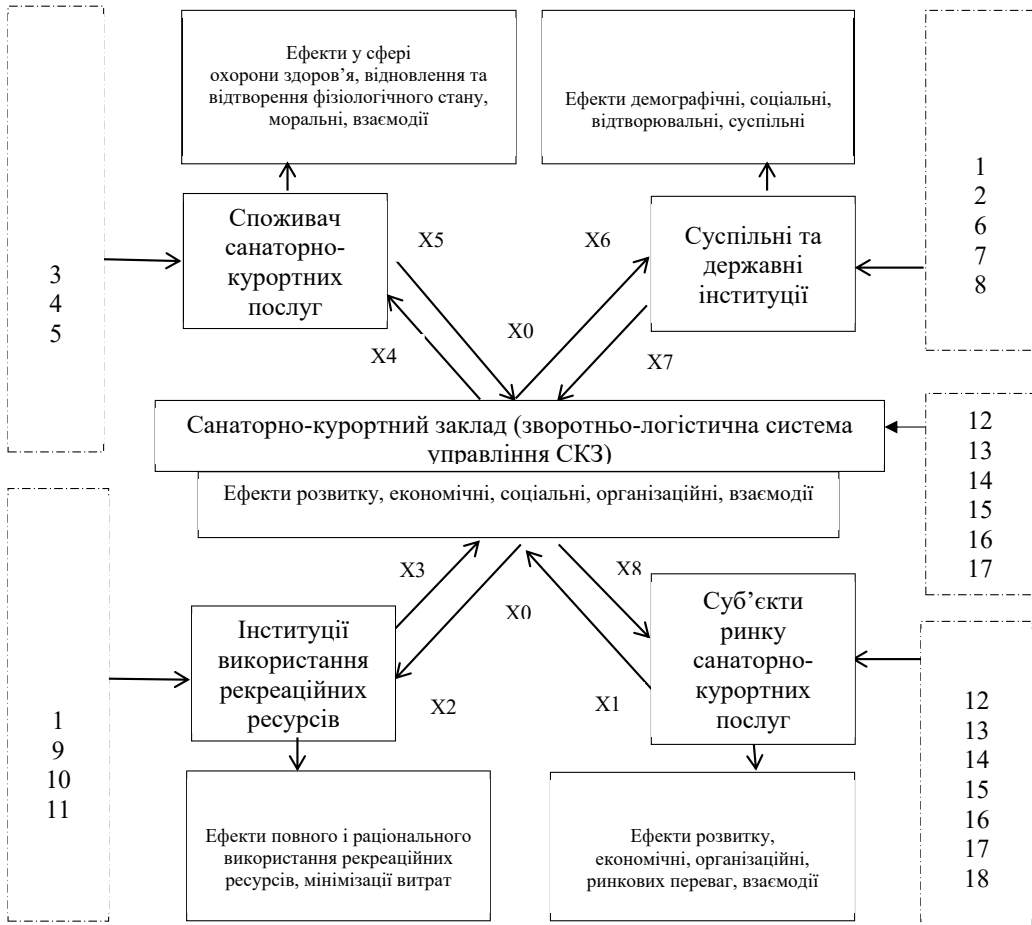

Рис. 1. Модель системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу, очікуваних ефектів та теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування структурних елементів системи

1... 12 – теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу: 1 – парадигми та концепції соціально-орієнтованої економіки; 2 – теорія та концепції економіки добробуту; 3 – теорія потреб індивіду; 4 – теорії споживання; 5 – теорія людської поведінки (психологічної і експериментальної економіки); 6 – теорія здоров'я людини; 7 – теорія охорони і відновлення здоров'я; 8 – соціально-орієнтовані теорії відтворення людських ресурсів; 9 – теорії та концепції використання рекреаційних ресурсів; 10 – концепції розвитку територіальних рекреаційних систем; 11 – теорія збалансованого природокористування; 12 – теорія фірми; 13 – теорії, парадигми та концепції управління підприємством; 14 – парадигми та теорія логістичного управління; 15 – теорія ринків; 16 – економічна теорія (мікроекономіка); 17 – теорія ринкових потенціалів та просторової взаємодії; 18 – теорії конкуренції.

Джерело: авторська розробка

Представлена нами модель системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу містить: 1) згруповані структурні елементи системи, як державні та суспільні інституції, споживачі послуг, інші суб'єкти ринку санаторно-курортних послуг та інституції, які регламентують споживання рекреаційних ресурсів; 2) теоретико-методологічний базис розвитку і функціонування структурних елементів системи ринкових взаємодій санаторно-курортного закладу, який пояснює базові засади функціонування таких структурних елементів системи ринкових взаємодій; 3) обґрунтування та опис очікуваних ефектів, які досягаються в системі для усіх учасників ринку (її структурних елементів); 4) характеристику зв'язків між структурними елементами такої системи, які безпосередньо демонструють явища і процеси впливу, взаємодії та одержання результатів (ефектів) такої взаємодії. Практичне значення запропонованої моделі полягає в тому, що її використання дає змогу краще ідентифікувати інтереси учасників ринку санаторно-курортних послуг та побудувати ефективніші стратегії комунікацій санаторно-курортних закладів з різними групами учасників цього ринку.

Список використаних джерел

1. Желюк Т. Л. Сутнісні детермінанти та наукові підходи до управління охороною здоров'я. *Модернізація менеджменту та публічного управління в системі охорони здоров'я* : кол. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук Шкільняка М. М., д-ра екон. наук Желюк Т. Л. Тернопіль : Крок, 2020. 560 с.
2. Чміль Г. Л. Трансформація поведінки економічних суб'єктів споживчого ринку в умовах цифровізації. *Сучасні реалії фінансово-економічного розвитку регіонів, галузей, підприємств, бізнесу* : монографія за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро : Пороги, 2020. С. 374–383.
3. Лисюк В. М. До теорії дослідження та розвитку товарних ринків. *Економічні інновації*: Зб. наук. пр. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2010. Вип. 40. С. 256–268.
4. Мельник А. Ф. Формування ринку медичних послуг національної економіки. *Модернізація менеджменту та публічного управління в системі охорони здоров'я* : кол. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук Шкільняка М. М., д-ра екон. наук Желюк Т. Л. Тернопіль : Крок, 2020. 560 с.
5. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Войтович О. І. Моделі конкуренції на ринку послуг в сфері охорони здоров'я : проблема використання потенціалу медичної галузі та її регулювання в умовах глобалізації. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6277>.
6. Орехова Т. В. Теоретичні і прикладні проблеми моделювання сталого розвитку економічних систем : монографія. Донецьк : Сучасний друк, 2013. 467 с.
7. Solo R. A. *Economic organizations and social systems*. 2nd ed. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2000. 505 p.
8. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: Монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. 368 с.
9. Логоша, Р. В. Методологія дослідження динаміки, окремих типів, моделей ринку та ринкових структур. *Colloquium-journal*. 2020. № 22 (74), Część 2. P. 37–47. (Warszawa, Polska)
10. Поліщук, Н. В. Функціонування економічних систем: моделі складових результативності : монографія. Вінниця : ВЦ ВНАУ, 2010. 320 с.

References

1. Zheliuk T. L. (2020) _Sutnisni determinanty ta naukovi pidkhody do upravlinnia okhoronoiu zdorovia. [Essential determinants and scientific approaches to health care management]. Modernizatsiia menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v systemi okhorony zdorovia [Modernization of management and public administration in the health care system] : kol. monohr.; za nauk. red. d.e.n. Shkilniaka M. M., d.e.n. Zheliuk T. L. Ternopil: Krok, 2020. 560 p. [in Ukrainian]
2. Chmil H. L. (2020) Transformatsiia povedinky ekonomichnykh subiektiv spozhyvchoho rynku v umovakh tsyfrovizatsii. Suchasni realii finansovo-ekonomichnoho rozvytku rehioniv, haluzei, pidpriemstv, biznesu [Transformation of the behavior of economic subjects of the consumer market in conditions of digitalization. Modern realities of financial and economic development of regions, industries, enterprises, business]: monohrafiia za red. L. M. Savchuk, L. M. Bandorinoy. Dnipro : Porohy, 2020. P. 374–383. [in Ukrainian]
3. Lysiuk V. M. (2010) Do teorii doslidzhennia ta rozvytku tovarnykh rynkiv [To the theory of research and development of commodity markets]. Ekonomichni innovatsii – Economic innovations : Zb. nauk. pr. Odesa : IPREED NAN Ukrainy, 2010. Vyp. 40. P. 256–268. [in Ukrainian].
4. Melnyk A. F. (2020) Formuvannia rynku medychnykh posluh natsionalnoi ekonomiky [Formation of the medical services market of the national economy]. Modernizatsiia menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v systemi okhorony zdorovia [Modernization of management and public administration in the health care system] : kol. monohr.; za nauk. red. d.e.n. Shkilniaka M. M., d.e.n. Zheliuk T. L. Ternopil: Krok, 2020. 560 p. [in Ukrainian].
5. Reznikova N. V., Ivashchenko O. A., Voitovykh O. I. Modeli konkurentsii na rynku posluh v sferi okhorony zdorovia : problema vykorystannia potentsialu medychnoi haluzi ta yii rehuliuвання v umovakh hlobalizatsii [Models of competition in the market of health care services: the problem of using the potential of the medical industry and its regulation in the context of globalization]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6277> [in Ukrainian].
6. Oriekhova T. V. (2013) Teoretychni i prykladni problemy modeliuvannia staloho rozvytku ekonomichnykh system [Theoretical and applied problems of modeling the sustainable development of economic systems]: monohrafiia. Donetsk : Suchasnyi druk, 2013. 467 p. [in Ukrainian].
7. Solo R. A. (2000) Economic organizations and social systems / 2nd ed. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. 505 p.
8. Piddubna, L. I. (2007), Konkurentospromozhnist' ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання ta upravlinnia, [The competitiveness of economic systems : theory, mechanism of regulation and management], INZHEK, Hakriv, 2007. 368 p. [in Ukrainian].
9. Lohosha, R. V. (2020). Metodolohiia doslidzhennia dynamiky, okremykh typiv, modeli rynku ta rynkovykh struktur [Research methodology of dynamics, individual types, market models and market structures]. In Colloquium-journal. 2020. № 22 (74), Część 2. P. 37–47. (Warszawa, Polska).
10. Polishchuk, N. V. (2010). Funktsionuvannia ekonomichnykh system: modeli skladovykh rezul'tatyvnosti [Functioning of economic systems: models of performance components]. monohrafiia. Vinnytsia : VTs VNAU, 2010. 320 p. [in Ukrainian]

MODELING THE INTERACTIONS SYSTEM IN THE CONCEPT OF COMING BACK LOGISTICS MANAGEMENT OF HEALTH RESORTS

Serhii Voitovych¹, Lubov Lipych², Oksana Khilukha³, Myroslava Kushnir⁴

^{1,2} *Lutsk National Technical University of Lutsk,
75 Lvivska Str., Lutsk, 43018,*

e-mail: gnidawa@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7556-6063>

e-mail: lipych_liubov@lutsk-ntu.com.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>

³ *Lviv University of Business and Law,
99 Kulparkivska Str., Lviv, 79021,*

e-mail: oksanakhilukha@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1228-7171>

⁴ *Ukrainian Catholic University,
17 I. Svientsitskoho Str., Lviv, 79011,*

e-mail: makushnir@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4441-4278>

Abstract. In this scientific article, the system of market interactions of a sanatorium-resort institution with other components of this system (subjects of this market) is modeled and presented in order to implement coming-back logistics management of such service institutions. The object of research is the system of market interactions of a sanatorium-resort institution as a basis for effective implementation of the concept of coming back logistics management of such institutions. The study identifies the following structural elements of the system that have a direct impact and interact with health resort institutions: public and state institutions, subjects of the health resort services market (competitors, suppliers; B2B market service providers; intermediaries), consumers of recreational and related health resort services, and institutions that exercise supervision and control, regulate the use of recreational resources. In the context of considering the system of interactions of a sanatorium-resort institution, the theoretical and methodological basis for the development and functioning of each structural element of the simulated system of interactions is studied and grouped. The efficiency of the functioning of the market interactions system for sanatorium-resort institutions is determined by the expected effects that are achieved in the system for all market participants (its structural elements) by implementing a system of coming back logistics management by sanatorium-resort institutions. In the current system of market interactions, the relations of each of the structural elements with the sanatorium-resort institution and with each other are highlighted and presented descriptively, which are represented by information flows that serve as the basis for making managerial decisions in the system of coming back logistics management of sanatorium-resort institutions. A systematic approach, logical-structural synthesis, methods of logical analysis and generalization, and others are used as methodological tools for research.

Keywords: sanatorium-resort institutions, a system of market interactions, structural elements of the system, theoretical and methodological basis, effects of development and improvement of interaction, coming back logistics management of sanatorium-resort institutions.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ВЗАЄМОДІЯ СКЛАДОВИХ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ КОМПАНІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сергій Касян¹, Римма Савенко², Олексій Гавриленко³

^{1,2} Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
49005, м. Дніпро, просп. Дмитра Яворницького, 19,
¹e-mail: kasian.s.ya@ntnu.one; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7103-4457>
²e-mail: savenko.r.b@ntnu.one

²Сумський державний університет,
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2,
³e-mail: GavrilenkoAN@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7276-550X>

Анотація. У дослідженні окреслено теоретико-методичні засади маркетингових комунікацій компанії з акцентом на особливості громадської спілки і комунікаційного забезпечення її маркетингового позиціонування. Проведено аналіз міжнародної маркетингової комунікаційної діяльності громадської спілки (ГС) «Дніпро ІТ Ком'юніті», аналіз ринку та конкурентів. Здійснено комплексний (IFAS) аналіз внутрішніх факторів ГС. Проаналізовано основні канали маркетингового просування кожного проекту організації та їх ефективність у глобальних соціальних мережах; визначено КРІ маркетингової діяльності ГС в Інтернеті. Проведено сегментування ринків B2B та B2C ГС у міжнародному маркетинговому середовищі. Функціями маркетингу «Дніпро ІТ Ком'юніті», є, у першу чергу, збільшення впізнаваності бренду організації та запуск і просування її продуктів

Для планування та ефективного просування у соціальних мережах ІТDC використовується контент-план, що створюється в синергії дизайнером, SMM та PR-менеджерами. Реклами заходів або ж проектів плануються окремо, зі створенням промо-матеріалів для подальшого рекламування у Facebook або Google. Встановлено, що для «Дніпро ІТ Ком'юніті» доцільно використовувати диференційований маркетинг, що передбачає роботу з окремими сегментами через розробку міжнародних маркетингових заходів. Організація повинна ретельно підкреслювати відмінності продуктів на кожному ринку. Результати проведених досліджень можуть використовуватися в компаніях у сфері освітніх послуг і ІТ, де можуть бути запроваджені основні рекомендації з удосконалення маркетингових комунікацій у цифровому маркетинговому середовищі, що мають значне прикладне застосування.

Ключові слова: комплекс маркетингових комунікацій, міжнародний маркетинг, цифрове середовище, глобальні соціальні мережі, ефективність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах інтерактивної маркетингової бізнес-взаємодії значущим є висвітлення і вдосконалення організації комплексу маркетингових комунікацій громадської спілки в Інтернеті. Зараз доцільно проводити аналіз маркетингової діяльності організації в Інтернеті, міжнародному цифровому середовищі, зокрема комплексну оцінку ефективності маркетингових комунікацій громадської спілки.

Протягом останніх трьох років більшість підприємств України, ЄС та світу вже перейшли частково, а дехто навіть повністю, в online-формат роботи й замінили свої інструменти і процедури маркетингових комунікацій сучасніші та доступні digital-альтернативи.

Застосування комплексу інструментів Інтернет-маркетингових комунікацій у міжнародному цифровому середовищі є особливо актуальним для компаній, які позиціонують свою товарно-асортиментну пропозицію на високотехнологічних ринках, зокрема у сфері ІТ. Безперечно, маркетингові комунікації передбачають і зворотний зв'язок між економічними і соціальними агентами. Вважаємо, що встановлення такого зворотного зв'язку (feedback) є дуже значущим у маркетинговій комунікаційній діяльності сучасної компанії, зокрема, громадської спілки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складним питанням цифрового маркетингу, організації маркетингових комунікацій компаній у міжнародному Інтернет-середовищі присвячені праці вітчизняних і закордонних спеціалістів у сфері маркетингу, таких як: Ф. Котлер (Philip Kotler) [3], Г. Армстронг (Gary M Armstrong) [3], С. С. Гаркавенко [6], О. В. Зозульов [7], С. М. Ілляшенко [13], Т. О. Примаєк [14] та ін.

Ф. Котлер (Philip Kotler), Г. Армстронг (Gary M Armstrong) досліджують інтерактивні маркетингові комунікації, поведінку споживачів, роблячи акцент на міжнародному маркетинговому середовищі. Науковці аналізують створення інноваційної системи цінностей для клієнтів задля встановлення успішних відносин з клієнтами, досягнення лояльності до бренду [3].

О. В. Зозульов наголошує на значущості адаптування до зовнішнього середовища, комплексно досліджує стратегії фірми по відношенню до ринкового середовища. У межах підходу для отримання конкурентних переваг, акцентованого на споживачах, науковець доречно підкреслює про диференціювання товару в рамках ринкового сегменту. При цьому інструментом втілення є позиціонування, яке здебільшого базується на вдалому зорганізуванні комплексу маркетингових комунікацій та застосуванні стратегії просування [7].

Т. О. Примаєк слушно виокремлює особливості розуміння категорії «позиціонування», пропонує «дерево» стратегій позиціонування з урахуванням певних атрибутів «далекого» і «близького» маркетингового середовища. Дослідниця слушно підкреслює доцільність аналізування взаємозв'язку стратегії позиціонування зі складовими маркетинг-міксу, зокрема, просування [14].

С. С. Гаркавенко досліджує цілі та засоби комунікаційної політики, слушно наголошуючи на трактуванні просування як формування і забезпечення сталих зв'язків

між економічними агентами і ринком, спрямоване на збільшення потоків виторгу від реалізації та поліпшення іміджу і репутації через організацію поінформування, переконування та нагадування про компанію та потоки її продукції [6, с. 408–411]. Ми вважаємо, що зараз слід розглядати як перспективну концепцію маркетингового комунікаційного забезпечення упровадження системи енергозабезпечення на підприємствах.

С. М. Ілляшенко аналізує комунікації в системі маркетингу, елементи комунікаційного процесу, доречно проводить порівняння основних інструментів маркетингових комунікацій, таких, як: стимулювання збуту, реклама, директ-маркетинг, пропаганда, паблік рилейшинз, персональний продаж [13, с. 510–514]. Проте сьогодні потребує поглиблених досліджень визначення аналітичних складових взаємодії, інтегрування комплексу маркетингових комунікацій компанії у міжнародному цифровому середовищі з урахуванням концепції сталого розвитку.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета дослідження – висвітлення і удосконалення організації комплексу маркетингових комунікацій громадської спільки в Інтернеті у міжнародному цифровому середовищі. Відповідно до мети у роботі поставлено такі завдання, як:

- окреслити теоретико-методичні засади маркетингових комунікацій організації акцентом на специфіці громадської спільки і комунікаційного забезпечення її маркетингового позиціонування;
- провести аналіз та оцінку міжнародної маркетингової комунікаційної діяльності IT Dnipro Community, аналіз ринку та конкурентів;
- здійснити комплексний IFAS-аналіз внутрішніх факторів діяльності ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті»;
- проаналізувати основні канали маркетингового просування кожного окремого проекту компанії та їхню ефективність у глобальних соціальних мережах; визначити KPI маркетингової діяльності в Інтернеті ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті»;
- провести сегментування ринків B2B та B2C IT Dnipro Community у міжнародному маркетинговому середовищі.

Об'єктом дослідження є процес маркетингової діяльності громадської спільки «Дніпро ІТ Ком'юніті».

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахівці доречно визначають соціальний маркетинг у площині міжнародної взаємодії як певна активність економічних і соціальних агентів, що відображає синергетичне поєднання просування бренду і потоків суспільних, маркетингових цінностей, що сприяє поліпшенню добробуту людей, дотриманню засад соціально, екологічно відповідального споживання у межах суспільства [2; 5].

Інтегрування маркетингових комунікацій зараз інтенсивно аплікується у міжнародному Інтернет-середовищі. На наш погляд, під час взаємодії структурних підрозділів у межах організаційної схеми управління компанією доцільно узгоджувати комунікаційну взаємодію, спрямовану на інтегрування складових комунікаційного мікс.

Комплексне запровадження інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМК) у міжнародному цифровому середовищі спричинене наявністю синергічного ефекту унаслідок взаємопроникнення різних складових маркетингових комунікацій у системі технологій і заходів з маркетингового просування [4, с. 14; 9; 11].

На думку маркетологів, під час успішної організації PR-кампанії слід ураховувати рівень конкуренції на ринку, соціальну активність населення, конфігурацію взаємовідносин із постачальниками, взаємодію з мас-медіа [10]. Зазначимо, що для IT Dnipro Community важливим є побудова та підтримка сильного нетворкінгу з представниками IT-бізнесу регіону та України, Міністерством цифрової трансформації України, великими компаніями м. Дніпра тощо.

Є.В. Крикавський, Н.С. Косар, А. Чубала досліджують особливості маркетингової політики розподілу в системах прямого та інтерактивного маркетингу, зазначаючи про формування баз даних про покупців і застосування прямого маркетингу. Підкреслюється слушність особистого продажу як форми прямого маркетингу, окреслюються особливості і канали інтерактивного маркетингу та застосування інструментів електронної торгівлі [12, с. 183–197]. Застосування технологій прямого та інтерактивного маркетингу в міжнародному цифровому просторі дозволяє успішно просувати потоки товарів і послуг з урахуванням індивідуалізації попиту.

IT Dnipro Community використовує такі канали маркетингових комунікацій як: реклама у глобальних соціальних мережах, Інтернет PR, email-маркетинг, особисті рекомендації, комунікаційна взаємодія через месенджери організації, Інтернет-реклама тощо. Оскільки організація є некомерційною, і «продає» у першу чергу соціальні ідеї, значну вагу в побудові інтегрованих маркетингових комунікацій спілки посідають PR та SMM інструменти [8].

Зараз доцільно окреслювати теоретико-методичні засади маркетингових комунікацій компанії, зокрема важливо робити акцент на особливостях громадської спілки і комунікаційного забезпечення її маркетингового позиціонування.

Доречно провести аналіз та оцінку міжнародної маркетингової комунікаційної діяльності IT Dnipro Community, аналіз ринку та конкурентів. Необхідним є проведення конкурентного та стратегічного аналізу IT Dnipro Community, сегментування B2B й B2C ринків, дослідження наявних PR-технологій організації. На їх основі складаються рекомендації з удосконалення маркетингових комунікацій громадської спілки в Інтернеті [8].

Об'єкт практичного дослідження: ГС «ДНІПРО ІТ КОМ'ЮНІТІ» (IT Dnipro Community) – громадська організація, що виступає платформою для розвитку IT-індустрії у м. Дніпро. Основний вид діяльності: 94.99 Діяльність інших членських організацій, які не включені до інших категорій.

Свою історію організація розпочала у 2016 році, коли шість IT-компаній Дніпра вирішили об'єднати зусилля для вирішення питань галузі в регіоні та офіційно зареєстрували власну ініціативу. Першими компаніями-учасниками стали Archer Software, Softserve, Sitecore, ISD, Luxoft та DataArt. Головними проблемами, що планували вирішити об'єднанням, стали покращення якості освіти, створення сильного нетворкінгу та просування м. Дніпра, як сильного IT-регіону, на міжнародному ринку [1].

Функціями маркетингу IT Dnipro Community є, у першу чергу, збільшення впізнаваності бренду організації та запуск і просування продуктів організації. Місія організації: IT Dnipro Community створює середовище для запуску, розвитку, захисту бізнесу з суттєвою IT-складовою в Дніпрі. Спільно з освітянами створює сучасні програми та формує запити на IT-фахівців для управлінців IT-компаній [8].

Для вирішення важливих для бренду спільноти питань скликається PR-комітет IT Dnipro Community, що складається з кількох експертів від компаній-учасниць. Головою PR-комітету є Олена Корсун, експерт з питань побудови та просування бренду, учасниця Наглядової Ради IT Dnipro Community, Delivery Center Director SoftServe.

План маркетингової діяльності організації має декілька напрямків, а саме: підтримання та розвиток бренду; просування та популяризація технічної освіти; event-маркетинг; заходи для бізнесу, що включають в себе внутрішні активності та програми, які доступні лише учасникам (представниками компаній-учасниць) IT Dnipro Community [8].

Для узагальненого аналізу внутрішніх факторів було обрано експертів, що оцінили обрані фактори та їх вагу в роботі організації. Кожному фактору експерт мав змогу присвоїти від 1 до 5 балів, де 1 – не має впливу на діяльність ITDC, 5 – має суттєвий вплив; а також оцінити вагомість кожного з чинників, розподіливши для сильних та слабких сторін по 0,5 балів на кожну. Список експертів має наступний вигляд:

- Євген Гостіщев – CEO IT Dnipro Community;
- Олександр Кузьменко – CEO & Founder of Aim2pro company, голова Наглядової Ради IT Dnipro Community;
- Олена Корсун – Delivery Center Director SoftServe, член Наглядової Ради IT Dnipro Community.

У таблиці 1 наведено результати IFAS-аналізу ГС «Дніпро IT Ком'юніті» із залученням зазначентх вище експертів.

Таблиця 1

IFAS-аналіз ГС «Дніпро IT Ком'юніті»

Фактори	Оцінка	Вага	Зважена оцінка
Сильні сторони			
Розвинутий та сильний нетворкінг	+5	0,2	+1
Налагоджена реакція на запити бізнесу/міста/ЗВО	+4	0,1	+0,4
Чітка орієнтованість проєктів на ЦА	+3	0,06	+0,18
Експертність керівництва (Наглядова Рада складається з власників та управлінців IT-бізнесу)	+4	0,1	+0,4
Ефективне просування можливостей від організації в соціальних мережах (окремі платформи для різних ЦА)	+4	0,04	+0,64
Слабкі сторони			
Слабкий бренд організації серед технічних спеціалістів	-4	0,15	-0,6
Відсутність сильних профільних IT-спільнот в місті (нетворкінгу саме для вузьких спеціалістів)	-3	0,1	-0,3
Залежність діяльності від стану IT-компаній регіону	-3	0,1	-0,3
Обмежені ресурси для реалізації проєктів	-4	0,15	-0,6
УСЬОГО		1	0,82

Джерело: сформовано авторами

Отже, аналізуючи результати таблиці 1, можна зробити такі висновки: сильні сторони переважають над слабкими, що свідчить про добрий внутрішній стан компанії. Основними слабкостями є незалученість середньої ланки управління та самих IT-фахівців у ініціативи ком'юніті. Вирішенням для цієї проблеми може стати планування додаткових маркетингових та PR-активностей для вказаної цільової аудиторії; створення додаткового проєкту, як наприклад: спеціалізованого клубу (HR, QA, BA тощо).

Основним каналом маркетингового просування кожного окремого проєкту є соціальні мережі. Окрім сайту, вся актуальна інформація розміщується на наступних сторінках: Facebook, Instagram, Telegram, LinkedIn. Контент фільтрується за ЦА та розповсюджується не тільки на внутрішніх ресурсах, а й на зовнішніх каналах комунікації, як наприклад: соцмережі партнерів та спікерів заходу, профільні ЗМІ та канали (блоги технічних факультетів, редакція DOU, календар IT Ukraine тощо).

Для планування та ефективного просування у соціальних мережах ITDC використовується контент-план, що створюється в синергії дизайнером, SMM та PR-менеджерами. Реклами заходів або ж проєктів плануються окремо, зі створенням промо-матеріалів для подальшого рекламування у Facebook або Google. Для визначення ефективності таких просувань в Інтернеті використовуються різні метрики та інструменти, як наприклад Google Analytics.

Для наочного визначення ефективності компанії з просування івенту IT Dnipro Legal Meetup у Facebook проведено розрахунок за формулами 1, 2 та 3.

Показник рентабельності КК = Чистий прибуток / Собівартість комунікацій * 100%,
(1)

Рентабельність комунікаційних кампаній вимірюється ідентично до виміру ефективності діяльності. Цей показник демонструє наскільки прибутковою є кампанія з просування товару [2; 9; 11].

Lead Generation та вартість цільових дій (Cost Per Action) вимірюється за формулою:

$$CPA = \text{Вартість просування} / \text{Кількість цільових дій} * 100, \quad (2)$$

$$\text{Вартість продажу (CPS)} = \text{Вартість просування} / \text{Кількість замовлень}, \quad (3)$$

Вартість продажу дозволяє співставити вартість просування з кількістю замовлень, що у випадку просування заходу вважається кількістю реєстрацій на нього [2; 9; 11].

Показник рентабельності комунікаційної кампанії визначається за формулою 1 і дорівнює наступному значенню:

$$P = \text{Чистий прибуток} / \text{Собівартість комунікацій} * 100\% \\ P = (1200/3133)*100=38,3\%$$

Показник є позитивним, а отже комунікаційна компанія рентабельна. Ціна за дію визначається за формулою 2, а цільові дії у випадку цього просування є переходами за посиланням на ресстрацію.

$$CPA = \text{Вартість просування} / \text{Кількість цільових дій}$$
$$CPA = 3133 / 514 = 6,09 \text{ грн за одну дію.}$$

Вартість за клік є задовільною. Останнім для розрахунку буде використана формула 3, що дозволяє розрахувати вартість продажу, в нашому випадку – продажу місця на івент [2; 9; 11].

$$CPS = \text{Вартість просування} / \text{Кількість замовлень}$$
$$CPS = 3133 / 25 = 125 \text{ грн за одного учасника.}$$

Отже, визначивши показник рентабельності кампанії з просування заходу, вартість за дію та загальну вартість продажу у цій рекламі можна зробити висновок, що просування принесло бажаний результат, але рівень комунікації з IT-спеціалістами є посереднім, оскільки ціна за нього є вищою, а рівень реакції нижчим, ніж у більш відомих проєктів спілки.

Спілка використовує для власного просування такі глобальні соціальні мережі у міжнародному маркетинговому середовищі, як:

- Facebook [16]: контент мережі: новини організації та учасників ком'юніті, IT-заходи, що проходять в Дніпрі або онлайн (рисунком 1); цільова аудиторія – фахівці, управлінці та підприємці IT-сфери;

Рис. 1. Контент сторінки Facebook ГС «Дніпро IT Ком'юніті» [16]

- *Telegram* [19]: публікуються IT-івенти, що проходять у Дніпрі або онлайн; цільова аудиторія – студенти та IT-спеціалісти Дніпра.
- *Instagram* [17]: контент складається зі загальної інформації про організацію та її життя; новин та проєктів, в яких ком'юніті виступає організатором або партнером; цільова аудиторія мережі – учасники IT Dnipro Community, IT-фахівці Дніпра.
- *Linkedin* [18]: публікуються важливі новини організації, інформація для іноземних партнерів; аудиторією є партнери та учасники організації.

У розробці промо-матеріалів дотримується модель 4P для маркетингової комунікаційної стратегії [4; 9; 11], згідно якої в КМК мають бути: P – візуальна складова (picture), P – обіцянка (promise), P – підтвердження (prove), P – стимул чи поштовх (push).

Проаналізувавши можливі показники для Інтернет-просування IT Dnipro Community були виділені наступні сім KPI: трафік на сайті спілки (унікальні переходи); охоплення сайту; охоплення Facebook; підписники Telegram; база контактів email; emails open rate; PR-статті. Показники були визначені за допомогою аналізу соціальних мереж та з використанням інструменту Google Analytics.

Як видно у таблиці 2, усі KPI (окрім публікацій-статей, за які немає даних 2020 року) мають позитивну динаміку у 2021 році порівняно з 2020 р. Орієнтуючись на результати та динаміку 2020 року було створено маркетинговий план на наступний рік.

Таблиця 2

KPI маркетингової діяльності в Інтернеті у міжнародному маркетинговому середовищі ГС «Дніпро IT Ком'юніті» за 2020–2021 рр.

KPI	Факт 2020	План 2021	Факт 2021	Виконання плану (P/A) 2021, %	Порівняння 2020 та 2021 рр, %
1. Трафік на сайті спілки (унікальні переходи)	1 000	2 000	2 240	112,00	+124
2. Охоплення сайту	2 200	2 200	2 650	120,45	+20
3. Охоплення Facebook	234 522	350 000	276 473	78,99	+17,8
4. Підписники Telegram	1 020	1 500	1 203	80,20	+17
5. База контактів email	620	1 000	1 644	164,40	+165
6. Emails open rate	25%	35%	26%	74,29	+4
7. PR-статті	-	6	1	16,67	-

Джерело: сформовано авторами на базі внутрішніх звітів діяльності

Аналізуючи рівень виконання плану (Plan Achievement) щодо показників 2021 року, можна помітити позитивну динаміку сайту та збільшення бази контактів у міжнародному маркетинговому середовищі, що стало результатом «переливання» аудиторії з соціальних мереж та збору контактів на заходах організації. Найгіршими виявилися показники Open Rate електронних листів та кількість PR-статей. Ці критерії, на нашу думку, є нерелевантними; оскільки статті в плануванні зазначались як публікації виключно задля зміцнення бренду, а насправді більшість статей та публікацій відносяться до просування проєктів, а показник Open Rate у найвіддаліших розсиланнях зазвичай не перевищує

30% (виключенням можуть бути листи про знижки, відкриття унікальних продажів тощо).

Діяльність IT Dnipro Community у міжнародному маркетинговому середовищі спрямована як на ринок B2B, так і ринок B2C. У ході сегментування ринку B2B було виокремлено два основних сегменти:

1. «ІТ-компанії та компанії із суттєвою ІТ-складовою» – середній та великий бізнес, що працює на ринку Дніпра та зацікавлений у просуванні бренду регіону, як сильного ІТ-хабу. Готові долучитися до організації, як учасники. Зацікавлені в участі або організації проєктів з соціальним, технічним або освітнім спрямуванням.
2. «Освітняни з технічним спрямуванням» – освітні курси, університети та коледжі Дніпра й області, що мають технічні спеціальності та зацікавлені у співпраці з спільною для організації і проведення освітніх проєктів. Готові рекламувати можливості організації серед своїх студентів.

На основі аналізу цільової аудиторії активних міжнародних проєктів [15] для B2C ринку було виділено три основні сегменти:

1. «Управлінець» – жінки та чоловіки від 25 років, що є ТОП-менеджерами в ІТ-компаніях та компаніях з суттєвою ІТ-складовою. Мають дохід вище середнього або високий, живуть в Дніпрі чи регіоні; зацікавлені у просуванні їх компаній на ринку Дніпра та готові брати участь у технічних та/або вузькопрофільних (особливості роботи HR в ІТ тощо) заходах, як учасники або спікери.
2. «Фахівець ІТ-індустрії» – жінки та чоловіки 18+ років, що працюють в ІТ-компаніях Дніпра, мають зарплатню вище середньої; зацікавлені у побудові нетворкінгу серед вузьких спеціалістів, готові брати участь у технічних конференціях, мітапах та благодійних заходах міста, як учасники.
3. «Майбутній спеціаліст» – жінки та чоловіки від 16 років, що обирають напрям для навчання або планують змінити свою діяльність (світчери) на напрям ІТ. Мають стереотипи про ІТ, мало знайомі з роботодавцями та ЗВО регіону, але хочуть це виправити. Цей сегмент мотивований опануванням нової професії, підвищенням кваліфікації, побудові сучасної кар'єри.

Отже, для IT Dnipro Community доцільно використовувати *диференційований маркетинг*, що передбачає роботу з окремими сегментами через розробку міжнародних цифрових маркетингових заходів. Організація повинна ретельно підкреслювати відмінності продуктів на кожному ринку. Це потребує додаткових ресурсів на створення окремих каналів комунікації, організацію різних видів заходів, реалізацію їх численними каналами збуту, рекламу тощо. Підприємство повинно зіставляти додаткові витрати й додаткові доходи від реалізації продукції на різних сегментах ринку.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі рекомендації: розпочати колаборацію з експертами ніші в глобальних соціальних мережах, для просування окремих міжнародних проєктів організації; створювати не тільки «продаж» можливостей організації, а й «прогрів» до нього на внутрішніх та зовнішніх технічних

каналів; сформувати перелік конкретних цифрових PR-інструментів для впровадження їх в інтегровані маркетингові комунікації IT Dnipro Community та розробити список КРІ для оцінки їх ефективності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні окреслено теоретико-методичні засади маркетингових комунікацій компанії з акцентом на специфіці громадської спілки і комунікаційного забезпечення її маркетингового позиціонування. Проведено аналіз та оцінку міжнародної маркетингової комунікаційної діяльності IT Dnipro Community, аналіз ринку та конкурентів. Проведено узагальнений аналіз внутрішніх факторів – IFAS-аналіз організації. Проаналізовано основні канали маркетингового просування кожного проєкту компанії та їхню ефективність у глобальних соціальних мережах; визначено КРІ маркетингової діяльності ГО в Інтернеті. Проведено сегментування ринків B2B та B2C IT Dnipro Community у міжнародному маркетинговому середовищі. Функціями маркетингу IT Dnipro Community є, у першу чергу, збільшення впізнаваності бренду організації та запуск і просування продуктів організації.

Для планування та ефективного просування ГО у соціальних мережах використовується контент-план, що створюється в синергії дизайнером, SMM та PR-менеджерами. Реклами заходів або ж проєктів плануються окремо, зі створенням промо-матеріалів для подальшого рекламування у Facebook або Google. Встановлено, що для IT Dnipro Community доцільно використовувати диференційований маркетинг, що передбачає роботу з окремими сегментами через розробку міжнародних маркетингових заходів. Організація повинна ретельно підкреслювати відмінності продуктів на кожному ринку. Результати проведених досліджень можуть використовуватися в компаніях у сфері освітніх послуг і IT, де можуть бути запроваджені основні рекомендації з удосконалення маркетингових комунікацій у цифровому маркетинговому середовищі, що мають значне прикладне застосування.

Перспективи подальших розробок у заданому напрямку вбачаються в дослідженні застосування інструментів штучного інтелекту під час інтегрування складових комплексу маркетингових комунікацій громадської спілки в Інтернеті.

Список використаних джерел

1. IT Dnipro Community виповнилося 5 років. URL: <https://itdni.pro/state-novyny-it-dnipro-community/it-dnipro-community-vypovnylos-5-rokiv/> (дата звернення 15.04.2023)
2. Kasian J. Serhii, Grąbczewska Katarzyna. Zarys komunikacji marketingowej w przedsiębiorstwach działających na obszarze lokalnym / The Outline of Marketing Communication in Local Enterprises. *Kwartalnik „Pieniądze i Wiedza”*. Spółdzielczy Instytut Naukowy. Rada Programowa: dr hab. Piotr Zakrzewski, przewodniczący. Sopot, Polska UE, Spring 2021. nr 1(90). S. 23–32
3. Kotler Philip, Armstrong Gary M. Principles of marketing. Pearson Education. 2010. URL: <http://196.189.90.178:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/54/marketing%20pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Братко О.С. Маркетингова політика комунікацій: Навчальний посібник. Тернопіль : Карт-бланш, 2006. 275 с.

5. Визначення соціального маркетингу. URL: <https://moyaosvita.com.ua/menedzhment/shho-take-socialnij-marketing-viznachennya/> (дата звернення 04.03.2023)
6. Гаркавенко С.С. Маркетинг. підруч. К.: Лібра, 2002. 712 с.
7. Зозульов О. В. Сегментування ринку: навч. посіб. Х.: Студцентр, 2003. 232 с.
8. Інформація про IT Dnipro Community на сайті спілки. URL: <https://itdni.pro/pro-nas-it-dnipro-community/> (дата звернення 16.04.2023)
9. Касян С., Живага А. Просування товарно-сервісної пропозиції торговельної компанії у сфері органіки в Інтернеті. *Маркетинг в Україні. Видання Української асоціації маркетингу*. 2021. №2 (125). С. 56–57.
10. Касян С., Юферова Д., Сапінські А. Маркетингові комунікаційні стратегії підприємств у системі розширення потоків маркетингових цінностей. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. Випуск № 58. С. 197–208. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2020.58.0.5818>.
11. Касян С. Я., Юферова Д. О. Управління Інтернет-маркетинговими комунікаційними стратегіями високотехнологічних підприємств і стартап-проектів. Економічний простір: Збірник наукових праць, 30.11.2020 р. Дніпро: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, Видавничий дім «Гельветика». 2020. №161. С. 36–42 (154 с.). DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-6>
12. Крикавський Є.В., Косар Н.С., Чубала А. Маркетингова політика розподілу: навч. посібник. 2-ге вид., зі змінами. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 260 с.
13. Маркетинг: бакалаврський курс: навч. посіб. / За заг. ред. С.М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 976 с.
14. Примак Т. О. Стратегії позиціонування у теорії маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012, № 1. С. 1320.
15. Проекти IT Dnipro Community. URL: <https://itdni.pro/state-proekty-v-it-dnipro-community/> (дата звернення 03.04.2023)
16. Сторінка у Facebook ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті». URL: <https://www.facebook.com/itdnipro> (дата звернення 25.04.2023)
17. Сторінка у Instagram ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті». URL: <https://www.instagram.com/itdni.pro/> (дата звернення 21.04.2023)
18. Сторінка у LinkedIn ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті». URL: <https://www.linkedin.com/company/itdnipro> (дата звернення 25.05.2023)
19. Сторінка у Telegram ГС «Дніпро ІТ Ком'юніті». URL: <https://t.me/itdnipro> (дата звернення 25.04.2023)

References

1. IT Dnipro Community vupovnylosia 5 rokiv. URL: <https://itdni.pro/state-novyiny-it-dnipro-community/it-dnipro-community-vupovnylos-5-rokiv/>
2. Kasian J. Serhii, Grąbczewska Katarzyna. Zarys komunikacji marketingowej w przedsiębiorstwach działających na obszarze lokalnym / The Outline of Marketing Communication in Local Enterprises. *Kwartalnik „Pieniądze i Więź”*. Spółdzielczy Instytut Naukowy. Rada Programowa: dr hab. Piotr Zakrzewski, przewodniczący. Sopot, Polska UE, Spring 2021. nr 1(90). S. 23–32.
3. Principles of marketing. Philip Kotler, Gary M Armstrong. (2010). Pearson Education India. URL: <http://196.189.90.178:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/54/marketing%20pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Bratko O.S. *Marketynhova polityka komunikatsii: Navchalnyi posibnyk*. Ternopil : Kart-blansh, 2006. 275 s.
5. *Vyznachennia sotsialnoho marketynhu*. URL: <https://moyaosvita.com.ua/menedzhment/shho-take-socialnij-marketing-vyznachennya/> (data zvernennia 04.03.2023)
6. Harkavenko S.S. *Marketynh. pidruch.* K.: Libra, 2002. 712 s.
7. Zozulov O. V. *Sehmentuvannia rynku: navch. posib. Kh.:* Studtsentr, 2003. 232 s.
8. *Informatsiia pro IT Dnipro Community na сайti spilky*. URL: <https://itdni.pro/pro-nas-it-dnipro-community/> (data zvernennia 16.04.2023)
9. Kasian Serhii, Zhyvaha Amina. *Prosuvannia tovarno-servisnoi propozytzii torhovelnoi kompanii u sferi orhaniky v Interneti. Marketynh v Ukraini. Vydannia Ukrainskoi Asotsiatsii Marketynhu*. 2021. №2 (125). S. 56–57.
10. Kasian Serhiy, Yuferova Daria, Sapiński Aleksander. *Marketynhovi komunikatsiini stratehii pidpriemstv u systemi rozshyrennia potokiv marketynhovykh tsinnosti*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia ekonomichna*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2020. Vypusk №58. S. 197–208. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2020.58.0.5818>.
11. Kasian S. Ya., Yuferova D. O. *Upravlinnia Internet-marketynhovymy komunikatsiinyymi stratehiiamy vysokotekhnolohichnykh pidpriemstv i startup-proektiv*. *Ekonomichniy prostir: Zbirnyk naukovykh prats*, 30.11.2020 r. Dnipro: Prydniprovska derzhavna akademiia budivnytstva ta arkhitektury, Vydavnychiy dim «Helvetyka». 2020. №161. S. 36–42 (154 s.). DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-6>.
12. Krykavskiy Ye.V., Kosar N.S., Chubala A. *Marketynhova polityka rozpodilu: navch. posibnyk. 2-he vyd., zi zminamy*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2012. 260 s.
13. *Marketynh: bakalavrskyi kurs: navch. posib. / Za zah. red. S.M. Illiashenka*. Sumy: VTD «Universytetska knyha», 2004. 976 s.
14. Prymak T. O. *Stratehii pozytsionuvannia u teorii marketynhu. Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2012, №1. С. 13–20.
15. *Proiekt IT Dnipro Community*. URL: <https://itdni.pro/state-proekty-v-it-dnipro-community/> (data zvernennia 03.04.2023)
16. *Storinka u Facebook HS «Dnipro IT Kom'iuniti»*. URL: <https://www.facebook.com/itdnipro> (data zvernennia 25.04.2023)
17. *Storinka u Instagram HS «Dnipro IT Kom'iuniti»*. URL: <https://www.instagram.com/itdni.pro/> (data zvernennia 21.04.2023)
18. *Storinka u LinkedIn HS «Dnipro IT Kom'iuniti»*. URL: <https://www.linkedin.com/company/itdnipro> (data zvernennia 25.05.2023)
19. *Storinka u Telegram HS «Dnipro IT Kom'iuniti»*. URL: <https://t.me/itdnipro> (data zvernennia 25.04.2023)

INTERACTION OF THE COMPONENTS OF THE COMPANY'S MARKETING COMMUNICATIONS COMPLEX IN THE INTERNATIONAL DIGITAL ENVIRONMENT

Serhii Kasian¹, Rymma Savenko², Oleksii Gavrylenko³

^{1,2} *Dnipro University of Technology,*

19 Dmytra Yavornytckogo Ave., Dnipro, 49005,

¹*e-mail: kasian.s.ya@nmu.one; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7103-4457>*

²*e-mail: savenko.r.b@nmu.one*

² *Sumy State University,*

2 Rymkogo-Korsakova Str., Sumy,

³*e-mail: GavrylenkoAN@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7276-550X>*

Abstract. The research outlines the theoretical and methodological principles of the company's marketing communications with an emphasis on the specifics of the public union and communication support for its marketing positioning. An analysis and evaluation of the international marketing communication activity of IT Dnipro Community, market and competitor analysis was carried out. A generalized analysis of internal factors was carried out – IFAS analysis of Dnipro IT Community. The main channels of marketing promotion of each individual project of the company and their effectiveness in global social networks were analyzed; the KPI of marketing activities on the Internet of the company “Dnipro IT Community” was determined. The segmentation of the B2B and B2C IT Dnipro Community markets in the international marketing environment was carried out. The functions of IT Dnipro Community marketing are, first of all, to increase the recognition of the organization's brand and to launch and promote the organization's products.

ITDC uses a content plan created in synergy by the designer, SMM and PR managers to plan and promote effectively on social media. Advertisements for events or projects are planned separately, with the creation of promotional materials for further advertising on Facebook or Google. It has been established that it is advisable for IT Dnipro Community to use differentiated marketing, which involves working with individual segments through the development of international marketing activities. The organization must carefully emphasize product differences in each market. The results of the conducted research can be used in companies in the field of educational services and IT, where the main recommendations for improving marketing communications in the digital marketing environment can be implemented, which have significant practical application.

Keywords: complex of marketing communications, international marketing, digital environment, global social networks, efficiency.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 339.138

JEL M31; Z32; Z33

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Наталія Пушек, Ірина Гнилякевич-Проць

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, просп. Свободи, 18,*

e-mail: pushuni4ka@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6543-0886

e-mail: iryna.hnylyakevych-prots@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0998-2333

Анотація. *Сформований бренд туристичного продукту відіграє важливу роль у його просуванні, адже лише за допомогою інструментів брендингу можна донести туристу, що даний продукт може задовільнити його потреби. Оскільки туристичний продукт – це складне комплексне поняття, що включає чималий перелік благ для задоволення потреб туриста, то метою статті є структуризація процесу формування бренду туристичного продукту, виокремлення його конкретних етапів.*

Дослідження проведено за допомогою емпіричних методів, а також методів економічного аналізу та систематизації. У статті окреслено теоретико-методичні основи формування бренду туристичного продукту. Розглянуто сутність туристичного продукту, дестинації і бренду туристичного продукту. Доведено доцільність позиціонування бренду туристичного продукту через територіальну призму. Виділено основні цілі брендингу дестинації, що першочергово полягають у поліпшенні туристичної привабливості регіону, а також у підвищенні рівня інвестиційної привабливості, покращенні якості життя населення, створенні позитивного образу регіону та підвищенні його конкурентоспроможності. В дослідженні також проаналізовано основні функції бренду туристичного продукту, які полягають в ідентифікації та диференціації бренду дестинації. Визначено цільові групи бренду дестинації. Запропоновано основні етапи формування бренду туристичного продукту, які пов'язані з аналізом ринку і цільової аудиторії, визначенням особливостей туристичного продукту, розробкою основних елементів бренду, визначенням ринкової стратегії продажу, рекламної концепції і каналів просування, перевірку на відповідність розробленої концепції бренду та очікувань споживачів, перевірку відповідності поставлених цілей і досягнутого результату. Сформульовано висновок, що бренд туристичного продукту має гнучкий і нестабільний характер: зміни туристичного продукту диктують і відповідні зміни у позиціонуванні його бренду.

Ключові слова: *туризм, туристичний продукт, дестинація, брендинг, туристичний маркетинг, бренд стратегія.*

Постановка проблеми. Розвиток туристичної галузі сприяє паралельному розвитку й самої території, її екологічного та інфраструктурного середовища. Однак туристична галузь є дуже чутливою «до різного роду дестабілізаційних явищ в межах території, що є привабливою для туристів. Природні катастрофи, епідемії, політичні

та воєнні конфлікти» [1] змінюють враження потенційних туристів від пропонованого туристичного продукту. Український туризм зазнав значних збитків напередодні через поширення пандемії COVID-19, та російсько-української війни опісля.

Як відомо, концепція сучасного маркетингу базується на орієнтації на споживача [2] та вимагає, щоб складові туристичного продукту розглядалися крізь призму потреб і вподобань туриста. Адже, плануючи свою подорож, турист першочергово обирає дестинацію, яка на його думку зможе задовільнити його потреби в активному чи пасивному відпочинку, прагненні дослідити історичну чи культурну спадщину і таке інше. Однак, у зв'язку із переліченими вище подіями одна із основних потреб людини за А. Маслоу, перебувати в безпеці [3], не може бути задоволена. Таким чином зміна туристичного продукту вимагає застосування інструментів брендингу для формування позитивного іміджу цього ж продукту в очах туриста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання інструментів брендингу для створення позитивного іміджу туристичних дестинацій розглянуто у працях таких західних науковців, як Ф. Котлер, Д. Аакер, К. Келлер. Чимало досліджень сучасних українських вчених скеровано на аналіз українського туризму в умовах війни: Зарубіної А.В., Сірої Е.О., Демчук Л.І.. Також деякі аспекти процесу територіального маркетингу та брендингу висвітлені у працях таких українських учених, як К. В. Тимошенко, М.П. Мальської, Д. Мірошниченко, С. Я. Касян, О.А. Мельникової, С.А. Жукова, І.В. Давиденко, Ю.Б. Міронова. Не зважаючи на те, що чимало праць українських та зарубіжних науковців присвячено темі брендингу дестинацій, теоретичні та методологічні аспекти створення та просування бренду туристичного продукту на міжрегіональному, національному та міжнародному рівнях потребують більш глибокого вивчення.

Мета статті полягає у структуризації процесу формування бренду комплексного туристичного продукту з виокремленням його конкретних етапів.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно обґрунтувати раціональність позиціонування комплексного туристичного продукту крізь територіальну призму для просування на іноземні ринки, та вивести алгоритм процесу формування бренду загального туристичного продукту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших, хто запропонував наукове визначення категорії «туристичний продукт» був А. Дж. Буркарт. Учений визначає це поняття, «як комплексний продукт, що складається з кількох компонентів поїздки, з якими має справу турист під час подорожі до дестинації, та безпосередньо там перебуваючи» [4, с. 48].

За Ф. Котлером [6, с. 250] «туристичний продукт – це все те, що може бути запропонованим споживачу для задоволення його потреб». З чого випливає, що продукт може бути не лише предметом або послугою, але основним його критерієм є те, чи відповідає він попиту.

Відтак, розглядають диференційований та загальний туристичний продукт, де диференційований – це туристичний продукт кожного окремого виробника, а загальний – це сукупність благ, що можуть задовільнити потреби туриста, пов'язані із мандрівкою.

В Оксфордському словнику понять і термінів [7] дестинація трактується, як «місце, куди в цей час прямують люди або речі», тобто це поняття означає «певну територіальну одиницю, що приваблює туристів».

Всесвітня туристична організація виділяє туристичну дестинацію як «ключовий елемент в процесі формування туристичного продукту регіону» [8]. Адже основним елементом туризму, як системи, є певна територія, яка приваблює туристів, і куди вони здійснюють свою подорож [9, с. 65]. Тобто, обираючи для себе туристичний продукт, споживач, а в даному випадку турист, купує тур до певної дестинації, а всі інші послуги, такі як місце, де можна зупинитись, поїсти, розваги, – це, зазвичай, взаємодоповнюючі продукти.

Таким чином, одним із основних важелів при просуванні туристичного продукту є формування бренду туристичної дестинації або бренду території, оскільки саме ці категорії найкраще відображають туристичний продукт у підсвідомості туриста.

Беззаперечним є факт, що те, яким чином зображують певні територіальні одиниці у засобах масової інформації, кіноіндустрії і т. д., має безпосередній вплив на рішення потенційних туристів здійснити подорож. Саме тому одним із найефективніших важелів у просуванні туристичного продукту є застосування інструментів брендингу. Адже вдалий образ туристичного продукту і правильне його позиціонування зможе викликати у підсвідомості туриста необхідні асоціації та стати одним із пунктів у їх «переліку бажань».

Практика свідчить, що населені пункти переслідують дещо ширший перелік переваг, що несе за собою позитивний образ їх території:

- кількість та якість населення, що забезпечує якість існування самого міста, села;
- потоки туристів, що забезпечують робочі місця в сфері гостинності та прибуток місцевих підприємців;
- залучення місцевого бізнесу, що дозволяє наповнювати бюджет та покращувати умови проживання населення;
- надходження зовнішніх інвестицій, що допомагають розвивати регіони, міста [10].

Очевидно, що переслідуючи вищеописані цілі конкуренція між населеними пунктами (дестинаціями) лише загострюється, що веде за собою формування індивідуальності кожного регіону для його виокремлення серед інших через брендингові інструменти.

За визначенням Д. Аакера «бренд – це особлива назва або символ (такий як логотип, торгова марка або дизайн упаковки), призначений для ідентифікації товарів або групи продавців, а також для диференціації цих продуктів від схожих продуктів конкурентів» [11, с. 5]. Проте, основною відмінністю бренду від торгової марки є емоційний відгук у потенційних споживачів при комунікації чи безпосереднім контактом із продуктом того чи іншого бренду. Саме тому спеціалісти галузі маркетингу вже давно перестали пов'язувати бренд із фізичними характеристиками продукту, і все частіше ототожнюють поняття бренду з психоемоційним його відображенням у підсвідомості людини. Відтак, українські маркетологи визначають поняття «бренд», як субстанцію, яка існує лише в

голови у споживача; емоцію, яку клієнт обмінює на гроші, і робить це із задоволенням. І саме емоція, яка виникає у споживача при зіткненні із брендом, відрізняє його від торгової марки.

Процес формування та подальшої підтримки бренду – це складний та тривалий процес, який передбачає не лише дотримання високих стандартів якості продукту, а й формування позитивного враження у свідомості потенційних клієнтів щодо здатності саме цього продукту найкращим чином задовольнити як їх функціональні потреби [12, с. 84]. Відтак, зрозуміло, що лише бренд туристичного продукту зможе відобразити у підсвідомості туриста низку переваг, які, очікувано, зможуть задовільнити ті чи інші потреби туриста. Відповідно, туристичний продукт, як комплексне поняття, найкраще відобразить бренд дестинації.

Згідно визначень вітчизняних дослідників, під брендом туристичної дестинації розуміємо унікальний і конкурентний образ території для просування на внутрішньому та міжнародному ринку [13, с. 30]. Щодо позиціонування, то його стратегію зазвичай формують крізь призму інтересів заздалегідь визначеної цільової аудиторії, роблячи акцент на конкурентних перевагах продукту. Позиціонування даного бренду відбувається в таких напрямках: 1) як об'єкт інвестицій; 2) як територіальна громада; 3) як туристичний продукт.

Відповідно бренд може бути скерованим відразу на кілька цільових аудиторій: інвестори; підприємці; мешканці; туристи.

Саме тому «бренд території може бути найважливішим інструментом у реалізації стратегії регіонального розвитку, оскільки уможливує залучення основних цільових груп до процесу впровадження цільових програм» [14, с. 273].

Бренд дестинації, як і будь-який інший бренд, реалізує дві важливі функції: ідентифікації і диференціації [11, с. 78]. Ідентифікація бренду – це своєрідне налагодженні зав'язків між брендом та споживачами, створюючи пропозицію цінностей, яка відображає функціональні, емоційні та статусні переваги дестинації, формуючи її імідж (образ-уявлення про країну (державу), дестинацію відповідно, згенерований в індивідуальній, груповій, або масовій свідомості громадян) [15, с. 220]. Функція диференціації полягає у донесенні до цільової аудиторії основних відмінностей та унікальності продукту, в даному випадку, дестинації. Адже, в іншому випадку за наявності значної кількості аналогів, туристичний продукт певного регіону так і залишиться повністю замінюваним.

Відтак формування бренду туристичного продукту передбачає проходження певних етапів, послідовність яких зображена на рис. 1.

Для чіткішого розуміння процесу створення бренду туристичного продукту розглянемо кожен етап детальніше:

1. Аналіз ринку і цільової аудиторії. Даний етап передбачає виявлення конкурентних дестинацій, визначення сильних та слабких сторін конкурентів, переваг та недоліків їх туристичних продуктів та аналіз методів позиціонування конкурентних брендів. Також слід визначити цільового туриста та його потреби шляхом дослідження ринку у групі чи групах, що відповідають критеріям цільової аудиторії. Таким чином можна

сформувати пропозицію обіцяних брендом переваг, відмінних від конкурентів та бажаних споживачами. Це і та ключова ідея, яка лежить в основі бренду, і яка стане основним повідомленням майбутньої рекламної кампанії, розробленої для цього бренду, або інших методів просування, що у свою призведе до підвищення рівня популярності бренду.

Рис. 1. Етапи формування бренду туристичного продукту

Джерело: розроблено авторами

На цьому етапі формування бренду слід дати відповідь на чотири базові запитання, що дозволять визначити правильне позиціонування:

- для кого? – визначення цільової аудиторії, для якої створюється бренд;
- навіщо? – вигода потенційного споживача, яку він отримає в результаті придбання чи застосування саме цього бренду;
- для якої мети (для якого використання) потрібен саме цей бренд;
- проти якого конкурента? – визначення основних конкурентів [16, с. 42].

2. Аудит замовника. Під час цього етапу відбувається дослідження усіх аспектів сприйняття туристичного продукту споживачами, визначення його особливостей та головних відмінностей від конкурента. Досить поширеним засобом, яким користується маркетологи на даному етапі є визначення «унікальної властивості продукції». Його суть полягає опрацюванні усіх властивостей продукту, допоки не виявиться якась унікальна характеристика, що вдало опише даний товар чи послугу [17, с. 13].

Залежно від того на яку цільову аудиторію скерована маркетингова діяльність, варто визначати переваги туристичного продукту. Це можуть бути географічні, історичні, культурні чинники. Однак, коли та чи інша дестинація дещо обділена переліченими вище факторами, то необхідно їх створити. Це можуть бути, як архітектурні символи,

скажімо Біг Бен у Лондоні, чи Ейфелева вежа у Парижі, так і певні події, для прикладу Октобер Фест у Мюнхені. Окрім цього, акцент можна зробити на гастрономічному, винному чи медичному туризмі.

Оскільки процес просування туристичного продукту повністю відображає переваги дестинації, то зрозуміло, що образ, який нестиме бренд, має бути дуже близьким до реалій туристичної дестинації. Невідповідність ідентичності бренду реаліям дестинації може призвести до значних негативних наслідків. Розбіжність обіцянок бренду дестинації з дійсністю дає гарантію того, що турист ніколи не відвідає її знову. І навіть більше, проінформує інших потенційних туристів про свій негативний досвід. Тому, що навіть наймасштабніша промоакція не зробить небезпечне для перебування туриста місце безпечним. Ось чому, замість того, щоб іноді нівелювати образ, який несе зі собою той чи інший пункт призначення, варто просто змістити акценти. Таким прийомом скористалася свого часу влада міста Чикаго (США), яке було відоме як місто гангстерів, по волі почало відображатися у підсвідомості людей як місто Майкла Джордана та баскетбольної команди Булс.

3. Розробка елементів бренду. Даний етап передбачає формування ключових складових бренду, до яких можна віднести:

- Унікальна торгова пропозиція – це одна із сторін конкурентної переваги, на основі якої клієнт віддає перевагу саме цьому продукту, спираючись на його властивості;
- Легенда бренду – певна історія, міф, про бренд, що є основою, на якій будується спілкування зі споживачем і позиціонування товару;
- Місія (мотивація діяльності компанії, що визначає, як компанія хоче вплинути на світ за допомогою бренду) та цінності (принципи, якими керується компанія при формуванні бізнес-процесів і корпоративної культури, при створенні бренду) [18]; зазвичай, при створенні бренду туристичної дестинації, місією є формування позитивних асоціацій про країну [19, с. 51].
- Вербальні елементи (ім'я, слоган, що підкріплюють тексти);
- Візуальні елементи (логотип, колір, шрифт і особливий фірмовий стиль);
- Аудіальні елементи (джингл, звуковий логотип);
- Брендбук (документ, який дає напрямок для всієї команди, що працює із брендом, та містить всі ключові тези, деталі, цілі, суть, місію, візію, легенду бренду, його архетип, цільову аудиторію, значення назви, раціональні та емоційні переваги, а також візуальні та графічні прояви; чітко описує усі компоненти бренду, за допомогою яких він чітко виділяється на тлі інших, зберігаючи свою ідентичність) та *зайдлайн* (це частина брендбуку, де містяться візуальні прояви бренду: логотипи, шрифти, кольорові рішення, графічні елементи тощо, з переліком чітких правил використання вищепереліченого).

Узгодження візуальних та вербальних елементів створює інтегровану мову бренду – айдентику, яка запам'ятовується.

При створенні основних елементів бренду дестинації варто упевнитись у тому, що потенційні споживачі туристичного продукту правильно інтерпретують основні

візуальні елементи і основне повідомлення, яке несе зі собою бренд. Іноді надто яскраві кольори та «закручена» гра слів можуть бути привабливими лише на перший погляд, однак у реальному житті збивати потенційних споживачів з пантелику. Не варто також зосереджуватись і на пастельних та тьмяних відтінках. Візуальні елементи бренду мають бути достатньо яскравими аби привернути на себе увагу цільової аудиторії і залишитись у їх пам'яті. Тому дуже важливо віднайти «золоту середину» між оригінальністю і претензійністю.

Також необхідно формувати структуру бренду так, аби основні його елементи могли використовуватись у всіх засобах комунікації із потенційними споживачами. Повторюваність основної ідеї бренду – це в даному випадку запорука успішної його реалізації.

4. Розробка плану просування. Для вдалого виходу бренду на ринок також необхідно розробити ринкову стратегію продажів, рекламну концепцію і визначити канали просування.

Перелік маркетингових інструментів, які можна використати для просування бренду туристичного продукту досить широкий та різноманітний. Він не обмежується лише рекламою, а й включає у себе PR, інструменти стимулювання продажу, прямі продажі тощо [20]. У кожного із них безумовно є свої переваги та недоліки. Саме тому маркетологи для збільшення ефективності у процесі просування бренду туристичного продукту віддають перевагу моделі інтегрованих маркетингових комунікацій, яка поєднує у собі різні інструменти для донесення вибраній цільовій аудиторії ключового послання, що несе за собою бренд туристичного продукту [21]. Даний етап передбачає визначення ключових та другорядних маркетингових інструментів, які будуть використовуватись для комунікації з цільовою аудиторією.

Дуже важливо зберігати послідовність у процесі просування бренду. Тобто основні повідомлення, які несуть у собі різні маркетингові комунікації не повинні суперечити одне одному, а навпаки дотримуватись однієї концепції. При просуванні туристичного продукту дещо складно дотримуватись даної вимоги, адже туристичний продукт і сама дестинація може бути представлений кількома суб'єктами туристичної галузі, які можуть бути замовниками різних рекламних кампаній. Також не кожен туристичний суб'єкт, може бути прихильником тої чи іншої концепції бренду.

5. Тестовий запуск бренду. До моменту запуску бренду на ринок необхідною стадією є його попереднє тестування, що передбачає наступні кроки: перевірку розробленої концепції бренду на відповідність очікуванням споживачів, збір та аналіз інформації, формування завдання на доопрацювання.

Зазвичай, на цьому етапі оцінюють ставлення певної групи споживачів, яка відповідає раніше визначеним критеріям цільової аудиторії, до тих чи інших варіантів назви, візуального образу і дизайну, аудіальних та вербальних елементів. Етап тестового запуску бренду дає можливість визначити оптимальний варіант із декількох можливих.

Одним із найпопулярніших інструментів у тестуванні бренду туристичного продукту є створення спеціальних промотурів за спеціальною ціною та відвідування локацій інфлюенсерами, як лідерів думок, що охоплюють широке коло споживачів, і вже на цьому етапі можуть провести інформаційну кампанію щодо бренду, який тестується.

6. Моніторинг результатів. На даному етапі відбувається перевірка відповідності поставлених цілей і досягнутого результату. Так як розробка та реалізація брендингової стратегії туристичного продукту – це процес, що вимагає значних витрат часу та ресурсів, то доцільним є постійний моніторинг кожного його етапу. Для ефективного виконання цієї функції ще на початковому етапі створення бреду туристичного продукту визначають певні критерії, за якими відбуватиметься контроль протягом усього процесу формування бренду. Зазвичай цими критеріями виступають цілі, визначені ще на етапі планування, задля досягнення яких і здійснювалась уся брендингова діяльність. Постійний контроль процесу формування і реалізації стратегії бренду дозволить вчасно виявити розбіжності між поточними і запланованими результатами, та своєчасно внести корективи [22].

Відображення образу туристичного продукту у підсвідомості туриста набуває постійних трансформацій в силу отримання різноманітної інформації про дестинацію та події, пов'язані із нею. Тому бренд дестинації не можна розробити один раз і назавжди. Процес брендингу дестинації вимагає постійного відстеження сприйняття бренду, і повинен здійснюватися на регулярній основі, адже основною метою просування бренду туристичного продукту є залучення нових туристів, а не повторна подорож.

Висновки. Як відомо, ключем до успіху у будь-якому виді економічної діяльності є визначення та потреб клієнтів та їх задоволення більш ефективним способом, ніж конкуренти. Саме тому дослідження використання принципів маркетингу у формуванні та просуванні бренду дестинації, як ключової складової туристичного продукту, є вкрай важливим для успішної туристичної діяльності. Запропоновані етапи розробки бренду туристичного продукту мають загальний теоретичний характер і можуть скласти методологічну основу при практичній реалізації брендингової стратегії загального туристичного продукту.

Виклики, що постали перед вітчизняним туризмом нанесли колосальних змін йому як системі, видозмінивши, як і сам вітчизняний туристичний продукт, так і образ, через який його сприймає суспільство. Ці зміни вимагають пошуку нових рішень для формування позитивних асоціацій, пов'язаних із українським туристичним продуктом. Беручи до уваги досвід інших країн, які за допомогою інструментів брендингу створили новий позитивний образ своїх дестинацій та країни в цілому, і змогли вивести їх туристичну галузь на новий рівень, навіть під час воєнного стану всередині країни (Ізраїль), необхідно приділити більше уваги дослідженню позиціонування України, як цілісного бренду туристичного продукту, що зможе задовільнити численні потреби іноземного туриста.

Список використаних джерел

1. Зарубіна А., Сіра Е. Демчук Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
2. Маковецька Н., Бортников Є., Люта Д. Сутність туристичного маркетингу на національному рівні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-28>

3. Мак Леод С. Ієрархія потреб Маслоу. *Проста психологія*. 2007. № 1. URL: www.simplypsychology.org/maslow.html.
4. Буркарт А., Медлік С. Туризм: теперішнє, минуле, майбутнє. Лондон: Хейнман. 1974. 366 с.
5. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Kotler Ph. Country as Brand, Product, and Beyond: A Place Marketing and Brand Management Perspective. *Journal of Brand Management*. 2002. № 9(4). P. 249–261.
7. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality, 3-d ed. Amsterdam: Elsevier Science. 2003.
8. Всесвітня туристична організація: офіційний сайт: URL: <https://www.unwto.org/>.
9. Миронов Ю.Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи. Мат. III Міжнар. наук.-практ. Конф: Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку. Одеса: ОДАБА. 2017. Ч. 1. С. 65–68.
10. Брендінгова агенція Брендвіль: офіційний сайт. URL: <https://brandville.com.ua>.
11. Aaker D.A. Building Strong Brands. New York: Free Press. 1996. 380 p.
12. Мірошніченко Д. А. Брендінг як стратегія ринкового успіху підприємства. *Вісник Черкаського університету*. 2014. № 330 (37). С. 83–89.
13. Давиденко І. В. Шляхи формування бренду туристичної дестинації. *Інноваційні підходи до вирішення актуальних проблем сфери сервісу та послуг*. 2012. № 5. С. 29–38.
14. Червінська Л.І. Формування бренду івент-заходів як технологія просування вітчизняного образу. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 269–279. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221075>.
15. Дзюба О. Формування позитивного культурного іміджу країни (на прикладі Німеччини). *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. № 5. С. 218–236. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.5.2020.203712>.
16. Малинка О.Я. Концепція формування бренду туристичного регіону. *Регіональна економіка*. 2018. № 1. С. 40–47.
17. Keller K. L. Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of marketing*. 1993. № 57. P. 1–22.
18. ДІА Бізнес: сайт: URL: <https://business.dia.gov.ua/>
19. Тимошенко К. В. Методи формування туристичного бренду України, як фактор розвитку конкурентноспроможності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Економіка та управління підприємствами*. 2020. № 31(70), 2. С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-46>.
20. Янчук Т., Любінчак К. Прямий маркетинг в Україні: основні проблеми та перспективи розвитку. *Економіка та сусільство*. 2022. № 43. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-80>.
21. Жуков С. А. Інтегровані маркетингові комунікації: роль і значення в забезпеченні туристичного бренду регіону. *Моделювання регіональної економіки: збірник наукових праць Прикарпатського національного університету ім. Стефаника*. 2015. №1(25). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8755>.
22. Мельникова О. А. Теоретико-методичні засади розробки бренду міста. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4352>.
23. Касян С.Я. Управління маркетинговою діяльністю туристичної компанії на основі технологічних інновацій. *Вісник Дніпропетровського університету, серія: Економіка*. 2010. № 18. С. 97–102.
24. Bezuhla L., Koshkalda I., Perevozova I., Kasian S., Hrechanyk N. Marketing Management

of the Regional Ecotourism Infrastructure. *International Journal of Industrial Engineering*. 2022. № 33 (1). P. 1–11.

References

1. Zarubina, A. V., Sira, E. O., Demchuk, L. I. (2022). Osoblyvosti turyzmu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of tourism in a state of war]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. № 41. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1543/1484?fbclid=IwAR1F1PMrszntMPxVT9Z1MaeKSXeF25Pd7TLIe_ygGPIQi2qm_Ua38FoPjg. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>. [in Ukrainian].
2. Makovetska, N. V., Bortnykov, Y. H., Liuta, D. A. (2021). Sutnist turystychnoho marketynhu na natsionalnomu rivni [The Essence of tourist marketing at the national level]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, №30. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/636/610> DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-28>. [in Ukrainian].
3. McLeod, S. (2007). Maslow's Hierarchy of Needs. *Simply Psychology*. №1. Retrieved from <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>.
4. Burkart, A. J. & S. Medlik, (1974). *Tourism: Past, Present and Future*. London: Heinemann.
5. Official website of Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Kotler, Ph. (2002). Country as Brand, Product, and Beyond: A Place Marketing and Brand Management Perspective. *Journal of Brand Management*, 9(4), 249-261.
7. Medlik, S. (2003). *Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality*, 3-d ed. Amsterdam: Elsevier Science.
8. Official website of World Tourism Organization. Retrieved from <https://www.unwto.org>.
9. Mironov, Y.B. (2017). Destynatsiia yak kliuchovyi element rehionalnoi turystychnoi systemy [Destination as a key element of the regional tourism system]. *Ekonomika ta upravlinnia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku: Mat. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 23–24 lystopada 2017 r. Odesa: ODABA. s.65-68. Economics and Management: Current Status and development prospects (pp. 65–68). Odesa: Odesa State Academy of Construction and Architecture*. [in Ukrainian].
10. Official website of Branding agency Brandville. Retrieved from <https://brandville.com.ua/>
11. Aaker, D. A. (1996). *Building Strong Brands*, New York: Free Press.
12. Miroshnichenko D. (2014). Brendynh yak stratehiia rynkovoho uspihku pidpriemstva [Branding as the strategy of success of an enterprise on the market]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University*, 330 (37), 83–89. [in Ukrainian].
13. Davydenko, I. V. (2012). Shliakhy formuvannia brendu turystychnoi destynatsii [Ways of tourist destination brand creation]. *Innovatsiini pidkhody do vyrishennia aktualnykh problem sfery servisu ta posluh – Innovative approaches to solving urgent problems in the sphere of service and services*. № 5. 29–38. [in Ukrainian].
14. Chervinska, L. I. (2020). Formuvannia brendu ivent-zakhodiv yak tekhnolohiia prosvannia vitchyznianoho obrazu [Brand formation of events as a technology for promoting the national image]. *Pytannia kulturolohii – Cultural Studies Issues*. № 3, 269–279. [in Ukrainian].
15. Dziuba, O. (2020). Formuvannia pozytyvnoho kulturnoho imidzhu krainy (na prykladi Nimechchyny) [Formation of a positive cultural image of the country (on the example of Germany)]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty- International Relations: Theory and Practical Aspects*, 5, 218–236. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.5.2020.203712>. [in Ukrainian].

16. Malynka, O. Y. (2018). Kontsepsiia formuvannia brendu turystychnoho rehionu [Branding concept of a touristic region]. *Rehionalna ekonomika – Regional economics*, 1, 40–47. [in Ukrainian].
17. Keller, K.L. (1993) Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of arketing*, 57, 1–22.
18. Official website of Diia Business. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/>.
19. Tymoshenko, K. (2020). Metody formuvannia turystychnoho brendu Ukrainy, yak faktor rozvytku konkurentnospromozhnosti [Methods of formation of the tourist brand of Ukraine as a factor of increasing competitiveness]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia – Scholarly notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Economics and management*. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-46>. [in Ukrainian].
20. Yanchuk, T.V., Lyubinchak, K.V. (2022). Priamyi marketynh v Ukraini: osnovni problemy ta perspektyvy rozvytku [Direct marketing Ukraine: main problems and development prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, №43. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-80>. [in Ukrainian].
21. Zhukov S.A. (2015). Intehrovani marketynhovi komunikatsii: rol i znachennia v zabezpechenni turystychnoho brendu rehionu [Integrated marketing communications: role and importance in providing regional tourism brand]. *SHEE «Uzhhorod national university»*. 252–262. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8755>. [in Ukrainian].
22. Melnikova, O. A. (2015). Teoretyko-metodychni zasady rozrobky brendu mista [Theoretical and methodological principles of developing a city brand strategy]. *Efektivna ekonomika - Effective Economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4352>. [in Ukrainian].
23. Kasian, S. (2010). Upravlinnia marketynhovoio diialnistiu turystychnoi kompanii na osnovi tekhnolohichnykh innovatsii [Management of marketing activities of a tourist company based on technological innovations]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, seriia: Ekonomika – Bulletin of Dnipropetrovsk University, series: Economics*, №18, 97–102. [in Ukrainian].
24. Bezuhla, L., Koshkalda, I., Perevozova, I., Kasian, S., Hrechanyk, N. (2022). Marketing Management of the Regional Ecotourism Infrastructure. *International Journal of Industrial Engineering*, № 33 (1), 1–11.

STAGES OF TOURISM PRODUCT BRAND CREATION

Natalia Pushek, Iryna Hnylyakevych-Prots

Ivan Franko National University of Lviv,

18 Svobody Ave., Lviv, 79000, Ukraine,

e-mail: pushuni4ka@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6543-0886>

e-mail: iryna.hnylyakevych-prot@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0998-2333>

Abstract. In recent years, the global tourism industry has faced two very powerful challenges - the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine. Both factors had a significant negative impact on the state of Ukrainian tourism. Ukraine is not a safe place for tourism anymore, it leads to a sharp decline in the popularity of the domestic tourist product. Therefore, the search for new levers of influence on the formation of a new image of a tourist product with the help of branding tools is more relevant than ever. Since a tourist product is a complicated complex concept that includes a considerable list of goods to satisfy the needs of a tourist from the moment of planning a trip, directly in the process of its implementation and prolonging impressions from it through photos and souvenirs, the purpose of the article is to study the process of creating a tourist product brand and systematization of the stages of this process. However, in order to create a successful brand that can really change the consumer's opinion about a particular product, it is necessary to go through certain stages. The research determined the theoretical and methodological foundations of tourism product brand creation. The essence of the tourist product, destination and brand of the tourist product is considered. The expediency of positioning the tourist product brand through a territorial prism has been proven. The main goals of destination branding are highlighted, which primarily consist in improving the tourist attractiveness of the region, as well as increasing the level of investment attractiveness, improving the quality of life of the population, creating a positive image of the region and increasing its competitiveness. The study also analyzed the main functions of the tourist product brand: identification and differentiation of the destination brand. Target groups of the destination brand have been determined. The main stages of the creation of a tourist product brand are proposed, which are related to the analysis of the market and the target audience, the definition of the characteristics of the tourist product, the development of the main elements of the brand, the definition of the market sales strategy, the selection of advertising concept and promotion channels, the verification of the correspondence of the developed brand concept with consumer expectations, verification of the compliance of the set goals and the achieved result. The conclusion is formulated that the brand of a tourist product has a flexible and unstable character: changes in the tourist product dictate corresponding changes in the positioning of its brand.

Keywords: tourism, tourist product, destination, branding, tourism marketing, branding strategy.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6413>

УДК 364:314.145 (477.8)
JEL J18; O15; R23

ПРОАКТИВНІ ЗАХОДИ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Роман Теслюк

*Державна установа «Інститут регіональних досліджень
ім. М. І. Долишнього Національної академії наук України»,
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4,
e-mail: r.teslyuk@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4562-1663*

Анотація. Повномасштабна війна суттєво загострила соціально-демографічні проблеми Карпатського регіону. Задля запобігання надмірному скороченню людності регіону необхідним є стимулювання народжуваності. Мета статті – обґрунтування проактивних заходів сімейної політики, що дадуть змогу збільшити народжуваність, уникнувши при цьому ризиків загострення соціальної вразливості населення Карпатського регіону. У дослідженні використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: метод аналізу і синтезу – для аналізу змісту та результатів реалізації державних і регіональних стратегій та програм; індуктивний та дедуктивний методи – для формулювання головних напрямів реалізації проактивних заходів сімейної політики; абстрактно-логічний метод – для теоретичних узагальнень і формування висновків. Аналіз стратегій та програм регіонального розвитку, заходів з реалізації сімейної політики в областях Карпатського регіону засвідчив недостатній рівень їхнього впливу на демографічну ситуацію. Задля зниження темпів скорочення чисельності населення регіону необхідно посилити існуючі та розробити нові програмно-стратегічні документи на державному, регіональному та місцевому рівні. Передусім це стосується розроблення проактивних заходів сімейної політики, що мають реалізовуватися за такими напрямками: податкові пільги та інша фінансова допомога сім'ям (в залежності від кількості дітей), поліпшення функціонування дошкільних закладів освіти, забезпечення гнучких форм праці для молодих матерів, пільгове медичне обслуговування для вагітних та молодих матерів, створення центрів дитячої опіки та ранньої освіти. Такі заходи повинні реалізовуватися передусім в напрямку усунення бар'єрів прийняття сім'ями рішень про народження дітей та забезпечення їхніх потреб.

Ключові слова: *сімейна політика, проактивні заходи, соціальна вразливість, пронаталістська політика, Карпатський регіон України.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна значно поглиблює соціально-демографічну кризу в Україні та її регіонах. Загальна макроекономічна ситуація, втрата чи суттєве звуження джерел існування, інфляція, локальні секторальні кризи та інші чинники суттєво знизили якість життя населення регіону, а передусім соціально вразливих його верств – сімей з дітьми, дітей, людей похилого віку, неповносправних, самотніх, непрацездатних тощо. Більше того, військова ескалація зумовила перехід до категорії вразливих верств багатьох людей, котрі перед повномасштабним вторгненням росії до таких не належали – одинокі матері, діти, що втратили одного або двох батьків, неповносправні з числа ветеранів війни та постраждалих ВПО. Також такий перехід відбувається через загибель близьких родичів, зокрема, втрату годувальника сім'ї, каліцтво, погіршення здоров'я, втрату житла, всього майна чи значної його частини, втрату роботи, бізнесу, інші економічні збитки, неможливість повноцінного навчання, емоційно-психологічні порушення тощо.

Усе це відбувається на тлі посилення депопуляції та деформації демографічних структур в Карпатському регіоні. Незначний природний приріст населення регіону на початку 2010-х рр. змінився у 2015 р. на постійно зростаюче природне скорочення – за останні 7 років сумарно на 141,8 тис. осіб, з яких половина – за 2020 і 2021 рр. [1]. Це скорочення не компенсовувалося міграційним приростом населення (офіційно зареєстрованих +16,8 тис. ос. за цей само період), а навпаки, посилювалося відтоком трудових та освітніх мігрантів. Міграція мала сезонний і, здебільшого, циркуляційний характер, що з часом призводило до усталення економічних, трудових, родинних чи інших зв'язків та, як наслідок, еміграції.

Повномасштабна війна спровокувала в регіоні ситуативну деформацію статевої та шлюбної структури населення працездатного (зокрема й репродуктивного) віку. Виїзд жінок та дітей за кордон, залученість здебільшого чоловіків до збройних сил посилили темпи зниження народжуваності. Нормалізація цієї структури прямо пропорційно залежить від тривалості війни та темпів економічного відновлення.

Задля запобігання надмірному скороченню населення першочерговим завданням є збільшення рівня народжуваності у регіоні. Цьому повинно сприяти розроблення і реалізація проактивних заходів сімейної політики, що повинні бути неодмінними атрибутами загальнодержавних, макрорегіональних, обласних та місцевих програмно-стратегічних ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові тенденції та критичний аналіз змін форм сімейної політики визначено в Оксфордському міжнародному довіднику із сімейної політики [2]. У ньому також з'ясовано, якою мірою проблеми сім'ї, ролі та практики батьків мобілізують державну політику та відповідні установи в різних частинах світу. За висновками Лі та Жанга [3], сучасні дослідження політики сприяння сім'ї (*family-friendly policies*) зосереджені на справедливості політики, послугах догляду за дітьми, задоволеності працівників і гнучкості роботи. Бюргіссер та Гойзерманн [4] визначили, що сімейна політика дедалі частіше визначається не лише як соціальна

політика, а й як політика соціальних інвестицій, що сприяє зайнятості та формуванню людського капіталу.

Прикладом цілісного державного стратегічного документу, що має чітку пронаталістську та просімейну спрямованість, є Демографічна стратегія Польщі [5]. Необхідність реалізації сімейної політики як частини політики демографічної обґрунтовано у Стратегії демографічного розвитку України до 2015 року [6]. Науковцями ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України розроблено основи Концепції соціально-демографічної політики Карпатського регіону України на період до 2030 року, інституційне забезпечення та сучасні форми й інструменти її реалізації [7].

Б. Крімер [8] визначив пріоритетні сфери розвитку сімейної політики в умовах великого міста: розвиток сфери послуг з догляду за дитиною, сприяння зайнятості батьків, формування ефективної системи відпусток, сприяння доступності житла, поширення гендерної рівності. Важливим висновком є підтвердження зв'язку інтенсивності народжуваності з охопленням дітей дошкільними закладами. До інших заходів сімейної політики Б. Крімер [9] зараховує цільову фінансову підтримку або зниження податкового навантаження для сімей з дітьми при використанні послуг з догляду за дитиною, ширшу підтримку вразливих груп сімей із дітьми, розвиток сфери індивідуального догляду за дітьми. Л. Черенько [10] визначила, що програми соціальної підтримки чинять найменший ефект на вразливі сім'ї з дітьми, котрі традиційно мають найвищі ризики бідності (багатодітні, з дітьми без одного з батьків). С. Ничипоренко [11] здійснила аналіз демографічного і соціально-економічного становища українських сімей та порівняльну оцінку соціального захисту сімей у зарубіжних країнах.

Російсько-українська війна сформувала нові умови реалізації демографічної політики, що повинна враховувати ризики соціальної вразливості населення Карпатського регіону. Задля вирішення завдань запобігання надмірному скороченню населення потрібний пошук відповідних проактивних заходів сімейної політики, що були б адекватні сучасним викликам соціально-економічної нестабільності.

Постановка завдання. Війна суттєво загострила демографічні проблеми Карпатського регіону, головною з яких є падіння народжуваності. Мета статті – обґрунтування проактивних заходів сімейної політики, що дадуть змогу збільшити народжуваність, уникнувши при цьому ризиків загострення соціальної вразливості населення Карпатського регіону.

Викладення основного матеріалу. Сімейна політика є одним з найважливіших напрямів демографічної та соціально-економічної політики більшості розвинутих країн світу. У відповідь на демографічні виклики сьогодення, головно на проблему старіння та ризики дефіциту працівників, Європейський союз з-поміж інших напрямів демографічної політики значну увагу приділяє просімейній політиці, що покликана знизити соціальну вразливість сімей з дітьми. Головні цілі політики підтримки сім'ї в ЄС [12, с. 71]: 1) компенсація сім'ям витрат на дитину (дітей) з метою вирівнювання життя сімей з дітьми та без дітей; 2) зменшення рівня бідності сімей з дітьми; 3) підвищення добробуту дітей, їхній пізнавальний та соціальний розвиток; 4) підвищення рівня фертильності; 5) підвищення рівня жіночої зайнятості, створення

балансу між роботою та сімейним життям; 6) підвищення гендерної рівності, як з точки зору опіки за дітьми, так і стосовно результатів на ринку праці [13].

Сімейна політика в ЄС має чіткий пронаталістський характер, на що вказують головні соціально-економічні інструменти її реалізації: грошова допомога (одноразові фіксовані виплати при народженні дитини, періодичні виплати на дитину певного віку), податкові знижки (зокрема, пільгове кредитування), відпустка по догляду за дитиною, послуги дошкільних закладів, гнучкі форми зайнятості, пільгове медичне обслуговування, мережа послуг по догляду за дітьми, натуральна допомога тощо.

Результати реалізації цих заходів загалом сприяють досягненню позитивного ефекту, однак часто він незначний. Аналіз даних по 16 країнах ОЕСР за 20-річний період показав, що країни з дуже низьким сумарним коефіцієнтом народжуваності (СКР) – 1,3 і нижче – можуть збільшити цей показник до 1,5, проте практично неможливо досягнути рівня простого відтворення населення (СКР=2,15) [14].

Чітку проактивну сімейну політику, спрямовану на підвищення народжуваності, проводить Польща. Демографічна стратегія цієї країни [5] містить такі напрями: 1) зміцнення сім'ї через фінансове забезпечення та підтримку в задоволенні потреб у житлі; 2) зняття бар'єрів для людей, які хочуть мати дітей, наприклад, шляхом розвитку ринку праці, дружнього до сім'ї, розвитку охорони здоров'я, підвищення якості та організації освіти, а також розширення форм догляду за дітьми; 3) підвищення якості управління та реалізації політики на рівні центральної та місцевої влади. Головною метою стратегії визнано «вихід із пастки низької народжуваності та наближення до рівня народжуваності, який гарантує заміну поколінь».

В Україні на сьогодні залишається чинною розроблена ще у 2006 р. Стратегія демографічного розвитку до 2015 р. [6], Основними проблемами демографічного розвитку в Стратегії визнавалися формування та розвиток сім'ї, зміни шлюбно-сімейної ситуації, зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я населення, проблеми його старіння, значна диференціація рівня демографічного розвитку регіонів, а також проблеми регулювання міграційних процесів. Зрозуміло, що основні положення цієї Стратегії не враховують сучасних викликів. Наявність у завданнях значної кількості пріоритетних напрямів фактично розпорошують зусилля центральних та регіональних органів влади.

Після Стратегії демографічного розвитку до 2015 р. відповідних документів, що стосувалися б суто демографічного розвитку, не кажучи про сімейну політику, прийнято не було. У 2021 році Указом Президента України від 2 червня 2021 року №225/2021 затверджено Стратегію людського розвитку [15]. У ній вказується на найнижчий у Європі показник народжуваності, та міститься оперативна ціль «1.4. Ужиття заходів для стимулювання народжуваності». Проте ця ціль містить лише 3 завдання, дотичні до сімейної політики: медична допомога при пологах та новонародженим, розвиток мережі дошкільних закладів та розвиток системи підготовки батьків до народження дитини.

Для досягнення позитивних змін у народжуваності потрібна тривала дія відповідних чинників. Тому ефективність сімейної політики, виражена у поліпшенні певних демографічних показників, відчувається, як правило, у середньо- та довгостроковій перспективах.

Можливості регіональної влади стосовно реалізації пронаталістської сімейної політики полягають передусім у поліпшенні середовища проживання населення, створення сприятливих соціально-економічних умов, відповідної житлової, соціальної (насамперед медичної та освітньої), транспортної інфраструктури, що стимулюватиме людський розвиток загалом, в т.ч. позитивно впливатиме на репродуктивну поведінку мешканців регіону.

На регіональному рівні у прийнятих в 2019–2020 рр. Стратегіях областей Карпатського регіону (на 2021–2027 рр.) [16; 17; 18; 19] головними цілями є розвиток людського капіталу та поліпшення якості життя населення. В областях регіону діяла та діє низка комплексних галузевих програм, програм регіонального розвитку, розвитку освіти, підтримки молоді тощо. Основні заходи, що реалізовувалися за цими програмами, були спрямовані на покращення умов для людського розвитку: функціонування сфери охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, поліпшення інфраструктури, транспортної доступності.

Враховуючи стійку тенденцію падіння народжуваності стратегічною пріоритетною ціллю демографічної політики має бути підвищення народжуваності. Підтримуючим чинником на регіональному рівні є створення умов для забезпечення двох базових потреб сім'ї – житла та зайнятості. В Карпатському регіоні діють регіональні програми забезпечення житлом, однак вони стосуються лише окремих категорій населення та мають обмежені бюджети. Зокрема, у Львівській області діє «Комплексна програма надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021–2025 роки» [20], в якій передбачено 2 напрямки: «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» і «Забезпечення молоді житлом у Львівській області». На 2021 р. за цими напрямками було виділено лише 4,573 млн грн, що повинно було забезпечити будівництво (чи його завершення) 13 будинків у селах та придбання 2 квартир. На 2022 р. було виділено 1,92 млн грн, а на 2023 р. – 1,215 млн.

За умови залучення більших ресурсів ця програма може бути ефективною, адже умови надання житлових кредитів мають чітко пронаталістський характер: позичальник, що має 1 дитину, звільняється від сплати відсотків за користування кредитом, позичальнику з 2 дітьми, крім цього, за рахунок бюджетних коштів погашається 25 % від суми зобов'язань за кредитом, з 3 і більше дітьми – 50 %. Відсотки за користування кредитом також не нараховуються військовослужбовцям, учасникам АТО/ООС.

Схожа програма діяла в Закарпатській області, однак вона стосувалася лише окремих категорій населення – «Комплексна соціально-економічна програма забезпечення молоді, учасників АТО/ООС та ВПО житлом у 2018–2022 роках» [21]. На її реалізацію у 2018 р. було виділено 19 млн грн, які спрямовувалися на житлове кредитування, зокрема, на оплату першого внеску, а також на виявлення придатних для будівництва житла земельних ділянок, завершення розпочатих будівництв, виявлення гуртожитків, що використовувалися не за призначенням.

Одним з напрямів проактивної сімейної політики, що сприяють запобіганню соціальній вразливості сімей з дітьми, є сприяння зайнятості. На регіональному рівні цей напрям реалізовується обласними та районними центрами зайнятості,

однак важливими також є ініціативи регіональної влади стосовно мікро-, малого та середнього підприємництва. Зокрема, йдеться про поширення практик сімейного фермерства, розвиток інституцій підтримки бізнесу, розширення мережі об'єктів ринкової, фінансової та інформаційної інфраструктури на сільських територіях, впровадження несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських та гірських територіях, що в сукупності дасть змогу запобігти скороченню там чисельності населення. Важливим пронаталістським напрямом у діючій Стратегії Львівської області є модернізація сімейної політики в напрямку створення сприятливих умов для поєднання зайнятості з народженням і вихованням дитини. Одним з важливих заходів у цьому напрямі було створення у дитячих закладах освіти (ДЗО) груп з гнучким графіком роботи.

Загалом окремі напрями регіональної політики мають чіткий пронаталістський характер, однак їхня реалізація фактично не впливає на народжуваність, оскільки виділені кошти регіональних бюджетів дають змогу профінансувати лише незначну кількість таких заходів.

Початковим завданням для вирішення проблеми низької народжуваності та демографічного розвитку України й її регіонів є розробка нової Стратегії демографічного розвитку України на середньо- та довгострокову перспективу з урахуванням воєнних та післявоєнних умов. На відміну від існуючої Стратегії, слід чітко визначити головну мету, на реалізацію якої повинні бути спрямовані усі заходи демографічної й демографічно орієнтованої соціально-економічної політики. Враховуючи значне загострення демографічної кризи (а за умов неповернення більшої частини вимушених зовнішніх мігрантів та ймовірної повоєнної еміграції – виникнення демографічної катастрофи), така мета має стосуватися проактивної сімейної політики й зростання народжуваності. Поліпшення демографічної ситуації не може бути досягнуто за короткий проміжок часу, це – довготривалий цілеспрямований процес зміни демографічної поведінки в частині збільшення народжень, що за умов зваженої міграційної політики у короткостроковій перспективі дасть змогу сповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – може стабілізувати чисельність населення, збалансувати його вікову структуру, уникнути диспропорцій на ринку праці та, відповідно, підвищити соціальну резильєнтність. Тобто демографічна політика України та її регіонів передусім повинна бути пронаталістською і просімейною.

Вагомі та стійкі результати проактивної сімейної політики можуть бути отримані за умов їхньої узгодженості та взаємодоповнення на державному, регіональному та місцевому рівнях у відповідних стратегічних та програмних документах.

Діючі в Карпатському регіоні програми, що містять певні заходи з підтримки сім'ї, не є комплексними та не стимулюють прийняття репродуктивних рішень. Найчастіше ці програми зосереджуються на підтримці сімей чи окремих категорій населення, що опинилися в скрутному становищі. Польський досвід свідчить, що така вибірковість є неефективною [22, с. 146–147]. Підтримка передусім сімей з низькими доходами підштовхує їх до тіньової зайнятості чи відмови від пошуку роботи взагалі. Внаслідок обмеженості ресурсів, регіональні та місцеві органи влади не можуть значним чином

вплинути на поліпшення демографічних показників, багато заходів мають інформаційно-пропагандистський характер.

Прямі заходи стимулювання народжуваності (грошові виплати при народженні дитини) є важливим та дієвим інструментом, однак вони дають ефект передусім у нижчих дохідних шарах суспільства, що зрештою не сприяє підвищенню якості їхнього життя. Розмір такої допомоги повинен покривати передбачувані витрати, пов'язані з задоволенням потреб розвитку дітей (освітні, культурні, відпочинкові тощо). В протилежному випадку народження дитини загострює соціальну вразливість сім'ї.

Головною економічною перешкодою для народження дітей є ризик зниження добробуту сім'ї, а у випадку великої кількості дітей – ризик бідності. Поява дитини у сім'ї, особливо другої чи третьої, різко збільшує сімейні видатки при зменшенні доходів, як правило, в матері. Зростання витрат на утримання дитини не покривається відповідними соціальними виплатами. Також актуальним стає збільшення житлової площі. Тому першочерговими заходами проактивної сімейної політики є підтримка у вирішенні проблем з житлом та зайнятістю. Ця підтримка має переконати сім'ї в тому, що з народженням дитини якість їхнього життя не погіршиться.

В цьому контексті ключовими заходами проактивної сімейної політики на сільських територіях є розроблення нових чи удосконалення діючих генеральних планів розвитку поселень та громад, упорядкування земельних ділянок, першочерговість розробки планів індивідуальної житлової забудови тощо.

Важливою є інституційна складова сімейної політики. Одночасна її реалізація на рівні держави, регіонів і громад – це перевірений досвід держав ЄС. Реформа децентралізації в Україні довела, що регіональні органи влади та органи місцевого самоврядування здатні виконувати функції, які до цього були виключно повноваженнями центральних органів влади.

Можливості органів місцевого самоврядування, зокрема територіальних громад, передусім полягають у створенні сприятливого середовища людської життєдіяльності. В компетенцію влади на рівні громади входить багато питань, які впливають на формування сімей та їхні прагнення до народження дітей: охорона здоров'я, соціальна допомога, дошкільні навчальні заклади, управління нерухомістю, управління земельними ресурсами, місцевий громадський транспорт, захист навколишнього середовища, комунальне житло, шкільна освіта, культура, заклади фізичної культури і туризму, у тому числі зони відпочинку та спортивні споруди, утримання об'єктів і споруд комунального призначення, адміністративних приміщень, реалізація програм стимулювання громадянської активності, співпраця та діяльність громадських організацій тощо. Рівень сприятливості середовища визначає демографічну привабливість громади для проживання, навчання і роботи, що в майбутньому може створити певну конкуренцію між громадами. Роль регіональної та місцевої влади полягає також у тому, щоб постійно вдосконалювати механізми співпраці з іншими зацікавленими сторонами в регіоні, а також з сусідніми регіонами з метою виявлення та використання потенціалу розвитку.

Регіональні стратегії та програми повинні мати чітку просімейну спрямованість і бути орієнтованими на підвищення демографічної привабливості регіону, збільшення

кількості робочих місць, активізацію підприємництва мешканців регіону, адаптацію освітньої пропозиції до потреб ринку праці та вдосконалення практичних навичок учнів та студентів, розширення доступу до дошкільних закладів освіти, розвиток відповідної інфраструктури, створення умов для професійного та сімейного життя, протидію безробіттю та активізацію регіональних ринків праці. Прикладом такої програми може бути комплексна Програма особливої демографічної зони до 2020 р. «Опольське для сім'ї» [23], що містить комплекс заходів, об'єднаних головною ціллю – зміцнення та використання демографічного потенціалу Опольського воєводства. Чотири тематичні пакети програми визначали її пріоритетні напрями реалізації: «Робота – безпечна сім'я», «Освіта і ринок праці», «Ясла та дошкільний заклад», «Золота осінь». З-поміж інших результатів, реалізація цієї програми сприяла збільшенню сумарного коефіцієнту народжуваності в Опольському повіті з 0,97 у 2011 р. до 1,6 у 2019 р. Досвід реалізації демографічної політики в Польщі вказує на доцільність залучення до діяльності місцевих громадських структур, неурядових організацій, громадських рухів, релігійних об'єднань, профспілок, роботодавців та їхніх об'єднань, наукових установ [5]. Доцільним є розроблення та реалізація подібних програм для Карпатського регіону чи його областей зокрема.

Варто пам'ятати, що лише довготривала та послідовна демографічна політика може уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій перспективі сприятиме його стабілізації та структурному збалансуванню.

Як свідчить аналіз програмно-стратегічних документів областей Карпатського регіону, програмно-цільовий підхід до реалізації окремих заходів демографічної політики стосується визначених верств населення, зокрема, найбільш соціально вразливих, тому від них вагомих результатів у частині покращення демографічної ситуації в регіонах очікувати не варто. Однак з-поміж зазначених у стратегіях та програмах регіонального розвитку заходів є такі, що з огляду на свій просімейний та пронаталістський характер можуть бути перспективними у разі залучення більшого обсягу фінансування та створення накопичувального і відновлюваного інвестиційного ресурсу. Це – напрям «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім».

Загалом на загальнодержавному та регіональному рівні проактивні заходи сімейної політики, що доцільно використовувати для підвищення народжуваності у Карпатському регіоні України, можна об'єднати в кілька напрямів.

1. Податкові пільги. Сюди входить надання сім'ям пільгових кредитів на придбання житла чи збільшення житлової площі. Для сімей з однією дитиною – безвідсоткове кредитування, а при народженні другої та наступних дітей – звільнення від сплати частини кредиту. Крім цього – надання безвідсоткових позик на заведення домашнього господарства у сільській місцевості. Доцільно також розглянути можливість зменшення податків для батьків залежно від кількості дітей.
2. Інша фінансова допомога – субсидії на оренду житла, гранти на освіту, зменшення плати за житло, комунальні послуги, користування транспортом.

3. Гарантоване влаштування дитини у дитячий дошкільний заклад освіти. запровадження гнучких графіків їхньої роботи.
4. Забезпечення гнучких форм зайнятості для матерів, можливостей дистанційної роботи, зайнятості неповний робочий час (тиждень, день),
5. Пільгове медичне обслуговування, безкоштовні ліки та інші види допомоги для вагітних жінок та молодих мам.
6. Створення центрів дитячої опіки та ранньої освіти, мережі послуг по догляду за дітьми.
7. Податкові стимули підприємствам, які надають пропозиції та шляхи вирішення проблем працівників-батьків.

Заходи проактивної сімейної політики в Карпатському регіоні можуть здійснюватися в рамках проєктів, спрямованих на покращення середовища людської життєдіяльності у різних регіонах і типах поселень. В ЄС розроблений механізм фінансування через європейські структурні фонди (ESI), зокрема Європейський соціальний фонд (ESF+), Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD) тощо. З 2018 р. держави ЄС визначають необхідність посилення фінансування через ESI проєктів, спрямованих на вирішення демографічних проблем, а саме старіння і втрат населення, демографічного навантаження, нездатності окремих регіонів залучати та утримувати людський капітал, що затверджено в окремій резолюції при визначенні пріоритетів посилення економічної, соціальної і територіальної згуртованості ЄС [24].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Російсько-українська війна загострила демографічну ситуацію в Україні та її регіонах. Потужні міграційні потоки, падіння народжуваності, зростання смертності, структурні демографічні деформації, погіршення якості життя – усі ці чинники суттєво збільшили ризики соціальної вразливості населення Карпатського регіону. Війна посилила темпи скорочення людності регіону, що зумовлює необхідність ужиття конкретних заходів стимулювання народжуваності. Варто враховувати, що народження дітей створює ризики загострення соціальної вразливості сім'ї, а застосування лише фінансових важелів (головно грошових виплат) не в змозі забезпечити вихід сім'ї з цього становища. Тому важливим є розроблення та реалізація таких заходів проактивної сімейної політики, які б одночасно стимулювали народжуваність і не погіршували добробут та загалом якість життя сім'ї.

Пронаталістська та просімейна політика повинна бути закріплена у стратегічних та програмних документах державного й регіонального рівня (в тому числі на рівні територіальних громад), що мають містити відповідні заходи, узгоджене виконання яких дасть змогу у короткостроковій перспективі уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – досягнути стабільного населення та знизити соціальну вразливість. Такі заходи повинні реалізовуватися передусім в напрямку усунення бар'єрів прийняття сім'єю рішень про народження дитини (дітей) та забезпечення їхніх потреб. Для цього має бути забезпечена підтримка у вирішенні житлових проблем, можливості поєднання роботи та виховання дітей, поширення гнучкої зайнятості, податкові пільги у житловому кредитуванні та навчанні дітей.

Подальші дослідження варто спрямовувати в напрямку напрацювань конкретних пропозицій щодо проактивних заходів сімейної політики до стратегічних документів областей та громад Карпатського регіону. Крім цього, слід активізувати розроблення цільових комплексних програм пронаталістського характеру відповідно до особливостей територіальних громад регіону.

Статтю підготовлено в межах НДР «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (ДР № 0121U112014).

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2023).
2. The Oxford Handbook of Family Policy Over The Life Course / Daly M., Pfau-Effinger B., Gilbert N., & Besharov D. J. (eds). Oxford Academic, 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.001.0001> (accessed 1 June 2023).
3. Li Zh.-D., Zhang B. Family-friendly policy evolution: a bibliometric study. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. № 10 (303). URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01784-x> (accessed 1 June 2023).
4. Bürgisser R., Häusermann S. Family Policy. *The Oxford Handbook of Swiss Politics*. Oxford University Press, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/369375408_Family_Policy#fullTextFileContent (accessed 1 June 2023).
5. Strategia Demograficzna 2040. Warszawa, 2021. URL: <https://www.gov.pl/attachment/e3a903eb-b93d-47e2-8407-b819652795ea> (accessed 21 May 2023).
6. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.05.2023).
7. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 т. НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2013. Том 2 : Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У.Я. Садова. 2013. 454 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20130001.pdf> (дата звернення: 14.06.2023).
8. Крімер Б. О. Особливості сімейної політики у великих містах в умовах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1(43). С. 19–37. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Крімер Б. Послуги з догляду за дитиною як складова сімейної політики у великому місті. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 48(2). С. 78–94. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078> (дата звернення: 10.06.2023).
10. Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 51(1). С. 73–95. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> (дата звернення: 10.06.2023).
11. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань : Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
12. Афанасьєва Ю. Державне регулювання демографічних процесів у країнах Європейського Союзу: інструменти підтримки сім'ї. *Збірник наукових праць «Державне управління та місцеве самоврядування»*. 2015. Вип. 1(24). С. 70–78.
13. Janta B., Davies L. M., Jordan V., Stewart K. Recent trends in child and family policy in the EU – European Platform for Investing in Children: Annual thematic report. 2019. URL:

- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8240&furtherPubs=yes> (accessed 30 May 2023).
14. Low Fertility in Europe. Is There Still Reason to Worry? / S. Hoorens et al. Santa Monica: RAND Europe, 2011. URL: <https://doi.org/10.7249/MG1080> (accessed 23 May 2023).
 15. Стратегія людського розвитку : затв. Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 12.06.2023).
 16. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років : затв. рішенням обласної ради 20.12.2019 №1630 (зі змінами, внесеними рішенням обласної ради від 01.10.2020 № 1840). URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
 17. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на 2021–2027 роки : затв. рішенням обласної ради від 21.02.2020 № 1381-34/2020. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvitku-ivano-frankivskoyi-oblasti> (дата звернення: 12.06.2023).
 18. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021–2027 років. Львів, 2019. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> (дата звернення: 12.06.2023).
 19. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. Чернівці, 2020. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
 20. Про внесення змін до Комплексної програми надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021–2025 роки. Додаток 4 до розпорядження начальника обласної військової адміністрації від 13.12.2022 № 19/0/5-22ВА. Львівська ОВА: сайт. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49892> (дата звернення: 12.06.2023).
 21. Комплексна соціально-економічна програма забезпечення молоді, учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб житлом у Закарпатській області на 2018–2022 роки. Закарпатська ОДА: сайт. https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_mistobud_ato.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
 22. Światłowski B. 6. Polityka demograficzna. Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia. *Poliarchia*. 2014. № 2(3). P. 146–148. URL: <https://www.uj.edu.pl/documents/123362602/85075ad6-2438-467f-ba5c-6652695b20b4> (accessed 21 May 2023).
 23. Opolskie dla Rodziny. Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku. Opole, 2014. URL: <https://docplayer.pl/5037818-Opolskie-dla-rodziny-program-specjalnej-strefy-demograficznej-w-województwie-opolskim-do-2020-roku-zarząd-województwa-opolskiego.html> (accessed 31 May 2023).
 24. Report on strengthening economic, social and territorial cohesion in the European Union: the 7th report of the European Commission. Committee on Regional Development. 5.4.2018 – (2017/2279(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0138_EN.html?redirect (accessed 27 May 2023).

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. (2022). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed 14 June 2023).
2. Daly, M., Pfau-Effinger, B., Gilbert, N., & Besharov, D. J. (eds). (2023). *The Oxford Handbook of Family Policy Over The Life Course*. Oxford Academic, 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.001.0001> (accessed 1 July 2023).
3. Li, Zh.-D., & Zhang, B. (2023). Family-friendly policy evolution: a bibliometric study.

- Humanities and Social Sciences Communications*. 10(303). URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01784-x> (accessed 1 June 2023).
4. Bürgisser, R., & Häusermann, S. (2023). Family Policy. In: *The Oxford Handbook of Swiss Politics*. Oxford University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/369375408_Family_Policy#fullTextFileContent (accessed 1 June 2023).
 5. Strategia Demograficzna 2040 [Demographic Strategy 2040]. (2021). Warszawa. URL: <https://www.gov.pl/attachment/e3a903eb-b93d-47e2-8407-b819652795ea> [in Polish] (accessed 21 May 2023).
 6. Stratehiya demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 roku [Demographic development strategy until 2015]. (2006). Approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2006 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian] (accessed 31 May 2023).
 7. Sadova, U.Ya. (Ed.) (2013). Karpatskyi rehion: aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku. T. 2. Sotsialno-demohrafichnyi potentsial. (Carpathian region: current problems and development perspectives. Vol. 2. Socio-demographic capacity – in Ukrainian). Lviv: NAS of Ukraine. Institute for Regional Research. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20130002.pdf> [in Ukrainian] (accessed 14 June 2023).
 8. Krimer, B. O. (2021). Osoblyvosti simeinoi polityky u velykykh mistakh v umovakh demohrafichnoho perekhodu [Family Policy in Big Cities in Terms of Demographic Transition]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (43), 19–37. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 9. Krimer, B. O. (2022). Posluhy z dohliadu za dytynoiu yak skladova simeinoi polityky u velykomu misti [Childcare Facilities as a Component of Family Policy in a Big City]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2 (48), 78–94. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 10. Cherenko, L. (2023). Natsilenist sotsialnykh prohram na vrazlyvi hrupy naselennia: stali tendentsii ta povoienni perspektyvy [Targeting of Social Programs at Vulnerable Groups: Sustainable Trends and Post-War Prospects]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (51), 73–95. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 11. Nychyporenko, S.V. (2011). Molodizhna simeyna polityka v Ukrayini [Youth family policy in Ukraine]. Uman: Publisher «Sochinsky». [in Ukrainian].
 12. Afanasieva, Yu. (2015). Derzhavne rehulyuvannya demohrafichnykh protsesiv u krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu: instrumenty pidtrymky simyi [State regulation of demographic processes in the countries of the European Union: family support tools]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – State administration and local self-government*, 1(24), 70–78. [in Ukrainian].
 13. Janta, B., Davies, L. M., Jordan, V., & Stewart, K. (2019). Recent trends in child and family policy in the EU European Platform for Investing in Children: Annual thematic report. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8240&furtherPublish=yes> (accessed 30 May 2023).
 14. Hoorens, S., Clift, J., Staetsky, L., Janta, B., Diepeveen, S., Jones, M. M., & Grant, J. (2011). Low Fertility in Europe. Is There Still Reason to Worry? Santa Monica: RAND Europe. URL: <https://doi.org/10.7249/MG1080> (accessed 23 May 2023).
 15. Stratehiya lyudskoho rozvytku [Strategy of human development]. (2021). Approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 2, 2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 16. Rehionalna stratehiya rozvytku Zakarpatskoyi oblasti na period 2021–2027 rokiv [Regional development strategy of the Zakarpattia region for the period 2021–2027]. Approved by the

- decision of the regional council dated 12/20/2019 № 1630 (as amended by the decision of the regional council dated 10/01/2020 № 1840). URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
17. Stratehiya rozvytku Ivano-Frankivskoyi oblasti na 2021–2027 roky [Development strategy of the Ivano-Frankivsk region for 2021–2027]. Approved by the decision of the regional council dated February 21, 2020 № 1381-34/2020. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvytku-ivano-frankivskoyi-oblasti> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 18. Stratehiya rozvytku Lvivskoyi oblasti na period 2021–2027 rokiv [Development strategy of the Lviv region for the period 2021–2027]. (2019). URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 19. Stratehiya rozvytku Chernivetskoyi oblasti na period do 2027 roku [Development strategy of the Chernivtsi region for the period until 2027]. (2020). URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 20. Pro vnesennya zmin do Kompleksnoyi prohramy nadannya zhytlovykh kredyiv okremym katehoriyam hromadyan u Lvivskiy oblasti na 2021–2025 roky. Dodatok 4 do rozporядzhennya nachalnyka oblasnoyi viyskovoyi administratsiyi vid 13.12.2022 № 719/0/5-22VA [On making changes to the Comprehensive Program for providing housing loans to certain categories of citizens in the Lviv Region for 2021–2025. Appendix 4 to the order of the head of the regional military administration dated 13.12.2022 No. 719/0/5-22BA]. (2022). Lviv Regional State Administration. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49892> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 21. Kompleksna sotsialno-ekonomichna prohrama zabezpechennya molodi, uchashnykiv ATO ta vnutrishno peremishchenykh osib zhytлом u Zakarpatskiy oblasti na 2018–2022 roky [Comprehensive socio-economic program for providing housing for youth, ATO participants and internally displaced persons in Zakarpattia Oblast for 2018–2022]. (n. d.). Zakarpattia Regional State Administration. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_mistobud_ato.pdf [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 22. Światłowski, B. (2014). 6. Polityka demograficzna [6. Demographic policy]. In: Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia [The White Book of National Security of the Republic of Poland – selected issues]. *Poliarchia*, 2(3), 146–148. URL: <https://www.uj.edu.pl/documents/123362602/85075ad6-2438-467f-ba5c-6652695b20b4> [in Polish] (accessed 21 May 2023).
 23. Opolskie dla Rodziny [Opole for the Family.]. (2014). Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku [Program of the Special Demographic Zone in the Opolskie Voivodeship until 2020]. Opole. URL: <https://docplayer.pl/5037818-Opolskie-dla-rodziny-program-specjalnej-strefy-demograficznej-w-województwie-opolskim-do-2020-roku-zarząd-województwa-opolskiego.html> [in Polish] (accessed 31 May 2023).
 24. Report on strengthening economic, social and territorial cohesion in the European Union: the 7th report of the European Commission. (2018). Committee on Regional Development. 5.4.2018 – (2017/2279(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0138_EN.html?redirect (accessed 27 May 2023).

PROACTIVE FAMILY POLICY MEASURES AS A TOOL TO REDUCE POPULATION SOCIAL VULNERABILITY IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Roman Tesliuk

*SI «Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine»,
4 Kozelnytska Str., Lviv, 79026,
e-mail: r.teslyuk@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4562-1663*

Abstract. The Russian invasion of Ukraine significantly aggravated the socio-demographic problems in the Carpathian region. To prevent an excessive population decrease in the region, it is necessary to stimulate the birth rate. The purpose of the article is to substantiate proactive measures of family policy that will make it possible to increase the birth rate while avoiding the risks of aggravating the population's social vulnerability in the Carpathian region. The research used several general scientific and special research methods: the method of analysis and synthesis – to analyze the content and results of the implementation of state and regional strategies and programs; inductive and deductive methods – for formulating the main directions of implementation of proactive family policy measures; abstract-logical method – for theoretical generalizations and formation of conclusions. Analysis of regional development strategies and programs and measures to implement family policy in the oblasts of the Carpathian region proved the insufficient level of their influence on the demographic situation. To reduce the population decline rate in the region, it is necessary to strengthen existing and develop new programs and strategic documents at the state, regional, and local levels. First of all, this concerns the development of proactive measures of family policy, which should be implemented in the following directions: tax benefits and other financial support to families (depending on the number of children), improving the functioning of preschool educational institutions, providing flexible work forms for young mothers, preferential medical care for pregnant and young mothers, creation of child care and early education centers. Such measures should be implemented primarily to remove barriers to families making decisions about having children and providing for their needs.

Keywords: family policy, proactive measures, social vulnerability, pronatalist policy, Carpathian region of Ukraine.

*Стаття надійшла до редакції 23.05.2023
Прийнята до друку 29.06.2023*

УДК 316.31

JEL D69; J17; H80

ДЕТЕРМІНАНТИ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Марія Бачинська

*ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»,
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4,
e-mail: maricka1104@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4589-308X*

Анотація. Метою статті є визначення детермінантів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України. У процесі написання статті використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Для виявлення основних детермінантів соціально вразливого населення використано метод аналізу і синтезу. Індуктивний та дедуктивний методи використано для дослідження соціальної вразливості населення в період коронавірусної хвороби (COVID-19). Для теоретичних узагальнень і формування висновків використано абстрактно-логічний метод. Результати дослідження показали, що соціально вразливе населення в період пандемії COVID-19 особливо постраждало через різноманітні проблеми, які виникли внаслідок загрози здоров'ю, обмежувальних заходів, економічної кризи. Період коронавірусної хвороби COVID-19 модернізував детермінанти, які можуть підвищують соціальну вразливість населення. Серед них: економічна і соціальна нерівність, різний рівень доступу до охорони здоров'я, житлових умов. У період війни детермінанти соціально вразливого населення стали ще складнішими. Основними детермінантами соціальної вразливості в період війни є: зміна способів звичайного життя, вимушена міграція, безпека та насильство, втрата доступу до основних послуг, втрата родини та розлучення, гендерна нерівність, складні житлові умови. Сформульовано висновок, що детермінанти соціальної вразливості населення є відмінними залежно від того, в яких умовах функціонує держава. Найбільшої уваги потребують житлові умови соціально вразливих верств населення, оскільки саме вони мають обмежений доступ до якісного та доступного житла. Низькі доходи, високі ціни на нерухомість та обмежені можливості купівлі або оренди житла зумовлюють те, що багато людей проживають у небезпечних і складних умовах. Багато людей з низькими доходами, через війну, проживають в перенаселених умовах, де на кожного члена родини доводиться недостатня кількість простору. Це може призводити до проблем з гігієною, здоров'ям та загальним благополуччям. Перенаселення також включає в себе проживання в занебаних будівлях, де існує ризик пожежі або обвалу, а також проживання в регіоні з поганими санітарними умовами, включаючи відсутність чистої води та належних санітарних умов.

Ключові слова: соціальна вразливість, війна, COVID-19, детермінанти соціальної вразливості.

Постановка проблеми. Соціально вразливе населення – це групи людей, які знаходяться у вразливому становищі і мають обмежений доступ до ресурсів, можливостей та привілеїв в суспільстві. Це можуть бути люди з низьким доходом, особи з інвалідністю, старші люди, діти, мігранти, жертви насильства, наркозалежні, безробітні та інші групи, які знаходяться поза межами основних потоків соціального та економічного розвитку.

Соціальна вразливість може бути обумовлена різними факторами, такими як недостатність матеріальних ресурсів, низький рівень освіти, непридатність до працевлаштування, відсутність доступу до якісної медичної допомоги, дискримінація, стигма тощо. Соціально вразливе населення часто зазнає нерівності, соціальної відчуженості та має обмежені можливості для самореалізації та розвитку.

Важливо визнавати потреби та права соціально вразливих груп, працювати над зниженням нерівностей і забезпеченням їхньої рівноправності в суспільстві. При цьому уряди, неприбуткові організації та інші соціальні інституції в різних країнах працюють над забезпеченням захисту та підтримки соціально вразливих груп населення. Це може включати програми соціального забезпечення, медичну допомогу, освіту, житлові умови, професійну реабілітацію, допомогу в пошуку роботи та інші заходи для поліпшення їхнього становища. Необхідність вивчення таких практик з урахуванням українських реалій обумовлює актуальність досліджуваної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття «соціально вразливе населення» розкрито в працях Філіпса Д. А., Шонкоффа Дж. П. [13], Сінченка Т. [3]. Крім того дане трактування розглядається в межах сучасних міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ.

Вплив соціальної вразливості на різні сфери життя обґрунтовано у працях відомих авторів ще на початку ХХ ст. Зокрема, серед авторів, які в цей період часу порушували це питання Лінк Б. Г., Фелан Дж. (1995) [9]. Вже в 2000-х роках дослідження проблем соціально вразливого населення продовжили Мармот М. [11], Уванс Д., Кім П. [8].

Детальніше проблеми соціально вразливого населення України розкрито вітчизняними вченими, зокрема, Краснощок І. В., Колодіяжний В. В., Максименко С. Д. досліджували проблеми та шляхи подолання соціальної вразливості населення [1]. Лисюк М. М., Беленька І. М. досліджували проблеми соціально вразливого населення у соціологічному аспекті [2]. Стеценко І. В., Савченко О. В., Желонкіна О. В. вказували на їхню сутність та фактори впливу [4]. Шульга В. М. розкрила інструменти оцінювання рівня соціальної вразливості населення [5].

Наявність значної кількості праць у зазначеній сфері дають підстави дійти висновку, що соціально вразливе населення не є поза увагою дослідників, але потребує постійного вивчення з урахуванням умов воєнного стану внаслідок російської військової агресії, геополітичних та інших чинників, які пов'язані з нею.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні детермінантів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України. У процесі написання статті використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Для виявлення основних детермінантів соціально вразливого населення використано метод аналізу

і синтезу. Індуктивний та дедуктивний методи використано для аналізу соціальної вразливості населення в період коронавірусної хвороби (COVID-19). Для теоретичних узагальнень і формулювання висновків використано абстрактно-логічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна вразливість населення є результатом взаємодії різних детермінантів, які впливають на статус, можливості та доступ до ресурсів у певних груп населення. Основні детермінанти соціально вразливого населення включають:

1. Економічні фактори, серед яких низький рівень доходу, безробіття, нестабільність заробітної плати, недостатня доступність до ринку праці, обмежений доступ до фінансових ресурсів та соціального забезпечення.

2. Соціальні фактори, серед яких статус соціального походження, расова або етнічна належність, гендерна нерівність, дискримінація та стигма, відсутність доступу до освіти, медичних послуг, житлових умов, транспорту та інших соціальних послуг.

3. Здоров'я та фізичний стан включає хронічні захворювання, інвалідність, недостатність доступу до якісної медичної допомоги, низький рівень гігієни, нездатність до самозабезпечення здоров'я.

4. Освіта та навчання як чинники соціально вразливого населення характеризується недоступністю до якісної освіти, низьким рівнем грамотності, обмеженим доступом до професійного навчання та розвитку.

5. Житлові умови характеризуються відсутністю житла чи недостатністю доступного житла, житло у небезпечних або неблагополучних районах, непридатність житла для проживання.

6. Екологічні фактори пов'язані з погіршенням довкілля, недостатністю доступу до чистої води, повітря та інших екологічних ресурсів.

7. Конфлікти та насильство характеризуються можливими проявами насильства, експлуатації людей тощо.

Зауважимо, що визначені вище детермінанти соціально вразливого населення переважно характерними є для країни, яка розвивається чи живе в звичних для суспільства умовах.

Соціально вразливе населення в період пандемії COVID-19 особливо постраждало через різноманітні проблеми, які виникли внаслідок обмежувальних заходів, економічної кризи та загрози здоров'ю. Період коронавірусної хвороби COVID-19 модернізував детермінанти, які можуть підвищують соціальну вразливість населення. Ось основні з них:

1. Економічна нерівність. Люди з низькими доходами або нестабільною зайнятістю стають особливо вразливими внаслідок втрати робочих місць, зменшення доходів та економічних труднощів, що супроводжують пандемію. Наприклад, працівники сфери послуг, самозайняті особи та люди з низькою оплатою праці можуть серйозно постраждали.

2. Доступ до охорони здоров'я. Люди без медичного страхування або обмеженого доступу до медичних послуг стають більш вразливими перед COVID-19. Відсутність доступу до тестування, діагностики та лікування може підвищити ризик захворювання та ускладнень.

3. Соціальні нерівності. Пандемія може поглибити наявні соціальні нерівності, наприклад, люди з низьким рівнем освіти, малозабезпечені родини, інваліди, старші люди та мігранти можуть бути враженими нерівномірним доступом до інформації, послуг та підтримки.

4. Складні житлові умови характеризуються тим, що люди, які проживають в переповнених чи незадовільних житлових умовах, таких як гуртожитки, бідні квартали або безпритульність, можуть мати обмежений доступ до засобів гігієни, важливих послуг та можливостей дистанціювання, що сприяє поширенню COVID-19.

Війна має серйозний вплив на соціально вразливе населення. У період війни детермінанти соціально вразливого населення стали ще складнішими. Деякі з основних детермінантів соціальної вразливості в цей період включають:

1. Зміна звичайного способу життя. Війна може змінити звичне середовище і призвести до економічних зрушень, зруйнування інфраструктури, втрати робочих місць та зниження доступу до необхідних ресурсів.

2. Вимушена міграція. Війна може призвести до вимушеної міграції, коли люди втрачають стабільність і безпеку. Внутрішня та зовнішня міграція можуть призвести до економічної та соціальної вразливості для переселенців та біженців.

3. Безпека та насильство. Війна супроводжується збройними конфліктами та насильством, що може призвести до травм, втрати життя та пошкодження фізичного і психологічного здоров'я населення.

4. Втрата доступу до основних послуг. Війна може призвести до обмеженого доступу до основних послуг, таких як медична допомога, освіта, водопостачання, санітарія та інші соціальні ресурси. Це може створити додаткові труднощі для соціально вразливих груп населення.

5. Втрата родини та розлучення. Війна може призвести до розлучення родин і розриву соціальних зв'язків, що поглиблює вразливість населення, особливо дітей, літніх людей та самотніх осіб.

6. Гендерна нерівність. Війна може збільшити гендерну нерівність. У зонах конфлікту жінки та дівчата стають особливо вразливими до сексуального насильства, в тому числі згвалтування, сексуального рабства, примусових шлюбів та сексуальної експлуатації. Це не лише порушує їхні права та гідність, але й поглиблює гендерну нерівність, знижуючи можливості жінок та дівчат у суспільстві.

7. Житлові умови. У воєнних конфліктах існує велика ймовірність втрати житлових умов для мешканців. Вони призводять до зруйнування житлових будинків, масових переміщень населення та евакуації, до масових переміщень населення, коли люди змушені покинути свої домівки і шукати притулку в безпечніших місцях. Це може призвести до втрати житлових умов та життя в небезпечних умовах навколишнього середовища.

Період війни має серйозні наслідки для Карпатського регіону, який охоплює гірські масиви на території України, Польщі, Словаччини та Румунії. Основні детермінанти соціальної вразливості в Карпатах в період війни включають:

1. Наявність безпекових загроз, зростання кількості евакуйованого населення, особливо з регіонів, де відбуваються активні бойові дії.

2. Міграція та переселення Карпатського регіону. Війна спричинює вимушену міграцію населення, коли люди змушені покинути свої домівки через загрозу безпеки та насильства. Це призводить до виникнення внутрішніх переселенців та біженців, які стикаються зі складнощами отримання житла, медичної допомоги та соціальної підтримки. У межах Карпатського регіону можна спостерігати велику кількість тимчасово переселених осіб, особливо на початку війни.

3. Економічна нестабільність. Війна має серйозні економічні наслідки для Карпатського регіону. Знищення інфраструктури, зупинка туристичної діяльності, обмеження торгівлі та інші фактори призводять до зниження зайнятості, зростання безробіття та погіршення економічної ситуації в регіоні.

4. Втрата доступу до основних послуг. Війна призводить до обмеженого доступу до медичної допомоги, освіти, водопостачання, електроенергії та інших основних послуг. Це повністю погіршує життя соціально вразливих верств населення.

На рис. 1 систематизовано детермінанти соціальної вразливості населення в період війни, глобальної пандемії COVID-19 та в умовах довоєнного способу життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом бачимо, що детермінанти соціальної вразливості населення є відмінними залежно від того, в яких умовах функціонує держава. Найбільшої уваги потребують житлові умови соціально вразливих верств населення, оскільки саме вони мають обмежений доступ до якісного та доступного житла. Низькі доходи, високі ціни на нерухомість та обмежені можливості купівлі або оренди житла зумовлюють те, що багато людей проживають у небезпечних і складних умовах. Багато людей з низькими доходами через війну проживають в перенаселених умовах, де на кожного члена родини доводиться недостатня кількість простору. Це може призводити до проблем з гігієною, фізичним і психологічним здоров'ям, загальним благополуччям. Перенаселення також включає проживання у занедбаних будівлях, де існує ризик пожежі або обвалу, а також проживання в регіоні з поганими санітарними умовами, включаючи відсутність чистої води та належних санітарних умов. Через війну соціально незахищені верстви населення також можуть стикатися з нестабільністю проживання. Це означає, що вони змушені часто змінювати місце проживання через недостатність фінансових ресурсів або непостійність у забезпеченні житлом.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення SWOT-аналізу соціальної вразливості населення Карпатського регіону.

Статтю підготовлено в межах НДР «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)», номер державної реєстрації 0121U112014.

Список використаних джерел

1. Краснощок І. В., Колодіяжний В. В., Максименко С. Д. Соціальна вразливість населення: проблеми та шляхи подолання. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 2012. № (1–2), С. 9–12.

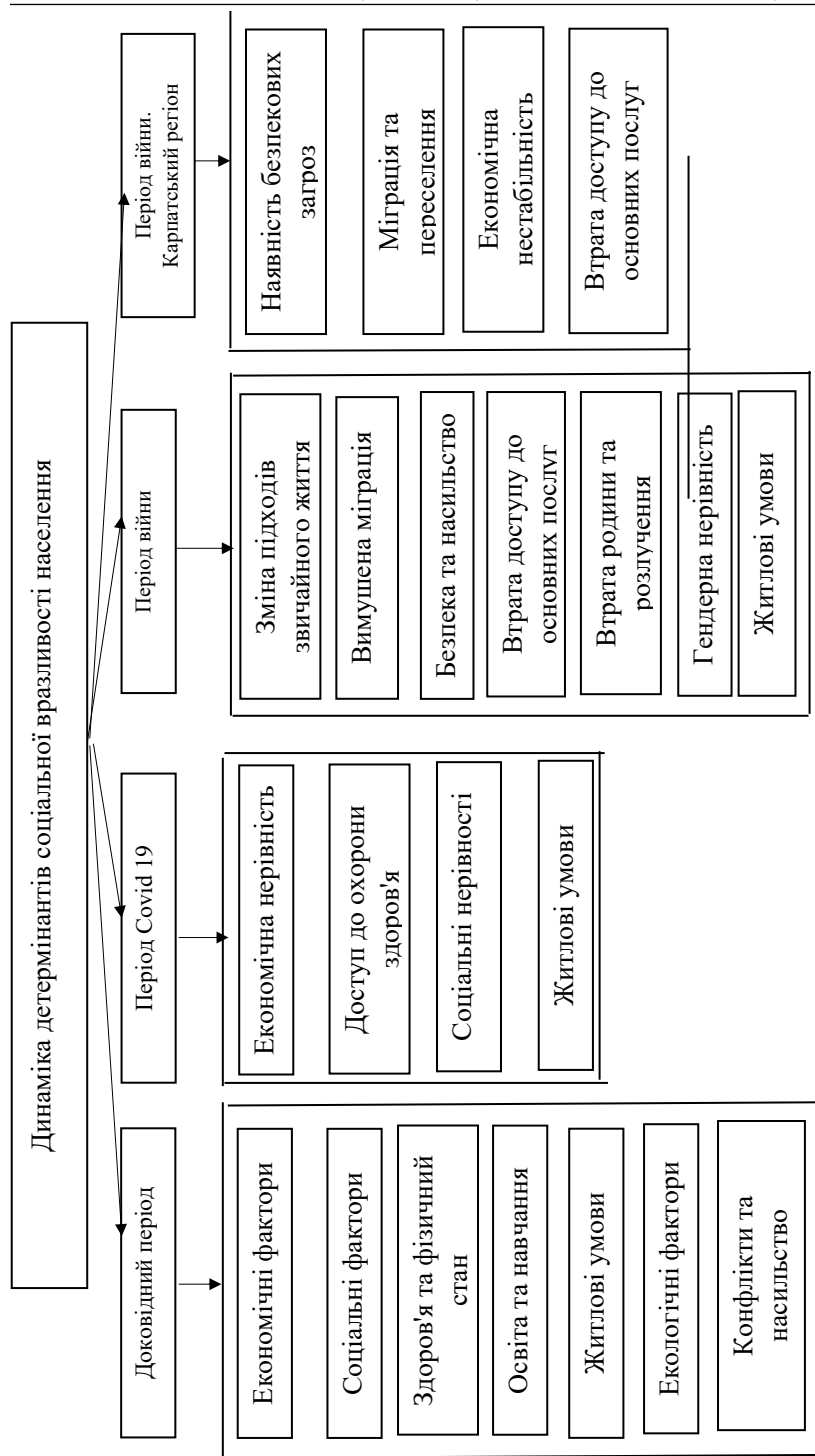

Рис. 1. Динаміка детермінантів соціальної вразливості населення

2. Лисюк, М. М., Бєленька, І. М. Соціальна вразливість населення як предмет соціологічного аналізу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2016. № (1), 113–121.
3. Сінченко Т. Визначення соціальної вразливості населення: підходи та критерії. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 2013. № (3–4), 33–37.
4. Стеценко І. В., Савченко О. В., Желонкіна О. В. Соціальна вразливість населення: сутність та фактори впливу. *Український вісник психоневрології*, 2015. 23(3 (84)), 19–26.
5. Шульга В. М. Соціальна вразливість населення та інструментарій її оцінювання. *Проблеми економіки та управління*, 2017 (1), 179–184.
6. Benach, J., Muntaner, C., Solar, O., Santana, V. Employment, work, and health inequalities: a global perspective». *International Journal of Health Services*, 2002. 32(4), 537–544.
7. Cutter, S. L., Boruff, B. J., Shirley, W. L. Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 2003. № 84(2), С. 242–261.
8. Evans G. W., Kim P. Childhood poverty and health: Cumulative risk exposure and stress dysregulation. *Psychological Science*, 2013. 24(11), 1864–1871.
9. Link, B. G., Phelan, J. Social conditions as fundamental causes of disease. *Journal of Health and Social Behavior*, 1995. № 35(extra issue), 80–94.
10. Malhotra, R., Mather, M. Do schooling and work empower women in developing countries? Gender and domestic decisions in Sri Lanka. *Sociological Forum*, 1997. № 12(4), 599–630.
11. Marmot, M. Social determinants of health inequalities. *The Lancet*, 2005. №365(9464), 1099–1104.
12. Pega F., Valentine N. B., Rasanathan K., Hosseinpoor A. R., Johnston R. Social protection and human rights are crucial to controlling HIV among transgender women. *The Lancet HIV*, 2017. № 4(6), e236-e237.
13. Phillips D. A., Shonkoff, J. P. (Eds.). From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development. National Academies Press. 2000.

References

1. Krasnoshchok, I. V., Kolodiiashnyi, V. V., & Maksymenko, S. D. (2012). Sotsialna vrazlyvist naseleennia: problemy ta shliakhy podolannia. [Social vulnerability of the population: problems and ways to overcome them]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*, (1–2), 9–12.
2. Lysiuk, M. M., & Bieliienka, I. M. (2016). Sotsialna vrazlyvist naseleennia yak predmet sotsiolohichnoho analizu [Social vulnerability of the population as a subject of sociological analysis]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (1), 113–121.
3. Sinchenko, T. (2013). Vyznachennia sotsialnoi vrazlyvosti naseleennia: pidkhody ta kryterii [Determination of social vulnerability of the population: approaches and criteria]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*, (3–4), 33–37.
4. Stetsenko, I. V., Savchenko, O. V., & Zhelonkina, O. V. (2015). Sotsialna vrazlyvist naseleennia: sutnist ta faktory vplyvu [Social vulnerability of the population: essence and influencing factors]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 23(3 (84)), 19–26.
5. Shulha, V. M. (2017). Sotsialna vrazlyvist naseleennia ta instrumentarii yii otsiniuvannia [Social vulnerability of the population and tools for its assessment]. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, (1), 179–184.
6. Benach, J., Muntaner, C., Solar, O., & Santana, V. (2002). «Employment, work, and health inequalities: a global perspective». *International Journal of Health Services*, 32(4), 537–544.

7. Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242–261.
8. Evans, G. W., & Kim, P. (2013). Childhood poverty and health: Cumulative risk exposure and stress dysregulation. *Psychological Science*, 24(11), 1864–1871.
9. Link, B. G., & Phelan, J. (1995). Social conditions as fundamental causes of disease. *Journal of Health and Social Behavior*, 35(extra issue), 80–94.
10. Malhotra, R., & Mather, M. (1997). Do schooling and work empower women in developing countries? Gender and domestic decisions in Sri Lanka. *Sociological Forum*, 12(4), 599–630.
11. Marmot, M. (2005). Social determinants of health inequalities. *The Lancet*, 365(9464), 1099–1104.
12. Pega, F., Valentine, N. B., Rasanathan, K., Hosseinpour, A. R., & Johnston, R. (2017). Social protection and human rights are crucial to controlling HIV among transgender women. *The Lancet HIV*, 4(6), e236–e237.
13. Phillips, D. A., & Shonkoff, J. P. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academies Press.

DETERMINANTS OF INCREASED POPULATION SOCIAL VULNERABILITY IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Maria Bachynska

*Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine,
4 Kozelnytska Str., Lviv, 79026,
e-mail: maricka1104@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4589-308X*

Abstract. The purpose of the article is to identify the determinants of social vulnerability in the population of the Carpathian region of Ukraine. While writing the article, some general scientific and special research methods were used. In particular, the method of analysis and synthesis was used to study the main determinants of a socially vulnerable population. Inductive and deductive methods were used to study the population's social vulnerability during the coronavirus disease (COVID-19). The abstract and logical method was used for theoretical generalizations and conclusions. The study results showed that the socially vulnerable population during the COVID-19 pandemic had been particularly affected by various problems due to restrictive measures, the economic crisis, and health threats. The period of COVID-19 coronavirus disease has modernized the determinants that can increase the social vulnerability of the population. These include economic inequality, access to healthcare, social inequalities, and housing conditions. In times of war, the determinants of socially vulnerable populations are even more problematic and complex. The main determinants of social vulnerability in times of war are changes in the approaches to ordinary life, forced migration, insecurity, and violence; loss of access to basic services; family loss and divorce; gender inequality; and housing conditions. It is concluded that the determinants of social vulnerability in the population differ depending on the conditions in which the state functions. The housing conditions of socially vulnerable groups require the most attention, as they have limited access to quality and affordable housing. Low incomes, high real estate prices, and limited opportunities to buy or rent housing mean many people live in unsafe or substandard conditions. Due to the war, many people with low incomes live in overcrowded conditions with insufficient space for each family member. This can lead to problems with hygiene, health, and general well-being. Overcrowding also includes living in dilapidated buildings with a risk of fire or collapse and living in a region with poor sanitation, including a lack of clean water and proper sanitation.

Keywords: social vulnerability, war, COVID-19, determinants of social vulnerability.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 331.5
JEL J 23

СУЧАСНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЗМЕНШЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Вадим Поліщук, Ірина Кравченко

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,

e-mail: vadim.pol2510@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3358-5469

e-mail: irina.kravchenko999@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2159-6221

Метою статті є обґрунтування та аналіз проблеми оцінки масштабів тіньової зайнятості, чинників, та соціально-економічних наслідків її формування в Україні на основі розробки фундаментальних теоретико-методичних засад дослідження тіньової зайнятості, пошук шляхів протидії подальшому розвитку деструктивних факторів на вітчизняному ринку праці. Для аналізу рівня тіньової зайнятості населення у сучасних умовах війни, пандемії та глобалізаційних процесів, використано такі методи дослідження, як економіко-статистичні методи збирання й обробки інформації з подальшим застосуванням порівняльного й системного аналізу для оціночного узагальнення отриманих результатів зміни динаміки показників. Також використано інші методи: вибіркових досліджень, спостереження, абстрактно-логічний, функціональний, формалізації, оціночний, логічно-результативний, теоретичного узагальнення та ін. За результатами проведеного дослідження проаналізовано масштаби соціально-економічних наслідків формування тіньової зайнятості в Україні, зокрема проведено аналіз динаміки рівня тіньової зайнятості в Україні та структури неформально зайнятого населення в Україні за видами економічної діяльності у результаті чого визначено найбільш вагомі сучасні чинники, що впливають на виникнення і формування тіньової зайнятості в Україні. Встановлено зв'язок тіньової зайнятості та тіньової економіки і проаналізовано динаміку рівня тіньової економіки України, розраховану за різними методами. Проведено аналіз безробіття за причинами незайнятості, який засвідчив значне поширення практики примусових звільнень з економічних причин у період пандемії COVID-19, що стало ще одним вагомим чинником формування тіньової зайнятості у період кризи 2020-2021 років. Обґрунтовано необхідність подолання корупції не лише як чинника, що стимулює поширення тіньового сектору, а і як основної умови входження України до ЄС та найголовнішої проблеми України на шляху до Європейської спільноти. Досліджено вплив фіскальної політики на тіньову зайнятість, зокрема за рахунок таких її негативних проявів як надмірний податковий тягар, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання та особисті доходи громадян, що провокує перехід великої частини економіки у «тінь». Проведено аналіз зміни рівня тіньової зайнятості під впливом війни в Україні, зокрема

проаналізовано аспекти, що стосуються зниження ділової і економічної активності та збільшення кількості осіб, які покидали ринок праці в умовах воєнних дій, зростання безробіття та перерозподілу рівнів оплати працівників, закриття значної кількості підприємств, ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами тощо. Запропоновано шляхи протидії формуванню тіньової зайнятості у нових економічних реаліях.

Ключові слова: *тіньова зайнятість, чинники формування тіньової зайнятості, глобальні загрози, пандемія COVID-19, війна в Україні, рівень корупції, тіньова економіка, безробіття, соціальне та пенсійне забезпечення.*

Постановка проблеми. Процеси трансформації структури глобальної економіки, поширення пандемії COVID-19, ескалація військових конфліктів в усьому світі та реструктуризація світового порядку спричинили появу дестабілізуючих факторів в економічних, соціальних та політичних сферах як високорозвинених країн, так і країн, що розвиваються. Найбільшого впливу на рівень соціального та економічного розвитку зазнали країни Європи, у тому числі й Україна. Вплив фінансової та економічної кризи, яка похитнула світ у 2008–2009 рр., військові дії на Сході України у 2014 році, спалах пандемії COVID-19 у 2019 році та повномасштабне військове вторгнення росії в Україну у 2022 році поетапно чинили вплив на виникнення і формування тіньової зайнятості. Незважаючи на всі реалізовані заходи щодо розробки та впровадження політики стабілізації у трудовій сфері, рівень тіньової зайнятості все ще залишається досить високим, а рівень безробіття так і продовжує рости. Неефективні процеси трансформації української економіки призвели до ослаблення регуляторного впливу держави на стан ринку праці. Дестабілізуючі структурні зміни і непродумана стратегія влади у соціально-економічній сфері посилювали втрату довіри з боку громадськості до системи державних органів. Як результат, відбулося загострення таких проблем, як тінізація та криміналізація економіки, розвиток корупції, посилення трудової міграції, поширення тіньової зайнятості та ухилення від сплати податків. Посилився відтік тіньового капіталу з України в офшорні зони, який міг би бути використаний як інвестиційні ресурси для відновлення національної економіки у майбутньому.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню сучасних аспектів виникнення і формування тіньової зайнятості в Україні присвячена значна кількість вітчизняних та зарубіжних наукових праць, зокрема таких вчених як: А. Вебб [20], Ю. Г. Власенко [2], Т. О. Власенко [2], Р. Гіневичус [18], О. А. Грішнова [3], Т. Клієстік [18], Р. Маккуейд [20], О. В. Орлик [6], І. Петрова [21], С. Ренд [20], В. В. Сандугей [13], А. Стасюкінас [18], К. Сугайда [18], Ю. М. Харазішвілі [15], Ф. Шнайдер [19] та інших.

Зокрема, Ю. Г. Власенко та Т. О. Власенко вичерпно характеризуючи поточний стан тіньової економіки в Україні, причини її появи та шляхи подолання, дуже мало уваги приділили конкретизації причин та шляхів подолання тіньової зайнятості в контексті загальних масштабів тінізації.

О. А. Грішнова, Ю. М. Харазішвілі у своєму дослідженні роблять акцент на впровадженні методології оцінки рівня життя населення на основі ключових макропоказників з урахуванням тіньової зайнятості та тіньової оплати праці, однак,

знову ж таки, причинам та аналізу масштабів тіньової зайнятості окремої уваги не приділяють.

О. В. Орлик, досліджуючи сучасні тенденції розвитку неформального ринку праці в Україні, вивчає неформальну зайнятість як фактор економічної небезпеки для країни, не акцентуючи увагу на дискусійних моментах щодо співвідношення понять неформальної та тіньової зайнятості, їх структури та меж охоплення, даючи оцінку тенденціям тіньової зайнятості в Україні лише частково.

В. В. Сандугей у своєму дослідженні аналізує фактори та обсяги тіньових операцій у сфері соціально-трудових відносин, особливу увагу приділяючи тіньовим схемам оплати праці та шляхам їх протидії на ринку праці, не охоплюючи аналіз тіньової зайнятості загалом.

Таким чином, не зважаючи на досить поширену та актуальну тематику нашого дослідження, у науковій літературі досі немає загальноприйнятої системи оцінки масштабів та особливостей тіньової зайнятості в Україні, а також не розроблені чіткі пропозиції щодо протидії її поширенню на всіх рівнях економіки.

Невирішені частини проблеми. Процеси глобалізації світових економічних відносин, фінансові, політичні та соціальні кризи призвели до інтенсифікації розвитку тіньової економіки та тіньової зайнятості в Україні. При цьому значним обмежуючим фактором розвитку української економіки виступають існуючі інституціональні деформації, які спричинили укорінення інститутів деструкції – в першу чергу таких як висока корупція та масштабна тінізація економіки. При такій моделі розвитку у державі відбувається неефективний розподіл ресурсів, що призводить до обмеження конкуренції, збільшення витрат, а також провокує зростання соціальної нерівності у суспільстві. Значна частка тіньової економіки та слабкість інститутів вітчизняного ринку праці обумовлюють підвищення його тінізації, а це веде до укорінення деструктивного інституту неформальної зайнятості як «нової нормальності». Розповсюдження даного явища відбувається на базі руйнації існуючих трудових відносин і побудови нових, які порушують усталений баланс інтересів суб'єктів трудової діяльності, мотивацію і стимули до продуктивної зайнятості та ефективного господарювання. При цьому у зв'язку з широкими масштабами розповсюдження корупції, самим владним, контролюючим органам є вигідною наявність тіньової зайнятості, як джерела, що сприяє росту доходів і полегшує управління людськими ресурсами. Тому явище тіньової зайнятості в Україні виступає і причиною і наслідком деформації легальної зайнятості та економіки і потребує ретельного дослідження з метою пошуку шляхів та напрямів протидії його подальшому формуванню і розповсюдженню.

Метою статті є обґрунтування та аналіз проблеми оцінки масштабів тіньової зайнятості, чинників, та соціально-економічних наслідків її формування в Україні на основі розробки фундаментальних теоретико-методичних засад дослідження тіньової зайнятості, пошук шляхів протидії подальшому розвитку деструктивних факторів на вітчизняному ринку праці.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано монографічний метод в аналізі динаміки змін на ринку праці, спричинених наслідками

пандемії та уведенням локдаунів у 2020–2021 рр. Вертикальний структурний аналіз – для визначення структури неформально зайнятого населення в Україні за видами економічної діяльності. Методи експертних оцінок та анкетування були застосовані для аналізу впливу COVID-19 на зміни у тіньовій зайнятості працівників вітчизняних компаній. Для аналізу рівня тіньової зайнятості населення у сучасних умовах війни, пандемії та глобалізаційних процесів, використано економіко-статистичні методи збирання й обробки інформації з подальшим застосуванням порівняльного й системного аналізу для оціночного узагальнення отриманих результатів зміни динаміки показників. Нормативний та позитивний підходи застосовано для висвітлення чинників впливу на тіньову зайнятість і шляхів та можливостей їх усунення. Прийоми абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати прикінцеві висновки і пропозиції.

Результати дослідження. Як свідчать результати досліджень вітчизняного ринку праці в Україні, основними економічними загрозами у 2022 році, що сприяли поширенню тіньової зайнятості, стали епідемія COVID-19, воєнна агресія росії проти України, процвітання корупції, недосконалість фіскальної та інформаційної політики держави тощо.

За сучасних надскладних умов розвитку економічного середовища в Україні легалізація і максимально ефективне використання трудового потенціалу за рахунок зниження тіньової зайнятості є важливим завданням та має значну роль для всього населення країни. Під впливом вищезазначених чинників зовнішнього середовища значна кількість громадян України продовжуючи здійснювати різні види економічної діяльності. Не перебування у трудових, цивільно-правових відносинах, що призводить до зниження рівня податкових надходжень в країні та порушення трудових прав працівників у таких сферах як оплата праці, охорона праці, соціальне та пенсійне забезпечення.

Не зважаючи на зазначені негативні прояви тіньової зайнятості, за даними Міжнародної організації праці, на сьогодні не існує жодного регіону або країни світу, де тіньова зайнятість була б повністю викорінена. Середній рівень тіньової зайнятості у світі становить близько 61,2 % від загальної кількості зайнятих, змінюючись від 85,8 % у регіонах Африки і до 14,3 % у регіонах Північної, Південної та Західної Європи [19].

Тривалий час тіньовий сегмент ринку праці вважався відносно тимчасовим перехідним явищем, яке у перспективі буде мінімізоване за рахунок технологічних змін, конвергенції більш і менш розвинутих економік, реалізації заходів державної політики за регулювання зайнятості.

Однак, незважаючи на незначну позитивну динаміку скорочення долі тіньової зайнятості у 2016 та у наступні роки – з 26,2 % у 2015 році до 19,3 %, у 2021 році в Україні присутні системні ризики становлення тіньової зайнятості як «нової нормальності». Вона має макроструктурне та інституційне походження, в основі якого лежить структурна деградація національної економіки; демографічна обмеженість потенціалу довгострокового зростання; загальна інституційна слабкість інститутів детінізації; висока розбалансованість за професійною структурою попиту і пропозиції робочої сили; дефіцит достойної праці тощо (рис. 1).

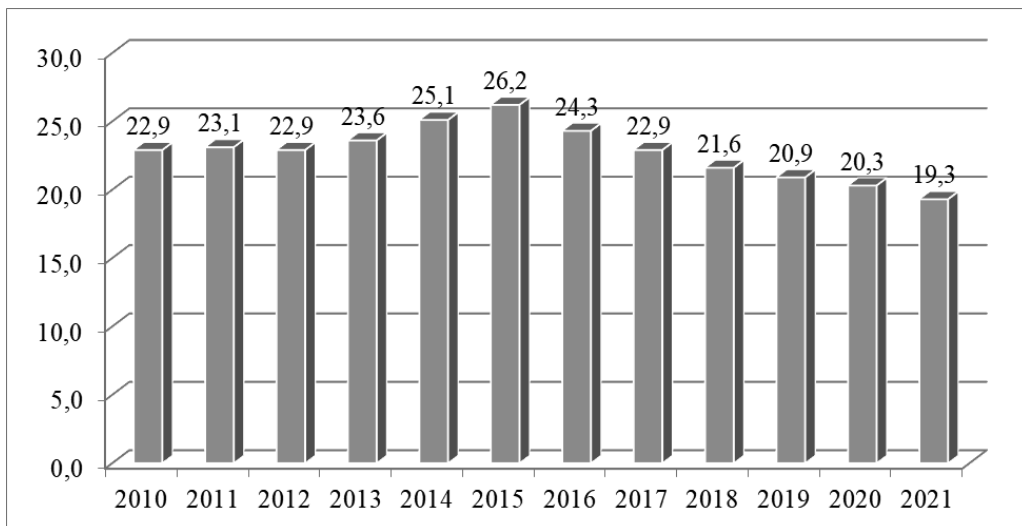

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової зайнятості в Україні у 2010-2021 рр.

Примітка. Побудовано автором на основі джерел [9]

Отже, рівень тіньової зайнятості за період з 2010 по 2021 рік зменшився лише на 3,6%, у той час, як за даними Державної служби статистики рівень безробіття збільшився на 32,1%. Це є підтвердженням того, що на вітчизняному ринку праці протягом останніх більш ніж 10 років працівники все ще віддають перевагу незареєстрованій діяльності не зважаючи на те, що тіньова зайнятість спрямована проти самої людини. Тіньова зайнятість позбавляє людину легального працевлаштування, гідного рівня оплати й охорони праці та здоров'я, медичного, соціального та пенсійного забезпечення.

Щодо галузевої структури тіньової зайнятості, то найбільшим рівнем «тінізації» зайнятості за оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2021 році характеризуються такі види економічної діяльності як: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство – 45,5%; будівництво – 17,4%; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 15,5% (табл. 1).

Тіньова зайнятість є складною макроекономічною проблемою, подолання якої неможливе без комплексної детінізації економіки. Тому в нашому дослідженні ми, в першу чергу, зупинимось на аналізі основних деструктивних проявів тіньової економіки в Україні (рис. 2).

Таблиця 1

Кількість неформально зайнятого населення в Україні за видами економічної діяльності у 2013–2021 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Кількість неформально зайнятого населення у віці 15–70 років – усього, тис. осіб	4519,9	4540,9	4303	3961,2	3695,6	3541,3	3460,4	3275,9	3018,4
У тому числі за видами економічної діяльності, у % до підсумку									
1.1. сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	64,7	40,2	38,6	40,8	42,1	42,9	42,3	44,7	45,5
1.2. промисловість	-	6,8	6,8	6,1	5,6	5,5	5,9	5,6	5,8
1.3. будівництво	12,1	15,3	16,1	15,5	16,1	15,9	17	17	17,4
1.4. оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,5	21,8	22,1	20,9	19,6	18,2	17,3	15,9	15,5
1.5. транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-	4,1	4,1	3,5	3,3	4,2	3,9	4,1	4,3
1.6. тимчасове розміщування й організація харчування	-	2,5	2,8	2,6	2,4	2,2	2,6	2,5	2,2
1.7. інші види економічної діяльності	10,7	9,3	9,5	10,6	10,9	11,1	11	10,2	9,3

Примітка. Розраховано автором на основі джерел [9].

Як свідчать дані, представлені нами на рисунку 2, рівень тіньової економіки в Україні є досить високим, що виступає наслідком нераціональної і низько ефективної політики детінізації. Разом з цим події 2019–2022 років стали справжніми викликами для вітчизняної економіки. Кризові явища, що були спричинені поширенням пандемії COVID-19 та глобальним обмеженням соціальної взаємодії, стали причиною створення середовища динамічного зростання для тіньового сектору економіки. Так, за результатами 2021 року зафіксовано інтегральний показник рівня тіньової економіки України у розмірі 31,0% від обсягу офіційного ВВП, що лише на 5% нижче, ніж показник 2010 року.

Економічна криза 2020–2021 рр. була спричинена загостренням пандемії COVID-19 та значним обмеженням соціальної взаємодії між людьми. Ситуація, що виникла за таких умов як на рівні вітчизняної економіки, так і у глобальних масштабах, є безпрецедентною, тому у науковій літературі присутній певний дисонанс щодо оцінки рівня тінізації за різними методами.

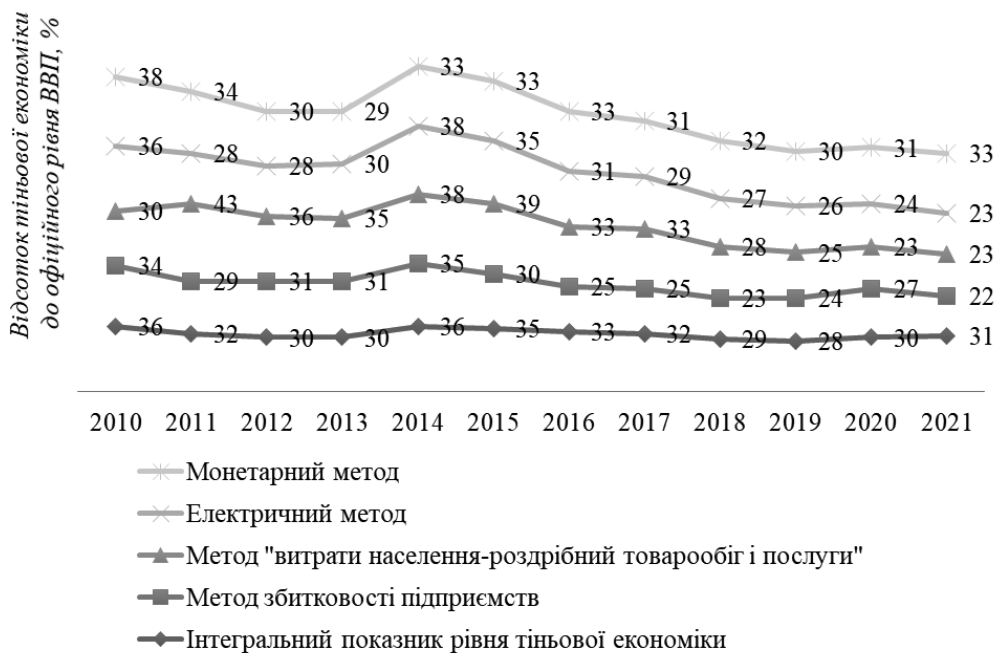

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки України, розрахована за різними методами, 2010–2021 рр., % до офіційного ВВП
Примітка. Побудовано автором на основі джерел [17]

Як бачимо на рисунку, показник тіньової економіки, визначений із використанням методу збитковості підприємств зафіксував збільшення рівня тіньової економіки у 2021 році порівняно з 2020 роком на 5 % (до 22,0 % від обсягу офіційного ВВП). Така ситуація обумовлена значним погіршенням фінансового стану вітчизняних підприємств внаслідок обмеження ділової активності на фоні впливу заходів і обмежень, спрямованих на боротьбу з пандемією. Результати оцінки тіньової економіки за методом розрахунку «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» були протилежними (зниження рівня тінізації не відбувалося) та електричного методу – зниження тінізації економіки на 1,0 %. Монетарний метод засвідчив зростання у динаміці рівня тінізації – з 31,0% від обсягу офіційного ВВП до 33%.

На тлі впливу наступного вагомого фактора – пандемії COVID-19, що розпочалася у 2019 році, людство пережило глобальну кризу економічної системи, яка призвела до катастрофічних наслідків у соціально-економічній сфері багатьох країн і стала однією з найпотужніших економічних загроз для ринку праці та чинником поширення тіньової зайнятості.

За цей період багато українських підприємств збанкрутували через карантинні заходи, відбулося скорочення робочих місць, при цьому особливо постраждав малий

бізнес, усе це призвело до збільшення безробіття та пошуку працівниками шляхів додаткового заробітку у тіні (табл. 2).

Аналіз безробіття за причинами незайнятості свідчить про значне поширення практики примусових звільнень з економічних причин у період пандемії. У структурі безробітних частка вивільнених з економічних причин у 2021 р. становила 27,1%, більше 10% безробітних склали ті, хто не працевлаштувався після закінчення закладів освіти. Дані статистичних спостережень у період пандемії також засвідчили, що кількість безробітних більш ніж утричі перевищувала кількість вільних робочих місць, а за деякими професійними групами на одне робоче місце претендувало аж 8–17 осіб.

Таблиця 2

Рівень та структура безробітних за причинами незайнятості в Україні, 2013–2021 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Рівень безробіття	7,80	9,70	9,50	9,70	9,90	9,10	8,60	9,90	10,30
2. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства	2,45	2,51	2,58	2,56	2,5	2,42	2,38	2,38	3,40
3. Структура безробітних за причинами незайнятості, %									
3.1. вивільнені з економічних причин	21,9	22,3	27,8	22,4	23,2	20,7	21,5	22,9	27,1
3.2. звільнені за власним бажанням	34,6	31,8	28,9	33	34,5	38	39,6	34,1	32,4
3.3. звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту	8,1	7,8	7,5	9,4	8,2	9,5	8,9	9,7	9,6
3.4. не працевлаштовані після закінчення закладів освіти	16,8	16,7	16,4	15,6	12,2	9,8	9,4	9,3	10,2
3.5. інші причини	18,6	21,4	19,4	19,6	21,9	22	20,6	24	20,7

Примітка. Розраховано автором на основі джерел [9].

Наразі на ринку праці спостерігатиметься парадоксальна ситуація: у післякоронавірусному періоді офіційний рівень безробіття може навіть зменшитися. Це відбуватиметься тому, що прискорюється відтік трудових ресурсів, у тому числі внаслідок «розчарування» населення неспроможністю влади. У результаті цього дедалі менше потенційно безробітних звертатиметься до державних органів працевлаштування і переходитиме до тіньової зайнятості.

У рамках соціологічного дослідження Центру Разумкова, більше половини (53%) економічно активного населення України, відповідаючи на запитання про те, які зміни відбувалися з їх зайнятістю під час пандемії, вказали на відсутність будь-яких змін. Інші 14% економічно активного населення повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з повним збереженням заробітної плати, 7,9% – пішли у частково оплачувану

відпустку, 2,7% – у повністю оплачувану тривалу відпустку, 7,8% – у неоплачувану відпустку, 3,4% – під час пандемії втратили роботу (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінка впливу COVID-19 на зміни у зайнятості працівників в Україні, 2020 р.

№ п/п	Зміни щодо зайнятості під час пандемії COVID-19	Частка відповідей респондентів, %
1	Ніяких змін, працював як раніше	53,7
2	Повністю або частково перейшов на дистанційну роботу з повним збереженням заробітної плати	14,1
3	Пішов у частково оплачувану відпустку	7,9
4	Пішов у неоплачувану відпустку	7,8
5	Повністю або частково перейшов на дистанційну роботу з частковим збереженням заробітної плати	4,4
6	Втратив роботу	3,4
7	Пішов у повністю оплачувану тривалу відпустку	2,7
8	Інше	2,3
9	Важко відповісти	3,7

Примітка. Розраховано автором на основі джерел [14].

Ще одним, на нашу думку, важливим фактором в контексті детінізації зайнятості та сприяння економічному розвитку ринку праці є зниження корумпованості господарюючих суб'єктів. За даними рейтингу Corruption Perceptions Index 2022 (за яким 0 балів означає високий рівень корупції, а 100 балів – низький) рівень корупції в Україні є значним. Позиція України у рейтингу відповідає оцінці корупції у 33 бали (рис. 3).

Дослідження різних науковців свідчать, що в умовах поширеної корупції державні службовці прагнуть до нарощування кількості перевірок та підвищення розмірів податків і штрафів. У результаті цього фіскальна система втрачає свою ефективність як інструмент державної політики. Дана негативна тенденція посилюється відсутністю довіри громадян до державних інституцій. Адже саме довіра до уряду і відчуття «соціальної солідарності» виступає основним спонукальним чинником для людей сумлінно сплачувати податки. За цих умов будь-які плани і намагання уряду проводити ефективні соціально-економічні реформи в обмін на гарантовану сплату податків часто викликають супротив у громадян.

Подолання корупції є основною необхідною умовою входження України до ЄС, інші перешкоди (невідповідність критеріям конвергенції, невідповідність законодавства, політична та економічна нестабільність) мають тісний взаємозв'язок з розширенням сфер дії тіньової економіки [13].

Ще одним важливим етапом аналізу причин активного формування тіньової зайнятості в Україні є дослідження впливу фіскальної політики.

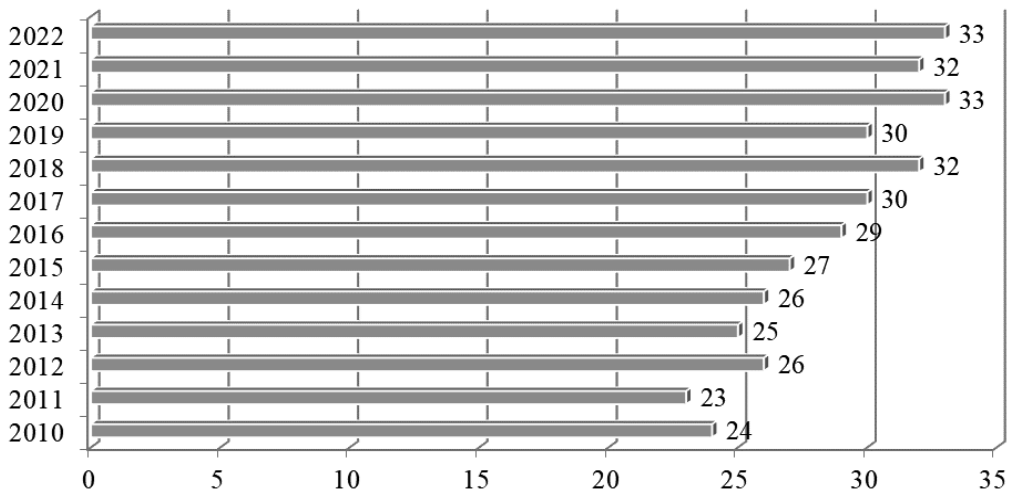

Рис. 3. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні за 2010-2022 рр.
Примітка. Побудовано автором на основі джерел [4]

Надмірний обсяг податкового тягаря, складність вітчизняної системи оподаткування, нестабільні тенденції у розробці і впровадженні податкового законодавства, високий рівень податкового тиску та нерівномірне податкове навантаження на підприємницький сектор і особисті доходи громадян, стали причинами переходу великої частини економіки у «тіньовий сектор», тим самим спровокувавши розширення меж тіньової зайнятості [2].

Станом на 2021 рік загальний коефіцієнт податкового навантаження в Україні становив 40,8%, що на 4,8% більше порівняно з 2013 роком. При цьому рівень податкового навантаження на працю у 2021 році знову почав рости і склав 17,2%, що за значенням майже ідентично рівню навантаження у 2013 році (17,4%). Зацікавленість роботодавців у сплаті меншої суми податків зрозуміла. Але ефективність впровадження цих заходів у нинішніх економічних умовах в Україні пов'язана з ризиком суттєвого зменшення надходжень до Бюджету, Пенсійного фонду та інших фондів державного соціального страхування (табл. 4).

Як бачимо з даних таблиці 4, можливості застосування інструментів податкового характеру для скорочення тіньової зайнятості практично вичерпані. Зменшення рівня соціальних внесків не буде призводити до розширення бази оподаткування, натомість дані заходи стануть причиною ще більшого скорочення страхових надходжень до фондів. Це вже було продемонстровано реформою 2015 року, та матимуть негативний вплив на рівень пенсійних виплат, якість та доступність медичних послуг населенню. У деяких розвинутих європейських країнах застосовується методика, яка передбачає зменшення ставок податків або страхових внесків для категорій зайнятих з низькою оплатою праці; підвищення рівня доходів, що неоподатковується прибутковим податком, однак такі заходи, як показала практика, також є не достатньо виправданими.

В умовах слабкої правозахисної практики та допустимості суспільною свідомістю існування «тіньових» відносин, зазначені заходи можуть стати причиною розростання сегмента прихованої оплати праці. І, загалом, чим вище оподаткування праці, тим нижчі доходи населення, його споживча активність, заощадження, інвестиції, а також ефективність [5].

Під впливом війни економіка України цього року скоротиться на 35%. Економічна діяльність зазнала значної шкоди унаслідок руйнування виробничих потужностей, забруднення сільськогосподарських земель, зменшення кількості робочої сили (понад 14 мільйонів людей стали переміщеними особами). Як свідчать результати оцінки, проведеної Світовим банком, потреби на відновлення та відбудову соціального, виробничого секторів та інфраструктура сягають не менше 349 мільярдів доларів США, що майже у 1,5 рази вище розміру економіки України у довоєнний період [12].

Таблиця 4

Динаміка показників податкового навантаження в Україні у 2013–2021 рр.

Показники податкового навантаження	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Рівень бюджетного податкового навантаження, %	24,2	26,9	35,5	32	33,9	32	29,1	29,8	33,3
ВВП реальний (в цінах попереднього року)	1410,6	1365,1	1430,2	2034,4	2445,5	3083,4	3675,7	3818,4	4363,5
Податкові надходження до зведеного Держбюджету, млрд грн	340,9	367,5	507,6	650,7	828,1	986,3	1070,3	1136,6	1453,8
2. Рівень податкового навантаження на працю, %	17,4	18,2	19,6	13,2	15,1	15	15,6	16,7	17,2
Податок на доходи фізичних осіб, млрд грн	72,1	75,2	99,9	138,7	185,6	229,9	297,8	319	378,3
ЄСВ, млрд грн	166,8	165,9	169,8	111,7	158,9	202	241,7	281,7	327
Єдиний податок, млрд грн	6,6	7,4	10,9	17,1	24	29,5	35,2	38	46,2
3. Рівень податкового навантаження на капітал, %	5,9	5,4	5,7	5,3	5,1	5,1	4,6	4,6	5,8
Податок на прибуток підприємств, млрд грн	54,9	40,2	39	60,2	73,3	106,1	117,3	118,4	163,8
Рента, млрд грн	28,8	33,5	41,9	46,6	51,1	50	52	57,1	89,3
4. Рівень податкового навантаження на споживання, %	12,9	14,9	20,4	17,8	19	17,3	14,8	15,3	17,2
ПДВ, млрд грн	128,2	139	178,4	235,5	313,9	374,5	378,6	400,6	536,4
Мито, млрд грн	13,3	12,6	40,3	20,3	24,5	27	30	30,4	38,1
Акциз, млрд грн	36,6	45	70,7	101,7	121,4	126,7	130,7	146,6	172
Інші, млрд грн	3,7	7,3	2,8	4,9	4,7	4,9	6	5,3	5,3
5. Коефіцієнт податкового навантаження загальний, %	36,0	39,1	47,4	37,5	40,4	38,5	35,7	37,1	40,8

Примітка. Розраховано автором на основі джерел [7].

Зниження ділової і економічної активності та збільшення кількості осіб, які покидали ринок праці та відмовлялись від активного пошуку роботи відбулось внаслідок низки причин. Зокрема це руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де розгортались бойові дії, дезорганізації усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів закриття значної кількості підприємств; ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами тощо. Це призвело до зростання безробіття та перерозподілу рівнів оплати праці персоналу (рис. 4).

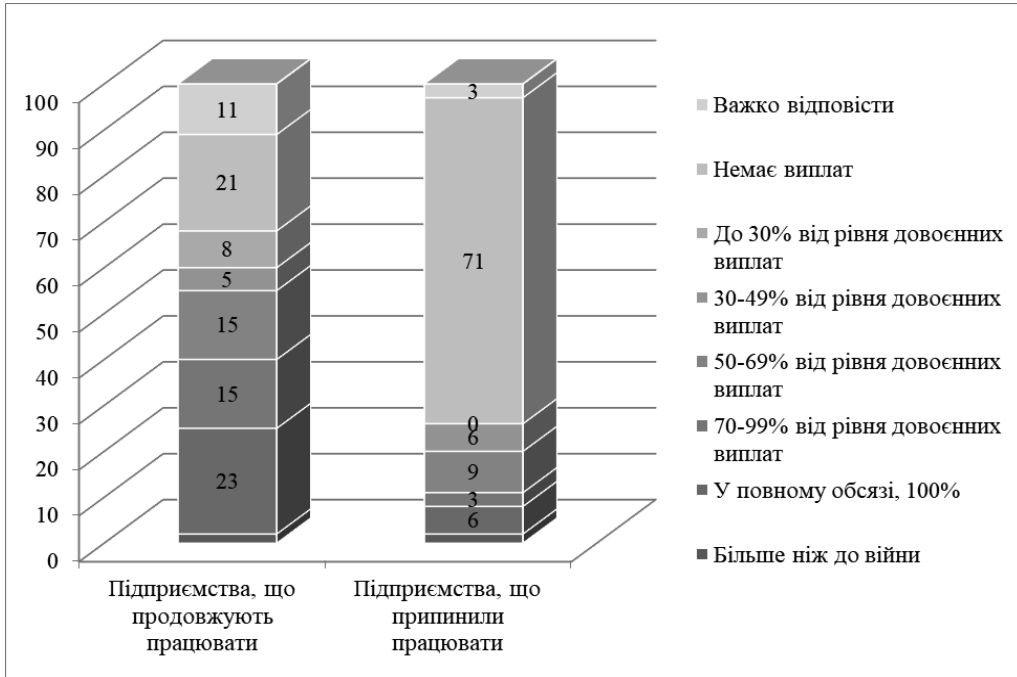

Рис. 4. Аналіз перерозподілу рівнів оплати працівників внаслідок війни в Україні, 2022 р.
 Примітка. Побудовано автором на основі джерел [10]

Війна наочно продемонструвала переваги офіційної зайнятості щодо збереження хоча б часткової заробітної плати та гарантій від роботодавців щодо отримання підтримки від держави. Водночас, Державна служба зайнятості України наводить такі показники: станом на початок травня 2022 року з близько 25,3 тис. вакансій 6,4 тис. передбачали мінімальну зарплату (6,5 тис. на місяць). Приблизно 5 тис. вакансій передбачали оплату у розмірі до 7 тис. грн., 3,7 тис. вакансій – до 8 тис. грн., тоді як на зарплату 10-11 тис. грн. розміщено менше 800 вакансій, а понад 20 тис. грн. на місяць пропонувалося лише 272 вакансіями. У результаті середня пропонована заробітна плата склала 9103 грн. Станом на 01.09.2022 року (без урахування частини тимчасово окупованих територій) загальна сума наявної заборгованості із виплати заробітної плати по Україні становила 2,8 млрд грн. [10].

Такі тенденції призвели до того, що більшість українців і надалі зіштовхуються з проблемою пошуку роботи, навіть за порівняно невисоку заробітну плату. Для працівників оклади стали нижче за мінімальні, персонал оформлюється на неповну зайнятість. Стандартними шляхами оптимізації витрат на оплату праці також стали переведення працівників на неповну ставку, зменшення кількості робочих годин чи оформлення відпустки за власний рахунок.

З лютого 2022 року, у зв'язку з військовою агресією Державна служба статистики України не проводить досліджень зі стану неформальної зайнятості. Тому на основі зроблених нами висновків можемо припустити, що у зв'язку з повномасштабною агресією росії, знищенням робочих місць, розривом економічних зв'язків, масовою внутрішньою та зовнішньою міграцією, дефіцитом фонду оплати праці на підприємствах, проблема тіньової зайнятості в Україні на сьогодні тільки погіршується.

Війна також спричинила ситуацію, за якої в Україні посилилися негативні тенденції щодо зростання кількості безробітного населення. Згідно даних Державного центру зайнятості України станом на 01.10.2022 року кількість безробітних становила 784 тис. осіб, серед яких працевлаштовано 194 тис. осіб, що складає лише 24 %, і відповідно, на одну вакансію при цьому припадає 9 бажаючих. Аналіз даних щодо уповільнення динаміки зареєстрованих безробітних у межах 10% дозволяє зробити припущення про можливе збільшення кількості неформально зайнятих [16]. Водночас, без розрахунків динаміки тіньової економіки неможливо сформувати точні оцінки щодо цього показника. Позитивним моментом при цьому є те, що через пандемію COVID-19 в Україні вже активно запроваджувалася нова форма зайнятості – дистанційна робота. Введення дистанційної роботи дозволило працівникам державних органів та іншим працівникам з перших днів повномасштабної агресії росії залишатись віддалено на роботі. При цьому з метою дерегуляції трудових відносин 19.07.2022 року КЗпП доповнено главою ПП-Б «Спрощений режим регулювання трудових відносин». Відповідно до даної глави, регулювання трудових відносин працівників і роботодавців за спрощеним режимом, здійснюється трудовим договором, така дерегуляція передбачена й на період воєнного стану. Однак, після припинення або скасування воєнного стану, залишення регулювання трудових відносин у трудовому договорі містить у собі ризик посилення зловживань з боку роботодавців [16].

Виходячи з результатів аналізу найбільш вагомих чинників, що за сучасних умов впливають на формування і розповсюдження тіньової зайнятості в Україні, пропонуємо наступні шляхи протидії формуванню даного явища у нових економічних реаліях (рис. 5).

Сучасна складна економічна ситуація, викликана пандемією, воєнним діями в Україні та іншими економічними потрясіннями, показала, що працівники втрачають стимули до участі в офіційній зайнятості. Однак тіньова зайнятість постає причиною ще більш уразливого їх становища, оскільки багато з них не тільки втрачає можливість отримання гарантованого законодавством доходу, але й не можуть претендувати на заходи соціальної підтримки з боку держави. Це актуалізує проведені нами дослідження щодо удосконалення комплексного інструментарію оцінки масштабів тіньового сектора

зайнятості, рівня залученості зайнятих до тіньових процесів, причин та факторів тіньової зайнятості.

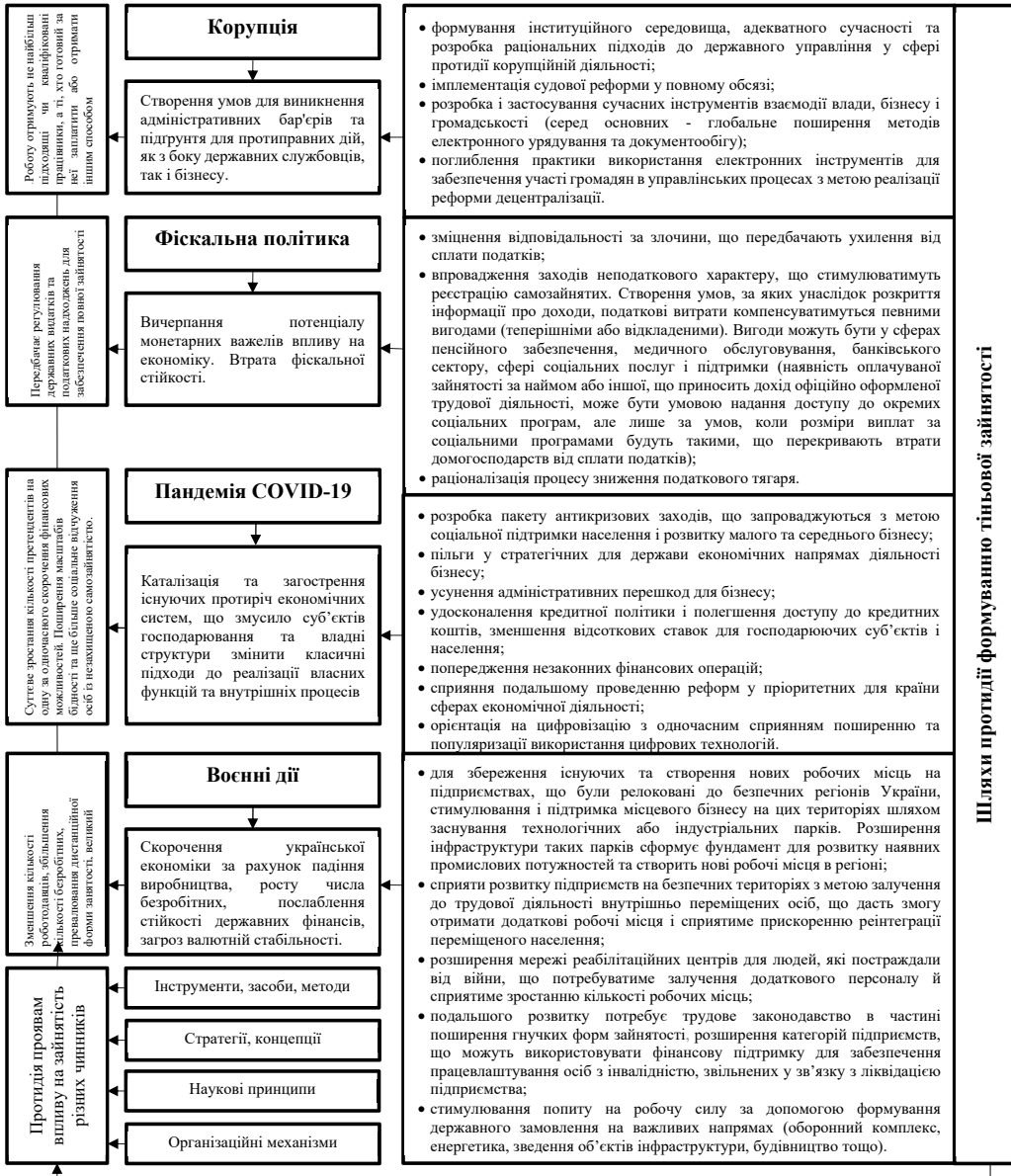

Рис. 5. Шляхи протидії формуванню тіньової зайнятості у нових економічних реаліях

Примітка. Побудовано на основі матеріалів авторських досліджень

Розробка та систематизація нових шляхів протидії формуванню тіньової зайнятості у сучасних економічних реаліях, запропонована у статті, містить елементи новизни, оскільки передбачає групування конкретних заходів за чинниками впливу (корупція, фіскальна політика, пандемія, воєнні дії) і може стати логічним елементом або підсистемою державного механізму детінізації зайнятості в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розширення масштабів тіньового сектору під дією глобальних соціально-економічних викликів здійснює значний вплив на всі соціально-економічні процеси в Україні. Негативному впливу тінізації піддається також і ринок праці, що за даних умов набуває нових форм і проявів, у тому числі і за рахунок формування тіньової зайнятості. Як показало проведене дослідження, кількість зайнятих у тіньовому секторі осіб помітно зменшилася за останні шість років. При цьому частка неформально зайнятих у сільському господарстві на фоні інших видів економічної діяльності зростає. Фіскальний фактор за сучасних умов вже не є вирішальним щодо розмірів тіньової економіки та тіньової зайнятості в Україні, оскільки додалося багато проблем, пов'язаних із ростом корупції та відсутністю ефективної політичної сили у держави для гарантування виконання законодавства економічними суб'єктами тощо. Позитивним моментом щодо стримування розмірів тіньової зайнятості став досвід, набутий Україною під час пандемії COVID-19. Це дозволило уряду зробити системи соціального захисту більш адаптивними та інклюзивними для подолання як економічних криз в короткостроковій перспективі, так і довгострокових тенденцій, що спричинили зміни на ринку праці – економічна глобалізація і криза, негативні демографічні тенденції, загострення воєнних конфліктів тощо. Відповідно, пов'язані з цим економічні потрясіння не могли не призвести до деструктивних змін і посилення напруженості на ринку праці та у сфері зайнятості. Погіршення умов праці і розвитку людського потенціалу країни, особливо під впливом пандемії та війни, стало серйозним викликом і руйнівним фактором суспільного прогресу та добробуту працездатного населення нашої держави. Це обумовило своєчасність наукових розробок автора щодо удосконалення шляхів протидії формуванню тіньової зайнятості у сучасних економічних реаліях на основі групування конкретних заходів за чинниками впливу, такими як корупція, фіскальна політика, пандемія, воєнні дії.

Список використаних джерел

1. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни (2023). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viynu> (дата звернення: 05.03.2023).
2. Власенко Ю. Г., Власенко Т. О. (2021). Тіньова економіка як негативний фактор на шляху до економічного зростання України. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (дата звернення: 05.03.2023).
3. Грیشнова О. А. (2020). Вектори зміни соціально-трудова відносин в умовах нової соціоекономічної реальності. *Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки та глобальної соціоекономічної реальності: виклики, шляхи розвитку: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф.*; 11–12 листоп. 2020 р. М-во

- освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; Київ: КНЕУ, 73–76.
4. Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI). *Transparency International*. URL: <https://www.transparency.org> (дата звернення: 05.03.2023)
 5. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки (2019). *Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт»*, 220.
 6. Орлик О. В. (2020). Неформальна зайнятість населення як фактор тінізації та економічної небезпеки. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць*. За ред. М. І. Зврякова (голов. ред.) та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет, 1 (72), 164–177.
 7. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua> (дата звернення: 05.03.2023).
 8. Офіційний сайт Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 05.03.2023).
 9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.01.2023).
 10. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації (2022). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 05.03.2023).
 11. Робота і зайнятість в умовах пандемії COVID-19 (2021). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/roboita-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r> (дата звернення: 05.03.2023).
 12. Російське вторгнення в Україну уповільнює темпи економічного відновлення після пандемії країн з перехідною економікою Європи та Центральної Азії (2022). *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/10/04/russian-invasion-of-ukraine-impedes-post-pandemic-economic-recovery-in-emerging-europe-and-central-asia> (дата звернення: 05.03.2023).
 13. Сандугей В. В. (2017). Детінізація вітчизняного ринку праці як необхідна умова ефективно-євроінтеграції. *Економічна теорія та історія економічної думки*, 3, 11–15.
 14. Соціально-економічні наслідки корона кризи (2021). *Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт»*. 237 с.
 15. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. (2018). Стратегічні пріоритети підвищення рівня життя населення: Порівняльна оцінка розвитку України і Грузії. *Вісник економічної науки України*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/140045/24-Kharazishvili.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.03.2023).
 16. Центральна та Східна Європа – регіональні тенденції та діалог із зацікавленими сторонами (2022). *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/predstavnik-upovnovazhenogo-z-socialnih-ta-ekonomichnih-prav-vzyala-uchast-usesiyi-centralna-ta-shidna-yevropa-regionalni-tendenciyi-ta-dialog-iz-zacikavlenimi-storonami (дата звернення: 05.03.2023).
 17. Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні (2021). *Слово і діло*. Отримано з: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini> (дата звернення: 05.03.2023).
 18. Ginevicius R., Klietnik T., Stasiukynas A. & Suhajda K. (2020). *The Impact of National Economic Development on the Shadow Economy. Journal of Competitiveness*, 12(3), 39–55.
 19. Grishnova O., Brintseva O. & Cherkasov A. (2019). Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*, 17 (2), 18–31.

20. Kopytko M., Paziieva A., Khorosheniuk A., Matviienko M. & Vinichuk M. (2019) Shadow employment in Eastern Europe: practical aspects of evaluation and counteraction. *Business: Theory and Practice*, 20, 485–491.
21. Petrova, I. L., Kravchenko, I. S., Lisogor, L. S. & Chuvardynskiy, V. O. (2021). Employment inflexibility in Ukraine: advantages and limitations. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 3 (38), 490–498. DOI: 10.18371/fcaptp.v3i38.237481
22. Rhinard M. (2020). Societal security in theory and practice. *Nordic Societal Security Convergence and Divergence*, 2, 22–42.
23. Şerban I. (2022). Societal security. New challenges for the world in fighting two invisible but deathly aggressors. *Sociology and Social Work Review, International Society for projects in Education and Research*, vol. 6(1), 50–56.
24. Webb A., McQuaid R. & Rand S. (2020). Employment in the informal economy: implications of the COVID-19 pandemic, *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 40, 9/10, 1005–1019.

References

1. Bezrobittya v Ukrayini v period povnomasshtabnoyi viyny (2023) [Unemployment in Ukraine during a full-scale war]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' - National Institute of Strategic Studies*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viyny> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
2. Vlasenko Y. H., Vlasenko T. O. (2021). Tin'ova ekonomika yak nehatyvnyy faktor na shlyakhu do ekonomichnoho zrostannya Ukrayiny [Shadow economy as a negative factor on the way to economic growth of Ukraine]. *Elektronne naukove fakhove vydannya «Efektyvna ekonomika» - Electronic scientific publication – «Efficient economy»*. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
3. Hrishnova O. A. (2020). Vektory zminy sotsial'no-trudovykh vidnosyn v umovakh novoyi sotsioekonomichnoyi real'nosti [Vectors of changes in social and labor relations in the conditions of the new socioeconomic reality]. *Sotsial'no-trudova sfera v koordynatakh novoyi ekonomiky ta hlobal'noyi sotsioekonomichnoyi real'nosti: vyklyky, shlyakhy rozvytku: zb. tez dop. uchashnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.- The social and labor sphere in the context of the new economy and global socio-economic reality: challenges, ways of development. International scientific and practical conference, a collection of report abstracts*; 11–12 lystop. 2020 r. M-vo osvity i nauky Ukrayiny, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Het'mana; Kyiv : KNEU, 73–76 [in Ukrainian].
4. Indeks spryynyattya koruptsiyi (Corruption Perceptions Index, CPI). *Transparency International*. Retrieved from: <https://www.transparency.org> (access date: 05.03.2023) [in English].
5. Instytutsiyne seredovyshche neformal'nykh trudovykh vidnosyn v Ukrayini: masshtaby, dynamika, naslidky (2019) [Institutional environment of informal labor relations in Ukraine: scope, dynamics, consequences]. *Tsentr Razumkova. Vydavnytstvo «Zapovit» – Razumkov Center: «Zapovit» publishing*, 220 [in Ukrainian].
6. Orlyk O. V. (2020). Neformal'na zaynyatist' naseleennya yak faktor tinizatsiyyi ta ekonomichnoyi nebezpeky [Informal employment of the population as a factor of shadowing and economic danger]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen': zb. nauk. prats' – Herald of socio-economic research: a collection of scientific works. Za red.*

- M. I. Zvyeryakova (holov. red.) ta in.* Odesa: Odes'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet – Odesa National University of Economics, 1 (72), 164–177 [in Ukrainian].
7. Ofitsiynyy sayt Derzhavna podatkovoyi sluzhba Ukrainy [Official website of the State Tax Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://tax.gov.ua> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 8. Ofitsiynyy sayt Derzhavnogo tsentru zaynyatosti [Official website of the State Employment Center]. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 9. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (access date: 23.01.2023) [in Ukrainian].
 10. Rynok pratsi v umovakh viyny: osnovni tendentsiyi ta napryamy stabilizatsiyi (2022) [The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization]. *Tsentr Razumkova – Razumkov Center*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (data zvernennya: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 11. Robota i zaynyatist' v umovakh pandemii COVID-19 (2021) [Work and employment in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Tsentr Razumkova – Razumkov Center*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/roboata-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 12. Rosiys'ke vtorhennya v Ukrainu upovil'nyuye tempy ekonomichnoho vidnovlennya pislya pandemii krayin z perekhidnoyu ekonomikoyu Yevropy ta Tsentral'noyi Aziyi (2022) [The Russian invasion of Ukraine slows the pace of economic recovery after the pandemic in the transition economies of Europe and Central Asia]. *World Bank*. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/10/04/russian-invasion-of-ukraine-impedes-post-pandemic-economic-recovery-in-emerging-europe-and-central-asia> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 13. Sanduhey V. V. (2017). Detinizatsiya vitchyznyanoho rynku pratsi yak neobkhidna umova efektyvnoyi yevrointehratsiyi [Childization of the domestic labor market as a necessary condition for effective European integration]. *Ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky – Economic theory and history of economic thought*, 3, 11–15 [in Ukrainian].
 14. Sotsial'no-ekonomichni naslidky koronakryzy (2021) [Socio-economic consequences of the corona crisis]. *Tsentr Razumkova. Vydavnytstvo «Zapovit» – Razumkov Center. «Zapovit» publishing*, 237 [in Ukrainian].
 15. Kharazishvili Y. M., Hrishnova O. A. (2018). Stratehichni priorytety pidvyshchennya rivnyia zhyttya naselennya: Porivnyal'na otsinka rozvytku Ukrainy i Hruziyi [Strategic priorities for raising the standard of living of the population: Comparative assessment of the development of Ukraine and Georgia]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy - Herald of economic science of Ukraine*. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/140045/24-Kharazishvili.pdf?sequence=1> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 16. Tsentral'na ta Skhidna Yevropa – rehional'ni tendentsiyi ta dialoh iz zatsikavlenymy storonamy (2022) [Central and Eastern Europe – regional trends and stakeholder dialogue]. *Sekretariat Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny – Secretariat of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/predstavnik-upovnovazhenogo-z-socialnih-ta-ekonomichnih-prav-vzyala-uchast-usesiyi-centralna-ta-shidna-yevropa-regionalni-tendentsiyi-ta-dialog-iz-zacikavlenimi-storonami (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
 17. Yak zminyuvavsya riven' tin'ovoyi ekonomiky v Ukraini (2021) [How the level of the shadow economy in Ukraine changed]. *Slovo i dilo – Word and deed*. Retrieved from:

- <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini> (access date: 05.03.2023) [in Ukrainian].
18. Ginevicius R., Klietk T., Stasiukynas A. & Suhajda K. (2020). The Impact of National Economic Development on the Shadow Economy. *Journal of Competitiveness*, 12 (3), 39–55 [in English].
 19. Grishnova O., Brintseva O. & Cherkasov A. (2019). Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*, 17 (2), 18–31 [in English].
 20. Kopytko M., Pazičieva A., Khorosheniuk A., Matviienko M. & Vinichuk M. (2019). Shadow employment in Eastern Europe: practical aspects of evaluation and counteraction. *Business: Theory and Practice*, 20, 485–491 [in English].
 21. Petrova, I. L., Kravchenko, I. S., Lisogor, L. S. & Chuvardynskyi, V.O. (2021). Employment inflexibility in Ukraine: advantages and limitations. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 3 (38), 490–498. DOI: 10.18371/fcaptp.v3i38.237481 [in English].
 22. Rhinard M. (2020). Societal security in theory and practice. *Nordic Societal Security Convergence and Divergence*, 2, 22–42 [in English].
 23. Şerban I. (2022). Societal security. New challenges for the world in fighting two invisible but deadly aggressors. *Sociology and Social Work Review, International Society for projects in Education and Research*, vol. 6(1), 50-56 [in English].
 24. Webb A., McQuaid R. & Rand S. (2020). Employment in the informal economy: implications of the COVID-19 pandemic, *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 40, 9/10, 1005–1019 [in English].

MODERN FACTORS AND WAYS OF PREVENTING THE EMERGENCE AND FORMATION OF SHADOW EMPLOYMENT IN UKRAINE

Vadym Polishchuk, Iryna Kravchenko

*Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine,
18 Svobody Ave., Lviv,*

e-mail: vadim.pol2510@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3358-5469

e-mail: irina.kravchenko999@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2159-6221

The purpose of the article is to substantiate and analyze the problem of assessing the scale of shadow employment, factors, and socio-economic consequences of its formation in Ukraine; on the basis of the development of the fundamental theoretical and methodological foundations of the study of shadow employment, the search for ways to counteract the further development of destructive factors in the domestic labor market. To analyze the level of shadow employment of the population in modern conditions of war, pandemic, and globalization processes, such research methods as economic and statistical methods of collecting and processing information with the subsequent application of comparative and systematic analysis for the evaluation generalization of the obtained results of changes in the dynamics of indicators were used. Also used are such methods as selective research, observation, abstract-logical, functional, formalization, evaluative, logical-resultative, theoretical generalization, etc. According to the results of the research, the scale and socio-economic consequences of the formation of shadow employment in Ukraine were analyzed, in particular, the dynamics of the level of shadow employment in Ukraine and the structure of the informally

employed population in Ukraine by types of economic activity were analyzed, as a result of which the most important modern factors affecting the emergence and formation of shadow employment in Ukraine. The connection between shadow employment and the shadow economy was established, and the dynamics of the level of the shadow economy of Ukraine, calculated by various methods, were analyzed. An analysis of unemployment by the causes of unemployment was conducted, which testified to the significant spread of the practice of forced layoffs for economic reasons during the COVID-19 pandemic, which became another important factor in the formation of shadow employment during the crisis period of 2020–2021. The need to overcome corruption is substantiated not only as a factor that stimulates the spread of the shadow sector, but also as the main condition for Ukraine's entry into the EU and the most important problem of Ukraine on the way to the European Community. The impact of fiscal policy on shadow employment is studied, in particular, due to its negative manifestations such as excessive tax burden, complex taxation system, instability of tax legislation, high tax pressure and uneven tax burden on economic entities and personal income of citizens, which provokes the transfer of a large part economy in the "shadow". The analysis of the change in the level of shadow employment under the influence of the war in Ukraine was carried out, in particular, the aspects related to the decrease in business and economic activity and the increase in the number of people who left the labor market in the conditions of hostilities, the increase in unemployment and the redistribution of employee pay levels, the closure of a large number of enterprises was analyzed; complication of relations with main trading partners, etc. The advantages of official employment in the minds of the war were demonstrated to save wages and guarantees from roboticists to free support from the state. It has been disassembled and systematized new ways to prevent the formation of shadow employment in the current economic realities, which transfer the grouping of specific calls for officials to the injection (corruption, fiscal policy, pandemic, military affairs) and can become logical it is an element or a subsystem of the state mechanism for determining employment in Ukraine.

Keywords: shadow employment, factors of formation of shadow employment, global threats, COVID-19 pandemic, war in Ukraine, level of corruption, shadow economy, unemployment, social and pension security.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 331.5.378.1
JEL I 28, J 44

ПРО СИСТЕМУ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ (ПРИКЛАД ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

Ірина Сновидович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: iryna.snovydovych@lnu.edu.ua*

Анотація: *Метою статті є визначення ефективних напрямів і форм взаємодії ЗВО, влади і бізнесу, які забезпечують основу для довіри та формування системи стратегічного партнерства між цими інститутами. Проаналізовано сутність та основні напрями стратегічного партнерства. Розглянуто Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, у якій передбачено завдання щодо співпраці сфері вищої освіти. Проаналізовано міжнародний досвід взаємозв'язків учасників ринку освітніх послуг та ринку праці. Використано методи кабінетних досліджень, методи анкетування роботодавців та інших партнерів Львівського університету, статистичні методи обробки та аналізу результатів опитування.*

У статті запропоновано основні елементи удосконаленої моделі співпраці у рамках «ЗВО-держава-бізнес», що дає можливість збалансувати попит і пропозицію на молодих фахівців та налагодити краєву комунікацію усіх стейкхолдерів цього процесу.

Ключові слова: *стратегічне партнерство, заклад вищої освіти, ринок праці, інститути влади, бізнес, якість освіти, стейкхолдери.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах без взаємодії та синергії зусиль складно досягти високих показників, інноваційних змін, прогресивного розвитку та спільних цілей у багатьох напрямках. Для стратегічного розвитку та впровадження інноваційних змін система вищої освіти потребує удосконалення системи стратегічного партнерства з підтримкою з боку роботодавців та інститутів влади. Така взаємодія є ефективною для усіх сторін.

Освічені громадяни є стратегічним і основним ресурсом для покращення загального становища суспільства, забезпечення та збереження національних інтересів. Це формує та підсилює авторитет України на Європейському та світовому рівні, посилює конкурентоздатність держави, оновлює світогляд і, за умови правильного формування навчального процесу та викладання, стверджує патріотичні і моральності цінності, перш за все у молодих людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи сучасні наукові здобутки та публікації варто зазначити, що проблематику стратегічного партнерства та співпраці між ЗВО, ринком праці і органами державної влади досліджують такі науковці, як Ільч Л. М. [1], зокрема щодо взаємодії ринків праці та освіти, їх характерні риси та моделі функціонування. Задорожна-Княгницька Л. В. [2] розглядає співпрацю університету та стейкхолдерів у контексті професійної підготовки менеджерів освіти. Питання ключових стейкхолдерів сучасних ЗВО досліджує у своїх публікаціях Жегус О. В. [3], Расвєнєва О. В., Аксьонова І. В., Остапенко В. М [4] проводять порівняння та узагальнення досвіду партнерства між ЗВО та бізнес-середовищем. Загалом питання та виклики, які спонукають науковців до аналізу і дослідження розглядаються за такими векторами, як співпраця освіти, бізнесу та держави в умовах сучасних глобальних викликів, а також напрацювання кращих практик та досвіду з метою їх подальшої реалізації. Адже взаємодія ЗВО із стейкхолдерами – це показник якості освіти та її практичної значущості.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначення ефективних напрямів і форм взаємодії ЗВО, влади і бізнесу, які забезпечують основу для довіри та формування системи стратегічного партнерства між цими інститутами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання партнерства між ЗВО, ринком праці та інституціями влади стають все більше актуальними у сучасних наукових дослідженнях і дискусіях, особливо у поєднанні з проблематикою активної цифровізації та інноваційних процесах у вітчизняній економіці. Активні зміни на сучасному ринку праці можна чітко простежити у постійному оновленні переліку необхідних професій, потреби в яких щоразу зростають або, навпаки, зменшуються до повної незатребуваності. Проблематика, яка пов'язана із появою спеціальностей, що з'являються, враховуючи вплив цифровізації на економічні процеси, формує відповідні вже оновлені вимоги до компетентності фахівців, які повинні володіти високою адаптивністю та розумінням потреби навчатися впродовж життя.

Постіндустріальна модель суспільства сформувала ключову роль у створенні нових знань та важливість інтелектуального чинника у виробництві, а також необхідність надавати кваліфіковані послуги і підтримувати цінність партнерських відносин [5]. На нашу думку, основною метою взаємодії між ЗВО, ринком праці та державними органами є максимальне задоволення потреб усіх учасників стратегічного партнерства, що дає можливість збалансувати попит і пропозицію на кваліфікованих молодих фахівців, що у свою чергу підвищить практичну орієнтованість, зміст і якість вищої освіти та налагодить кращу комунікацію усіх стейкхолдерів цього процесу.

У вузькому розумінні, стратегічне партнерство полягає в об'єднанні певних видів ресурсів, знань, компетенцій для забезпечення якісних показників та результатів. Варто наголосити, що наповнення стратегічного партнерства конкретним змістом відбувається залежно від специфіки цілей і завдань, що вирішуються за його допомогою. Також для підтримки стратегічного партнерства необхідно чітко окреслити головні напрямки та цілі взаємодії, засоби їхнього досягнення, етапи реалізації, чинники, що можуть стати перепорою для досягнення запланованого [6].

На основі аналізу орієнтирів співпраці та взаємодії щодо суб'єктно-об'єктних зв'язків і рівнів, в контексті яких можлива реалізація взаємодії суб'єктів ринку праці та освіти, варто виокремили такі основні напрямки: 1) покращення якості вищої освіти та її практичної орієнтованості через постійний моніторинг і взаємодію, а також певне коригування програм підготовки молодих фахівців; 2) формування компетентісно орієнтованого навчання та активного залучення роботодавців до навчального процесу і кваліфікаційної атестації; 3) активне впровадження інноваційних процесів та ідей в освітню сферу; 4) сприяння і розвиток молодіжних стартапів, які створюють нові робочі місця із сучасними формами зайнятості; 5) активний розвиток системи освіти у напрямі Lifelong learning з постійним підвищенням кваліфікації працівників і сприянням для їхнього працевлаштування [1].

Якісними показниками взаємодії та співпраці ринку праці й освіти є високий відсоток працевлаштування молодих фахівців, а також високий рівень задоволеності роботодавців отриманою освітою, компетентностями та задоволенням попиту і потреб у кваліфікованих фахівцях.

Виділимо основні чинники та результати взаємодії у контексті стратегічного партнерства ЗВО, інститутів влади та бізнесу, які на нашу думку, формують підґрунтя взаємодії: *довіра, спільні цілі, бачення результату, синергія зусиль, готовність до інвестицій, ризик, компетентність, відповідальність, готовність до змін, ефективна комунікація*. Адже співпраця у напрямі досягнення сформульованої мети, реалізації конкретних завдань обумовлює синергію зусиль, довіри, ресурсів, рівноправність кожної зі сторін та спільну відповідальність за ризики, конфлікти, витрати, а також і успішні результати.

Для кращого розуміння та сприйняття важливості усіх учасників стратегічного партнерства, на нашу думку, варто розглянути і проаналізувати внесок і роль усіх сторін.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку Законом України було ратифіковано 16.09 2014 р. № 1678-VII. У цій угоді є важливі пункти щодо взаємодії та співпраці. Так, у статті 431 розділу 23 «Освіта, навчання та молодь» Угоди про асоціацію прописано курс на активізацію і співпрацю між Україною та ЄС у сфері вищої освіти, зокрема щодо [7]: а) реформування та модернізації систем вищої освіти; б) сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; в) підвищення якості та важливості вищої освіти; г) поглиблення співробітництва між ЗВО; д) розширення можливостей ЗВО; е) активізація мобільності студентів і викладачів; ж) співробітництво в сфері освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти.

Отож, за рекомендацією та традиціями європейської системи освіти ЗВО мають активно співпрацювати із інститутами влади, роботодавцями, а також громадським сектором з метою реформування та модернізації систем вищої освіти.

Задорожна-Княгницька Л. В. зазначає, що у співпраці зі стейкхолдерами важливе місце посідає і теорія стейкхолдерів (stakeholder theory) з метою врахування інтересів усіх зацікавлених сторін певного напрямку чи сектору взаємодії. Теорія зацікавлених сторін безпосередньо стосується університету як відкритої соціальної системи з

усіма її багатоманітними внутрішніми й зовнішніми залежностями та зв'язками, що актуалізують соціальну відповідальність закладу освіти [2].

Сьогодні ЗВО України активно співпрацюють із стейкхолдерами, а саме компаніями-роботодавцями у контексті розроблення та оновлення освітніх програм. Роботодавців долучають до обговорення та перегляду навчальних планів, компетентних фахівців запрошують до проведення практичних занять, а практичні кейси компаній опрацьовуються на заняттях. Також, під час процесу акредитації освітніх програм, роботодавців запрошують і заслуховують експерти НАЗЯВО, які проводять акредитацію у закладі освіти.

Опитування роботодавців – це ще одна форма взаємодії ЗВО з роботодавцями. Прикладом є щорічне опитування роботодавців, яке проводить Львівський національний університет ім. І. Франка. Результати опитування отримують усі факультети Львівського університету з рекомендацією їхнього обов'язкового перегляду та аналізу на Вченій раді факультету і засіданнях кафедр.

У співпраці із ЗВО зацікавлені чимало сторін ринку освітніх послуг, яким необхідний основний результат чи продукт педагогічної, наукової, інноваційної, практичної діяльності ЗВО – це компетентний випускник.

На думку Жегус О.В., яка аналізує основних стейкхолдерів ЗВО та сферу вищої освіти, стейкхолдерами варто вважати всю сукупність індивідуальних та організаційних суб'єктів, які мають необхідні ресурси, можливості; прямі або опосередковані потреби, інтереси, наміри, задоволення та реалізація яких засновані на взаємодії із ЗВО з приводу виробництва та споживання продуктів вищої освіти» [3].

Аналізуючи праці дослідників, які вивчають напрямки взаємодії «ЗВО-держава-бізнес», а також опрацьовуючи відкриті джерела інформації щодо міжнародного досвіду, варто виокремити взаємозв'язки системи освіти та ринку праці в зарубіжних країнах у межах приватних та державних ініціатив (таблиця 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язки інститутів освіти та ринку праці в зарубіжних країнах

Країна	Особливості формування партнерства «ЗВО-держава-бізнес»
1	2
США	<ul style="list-style-type: none"> • Постійна взаємодія ЗВО та учасників ринку праці. • Врахування вимог і змін, що відбуваються в економіці, у розробленні освітніх програм. • Відстеження тенденцій успішності освітніх програм для їх коригування. • Програми спільної підготовки фахівців ЗВО та компаніями. • Надання гарантій працевлаштування випускникам, наявність спеціальних служб в університеті.
Франція	<ul style="list-style-type: none"> • Діяльність органів, які координують співпрацю ЗВО з представниками бізнесу, проводять дослідження щодо потреб в кадрах. • Професіоналізація освіти. • Організація стажувань на підприємстві. • Внесок підприємств в модернізацію навчального обладнання. • Створення професійних консультативних комісій у складі представників ЗВО, держави та бізнесу для розроблення освітніх програм програм. • Сприяння працевлаштуванню.

Закінчення табл. 1

1	2
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> • Визначення державою загальних рамок співпраці. • Розвиток взаємозв'язків на рівні окремих ЗВО та компаній. • Професіоналізація освіти. • До організації навчального процесу безпосередньо залучені підприємства та організації.
Мексика	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяння працевлаштуванню випускників за рахунок цілеспрямованої підготовки необхідних кадрів. • Створення консультативних комісій, до яких входять представники промислових комплексів, освітніх установ, державних органів та місцевих адміністрацій для розроблення освітніх програм.
Китай	<ul style="list-style-type: none"> • ЗВО самостійно регулюють та удосконалюють освітні програми. • Скасовані вузькоспеціалізовані дисципліни і дублюючі спеціальності, додані дефіцитні прикладні спеціальності. • Професіоналізація освіти. • Діяльність «ф'ючерсного ринку для висококваліфікованих фахівців», що формує банк даних з інформацією про вакансії, які б хотіли отримати випускники; представляє її зацікавленим організаціям, сприяючи таким чином взаємному вибору.
Японія	<ul style="list-style-type: none"> • Залучення для роботи в університетах експертів – працівників великих фірм, а також вчених з різних компаній, що дає змогу готувати кваліфіковані кадри з високим інтелектуальним потенціалом. • Сприяння працевлаштуванню: надання неформальних гарантії працевлаштування з боку компаній; використання «бюлетенів працевлаштування компаній», які розсилають фірми, що займаються працевлаштуванням; угода між ЗВО і приватними компаніями про терміни підписання формального акту про працевлаштування; спеціальні служби університетів.

Джерело: сформовано автором на основі [8; 4]

Взаємодія ринку праці та освіти – це певна технологія співпраці і узгодження поведінки всіх суб'єктів ринкових відносин (держави, профспілок, організацій роботодавців, закладів освіти, учнів і студентів), у контексті якої відбувається узгодження попиту та пропозиції на кваліфіковану робочу силу, а також створюються певні передумови для відтворення людського капіталу та сприяння у стійкому соціально-економічному зростанню [9]. Формування національного ринку праці відбувається з урахуванням специфіки розвитку вітчизняної економіки, а також обумовлене ресурсними, географічними, економічними, політичними та іншими чинниками. Окрім того, шаблон національного ринку праці формують система підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників; заповнення вакантних робочих місць; засобів регулювання трудових відносин тощо [10].

У межах проведеного нами дослідження – опитування роботодавців та партнерів ЛНУ ім. І. Франка, яке проводилося у 2020-2021 роках, було розкрито блок запитань щодо взаємодії та співпраці із ЛНУ ім. І. Франка. Так, у 2020 році на запитання «Чи співпрацює Ваше підприємство/установа/організація із ЛНУ ім. І. Франка?» 72% опитаних компаній-роботодавців відповіли «Так», що вони співпрацюють з

університетом. У 2021 році 45% опитаних компаній-роботодавців відповіли «Так», що вони співпрацюють з ЛНУ ім. І. Франка.

З метою детального аналізу потреб роботодавців і цікавих для них форм співпраці із університетом до анкети було додане питання «Як Ви вважаєте, які форми співпраці з ЛНУ ім. І. Франка будуть для вас ефективними та сприятимуть покращенню якості освіти і подальшому працевлаштуванню випускників? Надайте оцінку в діапазоні від 1 до 5, де 1 – абсолютно неефективні, а 5 – надзвичайно ефективні». У діаграмі (рис. 1) наведено перелік із шести найефективніших, на думку опитаних компаній-роботодавців, форм співпраці з університетом, що сприятимуть покращенню якості освіти і подальшому працевлаштуванню випускників.

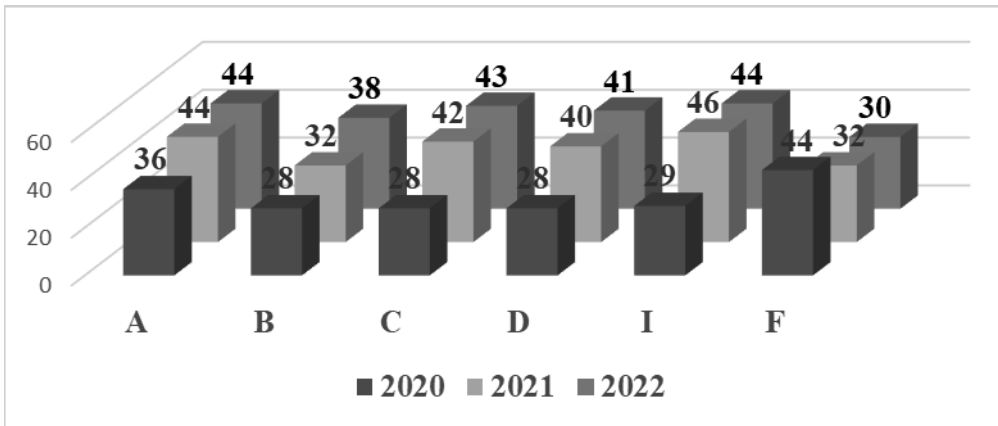

Рис. 1. Ефективні форми співпраці роботодавців із ЛНУ ім. І. Франка

A – регулярне скерування на практику студентів; **B** – участь у масштабних кар’єрних заходах Університету (Дні кар’єри, Форуми кар’єри); **C** – регулярні зустрічі та проекти для студентів (тренінги, презентації програм стажування і практики, спільні кар’єрні проекти, конкурси); **D** – регулярні екскурсії студентів до підприємств / установ / організацій; **I** – розміщення інформації про кар’єрні можливості для студентів та випускників на окремій цифровій платформі; **F** – спільна дослідницька робота – курсові роботи, магістерські роботи, наукові дослідження, конкурси.

Аналізуючи подальші можливості співпраці та взаємодії із роботодавцями, їм було запропоновано відповісти на запитання «Чи зацікавлене Ваше підприємство/установа/організація в укладанні Договору про співпрацю з ЛНУ ім. І. Франка?» Більшість учасників опитування підтвердили своє бажання співпрацювати із Львівським університетом, а саме у 2020 році 77%, у 2021 році 57%, 2022 році 60,5% відповідно готові укласти договір про співпрацю.

Для прикладу та аналізу пропонуємо розглянути договір, який укладається про співпрацю між ЛНУ ім. І. Франка та компаніями, підприємствами, громадськими організаціями. Так, предметом договору є співробітництво між договірними сторонами щодо проходження практики, стажування для студентів, аспірантів, викладачів та

випускників університету за певними спеціальностями, на яких проводиться підготовка і навчання та, виходячи з потреби компанії, відповідно до критерій і кваліфікаційних вимог до посади. Важливо, що тут враховується потреби компанії і вказуються кваліфікаційні вимоги, яким мають відповідати фахівці, які будуть залучатися у рамках співпраці. У договорі зазначаються такі основні напрями співпраці, як організація стажувань і практики для студентів, аспірантів, викладачів університету в установі; спільне формування основних засобів мотивації і стимулювання навчальної діяльності студентів, в тому числі надання стипендії і грантів кращим студентам, аспірантам, викладачам університету та спільне проведення конкурсів на їх здобуття; спільна організація наукових конференцій та інших заходів; надання взаємної можливості проведення лекцій, семінарів та навчань за участю спеціалістів сторін та ін [11].

Щодо третьої сторони стратегічної співпраці – органів державної влади, то їхня участь у цьому трикутнику взаємодії вкрай важлива та необхідна. На думку Ткача І.В., інститути влади створюються на виконання функцій держави, а здійснення державної влади є метою їхньої діяльності [12]. Нижник Н.Р. вказує, що державні органи у своїй сукупності утворюють державний апарат, який є складовою частиною механізму держави, до якого також входять державні установи, організації та державні підприємства [13]. Отож, якщо узагальнити матеріали та тлумачення, які трактують визначення органів державної влади, то можна означити, що це інститути влади, які представляють певний механізм, що бере участь у реалізації функцій держави, виконуючи владні повноваження.

Загалом, до органів управління освітою в Україні належать [14-16]: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти; центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади; орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти; місцеві державні адміністрації і органи місцевого самоврядування, а також утворені місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування структурні підрозділи з питань освіти (місцеві органи управління освітою).

Процес реформування системи вищої освіти України звичайно має базуватися на засадах створення ступеневої системи освіти, здатної гнучко реагувати на зміни потреб особи, суспільства і сучасного ринку праці, забезпечуючи формування потенціалу, достатнього для підготовки кваліфікованого спеціаліста відповідного професійного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці. Серед основних та ефективних напрямів у роботі органів державної влади, які стосуються стратегічного партнерства між ЗВО та ринком праці є [17]: якісне впровадження та реалізація державної політики у сфері вищої освіти; чітке дотримання місцевими органами вимог законодавства, що стосується питань освіти та її якості, підтримка ініціатив ЗВО і роботодавців щодо спільної взаємодії з метою співпраці та покращення якості освіти і практично орієнтованого навчання; підтримка у фінансуванні, експертних рекомендаціях, реформуванні і промоції цільових програм та проєктів; модернізація та впровадження сучасних інноваційних підходів у напрями розвитку освітньої галузі, а також забезпечення відповідних економічних

і соціальних гарантій для науково-педагогічного персоналу для їх самореалізації, підвищення кваліфікації і постійного розвитку.

Для ефективного формування орієнтирів розвитку і стратегічного партнерства у рамках «ЗВО-держава-бізнес» важливо удосконалювати існуючу модель співпраці. Основні елементи удосконаленої моделі наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні елементи удосконаленої моделі співпраці для ефективного формування орієнтирів розвитку і стратегічного партнерства у рамках «ЗВО-держава-бізнес»

Учасники	Характеристика дій
На рівні держави	<ul style="list-style-type: none"> • надати автономність ЗВО щодо прийняття рішень; • удосконалити фінансування та комерціалізацію університетської науки; • спростити процедури внесення змін до освітніх програм; • залучати до розроблення освітніх програм роботодавців, органи місцевого самоврядування; • унормувати залучення представників бізнесу до навчального процесу, в тому числі запровадження рекомендованої частки представників бізнесу у професорсько-викладацькому складі; • розвивати механізм публічно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, що передбачає стимулювання відповідних учасників; • унормувати можливості створення наукових кафедр і лабораторій на підприємствах; • сприяти співпраці регіональних ЗВО із бізнесом для формування замовлень на інноваційні дослідження та розробки; • побудувати дієву систему прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою на ринку праці; • формувати державні та регіональні замовлення на підготовку фахівців з врахуванням потреб роботодавців; • створювати науково-бізнесові, технологічні платформи на базі провідних університетів
На рівні закладів вищої освіти	<ul style="list-style-type: none"> • розробити та прийняти документи, що визначатимуть політику публічно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; • призначити відповідальну особу за зв'язки з бізнесом; • реформувати спеціалізовані відділи з працевлаштування випускників і студентів; • збільшувати обсяги практичної підготовки студентів; • залучати роботодавців до розроблення освітніх програм; • запрошувати представників бізнесу до викладання дисциплін та проведення майстер-класів, тренінгів, презентацій; • розробити онлайн-ресурси для безпосередньої комунікації студентів з роботодавцями
На рівні компаній (бізнесу)	<ul style="list-style-type: none"> • розробити та прийняти документи, що визначатимуть політику публічно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; • призначити відповідальну особу за зв'язки з освітнім сектором; • інвестувати кошти у модернізацію матеріально-технічного забезпечення університетів; • брати участь у процесі формування змісту освіти та розробленні освітніх програм; • організовувати стажування та проходження практик на фірмах; • проводити майстер-класи, тренінги, вебінари; • здійснювати інноваційні дослідження та розробки разом із закладами вищої освіти

Джерело: складено і доповнено на основі [18; 19; 20].

Стаття 78 Закону України «Про освіту» визначає, що держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 відсотків ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством, але майже всі роки незалежності України обсяг фінансування освіти був меншим від цього показника [21]. У 2022 р. видатки на освіту із зведеного бюджету перевищили 7 % ВВП. Через повномасштабну російсько-українську війну фінансування було максимально скорочено та перерозподілено. Проблеми, які існують у системі вищої освіти разом із вагомими зовнішніми і внутрішніми викликами, створюють ризики та певною мірою негативно впливають на можливості подальшого розвитку. Важливо, щоб державні регулятори та МОН сприяли покращенню фінансування вищої освіти, а ефективність використання фінансів і спрямованість їхнього призначення пропорційно відповідала підвищенню якості освіти. Також співпраця ЗВО та державних органів може відбуватися через фінансову підтримку діяльності ЗВО, залученість до ухвалення рішень, участь у спільних освітніх і наукових проєктах, спільне формування стратегії чи набору стратегій ЗВО, впровадження до виконання нормативно-правових, законодавчих актів.

На нашу думку, на допомогу молодим фахівцям у реалізації їхнього професійного потенціалу має прийти освіта, яка буде тісно взаємодіяти та співпрацювати зі стейкхолдерами. Вектори освіти мають бути сфокусовані на формуванні компетентностей, які мають здобувати студенти, навчаючись за певними освітніми програмами. Загалом, на думку науковців, для формування і дотримання сприятливих умов співпраці та взаємовідносин між ЗВО, державними інституціями та бізнесом в Україні потрібно вдосконалювати законодавство в частині автономії ЗВО в управлінні та фінансуванні освітньої діяльності; передбачення можливості участі бізнес-структур у цьому процесі; передбачення можливості створення й діяльності інноваційних підприємств шляхом об'єднання ресурсів підприємств і ЗВО для реалізації проєктів і програм у сфері досліджень та розвитку, а також надання пільг підприємствам, які підтримують ЗВО [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Співпраця усіх зацікавлених сторін у напрямку покращення якості освіти і ефективної комунікації та взаємодія стейкхолдерів є актуальним питанням. Адже у синергії розуміння і підтримки та з урахуванням потреб і можливостей кожної сторони успішний результат буде корисний для усіх. Сучасним ЗВО важливо враховувати запити компаній-роботодавців та оперативно реагувати на потреби ринку праці. Адже однією із важливих завдань взаємодії між ЗВО, ринком праці та інститутами влади або ж державними органами є покращити практичну орієнтованість, зміст і якість вищої освіти та налагодити кращу комунікацію усіх стейкхолдерів цього процесу. У практичному розумінні це партнерство можна розглядати, як поєднання певних видів ресурсів, зусиль, компетенцій та знань для отримання ефективних показників та результатів.

За результатами опитування роботодавців, компаній-партнерів Львівського національного університету імені Івана Франка у статті наведено перелік найбільш ефективних, на думку респондентів, форм співпраці ЗВО та бізнесу. Проведено аналіз типового договору про співпрацю між Львівським університетом та компаніями,

громадськими організаціями, інститутам и влади. Запропоновані елементи удосконаленої моделі співпраці для ефективного формування орієнтирів розвитку і стратегічного партнерства у рамках «ЗВО-держава-бізнес» можуть бути предметом для подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Ільч Л. М. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність, характерні риси та модель функціонування. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 69–74. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2017/16.pdf.
2. Задорожна-Княгницька Л. В. Співпраця університету та стейкхолдерів у контексті професійної підготовки менеджерів освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 2. С. 53–58. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/72/part_2/12.pdf.
3. Жегус О. В. Ключові стейкхолдери закладу вищої освіти на галузевому ринку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 15. С. 170–178. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/3573/1/Zhehus.pdf>
4. Раєвнева О. В., Аксьонова І. В., Остапенко В. М. Порівняльний аналіз та узагальнення досвіду партнерства між ЗВО та бізнес-середовищем. *Проблеми економіки*. № 4 (38), 2018. С. 30–42. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-30_42.pdf.
5. Круглов В. Державна політика трансформації ринку праці: виклики цифрової епохи. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1(7). С. 140–161. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/147/141>.
6. Герасимчук В. Г. Стратегічне партнерство: принципи, інструментарій, ефективність. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2014. № 11. С. 61–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2014_11_12.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, № 72/14-612/1-2980 від 30.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#top.
8. Дуна Н. Г., Кухар Е. І. Фінансові фактори розвитку сфери освіти в Німеччині. *Бізнес Інформ*. 2017. №10. С. 56–60.
9. Юринець З., Сновидович І. Інфологічна модель формування управлінських компетентностей молодих фахівців у закладах вищої освіти. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2021. Вип. 46. С. 3–12.
10. Беззуб І. Зарубіжний досвід регулювання ринку праці та можливості його використання в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2015. № 4. С. 22–28.
11. Договір про співпрацю між Львівським національним університетом імені Івана Франка та компаніями, підприємствами, громадськими організаціями. URL: <http://work.lnu.edu.ua/to-employers/collaboration/>
12. Ткач І.В. Поняття органу державної влади у контексті статей 1173–1175 Цивільного кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. №2. С. 18–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_2_5.
13. Органи державної влади в Україні: структура, функції й тенденції розвитку : навч. посібник / [заг. ред. Н.Р. Нижник]. К. : НІЧЛАВА; Івано-Франківськ, 2003. 284 с.

14. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, від 28.05.2004 р. № 97. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM051497?an=1&scor=0&fcor=1118> (дата звернення: 30.05.2023).
15. Місія, функції та стратегічні пріоритети МОН. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, Державного комітету телебачення і радіомовлення України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5460-17/> (дата звернення: 04.06.2023).
17. Бабин І. І. Вища освіта України і Болонський процес: стан, проблеми, перспективи. Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції : Мат. регіонального наук.-практ. семінару. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. С. 16-19.
18. Кондрашова О. В. Формування моделі взаємодії освіти, держави та бізнесу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2013. № 15. С. 5–13.
19. Петрова І. Л., Близнюк В. В., Куліков Г. Т. та ін. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування. Київ: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. 2009. 368 с.
20. Бублик М. І., Стрільчук Р. М. Удосконалення управлінських компетентностей задля підтримки молодих фахівців у час змін. *Агросвіт.* 2022. № 24. С. 16–20.
21. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (дата звернення: 09. 08. 2022 р).

References

1. Ilich L. M. (2017) Vzaiemodiia rynkiv pratsi ta osvity: sutnist, kharakterni rysy ta model funktsionuvannia. [Interaction of labor and education markets: essence, characteristics and model of functioning]. *Ekonomika ta derzhava.* no 4. P. 69–74. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2017/16.pdf [In Ukrainian].
2. Zadorozhna-Kniahnytska L. V. (2020) Spivpratsia universytetu ta steikkholderiv u konteksti profesiinoi pidhotovky menedzheriv osvity. [Cooperation between the university and stakeholders in the context of professional training of education managers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh.* no 2. P. 53–58. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/72/part_2/12.pdf. [In Ukrainian].
3. Zhehus O. V. (2018) Kliuchovi steikkholdery zakladu vyshchoi osvity na haluzevomu rynku. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia.* [Key stakeholders of the institution of higher education in the industry market. Eastern Europe: Economy, Business and Management]. no 15. P. 170–178. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/3573/1/Zhehus.pdf>. [In Ukrainian].
4. Raievniva O. V., Aksonova I. V., Ostapenko V. M. (2018) Porivnialnyi analiz ta uzahalnennia dosvidu partnerstva mizh ZVO ta biznes-seredovyshchem. [Comparative analysis and

- generalization of the experience of partnership between higher education institutions and the business environment]. *Problemy ekonomiky*. no 4(38). P. 30-42. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-30_42.pdf. [In Ukrainian].
5. Kruhlov V. (2021) Derzhavna polityka transformatsii rynku pratsi: vyklyky tsyfrovoy epokhy. [State policy of labor market transformation: challenges of the digital era]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. no 1(7). P. 140–161. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/147/141>. [In Ukrainian].
 6. Herasymchuk V. H. (2014) Stratehichne partnerstvo: pryntsyipy, instrumentarii, efektyvnist. [Strategic partnership: principles, tools, effectiveness]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*. no 11. P. 61–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2014_11_12. [In Ukrainian].
 7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, № 72/14-612/1-2980 vid 30.11.2015. [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#top. [In Ukrainian].
 8. Duna N. H., Kukhar E. I. (2017) Finansovi faktory rozvytku sfery osvity v Nimechchyni. [Financial factors of the development of the field of education in Germany]. *Biznes Inform*. no 10. P. 56–60. [In Ukrainian].
 9. Yurynets Z., Snovydyvych I., (2021) Infolohichna model formuvannia upravlinskykh kompetentnosti molodykh fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity. [Infological model of formation of management competences of young professionals in higher education institutions]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini*. no 46. P. 3–12. [In Ukrainian].
 10. Bezzub I. (2015) Zarubizhnyi dosvid rehuliuвання rynku pratsi ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini. [Foreign experience of labor market regulation and possibilities of its use in Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. no. 4. P. 22–28. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=919:rinokpratsi&catid=8&Itemid=350. [In Ukrainian].
 11. Dohovir pro spivpratsiu mizh Lvivskym natsionalnym universytetom imeni Ivana Franka ta kompaniiamy, pidpriemstvamy, hromadskymy orhanizatsiiamy. [Agreement on cooperation between Ivan Franko National University of Lviv and companies, enterprises, public organizations]. [In Ukrainian].
 12. Tkach I.V. (2013) Poniattia orhanu derzhavnoi vlady u konteksti statei 1173–1175 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. [The concept of a state authority in the context of Articles 1173–1175 of the Civil Code of Ukraine]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. no 2. P. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_2_5. [In Ukrainian].
 13. Orhany derzhavnoi vlady v Ukraini: struktura, funktsii y tendentsii rozvytku: navch. [State authorities in Ukraine: structure, functions and development trends]. *Posibnyk*. red. N.R. Nyzhnyk. K.: NICH LAVA; Ivano-Frankivsk. 2003. 284 P. [In Ukrainian].
 14. On the approval of national standards of Ukraine, state classifiers of Ukraine, national amendments to interstate standards, amendments to the order of the State Consumer Standard of Ukraine dated March 31, 2004 No. 59 and cancellation of regulatory documents: Order of the State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy, dated 05.28. 2004 No. 97. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM051497?an=1&scop=0&fcop=1118>. [In Ukrainian].
 15. Mission, functions and strategic priorities of the Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>. [In Ukrainian].

16. On making changes to some legislative acts of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada (VVR). 2014. No. 2–3. Article 11. P.41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5460-17/>. [In Ukrainian].
17. Babyn I. I. (2008) Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses: stan, problemy, perspektyvy. [Higher education of Ukraine and the Bologna process: state, problems, prospects]. Shliakhy modernizatsii vyshchoi osvity v konteksti yevrointehratsii : Mat. rehionalnoho nauk.-prakt. seminaru. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka. P. 16–19. [In Ukrainian].
18. Kondrashova O. V. (2013) Formuvannia modeli vzaiemodii osvity, derzhavy ta biznesu. [Formation of a model of interaction between education, the state and business]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky. no 15. P. 15–13. [In Ukrainian].
19. Petrova I.L., Blyzniuk V.V., Kulikov H.T. ta in. (2009) Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia. [Ukrainian labor market: features of development and efficiency of functioning]. NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnouz. 368 P. [In Ukrainian].
20. Bublik M. I., Strilchuk R. M. (2022) Udoskonalennia upravlinskykh kompetentnosti zadlia pidtrymky molodykh fakhivtsiv u chas zmin. [Improvement of management competencies to support young professionals in times of change]. Ahrosvit. no 24. P. 16–20. [In Ukrainian].
21. Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (accessed: 09.07.2022). [In Ukrainian].

ON THE SYSTEM OF STRATEGIC PARTNERSHIP OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION, GOVERNMENT, AND BUSINESS (THE CASE OF LVIV UNIVERSITY)

Iryna Snovydyovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: iryna.snovydyovych@lnu.edu.ua*

Annotation. The study is devoted to issues of strategic partnership and cooperation between institutions of higher education, government, and business. The essence and main directions of strategic partnership are analyzed. The main factors, as well as the results of effective interaction in the context of the strategic partnership of education, business, and authorities, which make it possible to form a quality foundation and trust in the partnership, are highlighted. Processed Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part, and their member states, on the other hand, containing clauses on interaction and cooperation, particularly in the field of higher education. The study analyzed the relationship between the education system and the labor market in foreign countries within the framework of state and private initiatives.

Among the main tasks of the research is the analysis of the concept of forming a system of partnership and cooperation between institutions of higher education, the labor market, and state authorities, as well as highlighting the results of a survey of employers and partners of Ivan Franko National University of Lviv. For a detailed analysis, an example of a cooperation agreement concluded between Ivan Franko National University of Lviv and companies, enterprises, and public organizations.

Based on the obtained results, the main directions of cooperation and issues related to interaction and partnership between higher education institutions, the labor market, and state authorities, as well as meeting the needs of all participants of the strategic partnership, which in turn makes it possible to balance demand, were considered and analyzed. and supply qualified young professionals and will establish better communication with all stakeholders of this process. The article substantiates and proposes the main elements of an improved model of cooperation for the effective formation of development guidelines and strategic partnership within the framework of “higher education institution-business-state”, which can be used for further research.

Keywords: strategic partnership, higher education institution, labor market, government, business, quality of education, stakeholders.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

УДК 332.33
JEL Q15

ПРО ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ ЗЕМЛЕРОБСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Михайло Оробчук¹, Ольга Марченко²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: mykhaylo.orobchuk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0801-658X

²Львівський державний університет внутрішніх справ,
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26,
e-mail: oljuniamar@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5996-1330

Анотація. *З давніх часів українці вирощували жито, яке є надзвичайно цінною рослинницькою культурою. У статті доказово стверджуються його високі харчові, лікувальні та екологічні якості. Але, за останні десятиліття житні площі невпинно скорочувалися, оскільки перевага віддавалася нібито більш прибутковим культурам. Проведений аналіз показує, що урожайність жита порівняно із іншими злаковими є високою, а це зумовлює прийнятний рівень економічної, еколого-соціальної ефективності. Для відродження колишніх традицій житосіяння, забезпечення належного його сучасного розвитку, у статті обґрунтовуються наступні науково-методичні та практичні заходи: для встановлення доцільності вирощування жита потрібно розраховувати не тільки його економічну, а й еколого-соціальну ефективність, що передбачає прагнення землекористувачів найраціональніше використовувати землю, зокрема надавати необхідну увагу використанню високоврожайних сортів жита та їх гібридів; організувати всебічну підтримку в реалізації виробленої продукції, а також забезпечити доступність отримання відповідних кредитів на виконання землеробських технологічних робіт, особливо від міжнародних організацій, які зацікавлені у достатньому рівні продовольчої безпеки не тільки України, в її всього людства; належно розвивати вітчизняну селекцію; поширювати необхідні знання і престижність хліборобської праці.*

Ключові слова: *жито, цінність жита, посівні площі, урожайність, еколого-соціальна ефективність, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. На українських землях жито почали вирощувати 3 тис. років тому і завжди, особливо в часи Київської Русі воно вважалося головним продуктом наших пращурів, а Русь завоювала звання «житної держави», була головним експортером цього злаку (тоді й народилось: «жито годує всіх без винятку» [1]); сто років тому у нас засівали 12 млн га [2]. Недаремно Україну тоді називали житницею Європи: за даними М. Опари 1940 р. жито сіяли на 3.6 млн га [3]. За роки незалежності

жито постійно здавало свої позиції: у 2015 р. ним було засіяно всього 115,4 тис. га [4, с. 57], в 2019–2020 рр. зміни клімату та інші причини зумовили збільшення площ цієї культури, але пізніше (2021–2022 рр.) скорочення продовжується. Такий плачевний стан із вирощуванням однієї з найкращих злакових культур (народне прислів'я: вродить жито – будемо жити) наводить на відповідні роздуми: а хто в цьому є винним? М. Опара вважає: ті, хто ігнорують жито [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці мали би йти попереду практики, але ще в 1930–рр. тодішнє керівництво союзої країни віддало перевагу пшениці, бо білий хліб вважався символом достатку навіть у Європі, а вчені не зуміли (в тих умовах це, скоріше всього, було неможливим) переконати можновладців у цінності жита і зосередили свої зусилля на «королеві» полів, в 1950-1960 рр. на кукурудзі. У теперішній час небагато дослідників обґрунтовують доцільність вирощування жита, але, вони таки є. У роботах С.Л. Балюка, Д. К. Єгорова, М. Б. Опари, С. М. Рижука, В. В. Скорика, В. В. Мойсієнко, Т. М. Тимощука, О. П. Назарчука, досліджуються технологічні та екологічні переваги цієї культури. Економічні аспекти вирощування жита аналізують Т. О. Гнатюк, А. О. Мельничук, О. І. Савчук Г. М. Кочик, Т. Ю. Приймачук та ін.

Формулювання цілей статті. З огляду на стан досліджуваної проблеми, негативний вплив чинників, які зумовлюють скорочення житніх посівних площ, метою даного дослідження є обґрунтування на системній основі харчової, лікувальної, екологічної цінності жита, його ролі в продовольчій безпеці України (а в теперішніх умовах і всього світу), необхідних дій з відродженню належного вирощування цієї рослинницької культури.

Виклад основних матеріалів досліджень. Енергетична цінність жита становить 283 ккал на 100 г продукту. Склад поживних речовин – 9,9 г білків, 2,2 г жирів і 55,8 г вуглеводів [1]. Виклад вітамінного його складу вражає.

Вітамін В12 (0,32 мг) підвищує тонус м'язів, нормалізує апетит і нейтралізує токсичну дію алкоголю і тютюну. Вітамін В2 (0,25 мг) – учасник енергетичного обміну, необхідний для функціонування щитовидної залози, без нього неможливо засвоєння заліза; Вітамін В11 (30,4 мг) – потужний гепатопротектор, допомагає печінці, жовчовивідним шляхам, зміцнює серцевий м'яз. Вітамін В5 (1,45 мг) необхідний для нормальної роботи наднирників, усуває запальні процеси в суглобах, перешкоджає розвитку артрити, сприяє засвоєнню інших вітамінів. Вітамін В6 (0,29 мг) є активним учасником енергетичного обміну, допомагає зменшувати рівень цукру, перешкоджає виникненню набряків. Вітамін В9 (38 мкг) – допомагає уникнути проблем в період внутрішньоутробного розвитку плода, благотворно впливає при інтелектуальних перевантаженнях, корисний для травної та кровотворної системи. Вітамін Е (0,85 мг) – потужний антиоксидант, покращує тонус судин і сприяє підвищенню працездатності. Вітамін К (5,9 мкг) – необхідний для нормального згортання крові є профілактичним засобом проти остепорозу, захищає судини від кальцинації – перешкоджає затвердінню їх стінок. Вітамін РР (4,27 мг): покращує мікроциркуляцію крові, має судинорозширювальну дію, а також перешкоджає утворенню тромбів [1].

Жито є справжнім джерелом мінералів. Кобальт (510 мг) необхідний для стабілізації серцевого ритму, допомагає підтримувати еластичність судин і зменшує ймовірність появи набряків, (контролює водний баланс), Кальцій (24 мг) – має протизапальну дію, сприяє синтезу ферментів і гормонів, а також відповідає за міцність кісткової та зубної тканини. Магній (110 мг) – сприяє профілактиці утворення конкрементів у нирках і жовчному міхурі, допомагає вивести з організму отруйні речовини, в т. ч. і важкі метали, підтримує здоровий стан зубів і кісток. Натрій (2 мг) активізує вироблення ферментів підшлункової залози, розширює судини, що запобігає спазмам. Фосфор (332 мг) – забезпечує м'язи енергією, допомагає справлятися з інтелектуальними навантаженнями, відіграє важливу роль у синтезі білка. Залізо (2,6 мг) – без нього неможливе утворення гемоглобіну, підвищує резистентність організму перед вірусами і бактеріями, бере участь у процесі вироблення гормонів щитовидної залози. Марганець (2,6 мг) ефективно стимулює травлення, допомагає нормалізувати рівень цукру в крові, є профілактичним засобом проти жирової деформації печінки і допомагає уповільнити процес створення атеросклеротичних бляшок. Нестача міді (367мг) загрожує розвитком анемії. Її наявність допомагає справлятися з емоційними перевантаженнями. Селен (13,9 мкг) перешкоджає розвитку онкологічних процесів, стимулює метаболізм і виводить з організму важкі метали. Цинк (2,65 мг) бере участь у формуванні кісткової тканини, попереджає розвиток діабету і загальних захворювань, підвищує резистентність організму і його регенераційні властивості, покращує стан шкіри та волосся [1].

Аналітики відзначають корисні властивості споживання жита людським організмом, зокрема: жито містить велику кількість харчових волокон, що швидко насичують і вгамовують почуття голоду, а це сприяє зниження ваги тіла; запобігає утворенню каменів у жовчному міхурі; допомагає при серцево-судинних захворюваннях і відновленню шлунково-кишковому тракту; корисне для жінок у період менопаузи поста; запобігає серцевій недостатності, а також пухлинним захворюванням; жито має лігнано, яке захищає від хвороб серця; волокна із зерен жита і фруктів захищають від раку грудей; цілісні зерна жита і риба захищають від астми у дітей; вживання цілісного зерна жита захищає від таких захворювань як остеопороз, ішемічний інсульт, діабет, ожиріння [1].

Цілющі властивості злаку повністю обумовлені його хімічним складом і фіксуються наступним: бета-каротин міститься в зернах рослин, здатний захищати тканини від старіння, сприяє їх регенерації, а також страви з житнього борошна корисні людям, які відновлюються після хірургічних втручань або важких захворювань; пантотенова кислота наділяє жито здатністю підвищувати резистентність; страви із житнього борошна дієтологи рекомендують вживати при захворюваннях серцево-судинної системи; жито перешкоджає розвитку раку та діабету; завдяки високому вмісту клітковини житнє борошно здатне підсилювати перистальтику кишечника, нормалізує процес травлення, з організму природнім шляхом виводяться токсини та отруйні речовини; компоненти житнього борошна здатні стимулювати роботу органів ендокринної системи, перш за все наднирників, допомагають «розігнати» метаболізм і сприяють схудненню [1].

В. В. Скорик відзначає, що житній хліб є обов'язковий у раціоні космонавтів, моряків-підводників, шахтарів, атомних енергетиків, оскільки має здатність

акумулювати на себе ефект жорсткого радіоактивного випромінювання та хімічного забруднення території України і виводити радіонукліди з організму. Цю властивість жита використовують у Німеччині – його експортують у країни з високим ядерними і хімічними технологіями: Велика Британія, США, Японія, Ізраїль, Іран. Самі споживають польське жито – воно якісніше, а взагалі якість жита покращується із півночі на південь і з заходу на схід. Вчений стверджує: Україна має унікально вигідну еколого-географічну позицію для виробництва найбільш конкурентного в світі зерна [5].

Фахівці також описують корисність використання жита в кулінарії, не тільки для випікання житнього хліба, а й коржів, млинців, можна приготувати «дієтичну» каву, а також зокрема відзначають: у пророщених житніх зернах вміст вітаміну С у 25 раз більший, ніж у звичайному житньому хлібі [1].

Харчову цінність жита відзначає М. Опара. Ось деякі його твердження. По-перше, у зерні жита міститься майже 14,6 % білка, 70% крохмалю, 1,6–2,6 % олії, підвищений до 1,5 % вміст цукру. По-друге, у білку жита більше, ніж у пшениці незамінних амінокислот: лізину – на 39 %, веліну – на 11 %, аргініну – на 44%, триопіну – на 17 %. Оскільки лізину як однієї з незамінних амінокислот у зерні жита більше, то біологічна цінність його білка вища, ніж пшениці. По-третє, порівняно з поживністю білків материнського молока, поживність білків жита становить 83%, а пшениці – лише 41 %. По-четверте, житній хліб має високі смакові якості й за багатьма показниками не поступається пшеничному, його споживання сприяє виведенню з організму солей важких металів, запобігає хворобам серця, карієсу зубів [3].

За кормовою цінністю жито не поступається кращим однорічним і багаторічним злаковим. За вмістом сухої речовини, азоту, білка, каратиноїдів та інших цінних компонентів зелена маса жита перевищує кормову цінність інших культур: це переконливо довели вітчизняні науковці.

Екологічні якості жита також є високими. М. Опара відзначає, що жито з агрохімічної точки зору є одним з найкращих попередників для всіх сільськогосподарських культур, воно забезпечує непоганий урожай на легких малородючих (піщаних і супіщаних ґрунтах), де інші культури, зокрема озима пшениця, малопродуктивні. Його можна тривалий час сіяти на одному місці (в Полтавській обл. на дослідному полі його вирощують протягом 135 років без зниження врожайності). Ферменти, які виділяє коренева система, здатні важкорозчинні форми фосфору і калію переводити на водорозчинні сполуки, які засвоюють наступні культури, що особливо важливо на бідних ґрунтах. Ще однією особливістю озимого жита підкреслює вчений є антагонізм до інших рослин (бур'янів), зокрема осоту рожевого, пірію повзучого, гірчаку. Вагома роль жита у боротьбі з деякими збудниками хвороб – фітофторою, чорною ніжною та ін. Особливо це важливо на присадибних ділянках проти фітофтори картоплі. Після використання жита на зелений корм, сінаж, сіно можна успішно вирощувати поживні культури [3].

Позитивні характеристики жита можна продовжувати, але статистика переконливо свідчать – зроблено майже все, щоб викреслити жито з переліку необхідних культур для повноцінного продовольчого забезпечення України, особливо на територіях традиційного його вирощування. (табл.1).

Таблиця 1

Площа, з якої зібрано жито в Україні за 1990–2021 рр. (тис. га) *

Україна та адміністративні області	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2021	2021/1990 + -
Україна	517,2	638,1	279,1	150,8	115,4	137,8	171,6	-345,6
Волинська	57,6	63,9	28,7	26,1	21,2	22,9	24,8	-32,8
Житомирська	82,1	79,6	43,5	17,8	18,1	19,9	23,6	-58,5
Закарпатська	1,3	1,3	0,4	0,1	0,2	к. с	к. с	-1,3
Івано-Франківська	5,6	9,4	3,5	3,0	3,6	к.с	1,6	-4,0
Київська	31,2	31,7	15,5	10,5	7,1	9,8	17,1	-14,1
Львівська	19,0	23,6	9,7	5,4	5,9	5,5	6,1	-12,9
Рівненська	51,4	47,4	25,5	19,6	15,0	19,3	22,7	-28,7
Сумська	32,4	47,0	23,1	8,9	5,7	6,8	8,4	-24,0
Тернопільська	6,2	9,1	3,2	2,4	1,5	1,3	к. с	-6,2
Хмельницька	12,8	14,2	12,7	3,0	2,3	3,5	3,3	-9,5
Чернівецька	1,1	2,8	2,2	0,5	0,2	0,8	0,5	-0,6
Чернігівська	102,5	117,1	53,3	24,3	16,5	23,6	32,8	-69,7

*Складено і розраховано за [4, с. 57].

Слід відзначити, що у 2021 р. площа зібраного жита складала тільки третину рівня 1990 р. Особливо болючим є те, що в тих регіонах де малородючі землі але є сприятливі кліматичні умови житні площі дуже значно скоротилися (Волинська, Житомирська, Рівненська, Сумська, Чернігівська) (табл. 1).

Важливим твердженням прихильників висівання пшениці є те, що жито має меншу врожайність. І статистика це підтверджує (табл. 2).

Як бачимо, є регіони де жито не поступається урожайністю пшениці (в окремі роки навіть переважає) якщо взяти до уваги затрати на його вирощування та цінність посівних площ, які переважно явно гірші пшеничних.

М. Опара відзначає: причиною того, що жито не вирощують, часто вважають його не високу врожайність, але цей показник залежить не від культури, а від ставлення до неї – розміщення на малородючих землях, нестача підживлення, спрощення технології вирощування. Вчений слушно зауважує: насправді потенціал цієї культури – високий, селекціонери створили сорти, які за врожайністю не поступаються іншим зерновим культурам [3].

Для належного виправлення цієї катастрофічної ситуації, на наш погляд потрібний цілісний комплекс відповідних заходів. Насамперед слід правильно встановлювати доцільність висівання жита, тобто ефективність цього процесу. Управлінці розраховують так звану затратну ефективність, яка визначається як частка від ділення вартості зібраного урожаю на суму відповідних коштів, витрачених на його отримання. Та навіть при такому спрощеному розрахунку рентабельність вирощування жита є досить високою, про що є багато публікацій, Так Т. О. Гнатюк свідчить, що рентабельність вирощування жита у залежності від відповідних систем цього процесу складає від 34,14

до 103,98 %. Відрадно є те, що використання органічної системи (сидерати – 12 т/га) дає рентабельність у 102,84 % [6].

Таблиця 2

**Урожайність жита в Україні за 1990–2021 рр.
(ц з 1 га зібраної площі та у % до врожайності пшениці *)**

Україна та адміністративні області	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2021	2021/ 1990 +/-
Україна врожайність, ц/га % до врожайності пшениці)	24,4 60,7	15,2 76,7	16,7 62,3	25,9 66,8	28,9 69,5	33,2 87,4	34,5 76,2	+10,1 +15,5
Волинська	23,1	13,4	16,6	24,8	26,6	30,5	29,9	+6,8
	64,0	58,3	63,8	55,1	60,6	69,2	68,9	+4,9
Житомирська	19,2	13,9	15,6	27,6	30,4	31,7	33,3	+14,1
	66,0	63,5	61,9	62,9	63,1	71,9	71,6	+5,6
Закарпатська	34,3	17,2	21,9	16,2	28,5	к. с.	к. с.	-
	66,6	93,0	103,3	46,9	83,8	к. с.	к. с.	-
Івано-Франківська	30,8	19,2	21,2	26,7	33,4	к. с.	к. с.	-
	86,8	86,1	85,5	60,5	73,9	к. с.	к. с.	-
Київська	26,3	16,4	17,3	23,4	33,9	38,5	36,3	+ 10,0
	64,6	63,1	68,9	49,2	65,6	90,0	71,7	+ 7,1
Львівська	23,3	15,9	16,6	27,5	30,9	32,9	33,8	+ 10,5
	68,5	72,6	65,6	59,3	64,6	73,3	68,6	+ 0,1
Рівненська	21,2	14,8	20,1	24,9	27,3	29,6	27,3	+ 6,1
	61,4	59,0	69,3	56,9	61,9	67,6	58,1	-3,3
Сумська	23,0	13,3	15,8	28,9	28,0	36,8	38,4	+ 15,4
	59,1	79,2	71,8	65,4	58,0	70,4	80,8	21,7
Тернопільська	25,8	18,7	14,9	29,5	40,7	44,8	к. с.	-
	70,9	83,9	59,4	60,5	79,6	95,3	-	-
Хмельницька	22,2	22,2	18,0	37,1	42,3	38,9	47,0	+ 24,8
	61,0	81,3	62,5	66,5	73,7	84,7	78,2	+ 17,2
Чернівецька	33,1	19,8	13,2	29,6	24,5	34,4	56,2	+23,1
	70,3	99,5	49,6	62,8	58,5	93,2	112,2	+41,9
Чернігівська	22,7	13,8	13,5	24,8	27,7	37,3	39,6	+ 16,9
	71,1	90,8	62,2	65,4	59,9	78,4	79,7	+ 8,6

*Складено і розраховано за [4, с. 56, 59].

Зав. лабораторії селекції та генетики озимого жита Інституту рослинництва ім. В. Юр'єва Д. К. Єгоров переконливо описує економічну доцільність з вирощування жита, зокрема він відзначає, що: норма висіву озимого жита складає 100 кг/га (оз. пшениці – 220); протруєння насіння – 0 грн/га (250 – 550); підживлення, (селітра) кг/га 0 – 50 (100 – 200); гербіциди – л/га – 0 (20); урожайність – 5,0 т/га (5,0); закупівельна ціна – 6000 грн/т (5700); надходження від реалізації продукції – 300 тис. грн (142,5) [7]. Дослідник також відзначає, що на дослідних ділянках досягнули рентабельність у сотні процентів.

С. М. Рижук із співавторами сповіщають, що за низького вологозабезпечення осушуваного дерново-підзолистого ґрунту в середньому за 2016–2020 рр. найвищу врожайність жита озимого отримано на рівні 3,94 т/га, за таких якісних показників – уміст білка в зерні – 13,0 %, маси 1000 насінин – 40,2 г (за внесення мінеральних добрив N 90 P 90 K 90 на фоні побічної продукції попередника (ріпаку озимого). За такої системи удобрення зерно відповідає третьому класу, згідно ДСТУ – 4522:2001, його рекомендується використовувати на переробку на борошно та інші продовольчі потреби. Автори також відзначають, що навіть при внесенні по 30 кг названих добрив і соломи отримали за аналізований період у середньому 3,25 т/га зерна, а найвища рентабельність була за біологічної системи удобрення – 152 %, мінімальною рентабельність була на рівні 70 % [8, с. 76–77].

О. В. Дицьо обґрунтовує доцільність вирощування насіння жита, зокрема за ресурсозберігаючої технології найвища урожайність отримана такими сортами: Велидень – 4,75 т/га (рентабельність – 66 %); Княже – 4,62 (61); Забава – 4,39 (53); Сіверське – 4,39 (53) [9, с. 140]. У цих сортів є досить високі енергетичні коефіцієнти та коефіцієнти енергетичної ефективності. Перші отримуємо діленням показника валового вмісту енергії в урожаї на величину витрат енергії на вирощування врожаю, а другі діленням показника обмінного вмісту енергії в урожаї (різниця між валовим вмістом і витратами енергії на вирощування врожаю) на витрати енергії на вирощування врожаю. Перший має такі значення: Вилитень – 4,8, Княже – 4,6, Забава – 4,6, Сіверське – 4,4, другий відповідно – 3,8, 3,6, 3,6, 3,5 (9, с. 143). Результати апробації насіння жита цих сортів у дослідному господарстві «Радохівське» (Львівської обл.) на дерново-карбонатних і середньосуглинкових ґрунтах із вмістом гумусу 2,2–2,8%, рН (сольовим) 6,6–6,9. На ці поля було внесено N30 P60 K90 кг і отримана середня врожайність насіння сортів Велидень, Княже, Забава і Сіверське більше 4,5 т/га. Економічний ефект (у цінах 2015 р. був у межах 2,9–3,7 тис. грн/га [9, с. 145]. Враховуючи ці дані, особливо рівень енергетичних коефіцієнтів, можна зробити висновок: вирощування жита дозволяє раціонально використовувати малородючі ґрунти нашого краю. Справа за ентузіастами і відповідною їх підтримкою.

На наш погляд, важливо розраховувати ще й еколого-соціальну ефективність, яка матеріалізується тільки через певний час. Екологічний ефект землеохоронних заходів, як стверджує С. Л. Балюк, полягає у призупиненні основних видів ґрунтової деградації та досягненні простого відтворення родючості ґрунтів, запобіганні збиткам щороку на 140,8 млрд грн., в т. ч. за рахунок: а) зменшення (запобігання) еколого-економічним збиткам від втрати екосистемних послуг (у частині забезпечення бездефіцитного балансу гумусу й поживних речовин – 24,8 млрд грн; б) скорочення (запобігання) еколого-економічних збитків від зменшення вартості землі через деградацію ґрунтів – 116,0 млрд грн [10, с. 9]. Враховуючи це можна зробити висновок: ефективність вирощування жита проявляється у покращенні родючості оброблюваних земель, оскільки ця рослинницька культура сприяє поліпшенню якісних ґрунтових характеристик, а це втілюється у підвищенні не тільки урожаю, але й збільшенні вартості самої оброблюваної площі. Соціальна ефективність, на думку С. Балюка може бути досягнута

за рахунок гарантування продовольчої безпеки населення, підтримання повноцінного життєвого середовища та збереження наявних і створення нових робочих місць [10, с. 9]. На наш погляд, бажання отримувати соціальні ефекти зумовлює оброблення всіх наявних у господаря земель, а також забезпечення ресурсами своїх нащадків. Соціальна ефективність зумовлює пошанування тих, хто належно використовують землю, ми їх повинні поважати, а не переможців сумнівних конкурсів чи спортивних змагань, очевидно, це легше і «вигідніше» зараз, але не в стратегічному вимірі. Суспільству необхідно виробляти, виховувати нові, справжні цінності.

Після усвідомлення необхідності стратегічного бачення у формуванні культури зернових, другою проблемою є підтримка тих, хто жито вирощує. Як правило, в науковій літературі автори підкреслюють необхідність державної підтримки. В Україні створено Агрофонд, який мав би закуповувати вирощену продукцію. Тоді у виробника виникає впевненість: результати його праці будуть належно оцінені. За останні роки ціни на закупівлю жита є досить сприятливі. Потрібна допомога у транспортуванні вирощеного врожаю. Складнішою проблемою є заохочення вирощування жита, яке входить до так званих нішевих культур. Про це прийнята відповідна урядова постанова [11], згідно з якою на гектар надається державна дотація обсягом 5 тис. грн. Вважаємо за доцільне залучати на вирощування та зберігання врожаю міжнародні кошти. Україну прийнято в Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (IFAD), куди входять 177 країн (заявку на вступ було подано у грудні 2022 р.). Членство у цьому Фонді надає можливість українським сільгоспвиробникам отримувати відповідні фінансові ресурси для вирощування продовольства, адже вони є в числі найбільших світових його експортерів [12].

Ще раніше в нас відкрито представництво Міжнародної комісії ООН з продовольства та земельних ресурсів (ФАО). Бажано з її допомогою активніше надавати цільові кредити на вирощування нішевих культур (овес, просо, жито, гречка, льон, квасоля, нут, сочевиця, горох), яких ми вирощуємо всього одну десяту від комерційних (пшениця, кукурудза, ячмінь, соняшник, ріпак, соя). Останні вирощуються переважно великими агроформуваннями, а нішеві, особливо гречка, жито (найбільш цінні для суспільства) фермерами, домогосподарствами і їм, безумовно, потрібно допомогти, насамперед у застосуванні високоврожайних районованих сортів і гібридів жита, адже вітчизняна селекція у цьому має певні досягнення, які здобувались без належної державної підтримки. Досить згадати слова найвидатнішого нашого селекціонера В. Скорика: «Ми все робимо, як кажуть на коліні, наше матеріально-технічне забезпечення важко назвати нормальним» [5]. Але попри це повідомляв, що виведено новий сорт – «Налите», маса його 1000 насінин – 62 г (решту сортів мають 36–40 г). Це говорив вчений сортами якого у нас засіяно близько половини посівних площ жита, ним виведено 11 нових сортів жита, серед яких «Боротьба» – потенційна врожайність майже 10 т/га, «Богуславка» – більше 10 т/га, «Струна» – 118 ц/га [13].

У каталозі продукції Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва перелічені такі високоврожайні сорти: Хамарка, Пам'ять Худосерка, Стоір, Калінсо, Діхор, гібриди – Харлей F, Сатурн F, Юпітер F, Хантер F. У Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні є по 4 їхніх сортів і гібридів [14].

І в наших краях є теж певні успіхи. Зав. лабораторії рослинництва та селекції Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту картоплярства НААН України О. Нечипорук у кінці 2021 р. повідомила наступне: «Ми селекціонували новий сорт жита Серпанок, який пройшов сортовипробування в усіх сортодільничних станціях України, отримали сертифікат і патент, що вже дають нам право займатися його широким розмноженням». Слід зазначити – потенційна врожайність Серпанку – 10–11 т/га, його можна, практично, на місяць пізніше сіяти і навіть на кислих ґрунтах [15]. Останні дані є надзвичайно важливими для якнайповнішого використання ґрунтових ресурсів.

Відомі вчені Білявська Л. Г. та Білявський Ю. В. відзначають, що на 2019 р. у Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні було внесено 40 сортів (гібридів, синтетиків) жита озимого (21 сорт вітчизняної та 19 іноземної селекції, на 2021 р. – вже 56 сортів та гібридів, також за останні десятиріччя чітко спостерігається тенденція до збільшення останніх з 6 – до 47%. Водночас конкурентоспроможність сортів української селекції перевищують зарубіжні та їхня урожайність є досить високою, наприклад за 2019–2020 рр. були такі показники: «Хамарка» – 6,5 т/га; «Пам'ять Худояренко» – 7,0; «Стоір» – 7,5; гібрид «Юр'івець – 7,9 т/га. Автори роблять слушний висновок: українське житнє насінництво має великі резерви для подальшого збільшення його ефективності, їх реалізація зумовлює оптимізацію окремих ділянок і системи насінництва загалом [16, с. 71–72].

Ми знаємо досвід Фінляндії дев'яностих років ХХ ст. (для подолання масового поширення серцево-судинних захворювань та цукрового діабету успішно проводились широкі кампанії заохочування споживання житнього хліба). Для України, на наш погляд, актуальним є «житнє просвітництво», особливо у промислових, технологічно складних регіонах, де є хімічні виробництва, металургійні комбінати, радіаційні випромінювання. Бажано прищепити з дитячого садочку, і продовжити в школі розуміння споживання виробів із житнього борошна. Житню крупу рекламують і продають у Києві, але чому про неї майже ніхто не чув у Львові ?

Необхідно повернутись до давніх традицій вирощування жита. Історики стверджують, що хліборобство України у 18–19 ст. мало в основному зерновий характер. Як і раніше культивували жито, пшеницю, овес, ячмінь, гречку, горох. Встановилася стійка структура посівів. У Галичині овес складав 34 % об'єму посіяного зерна, жито – 24, ячмінь – 16, гречка – 12, пшениця – 9 %. Посіви озимини займали третину площі. У фільварках Правобережжя жито становило до 40 % посіяного зерна, овес – 25–35, пшениця – 10–12, гречка – 12–13, ячмінь – 9–12 %. На Лівобережжі та Слобожанщині вирощували більше озимого жита – до 50 %, на Волині – озимої пшениці – до 30 %. Для Галичини характерним був вівсяно-гречаний напрямок [17].

Доцільним є державні, регіональні конкурси та премії тим, хто вирощує жито, це буде важливо не стільки у матеріальному вимірі як у моральному, світоглядному, адже найвищим для працюючого є самовираження. Суспільство має шанувати своїх рятівників – вирощування жита дає можливість споживати його у належній кількості (у Фінляндії це було 7 шматків (приблизно 200 г на день, у яких містилось 25 г необхідної

людському організмові клітковини, наші урядовці «чомусь» вважають, що достатнім є сьома частина від цієї цифри (тоді виникає можливість більшого експортування цієї життєдайної культури і зумовлених цим зловживань).

Обнадійливим є те, що незважаючи на всі негаразди у нас є ентузіасти вирощування жита. Наприклад, агроном ТзОВ «Агро ЛВ Лімітед» (Львівська обл.) В. Петрунів стверджує, що жито здатне замінити пшеницю на площах, де ґрунт є закисленим і урожайність більшості злакових культур падає, в цих умовах воно показує вдвічі більшу урожайність, ніж пшениця (пшениця – 4,–4,5 т/га, жито – 7–7, 5 т/га) [18]. ПСП ім. Шевченка під Києвом за органічної технології вирощування отримали 56 ц/га жита, їхній агроном Г. Кротевич вважає, що таким чином спростовується міф про низьку продуктивність органічного землеробства [19]. Відрадно і те, що регіональні адміністрації почали займатись цією та іншими нішевыми культурами, частка яких по Україні всього 10 %. Зокрема діє Комплексна програма підтримки та розвитку сільського господарства Львівської області на 2021–2025 рр. в межах якої виробники жита можуть отримати пільгові кредити до 500 тис. грн під 5% річних на закупівлю у тім числі насіння жита. Начальник Департаменту агропромислового розвитку ОДА Т. Гетьман заявила, що жито залишається нішевою культурою для Львівщини [20]. На жаль, місцеві площі посівів у 2021 р. були втричі меншими рівня 1990 р. Можливо, все ж «відродимося» в регіоні та й в Україні?

Висновки та перспективи подальших досліджень. Жито є органічною культурою України. Через виклики продовольчої безпеки, загрози світового голоду роль цієї культури посилюється. Отже, вкрай актуальним є збільшення житніх посівних площ та урожаїв. Для цього важливо знати історію катастрофічного зменшення вирощування жита в Україні, проаналізувати його причини, обґрунтувати доцільність відродження українського житовирощування, яке полягає, насамперед, у розумінні його значимості (цьому сприятиме комплексна оцінка соціально-економічної ефективності вирощування жита); сприяти аграріям в придбанні високоврожайного насіння, реалізації вирощеного врожаю; поширювати землеробську (екологічну) культуру задля збереження і використання малородючих земель, підвищення престижності хліборобської праці.

Список використаних джерел

1. Жито корисні властивості URL:<https://mir3d.org.ua/rozh-poleznye-svoystva/> (дата звернення: 02.03.2023)
2. Піддубняк В. Житниця без ... жита. *Сільські вісті*. 2016. № 22 (19354). URL:<http://www.silskivisti.kiev.ua/19354/print.php?n=30799> (дата звернення: 14.03.2023)
3. Опара М. Не варто ігнорувати жито. *Урядовий Кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ne-varto-ignoruvati-zhito/> (дата звернення: 22.04.2023).
4. Рослинництво України 2021. Статистичний збірник / за ред. О. Прокопенка Київ: Державна служба статистики України. 183 с.
5. Жито-жито, як без тебе жити ? URL:<https://a7d.com.ua/plants/8569-zhito-zhito-yak-bez-tebe-zhiti.html> (дата звернення: 02.03.2023)
6. Гнатюк Т. О. Економічна ефективність вирощування жита озимого за різних систем удобрення короткоротаційної сівозміни. *Ефективна економіка*. 2016. № 12.

7. Сторов Д. К. Жито озиме як круп'яна культура. «АгроЕліта». *Всеукраїнський аграрний журнал*. URL: <https://agroelita.info/zhyto-ozyme-yak-krupyana-kultura/> (дата звернення: 22.04.2023).
8. Рижук С. М., Мельничук А. О., Савчук О. І., Кочик Г. М., Приймачук Т. Ю. Ефективність вирощування жита озимого на осушуваних ґрунтах Полісся в умовах зміни клімату. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 8 (81). С. 73–78.
9. Дицьо О. В. Особливості формування насінневої продуктивності й посівних якостей насіння жита озимого в умовах Західного лісостепу України: автореф. дис....канд. с.-г. наук: 06.01.05. Умань. 2017. 17 с.
10. Балюк С. А., Кучер А. П., Максименко Н. В. Ґрунтові ресурси України: стан проблеми і стратегія сталого розвитку. *Український географічний журнал*. 2021. № 2. С. 3–11.
11. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій на одиницю оброблюваних угідь: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 886. *Урядовий кур'єр*. № 161 від 20. 08. 2021.
12. Україна стане повноправним членом Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (IFAD). «АгроЕліта». *Всеукраїнський аграрний журнал*. URL: <https://agroelita.info/ukraina-stane-povnopravnym-chlenom-mizhnarodnoho-fondu-silskohospodarskoho-rozvytku-ifad/> (дата звернення: 03.03.2023).
13. Фурса В. М. Славні імена Носівщини. 2-ге видання, доповнене, перероблене. Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2012. 384 с.
14. Каталог продукції – Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН. *Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН*. URL: <https://yuriev.com.ua/ua/katalog-produkcii/> (дата звернення: 23.04.2023).
15. Головний сайт для агрономів. Новий сорт озимого жита з урожайністю до 11 т/га створили селекціонери НААН. *Superagronom.com*. URL: <https://superagronom.com/news/14506-selektsoneri-naan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojainystyu-do-11-t-ga> (дата звернення: 23.02.2023).
16. Білявська Л. Г., Білявський Ю. В. Сучасний стан насінництва жита озимого в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2021. № 2. С. 67–73.
17. Господарство України у XVIII-IX століттях. Спеціалізація сільськогосподарських районів України. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4072/> (дата звернення: 23.04.2023).
18. Головний сайт для агрономів. На кислих ґрунтах жито родить вдвічі краще від пшениці. *Superagronom.com*. URL: <https://superagronom.com/news/684-na-kislih-gruntah-jito-rodit-udvichi-krasche-vid-pshenitsi> (дата звернення: 23.04.2023).
19. Жито є мос: під Києвом вирощують 56 ц/га органічного жита – удвічі більше середнього по Україні. *AgroDay*. URL: <https://agrodaily.com.ua/2018/08/22/pid-kyuevom-vyroshhuyut-56-ts-organichnogo-zhyta-z-gektara-udvichi-bilshe-serednogo-po-ukrayini/> (дата звернення: 23.02.2023).
20. Жито залишається нішовою культурою для Львівщини - *AgroTimes*. *AgroTimes*. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/zhyto-zalyshayetsya-nishovoyu-kulturoyu-dlya-lvivshhyny/> (дата звернення: 23.01.2023).

References

1. Zhyto korynsni vlastyvoli [Useful properties of rye] Retrieved from: <https://mir3d.org.ua/rozhpoleznye-svojstva> [in Ukrainian].

2. Piddubniak V. (2016) Zhytnytsia bez ... zhyta. [Granary without ... rye]. *Silski visti*. 22 (19354). Retrieved from: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19354/print.php?n=30799> [in Ukrainian].
3. Opara M. Ne varto iignoruvaty zhyto. [Rye should not be ignored]. *Uriadovyi Kurier*. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ne-varto-ignoruvati-zhito/> [in Ukrainian].
4. Roslynnnytstvo Ukrainy 2021. Statystychnyi zbirnyk [Vegetation of Ukraine 2021. Statistical collection] /O. Prokopenka (Eds).Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Zhyto-zhyto, yak bez tebe zhyty ? [Rye-rye, how can I live without you?] Retrieved from: <https://a7d.com.ua/plants/8569-zhito-zhito-yak-bez-tebe-zhiti.html> [in Ukrainian].
6. Hnatiuk T. O. (2016) Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho za riznykh system udobrennia korotkorotatsiinoi sivozminy. [Economic efficiency of growing winter rye under different fertilization systems of short-rotation crop rotation]. *Efektivna ekonomika*. 12. [in Ukrainian].
7. Iehorov D. K. Zhyto ozyme yak krupiana kultura. [Winter rye as a cereal crop]. «AhroElita». *Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. Retrieved from: <https://agroelita.info/zhyto-ozyme-yak-krupyana-kultura/> [in Ukrainian].
8. Ryzhuk S. M., Melnychuk A. O., Savchuk O. I., Kochyk H. M. & Prymachuk T. Yu. (2021) Efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho na osushuvanykh hruntakh Polissia v umovakh zminy klimatu. [Effectiveness of growing winter rye on drained soils of Polissia in conditions of climate change.]. *Visnyk ahrarnoi nauky*. p. 73–78. [in Ukrainian].
9. Dytso O. V. Osoblyvosti formuvannia nasinnievoi produktyvnosti y posivnykh yakosti nasinnia zhyta ozymoho v umovakh Zakhidnoho lisostepu Ukrainy [Peculiarities of the formation of seed productivity and sowing qualities of winter rye seeds in the conditions of the Western forest-steppe of Ukraine]: avtoref. dys....kand. s.-h. nauk: 06.01.05. Uman. 2017. 17 p. [in Ukrainian].
10. Baliuk S. A., Kucher A. P. & Maksymenko N. V. (2021) Hruntovi resursy Ukrainy: stan problemy i stratehiia staloho rozvytku. [Soil resources of Ukraine: state of the problem and strategy of sustainable development]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*. 2. p. 3–11. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv shliakhom vydilennia biudzhetnykh subsydii na odynytsiu obrobliuvanykh uhid (2021) [On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for state support of agricultural producers through the allocation of budget subsidies per unit of cultivated land]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.08.2021 r. № 886. *Uriadovyi kurier*. № 161 vid 20. 08. 2021. [in Ukrainian].
12. Ukraina stane povnopravnym chlenom Mizhnarodnoho fondu silskohospodarskoho rozvytku (IFAD). [Ukraine will become a full member of the International Fund for Agricultural Development (IFAD)]. «AhroElita». *Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. Retrieved from: <https://agroelita.info/ukraina-stane-povnopravnym-chlenom-mizhnarodnoho-fondu-silskohospodarskoho-rozvytku-ifad/> [in Ukrainian].
13. Fursa V. M. (2012) Slavni imena Nosivshchyny. [Glorious names of Nosivshchyna]. 2-he vydannia, dopovnene, pereroblene. Nizhyn: TOV «Aspekt-Polihraf», 384 p. [in Ukrainian].
14. Kataloh produktsii – Instytut roslynnnytstva im. V. Ya. Yurieva NAAN. [Catalog of products – Institute of plant breeding named after V. Ya. Yuryeva NAAS]. *Instytut roslynnnytstva im. V. Ya. Yurieva NAAN*. Retrieved from: <https://yuriev.com.ua/ua/katalog-produkcii/> [in Ukrainian].
15. Holovnyi sait dlia ahronomiv. Novyi sort ozymoho zhyta z urozhainistiu do 11 t/ha stvoryly selektsionery NAAN. [The main site for agronomists. A new variety of winter rye with

- a yield of up to 11 t/ha was created by breeders of the National Academy of Sciences]. *Superagronom.com*. Retrieved from: <https://superagronom.com/news/14506-selektionerinaan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojaynistyu-do-11-t-ga> [in Ukrainian].
16. Biliavska L. H. & Biliavskiy Yu. V. (2021) Suchasnyi stan nasinnnytstva zhyta ozymoho v Ukraini. [The current state of winter rye seed production in Ukraine]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. 2. p. 67–73. [in Ukrainian].
 17. Hospodarstvo Ukrainy u XVIII–IX stolittiakh. Spetsializatsiia silskohospodarskykh raioniv Ukrainy. [Economy of Ukraine in the XVIII–IX centuries. Specialization of agricultural regions of Ukraine]. *Osvita.UA*. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4072/> [in Ukrainian].
 18. Holovnyi sait dlia ahronomiv. Na kyslykh gruntakh zhyto rodyt vdvichi krashche vid pshenytsi. [The main site for agronomists. On acidic soils, rye will give birth twice as well as wheat]. *Superagronom.com*. Retrieved from: <https://superagronom.com/news/684-nakislh-gruntah-jito-rodit-vidvichi-krasche-vid-pshenitsi> [in Ukrainian].
 19. Zhyto ye moie: pid Kyievom vyroshchuiut 56 ts/ha orhanichnoho zhyta – udvichi bilshе serednoho po Ukraini. [Rye is mine: near Kyiv, 56 t/ha of organic rye are grown - twice the average for Ukraine]. *AgroDay*. Retrieved from: <https://agroday.com.ua/2018/08/22/pid-kyievom-vyroshchuyut-56-ts-organichnogo-zhyta-z-gektara-udvichi-bilshе-serednogo-po-ukrayini/> [in Ukrainian].
 20. Zhyto zalyshaietsia nishovoiu kulturoiu dlia Lvivshchyny – AgroTimes. [Rye remains a niche crop for Lviv Oblast – AgroTimes]. *AgroTimes*. Retrieved from: <https://agrotimes.ua/agromarket/zhyto-zalyshayetsya-nishovoyu-kulturoyu-dlya-lvivshhyny/> [in Ukrainian].

ON THE REVIVAL OF AGRICULTURAL TRADITIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINE FOOD SECURITY

Mykhaylo Orobchuk¹, Olha Marchenko²

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,*

e-mail: mykhaylo.orobchuk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0801-658X

²*Lviv State University of Internal Affairs,
26 Horodotska Str., Lviv, 79000,*

e-mail: oljuniamar@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5996-1330

Abstract. Rye is an ancient vegetable crop and has been grown on our territory for several thousand years, it has an extremely rich composition of useful components and properties: it contains vitamins (B2, B5, B6, B9, B11, B12, E, K, PP); minerals (cobalt, calcium, magnesium, sodium, phosphorus, iron, manganese, copper, selenium, zinc); characterized by the presence of dietary fibers, helps with cardiovascular and oncological diseases, obesity, diabetes and other diseases. Rye must be consumed to remove radionuclides and various chemical poisons from the body. Rye is characterized as an irreplaceable food, ecological, energy and fodder resource. Unfortunately, the sown area of this crop decreased by three times between 1990 and 2021, although its productivity in 2021 was 76.2 % of the wheat harvest in Ukraine as a whole, and in the «rye» regions it was even higher (in Sumy -80.8 %, Chernihivsk – 79.7 %, Khmelnytskyi – 78.8 % of the wheat harvest). To correct this situation, to revive the glory of the rye country, it is necessary to develop and practically implement a whole set of measures, namely: all of society, especially farmers, should understand

the extraordinary value of rye, learn to calculate not only the economic, but also the ecological and social efficiency of its cultivation; in order to carry out the necessary agrotechnical works, selective breeding and zoning, first of all, of domestic high-yielding seeds, it is necessary to provide more affordable loans, especially with international organizations already present in Ukraine (FAO, IFAD); develop and implement regional programs for growing niche crops (including rye); highlight and popularize advanced agricultural (ecological) culture that makes it possible to make the best possible use of all cultivated areas (rye also grows on acidified and infertile lands) and thus preserve them for posterity.

Keywords: rye, value of rye, sown areas, productivity, ecological and social efficiency, food security.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ В ЕКОНОМІЧНІЙ АНАЛІТИЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ (НА ПРИКЛАДІ ВЕБ-ПОРТАЛУ INTELLECTLVIV)

Ростислав Малинич¹, Ольга Гринькевич²

¹Національний університет «Львівська політехніка»,
79000, вул. Митрополита Андрея, 5,
e-mail: malynych@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3253-3254>

²Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8646-8119>

Анотація. Метою статті є обґрунтування основних параметрів створення та удосконалення веб-порталу як цифрового інструменту моніторингу реалізації інтелектуального потенціалу молоді. Об'єктом дослідження є інтелектуальний потенціал випускників закладів вищої і професійної освіти регіону, предметом – його реалізація у сфері зайнятості.

На прикладі веб-порталу *Intellectlviv*, який створено у межах реалізації проєкту регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ЗВО і ЗПО прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення», визначено типи даних щодо працевлаштування випускників та якості їхньої освіти, категорії користувачів, а також рівні доступу до інформації. База даних веб-порталу створена на основі результатів вибіркового опитування випускників закладів вищої і професійної освіти Львівської області, а також роботодавців регіону щодо якості підготовки випускників. Веб-портал розроблено з орієнтацією на такі основні групи користувачів: 1) абітурієнти, 2) менеджмент ЗВО і ЗПО, 3) роботодавці, 4) регіональні органи влади. Головне завдання веб-порталу – забезпечити інформаційно-аналітичну основу для оцінки якості і конкурентоспроможності ЗВО і ЗПО регіону за критерієм працевлаштування випускників, розробки та реалізації регіонального політики зайнятості молоді, стратегічного планування потреб економіки регіону у фахівцях і кваліфікованих робітниках, удосконалення освітніх програм їхньої підготовки.

У статті використано методи кабінетних досліджень з питань методології моніторингу працевлаштування випускників в Україні та інших країнах світу, загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, методи проєктного аналізу.

Актуальним питанням подальшого розвитку веб-порталу є його орієнтація на актуальні інформаційно-аналітичні потреби різних категорій користувачів. Серед таких потреб – популяризація професій, актуальних для ринку праці регіону у поточний період та з точки зору перспектив реалізації стратегій смарт-спеціалізації, визначення актуальних компетентностей для кожної з професій на основі інтеграції

даних кадрових порталів, професійних соціальних мереж, інших відкритих ресурсів. Важливе значення для розвитку веб-порталу має також його фінансова підтримка органами виконавчої влади, які відповідають за формування і реалізацію регіональної соціальної політики у сфері освіти та зайнятості молоді.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, молодь, вища освіта, професійна освіта, ринок праці, моніторинг, веб-портал.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтелектуальний потенціал людини, соціуму, суспільства є основою їхнього розвитку. Його спрямованість на інновації, розвиток креативної економіки, її високотехнологічних секторів передбачає ефективне використання інтелектуального потенціалу молоді. Кризові явища, системні недоліки та зовнішні фактори часто сприяють втраті цього потенціалу внаслідок зайнятості не за фахом, міграції та безробіття. Вивчення зазначеної проблеми дає змогу виявити основні чинники, розробити стратегії їх мінімізації та подолання негативних наслідків.

Втрата інтелектуального потенціалу молоді, спричинена зайнятістю не за фахом, є однією зі складних проблем, яка суттєво впливає на розвиток і якість життя як окремих осіб, так і суспільства загалом. Молоді люди, зайняті за фахом, що не відповідає їхній освітній та професійній підготовці, часто зіштовхуються зі стресом, незадоволеністю та ризиком втрати інтелектуальної цінності набутих компетентностей. Однією з головних причин цього явища є нестача можливостей для адекватного використання здобутих знань і навичок на ринку праці. Сучасний ринок вимагає від фахівців широкого спектра компетентностей, і нерідко випускники стикаються з вимогами, які вимагають більш глибоких і різноманітних знань і навичок, ніж тих, які вони отримали під час навчання.

Додатковою складністю є недостатнє планування кар'єри та розуміння можливостей реалізації інтелектуального потенціалу. Випускники можуть не мати належного уявлення про різноманітні можливості на ринку праці або доступу до інформації про вакансії та можливості кар'єрного росту у відповідних сферах. Зайнятість не за фахом може призвести до втрати мотивації та інтересу до своєї професійної сфери. Робота, яка не відповідає особистим інтересам та цілям, може бути чинником втрати стимулу до навчання та саморозвитку. Це може вплинути на подальший кар'єрний шлях, знизити продуктивність роботи та загальний вклад в економіку та суспільство.

Загалом, проблема втрати інтелектуального потенціалу через зайнятість не за фахом має негативний вплив на якість життя молоді, її професійні можливості та внесок у розвиток суспільства. Розв'язання цієї проблеми вимагає комплексного підходу, який враховуватиме освіту, запити ринку праці, планування кар'єри та підтримку молодих фахівців у їхньому професійному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці інтелектуальний потенціал визначають як основу інтелектуального капіталу людини, організації, держави та суспільства [2; 3; 6; 8–10; 12–13]. Ковтуненко К.В. в [6], узагальнюючи підходи до розуміння цієї категорії, зазначає, що інтелектуальний потенціал є головним чинником формування інтелектуального капіталу на конкретний момент часу. Основою

формування інтелектуального потенціалу є інтелектуальні ресурси, які завдяки економічному потенціалу трансформуються в інтелектуальний капітал.

Досліджуючи концепцію інтелектуального капіталу в економічній теорії, Прошак В. в [8] визначає інтелектуальний потенціал як «сукупність знань, умінь і творчих обдарувань індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу засвоювати набуті та творити нові знання, тобто, це здебільшого можливості, якими володіє особа».

У колективній праці вітчизняних науковців «Україна: інтелект нації на межі століть», зазначено, що «інтелектуальний капітал — це інтелектуальний потенціал, який активно використовується у процесах економічного розвитку» [12]. Якщо інтелектуальні ресурси активно використовуються у процесах економічного розвитку, то інтелектуальний потенціал трансформується в інтелектуальний капітал.

Взаємозв'язок проблеми втрат інтелектуального потенціалу молоді та ефективності інвестування в освіту розглядає у своєму дослідженні Гальків Л.І. [2]. Вплив міграції на процеси реалізації інтелектуального потенціалу молоді, професійно-кваліфікаційні розриви регіональних ринків праці внаслідок різних форм мобільності молоді досліджують Садова У., Теслюк Р., Андрусишин Н. [9].

Механізм регулювання процесів реалізації інтелектуального потенціалу молоді, попередження його втрат потребує якісної інформації та відповідних систем моніторингу. Моніторинг працевлаштування випускників є невід'ємною складовою національних систем економічної аналітики реалізації інтелектуального молоді у багатьох країнах світу. З цією метою використовують різноманітні статистичні та інші цифрові інструменти на локальному (освітні інституції, професійні об'єднання), регіональному та національному рівнях. Міжнародний досвід моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої освіти в частині його замовників і розробників, особливостей відповідних баз даних і рівнів доступу до них детально проаналізовано в [5]. Автори публікації зазначають, що формування бази даних стосовно інтеграції випускників ЗВО на ринку праці здійснюється за допомогою трьох основних підходів:

1. Створення інтегрованих баз даних про працевлаштування випускників, їхні доходи на національному рівні з використанням відомостей адміністративних реєстрів платників податків і соціальних внесків. Наприклад, у Республіці Польща це загальнонаціональна система моніторингу економічної інтеграції випускників ЗВО (Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych, ELA).

2. Інтеграція відомостей про працевлаштування випускників та якість їхньої підготовки на основі соціологічних опитувань молоді і роботодавців на національному, регіональному, галузевому, інституційному рівнях. Прикладом є досвід Австралії, Сполучених Штатів Америки.

3. Економічна аналітика траєкторій працевлаштування випускників на основі технологій великих даних, сканування інформації соціальних мереж для пошуку і встановлення ділових контактів, кадрових порталів, інших онлайн-ресурсів.

У 2021 році в Міністерство освіти і науки України вперше на загальнонаціональному рівні провело моніторинг працевлаштування випускників закладів професійної, фахової

передвищої та вищої освіти. Методичні особливості моніторингу детально висвітлені у відповідному Звіті [7], де зокрема, йдеться про спеціально створений Порядок обміну інформацією з Пенсійним фондом України. Цей порядок сприяє отриманню відомостей із реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. Об'єктом моніторингу є особи, «які завершили навчання за державним або регіональним замовленням і отримали диплом вищої або фахової передвищої освіти від 1 листопада 2017 до 30 жовтня 2018 року (період отримання диплома з закладу освіти)» [7].

На регіональному рівні у Львівській області у 2020 році вперше проведено моніторинг працевлаштування випускників у межах проекту «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ЗВО і ЗПО прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення». Реалізація проекту дала змогу, по-перше, комплексно оцінити якість системи вищої та професійної освіти в області; по-друге, підвищити ефективність використання людських, фінансових та інших ресурсів регіону для реалізації цілей стратегічного розвитку регіону; по-третє, забезпечити підвищення якості освітніх програм підготовки фахівців і робітничих кадрів з урахуванням результатів моніторингу випускників і роботодавців регіону.

На локальному рівні досвід функціонування моніторингових систем працевлаштування випускників та опитування роботодавців в системі управління якістю ЗВО детально висвітлено Сновидович І.Г в [11] на прикладі Львівського університету.

Незважаючи на зростання інтересу дослідників і професіоналів-практиків до питання ефективних систем моніторингу працевлаштування випускників, удосконалення на їх основі методик формування державного і регіонального замовлення на підготовку кадрів [3–5; 7; 11], у науковій літературі спостерігається нестача розробок міждисциплінарного характеру з описом організаційних, програмно-технічних та економічних особливостей створення цифрових інструментів відповідних моніторингових систем.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є обґрунтування основних параметрів створення та удосконалення спеціального веб-порталу як цифрового інструменту моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої і професійної освіти. На регіональному рівні такий веб-портал може стати інформаційно-аналітичною основою для розробки та реалізації регіональної політики зайнятості молоді, стратегічного планування потреб економіки регіону у фахівцях і кваліфікованих робітниках, удосконалення освітніх програм їхньої підготовки.

Виклад основного матеріалу. Впродовж 2018–2020 рр. у Львівській області реалізовувався проєкт регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ЗВО і ЗПО прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення» (далі – Проєкту). До складу команди проєкту увійшли викладачі і дослідники Львівського національного університету імені Івана Франка (кафедра статистики економічного факультету; відділ кар'єрного розвитку та співпраці з бізнесом), Національного університету «Львівська політехніка» (Науково-дослідний центр «Демос» при кафедрі теоретичної і прикладної економіки),

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (відділ соціально-гуманітарного розвитку регіону), а також група фахівців IT-сфери Львова. Створення Громадської організації «Центр досліджень і моніторингу якості і мобільності людських ресурсів», яка об'єднала інтелектуальний потенціал представників зазначених вище інституцій, було успішним управлінським рішенням для координації робіт з реалізації завдань Проєкту.

Одним із головних результатів реалізації Проєкту стало створення інформаційно-аналітичної бази даних про зайнятість випускників та розробка веб-порталу «Індикатори якості та ефективності професійної і вищої освіти Львівщини» [1].

Важливою особливістю веб-порталу як платформи для розміщення результатів моніторингу працевлаштування випускників є можливість представити результати досліджень у зручній формі якомога більшої кількості стейкхолдерів.

На вибір платформи для представлення даних вплинула необхідність надання легкого доступу до результатів опитування. Для цього ідеально підійшов формат веб-порталу, оскільки такий формат дає змогу ділитись результатом зі всіма охочими та формувати дані для різних користувачів.

IT команда проєкту проаналізувала анкетні дані опитування для розуміння контенту, який буде доступний для представлення. Даних було багато, тож представити їх у вигляді таблиць не було раціонально, адже дуже мало людей залишилися б на веб-порталі для ознайомлення з результатами. Чим простіше і зрозуміліше представлення - тим більше охочих ознайомитись з результатами опитування.

Веб-портал також надав можливість створити різні рівні доступу до даних, а отже користувачі з різних груп стейкхолдерів могли отримати інформацію, яка потрібна їм для прийняття рішень.

Робота над створенням веб-порталу відбувалася у декілька етапів. Спершу створювався макет низької якості (low fidelity mockup) для того, щоб зрозуміти приблизну кількість сторінок сайту та найважливіше – яка буде навігація веб-порталом. Макет створювався в низькій якості, адже важливо було зрозуміти структуру та навігацію веб-порталу, а не зробити фінальний дизайн продукту. Для роботи над удосконаленням макету було організовано декілька зустрічей IT команди. Після затвердження макету розпочався етап створення детального дизайну всього веб-порталу. На цьому етапі також було організовано декілька зустрічей не лише з членами IT команди, але й з відповідальними виконавцями проєкту для затвердження дизайну.

Після затвердження дизайну розпочався етап підготовки технічного завдання (ТЗ), який згодом передався команді розробників для реалізації. Наявність ТЗ дала змогу якісніше перевірити правильність роботи веб-ресурсу та скоротити терміни його розробки. Етап написання ТЗ також вимагав проведення зустрічей з командою проєкту для уточнення різних деталей відображення даних та функціонування сайту відповідно до методик, передбачених у [14].

Після завершення розробки веб-порталу та тестування, програмний код було перенесено на хостинг проєкту та підключено до домену IntellectLviv.com. Результати опитування були завантажені до бази даних веб-порталу.

Основною аудиторією веб-порталу є: 1. Абітурієнти; 2. Роботодавці; 3. Керівники закладів вищої і професійної освіти; 4. Керівники місцевих органів державного управління та місцевого самоврядування.

Рівні доступу до інформаційних ресурсів веб-порталу сформовані таким чином: у вільному доступі або ж усім, хто зайде на веб-портал, доступна агрегована інформація за групами спеціальностей та робітничих професій. Тобто, користувач може дізнатися середній показник певної ознаки (рівня працевлаштування випускників, їхнього задоволення якістю освіти та ін.) за усіма ЗВО і ЗПО, де проводилось опитування, але не може бачити оцінки показника для конкретного закладу. Важливо зазначити, що біля кожної оцінки на веб-порталі зазначена кількість відповідей респондентів, на основі яких сформована статистика. Це дає змогу користувачам розуміти, наскільки репрезентативною може бути оцінка.

Для отримання розширеного доступу до ресурсів веб-порталу для керівника закладу освіти або представника органів регіонального управління (замовника проєкту) було реалізовано механізм реєстрації та верифікації користувача. Представник закладу освіти (ЗВО чи ЗПО) або ж місцевих органів державної виконавчої влади мав зареєструватись на сайті та вказати, до якого закладу чи органу влади відноситься сфера його компетенції, а також надати відповідні контактні дані. У відповідь веб-портал автоматично надсилав лист користувачу на його поштову скриньку з інструкцією як підтвердити електронну пошту та активувати профіль для подальшої перевірки. Після підтвердження електронної пошти команда проєкту мала власноруч підтвердити користувача в адміністративній панелі. Тільки після цього етапу користувач отримував доступ до розширених даних.

Отримавши розширений доступ, користувачі мають доступ до того ж веб-порталу, що й незареєстровані відвідувачі, проте рівень деталізації інформації інший. Дизайн і навігацію було спеціально залишено без змін, щоб користувачам було простіше навігувати сайтом. Вони мають однакові можливості з незареєстрованими користувачами, а також доступ до розширених інформаційних ресурсів. Керівники ЗВО і ЗПО можуть переглянути оцінки, які стосуються тільки їхніх закладів освіти та порівняти їх з середньою оцінкою в області. Можливості порівняти оцінки свого закладу з конкурентом немає. Керівники державних структур мають найбільше можливостей. Вони можуть порівнювати конкретні групи спеціальностей/робітничих професій ЗВО/ЗПО між собою.

Отже, абітурієнти зможуть обирати майбутню професію, спираючись на факти, а не стереотипи. Менеджмент закладів освіти зможе моніторити якість освітніх послуг у розрізі спеціальностей чи робітничих професій. Органи влади зможуть формувати регіональне замовлення і розподіляти кошти на розвиток професійної та вищої освіти з урахуванням результатів моніторингу працевлаштування випускників. Роботодавці зможуть впливати на освітні програми та ефективніше шукати працівників. У таблиці 1 систематизовано очікувані економічні та соціальні вигоди від функціонування зазначеного цифрового інструменту.

Таблиця 1

**Економічні та соціальні вигоди від функціонування веб-порталу Intellectlviv:
Індикатори якості та ефективності професійної і вищої освіти Львівщини**

Цільові групи	Економічні та соціальні вигоди
Заклади вищої і професійної освіти	Кількісні та якісні дані про ефективність діяльності ЗВО і ЗПО за критеріями зайнятості випускників. Забезпечення зворотного зв'язку з випускниками і роботодавцями. Удосконалення існуючих та розробка нових освітніх продуктів для підвищення рівня зайнятості випускників.
Роботодавці	Удосконалення структури та змісту підготовки у ЗВО та ЗПО з урахуванням результатів опитування роботодавців і працевлаштування випускників.
Центральні та регіональні органи виконавчої влади	Зменшення диспропорцій між попитом і пропозицією на фахівців у професійно-кваліфікаційному розрізі на ринку праці Львівської області. Зростання рівня реалізації інтелектуального потенціалу молоді та його вкладу в інноваційний розвиток регіону. Зменшення втрат людського потенціалу Львівської області внаслідок міграції випускників ЗВО і ЗПО області.
Абітурієнти	Обґрунтування вибору майбутнього фаху з урахуванням попиту на випускників на ринку праці Львівської області, оцінок випускників і роботодавців.

Джерело: складено авторами.

Актуальним питанням подальшого розвитку веб-порталу є його орієнтація на актуальні інформаційно-аналітичні потреби зазначених вище користувачів. Серед них – популяризація професій, актуальних для ринку праці регіону у поточний період та з точки зору перспектив реалізації стратегій смарт-спеціалізації, формування регіонального замовлення на підготовку кадрів, визначення актуальних компетентностей для кожної з професій на основі інтеграції даних кадрових порталів, професійних соціальних мереж, інших відкритих ресурсів. Важливе значення для розвитку веб-порталу має також його фінансова підтримка органами виконавчої влади, які відповідають за формування і реалізацію регіональної соціальної політики у сфері освіти та зайнятості молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження інтелектуального потенціалу молоді та проблеми її ефективної зайнятості є актуальним завданням для суспільства, держави та освітніх інституцій. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу, включаючи адаптування освітніх програм, підтримку підприємництва та інноваційної діяльності, а також розробку ефективних систем моніторингу працевлаштування випускників.

В умовах підвищеного ризику втрат інтелектуального потенціалу молоді внаслідок російської військової агресії важливе значення має оптимізація ресурсів для здійснення економічної аналітики інтеграції випускників на ринку праці. Представлений у статті веб-портал «Intellectlviv: Індикатори якості та ефективності професійної і вищої освіти Львівщини» може стати невід'ємною складовою сучасної системи розробки і реалізації програм регіонального розвитку у сфері освіти і зайнятості молоді на основі

використання даних про якість підготовки і працевлаштування випускників. Напрямом подальших досліджень є обґрунтування заходів, які зможуть забезпечити інституційну та фінансову сталість функціонування веб-порталу з урахуванням його практичного значення для різних категорій користувачів.

Стаття підготовлена за результатами реалізації у Львівській області впродовж 2018-2020 рр. проекту регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ЗВО і ЗПТО прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення». Проект реалізовувався на замовлення Львівської обласної державної адміністрації за фінансової підтримки ЄС для сприяння вирішення проблем збереження, розвитку та ефективної реалізації людського потенціалу у регіоні.

Список використаних джерел

1. Вебпортал проекту регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення». URL: <https://intellectlviv.com>.
2. Гальків Л.І. Попередження втрат інтелектуального потенціалу молоді: чинник інвестування освіти. *Вісник НЛТУ*. 2014. Вип. 24.2. С. 383–389.
3. Гринькевич О.С., Бойко А.І. Про комунікації освіти та бізнесу у створенні інноваційних цифрових продуктів і сервісів. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Випуск 62. С. 124–138.
4. Hrynkevych O., Levytska O., Baranyak I. Human resources for regional development in Ukraine: A roadmap for forecasting and determining a regional training request. *Regional Science Policy & Practice*. 2023. 15(1), 95– 107. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12625>.
5. Гринькевич О. С., Садова У. Я., Левицька О. О. Міжнародний досвід моніторингу працевлаштування випускників та шляхи його застосування в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. 1. С. 126–138.
6. Ковтуненко К.В., Каверіна С.Ю. Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 286–291.
7. Міністерство освіти і науки України. Звіт з моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/02/03/01/Zvit.z.monitorynhu.pratsevlashtuvannya-2022-02-03.pdf>.
8. Прошак В. Концепція інтелектуального капіталу у сучасній економічній теорії. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2003. Вип. 32. С. 598.
9. Садова У.Я., Теслюк Р.Т., Андрусичин Н.І. Вплив міграцій на професійно-кваліфікаційні розриви регіональних ринків праці : монографія. *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання*. Львів. 2019.
10. Семикіна М.В., Гунько В.І., Пасека С.Р. Інтелектуальний потенціал: соціальні виміри використання та розвитку : монографія / за ред. М.В. Семикіної. Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2012. 336 с.
11. Сновидович І. Моніторинг працевлаштування і кар'єри випускників в управлінні якістю вищої освіти (на прикладі Львівського університету). *Вісник Львівського університету. Серія економічна*, 2021. С. 199–212.

12. Україна: інтелект нації на межі століть [Текст] / В. К. Врублевський [та ін.]; слово до читача Б. С. Патон ; передм. Л. М. Кравчук; Ін-т соціол. НАН України, Укр. т-во «Інтелект нації». Київ : Інтелект, 2000. 508 с.
13. Шкурупій О.В., Франко Л.С. Інтелектуальний капітал як об'єктивна економічна категорія. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія: Економічні науки.* 2011. №3. С. 79–83.
14. Larson E. BABOK 3.0 Flashcards / Elizabeth Larson, Richard Larson. – [S. l.] : Watermark Learning Publications, 2016. 336 p.

References

1. Web portal of the regional development project «Monitoring the Implementation of Intellectual Potential of Graduates of Higher Education Institutions and Vocational Schools in the Brezhevych Region: Social Partnership, State, and Regional Request» URL: <https://intellectlviv.com>.
2. Halkiv, L. I. (2014). Prevention of youth intellectual potential loss: An educational investment factor. *Visnyk NLTU*, 24(2), 383–389.
3. Hrynkevych, O. S., & Boyko, A. I. (2022). On the communication between education and business in creating innovative digital products and services. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*, 62, 124–138.
4. Hrynkevych, O., Levytska, O., & Baranyak, I. (2023). Human resources for regional development in Ukraine: A roadmap for forecasting and determining a regional training request. *Regional Science Policy & Practice*, 15(1), 95–107. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12625>.
5. Hrynkevych, O. S., Sadova, U. Y., & Levytska, O. O. (2019). International experience in monitoring the employment of graduates and its application in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 1, 126–138.
6. Kovtunenکو, K. V., & Kaverina, S. Y. (2016). Methodological toolkit for assessing the intellectual capital of innovative enterprise development. *Economics and Society*, 2, 286–291.
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Report on monitoring the employment of graduates of higher and postgraduate education institutions*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/02/03/01/Zvit.z.monitorynhu.pratsevlashstuvannya-2022-02-03.pdf>.
8. Proshak, V. (2003). The concept of intellectual capital in modern economic theory. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*, 32, 598.
9. Sadova, U. Y., Teslyuk, R. T., & Andrushyn, N. I. (2019). The impact of migration on professional and qualification gaps in regional labor markets: *A monograph. Migration in the Transformation of Regional Labor Markets in Ukraine: Mechanisms of Regulation*. Lviv.
10. Semykina, M. V., Gun'ko, V. I., & Paseka, S. R. (Eds.). (2012). *Intellectual potential: Social dimensions of utilization and development*. Cherkasy: TOV "Maklout".
11. Snovydyovych, I. (2021). Monitoring graduate employment and careers in higher education quality management (on the example of Lviv University). *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*, 199–212.
12. Vrublevsky, V. K. et al. (2000). *Ukraine: The nation's intelligence at the turn of the century*. Kyiv: Intellect.
13. Shkurupii, O. V., & Franko, L. S. (2011). Intellectual capital as an objective economic category. *Visnyk Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky. Series: Economic Sciences*, 3, 79–83.
14. Larson, E., & Larson, R. (2016). *BABOK 3.0 Flashcards*. Watermark Learning Publications.

DIGITAL TOOLS FOR THE ECONOMIC ANALYTICS OF THE YOUTH INTELLECTUAL POTENTIAL (CASE OF THE INTELLECTLVIV WEB-PORTAL)

Rostyslav Malynych¹, Olha Hrynkevych²

¹*Lviv Polytechnic National University
5 Mytropolyta Andreyta Str., Lviv, 79000,
e-mail: malynych@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3253-3254>*

²*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8646-8119>*

Abstract. The goal of the article is to substantiate the main parameters for creating and improving a web portal as a digital tool for monitoring the implementation of the intellectual potential of youth. The research object is the intellectual potential of higher education institutions and vocational school graduates, while the subject is its realization in employment.

Using the example of the web portal «Intellectlviv» which was developed as part of the regional development project «Monitoring the Implementation of the Intellectual Potential of Graduates of HEIs and VETIs in the Border Region: Social Partnership, State, and Regional Request», the article identifies types of data related to the employment of graduates and the quality of their education, user categories, and levels of information access. The web portal's database is based on selective surveys of HEIs and VETIs graduates in the Lviv region and regional employers regarding the quality of graduates' preparation. The web portal is designed to cater to user groups: 1) prospective students, 2) higher education and vocational school management, 3) employers, and 4) regional government authorities. The main task of the web portal is to provide an information-analytical foundation for assessing the quality and competitiveness of higher education institutions, the development and implementation of regional youth employment policies, strategic planning of the region's economy's needs for professionals and skilled workers, and the improvement of educational programs for their training.

The article employs desk research methods regarding the methodology of monitoring graduate employment in Ukraine and other countries worldwide and generally scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and project analysis.

A pertinent issue for the further development of the web portal is its orientation towards the current information-analytical needs of various user categories. Among these needs is promoting professions relevant to the local job market in the current period and in terms of future prospects for implementing smart specialization strategies. This includes determining the relevant competencies for each profession based on integrating data from job portals, professional social networks, and other open resources. The financial support of the web portal by executive authorities responsible for shaping and implementing regional social policies in education and youth employment is also important for its development.

Keywords: intellectual potential, youth, higher education, vocational education, labor market, monitoring, web portal.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2023

Прийнята до друку 29.06.2023

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

<i>Madeleine Granvik, Lidia Hryniv.</i> A physical and economic framework for the creation of a preventive management system of climatic changes	3
<i>Степан Панчишин, Ігор Крупка, Оріся Савка.</i> Про рівень доларизації економіки України в умовах війни	19
<i>Ольга Гринькевич, Василь Буняк, Світлана Квак, Василь Гринькевич.</i> Інвестиції в системі чинників соціально-економічної безпеки та відновлення економіки регіонів України	33
<i>Василь Зеленко, Наталія Зеленко.</i> Про особливості концепції «Good Governance» та її застосування для розвитку моделі публічного управління в Україні в умовах євроінтеграції та глобалізації.....	45
<i>Галина Вербицька.</i> Про вплив війни на динаміку експорту України	57

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

<i>Eduard Kolotvin, Iryna Hrabynska.</i> Cluster analysis of the term structure of crude oil prices using self-organizing maps	68
--	----

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

<i>Оксана Кундря-Висоцька, Ірина Демко, Ірина Вагнер.</i> Проблеми визнання та відображення нематеріальних активів у фінансовій звітності	83
<i>Nazar Struk, Yuriy Radelytskyu.</i> Interpretation of competitive advantages of an enterprise based on strategic management accounting	96
<i>Олеся Лемішовська.</i> Досвід підготовки бухгалтерів в системі кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша половина XX ст.)	106

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

<i>Сергій Войтович, Любов Ліпич, Оксана Хілуха, Мирослава Кушнір.</i> Моделювання системи взаємодій в концепції зворотньо-логістичного управління санаторно-курортними закладами.....	116
---	-----

<i>Сергій Касян, Римма Савенко, Олексій Гавриленко.</i> Взаємодія складових комплексу маркетингових комунікацій компанії у міжнародному цифровому середовищі.....	127
<i>Наталія Пушек, Ірина Гнилякевич-Проць.</i> Етапи формування бренду туристичного продукту.....	140

**СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА.
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ**

<i>Роман Теслюк.</i> Проактивні заходи сімейної політики як інструмент зниження соціальної вразливості населення Карпатського регіону України.....	152
<i>Марія Бачинська.</i> Детермінанти посилення соціальної вразливості населення Карпатського регіону України.....	166
<i>Вадим Поліщук, Ірина Кравченко.</i> Сучасні чинники формування та шляхи зменшення тіньової зайнятості в Україні.....	174
<i>Ірина Сновидович.</i> Про систему стратегічного партнерства закладів вищої освіти, інститутів влади та бізнесу (приклад Львівського університету)	194
<i>Михайло Оробчук, Ольга Марченко.</i> Про відродження традицій землеробської культури в контексті продовольчої безпеки України.....	208
<i>Ростислав Малинич, Ольга Гринькевич.</i> Цифрові інструменти в економічній аналітиці інтелектуального потенціалу молоді (на прикладі веб-порталу Intellectlviv)	222

CONTENTS

ECONOMICS AS A SCIENCE. THEORY, POLICY AND PRACTICE

<i>Madeleine Granvik, Lidiia Hryniv.</i> A physical and economic framework for the creation of a preventive management system of climatic changes.....	3
<i>Stepan Panchyshyn, Ihor Krupka, Orysia Savka.</i> On the level of dollarization of the Ukrainian economy in the conditions of war	19
<i>Olha Hrynkevych, Vasyl Bunyak, Svitlana Kvak, Vasyl Hrynkevych.</i> Investments in the system of social and economic security factors and recovery of the Ukraine region economies	33
<i>Vasyl Zelenko, Natalia Zelenko.</i> On features of the «Good Governance» concept and its application for the development of the public governance model in Ukraine in the conditions of EU integration and globalization.....	45
<i>Halyna Verbytska.</i> About the influence of the war on the dynamics of Ukraine’s exports.....	57

QUANTITATIVE METHODS IN ECONOMICS. DIGITAL ECONOMY

<i>Eduard Kolotvin, Iryna Hrabynska.</i> Cluster analysis of the term structure of crude oil prices using self-organizing maps	68
--	----

MODERN METHODS OF ACCOUNTING, AUDIT AND TAXATION

<i>Oksana Kundrya-Vysotska, Iryna Demko, Iryna Vagner.</i> Problems of recognition and display of intangible assets in financial reporting	83
<i>Nazar Struk, Yuriy Radelytskyy.</i> Interpretation of competitive advantages of an enterprise based on strategic management accounting	96
<i>Olesia Lemishovska.</i> Experience in training accountants in the system of cooperative education in the western Ukrainian lands (second half of the XIX – first half of the XX century).....	106

ENTREPRENEURSHIP. MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Serhii Voitovych, Lubov Lypych, Oksana Khilukha, Myroslava Kushnir.</i> Modeling the interactions system in the concept of coming back logistics management of health resorts	116
--	-----

<i>Serhii Kasian, Rymma Savenko, Oleksii Gavrylenko. Interaction of the components of the company's marketing communications complex in the international digital environment.....</i>	127
<i>Natalia Pushek, Iryna Hnylyakevych-Prats. Stages of tourism product brand creation.....</i>	140

SOCIAL ECONOMY AND POLICY.

INTERDISCIPLINARY RESEARCH IN ECONOMICS

<i>Roman Tesliuk. Proactive family policy measures as a tool to reduce population social vulnerability in the Carpathian region of Ukraine.....</i>	152
<i>Maria Bachynska. Determinants of increased population social vulnerability in the Carpathian region of Ukraine.....</i>	166
<i>Vadym Polishchuk, Iryna Kravchenko. Modern factors and ways of preventing the emergence and formation of shadow employment in Ukraine</i>	174
<i>Iryna Snovydoanych. On the system of strategic partnership of institutions of higher education, government, and business (the case of Lviv university)</i>	194
<i>Mykhaylo Orobchuk, Olha Marchenko. On the revival of agricultural traditions in the context of Ukraine food security.....</i>	208
<i>Rostyslav Malynych, Olha Hrynkevych. Digital tools for the economic analytics of the youth intellectual potential (case of the intellectlviv web-portal)</i>	222

Адреса редколегії: ЛНУ ім. Івана Франка
Економічний факультет
просп. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна

Editorial Board Address: Ivan Franko National University of Lviv
Faculty of Economics
18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine

tel. +38(032) 239-41-68, e-mail: VisnykLvivUniv.Econ@gmail.com
<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics>